This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

891.818
C538
sh

A 474790 DUPL

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

JF 435

B159

СТ. ЧИЛИНГИРОВЪ

Chilingirov, Stilian

ШИНЕЛЪ БЕЗЪ ПОГОНИ

РОМАНЪ

216

СОФИЯ
КНИГОИЗДАТЕЛСТВО ИВ. Г. ИГНАТОВЪ & СИНОВЕ
Основ. 1900

891.818
C538:h

ПРЕПЕЧАТВАНЕТО ИЗЦѢЛО ИЛИ ОТЧАСТИ МОЖЕ ДА СТАВА САМО СЪ ПИСМЕНО ПОЗВОЛЕНИЕ НА ИЗДАТЕЛСТВОТО.

Печатница Ив. Г. Игнатовъ & Синове — София — Ц. Симеонъ 160

8 20106-606

ЧАСТЬ ПЪРВА

I

Когато князъ Андрей Николаевичъ Лопатинъ стжпи на варненското пристанище, той действително усѣти твърда земя подъ нозетѣ си. Кошмарнитѣ преживявания презъ последнитѣ нѣколко недѣли, особено презъ днитѣ на неговото бѣгство, изчезнаха веднага ведно съ страшния призракъ на преследването, който не го оставяше на мира ни денемъ, ни нощемъ. Гърдитѣ му, спитени досега подъ тежестьта на личнитѣ и отечествени неволи, въздъхнаха облекчително и приеха своя доскорошенъ войнишки видъ. Тѣ се подигнаха така, че той самъ видѣ двата георгиевски кръста, една спечеленъ при настжплението на неговата дивизия къмъ Пшемисълъ, а другия — за отбиването на една стремителна конска атака край Варшава. До тѣхъ, сжщо тъй за бойни и военни заслуги, се редѣха още нѣколко ордена, историята на които изпжкна въ единъ мигъ ясно и отчетливо въ неговото съзнание. А надъ всички ликуващо висѣше на врата му „Св. Ана“ III степень, която самъ главнокомандуващиятъ Николай Николаевичъ му бѣше окачилъ. Какъвъ тържественъ моментъ бѣше то, какъвъ! На офицерския столъ, дето обѣдътъ въ този день бѣше по-праздниченъ, и дето бѣха събрани почти всички офицери отъ армията, изтеглена на почивка въ тила, Николай Николаевичъ, винаги мраченъ и суровъ, става и въ тържествена поза, следъ като казва нѣколко думи, прочита рескрипта на Императора. Андрей Николаевичъ Флотски се забрави. Отъ първия до последенъ мигъ на тѣзи върховни въ живота му минути той бѣше се обърналъ на нѣкакво трето и чуждо за себе си лице. „Ана на шия“, рескриптъ, великия князъ Николай Николаевичъ! . . . Той се мжчеше да запомни всичко, а не можеше да задържи нищо въ паметьта си. Следъ това цѣлата обстановка се обърна въ нѣкакъвъ ликуващъ хаосъ, тиканъ отъ мощнитѣ камшици на порившсто ура, и нѣкаква фигура се понесе надъ главитѣ на едно опиянено отъ възторзи множество. Чувствуваше, че това е той, но не можеше да раз-

бере нито де е, нито какво — сякашъ всичко ставаше вънъ отъ пространството и времето, нѣкжде другаде, при друго измѣрение.

Но сега цѣлата тая картина изпжкна като на кинематографенъ екранъ предъ очитѣ му, и Андрей Николаевичъ почувствува умилителна влага по тѣхъ. И, когато посегна за кърпата си, нѣщо натежа въ ржцетѣ му. Унесното видение изчезна предъ празната действителность. Вмѣсто на офицерския столъ, той се видѣ на чуждо, макаръ и братско пристанище. Слабостьта на подчиненъ изпълни цѣлата му снага, той отпусна немощно ржце, въ които държеше два малки куфара — неговия и тоя на Вѣра Игнатиевна Слонска.

— Какво, князъ . . . Нѣщо се промѣни у васъ . . .

— Не. . . Само така. . . — Па, за да замаскира своето смущение, натъртено додаде: — Ние сме на земя, на братска земя . . . Просто, не ми се ще да вѣрвамъ.

— Да, по-добре, отколкото въ своята родина при болшевикитѣ . . .

— Нали? . . .

Споменътъ за болшевикитѣ окопити отново княза и той, изпжчилъ гърди, взе войнишка стжпка срѣдъ навалицата, която като жива рѣка се изливаше отъ морето къмъ сушата. Орденитѣ се ударихa единъ о другъ отъ тласъка на множеството и едно умрѣло самочувствие възкръсна въ душата му. Стори му се, че тѣхниятъ металически звукъ бѣше чутъ отъ навалицата, която се раздвои почтително, за да стори пжть нему и на Вѣра Игнатиевна. Фалшива нотка въ самочувствието му внисаше само тежестьта на куфаритѣ и неудобството да се провиратъ тѣ срѣдъ забързалитѣ пжтници, лишени отъ всѣкакви навици на учтивость и чинопочитание. Но тя не бѣше въ състояние да заглуши хармониитѣ на радостното настроение, което го обхващаше чрезъ металическия звукъ на орденитѣ. Па и последнитѣ му неволни дни го бѣха приучили да не обръща внимание на такива дреболии, които нѣкога схващаше като особено уронващи неговия санъ и достоинство.

— Извозчикъ!

Пристанищниятъ стражарь, забелязалъ знака съ ржка на генерала, се отправи къмъ него.

— Заповѣдайте, господинъ... — Стражарьтъ не знаеше, какъвъ чинъ означаватъ погонитѣ съ извивки, приличащи на нашитѣ генерелски, но не и като тѣхъ . . .

Тръпка отъ неудобство мина по лицето на княза. Той едва се стърпѣ да не извика: Какъ господинъ, свѣтлость, свѣтлость! . . . но войнишката стойка на стражаря съ при-

брани крака и дигната подъ козирогъ дѣсница му се харесаха и той процеди покровителствено:

— Молодецъ! . . . А вы извозчикъ?

— Не, стражарь, пристанищенъ стражарь.

— А гдѣ извозчикъ? . . .

Стражарьтъ го гледа въ недоумение, но, съзрѣлъ куфаритѣ, досѣща се и вика:

— Ей, файтонъ . . .

— Знаете, Вѣра Игнатиевна, — продумва князътъ, когато потегля файтона, — сжщо като у насъ. И фуражката такава, и мундиръть, и войнишката стойка. Маладци сж тия българи. А и видътъ имъ такъвъ . . . Такива сж и кжщитѣ. Не ви ли се струва, че слизаме въ нѣкой южно-руски пристанищенъ градъ?

Вѣра Игнатиевна мълчеливо се съгласява и дири съ очи още еднъжъ да види това руско, което князътъ бѣше съзрѣлъ.

— А небето, колко е синьо и спокойно! Сякашъ че тамъ една земя съ сто и петдесеть милиона народъ не е обърната на адъ, най-страшнитѣ мжки на който изпитватъ най-невиннитѣ . . . Гледамъ и си мисля: дали и небето не е раздѣлено на държави, всѣка отъ които има по единъ владѣтель, — Богъ за хората на земята, надъ която висне! . . .

— Вие пакъ съ Бога, князъ. . . — прекжсва го тжжно Вѣра Игнатиевна.

— Но какъ?

— Ако имаше Богъ, той не щѣше да позволи тия кърви на земята. Най-малко щѣше да ги позволи у насъ, дето отъ вѣкове насамъ го диримъ и тачимъ . . .

Князътъ понечи да отговори, но забърка нишката на мисъльта си. Войскова часть съ музика и знаме начело мина по напрѣчната улица предъ тѣхъ. Бойнитѣ звуци на меднитѣ тржби зацепиха внезапно въздуха, хлопнаха се врати и прозорци, и стотици любопитни подадоха глави навънъ.

— Ахъ, колко е хубаво, сжщо като у насъ . . . — И князътъ отдаде честь на знамето.

— Хубаво! — натърти ядно Вѣра Игнатиевна... — Хубаво. . . Или войната е богъ, или богъ не е война . . .

Андрей Николаевичъ я загледа втрещено . . . Но, когато да отговори, той се обърна и съзрѣ фигурата на познатъ човѣкъ, който бързаше следъ тѣхъ съ възъопъ въ ржцетѣ.

— Вѣра Игнатиевна, не бѣше ли този съ насъ въ парахода?

— Да . . . Струва ми се, че го виждахъ на палубата...

— — — — — — — — — — — — — — —

— Прр . . . Хотелъ „Съединение“?
— Самій лучшій? . . .
Файтонджията не разбра нищо, но поклати глава и пропусна презъ надвиснали мустаци: да, да . . .

II

Когато князъ Андрей се събуди, срещната стена на стаята бѣше облѣна отъ свѣтлината на есенното слънце, лжчитѣ на което се плъзгаха меки и влажни по нея. Сивиятъ тапетъ, грубъ и безвкусенъ, изглеждаше като нѣкакво ново издѣлие, въплътило художествения капризъ на великъ незнайникъ, когото коварната сждба е обърнала въ неволенъ бояджия. Князъ Андрей разтърка очи, загледа се въ чернитѣ линии на тапета, прекжснати тукъ-тамъ отъ изронената мазилка, и се замисли върху човѣшката сждба.

Единъ само слънчевъ лжчъ, една струя отъ радость и всичко се преобразява въ мигъ. До вчера воинъ и храбрецъ, изложенъ и на почить, и на преследвания, забравилъ отъ години спокойно легло и почивка, той днесъ се излежава лениво на удобенъ креватъ, и всичко минало му се струва мжчителенъ сънь, който напразно се сили да възстанови напълно. Сегашното и миналото, действителностьта и кошмаритъ се преплитатъ като чернитѣ линии върху сивия, изроненъ фонъ на мазилката, за да се роди въ душата му веселиятъ блѣсъкъ на утринно слънце. Душата му — развалина до вчера — се възсмва вече подъ ласката на мирния день, заличва пролукитѣ на страданието и се носи по необятния просторъ на недоловимото задоволство. Чувството, че живѣе, и че живѣе безметежно, повдигаше гърдитѣ му и ги разтваряше за свежия въздухъ. Като излѣзълъ отъ пневматическа машина, князъ Андрей съзнателно поемаше издълбоко и бързаше да навакса живителнитѣ струи, които ужаситѣ на една междуособна война му бѣха отнели.

Споменътъ за последната усили отвесната черта на челото му и хвърли мъгла между него и стената. Чернитѣ линии на тапета се обърнаха въ настръхнало воинство, което се силѣше да прескочи нѣкаква страшна преграда, задъ чийто заслонъ се криеше неговиятъ неприятель. Още князътъ неразгледалъ добре разположението на тая жадна за кърви рать, преградата се раздвижва, разширява се и поглъща всичко. Князъ Андрей ясно вижда множество трупове на воини и коне, налѣгали единъ до другъ, единъ надъ другъ и около тѣхъ зѣещитѣ цеви на хиляди и хиляди пушкала. Той даже позна въ едно отъ тѣхъ прочутата „душе-

губка", която сама отбиваше унгарскитѣ атаки въ Карпатитѣ, галена и цѣлувана като любимо сѫщество еднакво и отъ офицери, и отъ войници. Но сега дулото на тази душегубка бѣше обърнато къмъ него, готово да избълва всичката слава на своята огнедишаща гръдь. Князъ Андрей искаше да се отдръпне, за да избѣгне удара, но не можеше. Нѣщо го държеше прикованъ на едно и сѫщо мѣсто. Устата му неволно зашепна опростителна молитва, ржцетѣ му се отпуснаха покорно надолу и той зачака кобния си часъ. Но „душегубката" не блъвна огнени езици насрещу му. Вмѣсто пламъкъ, отъ нейната зинала цевь западаха бавно една следъ друга глави въ каски и шапки съ зинали очи и съ червени рани по челата. Струи полузасирена кръвь се плъзгаха по бледитѣ имъ хлътнали бузи, капѣха проточено на земята, и се събираха наедно. Следъ това главитѣ, обърнати въ оживѣна грамада, се отправиха въ бавенъ, народенъ маршъ къмъ князя. Отъ дветѣ имъ страни като две широки и бездънни рѣки се повлѣкоха сѫщо тъй бавно и сбранитѣ наедно кръвни струи. Князъ Андрей се насили да извика, но не можа. Голѣмъ ужасъ бѣше сковалъ устата му. Опита се да си обърне поне главата настрана, но сѫщо не му се удаде. Нѣчии таинствени ржце я придържаха изотзадъ. Той чувствуваше палещитѣ върхове на тѣхнитѣ пръсти, но не знаеше какъ да ги отстрани. Направи усилие да си обърне погледа на друга страна, но пакъ напразно. Зеницитѣ на очитѣ му сякашъ бѣха заковани съ две парливи гвоздейчета, които сушеха влагата въ тѣхъ и ги държеха открити срещу небивалата рать.

А главитѣ все настѫпватъ и настѫпватъ. Ето, тѣ сѫ на десеть метра, на петь, на два... Князъ Андрей направи последни усилия да се отдръпне отъ пѫтя имъ, но вмѣсто да си мръдне нозетѣ, той затъна до колѣне въ земята, подгизнала отъ сълзитѣ на хиляди майки, жени и деца. Тогава една голѣма длань се дигна надъ него, засѣни слънцето и гърленъ гласъ като подземенъ тътенъ разлюлѣ гората на отсрещния хълмъ, която сключи клони като детски ржчички за молитва:

— Гледай и чуй!

Главитѣ спрѣха до краката на князъ Андрея, вперихa въ очитѣ му своитѣ хиляди кръвясали очи и съ последната глътка въздухъ на засъхналитѣ си гърла изсъскаха въ единъ гласъ:

— Това си ти!...

Коситѣ на князъ Андрея настръхнаха въ нѣмъ ужасъ. Тогава стана най-страшното: главитѣ рухнаха и го затрупаха.

Той отвори уста да поеме дъхъ, но кървавата лава нахълта въ нея и го задуши.

— Андрей Николаевичъ, Андрей Николаевичъ... Бълнувате ли?

Князъ Андрей скочи отъ леглото си като пронизанъ отъ електрически токъ и неокопитено напита:

— А?

— Бълнувате ли?... Часътъ е вече десеть.

— Какво?

— Десеть...

Но тая цифа на всѣкидневието не му подсказа отначало нищо. Князъ Андрей завъртѣ бавно глава около себе си, като се взираше върху всѣки предметъ, и запита:

— Де съмъ азъ.

Неговата сънлива фигура бѣше толкова забавна, че Вѣра Игнатиевна се засмѣ кръшно и гръмко.

— На небето, на небето, — едва можа да продума тя презъ своя поривистъ смѣхъ.

— На небето?...

Князъ Андрей дълго не можа да разбере иронията. Но всепакъ тя, сама превратна действителность, възвърна къмъ действителностьта загубилия себе си бѣжанецъ. Князътъ се усмихна неволно.

— Значи, успалъ съмъ се. А колко е часътъ?

— Нали ви казахъ? Десеть.

Князътъ продума като на себе си: „десеть" и деликатно скочи гърбомъ отъ кревата. Вѣра Игнатиевна престорено се наведе надъ куфара си и си даде видъ, че дири нѣщо. Когато той се облѣче, тя се обърна къмъ него и го запита:

— А визити ще правите ли?...

Князъ Андрей се побави съ отговора си. Той само извади отъ малкото джобче на панталонитѣ си своя златенъ съ масивни капаци часовникъ, погледна на емайловия вензелъ, прозѣ се и презъ прозѣвка изцеди:

— Не десеть, а десеть и половина... Може би е време, а може би не. Не зная какъвъ е обичаятъ у българитѣ. У насъ въ десеть часа не можешъ да намѣришъ ни едно висше лице въ канцеларията му, — всички спятъ... А пъкъ у нашитѣ братя, народъ селски и безъ аристократични привички, може би е инакъ, а?...

— Мисля, че голѣмцитѣ сж вредъ еднакви, щомъ сж славяни.

III

Следъ като направи маникюръ на ноктитѣ си и се огледа още еднъжъ отъ глава до пети въ огледалото, князъ Андрей замоли Вѣра Игнатиевна и тя да хвърли единъ погледъ върху тоалета му. Колкото придирчиво и да бѣше нейното око, то не можа да открие никакъвъ недостатъкъ: толкова изискано и намѣсто бѣше всичко въ облѣклото и въ осанката на князъ Андрея. И тя за пръвъ пжть видѣ колко е той приятенъ и красивъ. Макаръ да бѣше прехвърлилъ четиридесеть и шесть години, той имаше едвали не юношески изгледъ, който би могълъ да заблуди и най-добрия познавачъ на човѣшкитѣ възрасти. Само при внимателно взиране можеха да се съзратъ нѣколко сиви влакна между руситѣ полукждрави коси на сколуфитѣ му и тънката жлъчка, спусната отвесно по челото му до основитѣ на носа, която ставаше по-видима тогава, когато князъ Андрей биваше сърдитъ или пъкъ обмисляше нѣщо много важно. Тя бѣше най-сигурниятъ белегъ и за домашни, и за подчинени, че князътъ не бива да се задѣва за нищо, и че той трѣбва да се остави на спокойствие. Но наложеше ли фуражка, и тази черта се изгубѣше подъ козирката, тогава никой не би могълъ да му даде повече отъ две трети на годинитѣ, които носѣше на гърба си.

Възрастьта не бѣ се отразила и върху неговата осанка. Не оставиха следи върху нея и бойнитѣ преживявания и страшнитѣ бедствия презъ време на болшевишкия превратъ. Снагата му, права и възвисока, изглеждаше наперена отъ широкитѣ му рамене, които се спущаха като обърнатъ конусъ надолу, за да очертаятъ една почти дамска талия. Върху такава правилно извишена снага прилѣгаше добре всѣка дреха, и князъ Андрей не помнѣше да се е оплаквалъ, когато и да било, отъ шивачъ. И той не еднажъ бѣше предизвикалъ завистьта на своитѣ колеги, които винаги носѣха ту широки ржкави, ту крива яка, ту гънки по плещитѣ на мундира си. „Ти си магьосникъ“, — му бѣше казалъ еднажъ баронъ Максимилиянъ Максимилияновичъ Мюлеръ, страшенъ поклонникъ на женитѣ и голѣмъ любитель на всѣкакъвъ родъ флиртове. „Ти, просто, обайвашъ шивачитѣ или пъкъ имъ стоишъ по цѣли дни за проба“. Князъ Андрей не му отвърна нищо, а само погледна неравнитѣ му рамене, едното отъ които се издигаше на петь сантиметра надъ другото. Но Максимилиянъ Максимилияновилъ не разбра многозначителностьта на този погледъ и скритото подъ него сжждение: той се смѣташе за голѣмъ красавецъ и видимия недостатъкъ

Долу, предъ изходната врата на хотела, той се спрѣ за малко въ очакване да види спретнатъ въ ливрея лакей, който да му даде необходимитѣ указания, за каквито смѣташе да се отнесе до него. Но такъвъ нѣмаше. Предъ него се изправи единъ дрипавъ хлапакъ съ изкеврени обуща, немито лице, попукани черни пръсти и дълго, не за него палто, лѣвия джобъ на което висѣше като отсѣчено ухо. Князъ Андрей разбра отъ атмосферата, която се понесе, че момчето е слуга въ обора, но всепакъ запита:

— Ви кто?

— Какъ?

— Что дѣлаете?...

— Азъ? — нищо не дѣламъ, — работя въ хотела.

— Хотелъ? А знаете де городской голова?

Момчето напрегна умъ да схване за каква глава пита офицерътъ, но, като не можа да разбере, повдигна рамене, подсмъркна издълкоко и боязливо понечи да се изплъзне. Въ това време отъ малката врата на ресторана, която извеждаше въ коридора на главния входъ, излѣзе единъ младъ, спретнатъ господинъ. Дочулъ въпроса, и схваналъ недоумението на момчето, той се обърна къмъ последното, като му обясни, че генералътъ пита за кмета.

— За кмета ли?

— Да. Иди му покажи общината.

Момчето изтри ржце о панталонитѣ си, каточели тѣ едни сгрозяваха човѣшкия му видъ, и тръгна предъ княза.

— Спасибо.

— За нищо.

Князътъ наклони излеко кръшния си станъ и съ широкъ замахъ отдаде честь. Господинътъ сжщо така елегантно повдигна шапка и поклати отсѣчено глава.

Полутурскиятъ калдаръмъ на улицата бѣше прашенъ и сивъ. Прахътъ, подигнатъ отъ току-що миналитѣ коли, се слагаше отново съ хиляди едва доловими отблѣсъци на спектъра върху хора и предмети. Князъ Андрей неволно повдигна въ жгълъ лѣвата си ржка, за да измѣри силата на тая прашна стихия, която, впрочемъ, не му бѣше твърде непозната. По галуна на ржкава си забеляза единъ тънъкъ слой, който даваше вехтъ изгледъ на новата сукнена материя. Съ неприятно трепване на лѣвата вежда той извади кърпа да отрие праха и се отдръпна на тротуара. Но всепакъ видътъ на улицата го изненада. Князъ Андрей не вѣрваше, че се намира въ провинциаленъ градъ на една малка, почти вчера освободена страна, воювала въ четиридесеть години четири пжти за своята държавна и племенна независимость.

Кжщитѣ, нови, макаръ и безъ стилъ, му говорѣха не само за известно охолство, но и за стремежъ у тѣхнитѣ обитатели да постигнатъ една по-висока, ако и външна, култура. А тамъ, отпредъ, се очертаваше силуетътъ на една сграда, построена въ дорийски стилъ. Клекнала и схлупена отблизо, отдалечъ тя подаваше само своя фронтонъ и събуждаше у зрителя илюзия за нѣщо грандиозно и монументално. И князъ Андрей помисли неволно: „Браво, молодци болгари! Колко наши руски градове не могатъ да мечтаятъ още за такова благоустройство?“ Но най-много му допаднаха нѣколкото джамии, които отсичаха своитѣ минарета върху синия фонъ на небето, както и старинната църква, върху покрива на която бѣше израстнало едно високо дърво. Тѣ още запазваха ориенталския видъ на града и му даваха особна източна привлѣкателность...

— Ето...

Князъ Андрей пъхна въ ржката на момчето една десетрублева керенка, но тъй, че да не го досегне съ ржкавицитѣ си, дигна глава и забърза по изкривената дъсчена стълба, която скърцаше подъ краката му съ болкитѣ на хиляди страдания. Не бѣше лесно да разбере коя е канцеларията на кмета. Той очакваше да види предъ нейнитѣ врата най-малко нѣкой бившъ вахтмистъръ за пазитель, който съ стойката си още да внуши на посетителитѣ почтителния трепетъ къмъ особата на единъ градски първенецъ. Но такъвъ не видѣ. Вмѣсто него по коридоритѣ се скитаха нагоре-надолу, като въ пазарище, всевъзможни физиономии съ още по-всевъзможни облѣкла. Да попита нѣкоя отъ тия фигури не смѣеше, защото схвана, че и тѣ сж дошли като него по своя грижа, която внимателниятъ наблюдатель може да прочете и по израза на лицата имъ. Да седи пъкъ помежду имъ, приравненъ макаръ за нѣколко минути съ тѣхъ, му се видѣ недостойно. Положението му стана още по неудобно, когато неговото присжтствие се забеляза, и множество разноцвѣтни зеници се отправиха втренчено къмъ него. Трѣбваше най сетне да се реши. За щастие, една врата се отвори и отъ нея излѣзе възстаръ, съ утъркана бозева униформа, човѣкъ. Князъ Андрей разбра, че той е служитель въ общината и го запита за канцеларията на градския глава. Но и служащиятъ го загледа съ сжщото недоумение, съ което го бѣше загледало и момчето. Тогава, въ смущение, князътъ реши да повика нашенското наименование на тая висока длъжность и зачете надписитѣ надъ вратитѣ.

— Ки метъ...

— А, кмета?...

— Да. Доложете му, моля ви се, че князъ Андрей Николовичъ Лопатинъ иска да му се представи. — И князътъ подаде картичката си на разсилния.

Разсилниятъ остана като гръмнатъ. Той чу само думата князъ. И тя бѣше достатъчна да го хвърли стремглаво къмъ канцеларията на кмета, извикалъ още отъ вратата:

— Господине кмете, княза.

Кметътъ се смути. Той помисли, че е дошелъ инкогнито царьтъ, и скочи отъ стола си. Въ коридора настжпи мълчание и всички начуколиха князъ Андрея. Но скоро мнозина се отръпнаха настрани:

— Не е нашия!...

Цѣлата тази картина погали щестлавието на князъ Андрея, и той влѣзе съ повишено достоинство при кмета.

— Князъ Андрей Николовичъ Лопатинъ.

— Никола Кировъ. Приятно ми е... Благодаря... Седнете, моля...

Князътъ седна на посоченото кресло, което скръцна подъ него, а кметътъ се настани на кметския си столъ и се облакати на писалищната си маса, затрупана съ разхвърлени преписки, достатъчни да внушатъ изумение у посетителя.

За щастие, кметътъ, свършилъ нѣкога реална гимназия, можеше да каже кое-що по руски; това докара голѣмо облекчение на княза, ако и страшно да измжчваше мозъка му тоя своеобразенъ руско-български жаргонъ. На всѣки случай, разговоръ се завърза и почна да става все по-интересенъ и по-интересенъ. Князъ Андрей описа съ една цвѣтиста речь положението на руския народъ подъ режима на болшевицитѣ, а кметътъ — нашето тегло отъ несправедливоститѣ на Ньойийския миръ. Единътъ искаше да спечели единъ врагъ повече срещу болшевицитѣ, а другиятъ единъ новъ и важенъ защитникъ на българската кауза.

Разговоръть стана още по-сърдеченъ, когато кметътъ си спомни, че около Варна е действувалъ въ руско-турската война адмиралъ Николай Валентиновичъ Лопатинъ. Той запита княза, дали нѣматъ нѣщо общо помежду си. Князътъ не бѣше чувалъ дори за такъвъ адмиралъ, но като съобрази, че не ще бжде зле да се изкара неговъ синъ, отвърна съ престорена скромность:

— Да, баща ми е... Той много ми е разправялъ за Варна.— И князътъ почна да измисля разни епизоди отъ преживѣлицитѣ на баща си презъ време на руско-турската война, като черпѣше материалъ отъ комбинациитѣ на своитѣ собствени бойни преживявания.

Кметътъ, проточилъ вратъ къмъ него, поглъщаше всѣка дума и замаскирано натисна електрическото копче. Влѣзе единъ младъ, пъргавъ господинъ. Кметътъ му направи знакъ съ палеца на лѣвата си ржка да доближи до масата и запита тъй ужъ отъ любопитство:

— Така а?... Варна тогава бѣше друга... Не би я позналъ сега покойниятъ ви баща. Вече имаме съ какво да се похвалимъ: и съ морска градина, и съ паметници, и съ улици... Тя щѣше да бжде и по-хубава, но не послушаха на времето кмета Кололи. Умна глава бѣше той?... Трѣбва да е билъ познатъ на баща ви отъ окупационно време. Не ви ли е говорилъ за него?

Князътъ неволно погледна фуражката си и още по-неволно пръстътъ му написа по козерката й буквата Л.

— И съ площади, и съ хотели... А propos, ваше сиятелство, да не сте попаднали на нѣкой лошъ хотелъ? Има и такива.

— А не, на хотелъ „Соединение".

— Та?... Продължавайте, моля ви се... — Князътъ започна да повтаря наново измисленитѣ преживявания на баща си край Варна. Въ това време кметътъ сколаса да каже шепнишкомъ, но троснато на чиновника: Хемъ добре да си отварятъ зъркелитѣ — високъ гостъ за Варна е това. Останалото знаешъ. Допълнителни нареждания после...

— Така, така, ваше сиятелство, тогава други бѣха хората. Колко по-дребни сме сега предътѣхъ! — Но, съобразилъ, че съ тия си думи може да обиди княза, додаде: — Разбира се, и между днешнитѣ има велики личности. А най-много има руския народъ. Може да се каже...

Кметътъ си прекжсна думата, защото не знаеше какъ да свърже мисъльта си. Доста буденъ и ловъкъ партизанинъ, той бѣше едно обикновено съчетание у насъ на образователна простащина и на природна хитрость. Изневѣри му и тонътъ, който бѣше взелъ. Отначало помисли, че най-добре ще изрази своята дълбока почитъ къмъ единъ отъ синоветѣ на нашитѣ освободители, като вземе позата на унизенъ, но после разбра, колко нетактично бѣ постжпилъ. Разбра, че признателность и принизеность не е едно и сжщо нѣщо, но, като нѣмаше какъ да се повърне назадъ, предпочете да замлъкне внезапно.

Князътъ, тактиченъ и съобразителенъ, счете, че внезапното млъкване е знакъ за край на визитата и се разкланя. Кметътъ това и чакаше. Той стисна сърдечно ржката на княза и още по-сърдечно му каза: „до виждане".

Но когато князъ Андрей Николаевичъ излѣзе въ коридора, съпроводенъ до вратата отъ кмета, хубавото му впечатление отъ добрия приемъ се помрачи. Въ коридора навалицата бѣше понамалѣла, а тия, които бѣха останали, не му дадоха надлежното внимание. Даже единъ извика подигравателно задъ гърба му: „Тичайте бе, който не е видѣлъ князъ, да види".

Князътъ не схвана смисъла на тая подигравка, но почувствува, че тя не е твърде ласкателна за него. Всепакъ той можа да си я обясни и да я извини. Отъ малкото, което бѣше чувалъ по-рано за България, той знаеше, че българитѣ сж единъ демократиченъ народъ, който не признава никакви родови различия, дори не признава приживе заслуги. За него всички сж едно като духъ, — различни сж само по материалното си състояние приживе. Българинътъ не пита: какъвъ си, а какво имашъ. Духовнитѣ различия пъкъ почватъ следъ смъртьта, когато се заличи разликата въ материалното състояние. Тогава и царьтъ и пждарьтъ сж еднакво богати и еднакви владения иматъ: два метра земя. А туй князъ, баронъ, херцогъ и пр. сж празни дрънкала около едно име, което само не е достатъчно да звъни за ушитѣ на другитѣ, щомъ не е подплатено съ власть или съ пари.

— Извинете, — прекжсна нѣкой съ хубавъ руски произносъ размислитѣ на княза. — Кметътъ тука ли е?

Князътъ се спрѣ срѣдъ стълбата и погледна втренчено отгоре надолу. Предъ него стоеше русинътъ, който слѣзе въ града ведно съ тѣхъ. Отъ тъмнината на стълбището лицето му изглеждаше нѣкакъ изпито и неприятно.

— А, това сте вие? Бѣхте съ насъ на „Гвадалквивиръ", нали?

— Да . . .

Князътъ почувствува тръпката на чоголна досада по лицето си. Какво ли пъкъ ще дири и тоя при кмета? Но учтивостьта не му позволяваше да не отговори и той каза:

— Въ кабинета си.

Русинътъ благодари и се прилепи до стената — да стори пжть на княза, който важно заслиза надолу, безъ да се сбогува.

Въ канцеларията на кмета русинътъ се наименува само съ презимето си. Очевидно той знаеше, че обичаятъ у насъ е такъвъ.

— Холодковски.

Кметътъ не счете за потрѣбно да назове своето. Де ще му излѣзе краятъ, ако съ всѣки дриплю почне да се запознава? И този взелъ да бѣга отъ болшевицитѣ, каточели могатъ

да искатъ нѣщо отъ него тѣ. Уръфанитѣ му дрехи ли? Но всепакъ го изслуша благосклонно.

— Виждате ли? — съ видима разсѣяность отвърна на молбата му той — работа нѣма. Нѣма и за нашитѣ . . .

Холодковски въздъхна неволно.

Това сякашъ смекчи сърдцето на кмета. Какво, найсетне, помисли си той, освободители сж. Може и бащата на тоя да е оставилъ кости по нашитѣ балкани.

— Чакай да опитаме: . . — Той взе една визитна картичка отъ писмовника на мраморната си мастилница, драсна нѣщо по нея и я подаде на просителя. — Ще отидете въ тракцията на гарата . . . Понимаете . . . Тамъ началникъ мой голѣмъ приятель. Здѣсъ въ общину нетъ работа . . . Онъ даде . . . Азъ написалъ. А ви скажи ему „много здраве“. . . Тамъ дѣлаютъ на пристанище желѣзопжтна линия . . .

Холодковски взе картичката и се поклони.

„Туй то, — отсѣче кметътъ въ себе си, когато остана самъ. Да сж всички като княза, съ шекеръ да ги хранишъ: виденъ човѣкъ, голѣмъ човѣкъ, важенъ човѣкъ и, главното, за нищо не те главоболи. А тоя, снощи дошълъ, и хопъ! — не да ти направи честь, а да ти иска работа . . . Свѣтъ различенъ, хора всѣкакви. . .

IV

Останала сама, Вѣра Игнатиевна почувствува едно потискващо угнетение, което почти изкара сълзи на очитѣ ѝ. Тя, просто, не знаеше какво да прави: Душеше я малката стая на хотела, караше я да се отвращава отъ себе си и олющеното отвжтре огледало, което придаваше на дълбокитѣ ѝ очи изразъ на едно безразличие къмъ живота. Млада, едва двайсеть и осемь годишна, и жизнерадостна, тя бѣ прекарала цѣлия си животъ въ ласки и внимание, за да се озове сега, като по чудо, самотница въ една чужда за нея страна. Какъ стана всичко това, тя още не бѣше въ състояние да разбере. Последнитѣ недѣли отъ живота ѝ бѣха една кошмарна безредица, презъ която не можеше да видистжпкитѣ на своя пжть, а годинитѣ преди тѣхъ — една низа отъ празнични впечатления, които боязливо си пробиваха партина презъ наплъстения прахъ на общественитѣ неразбории. И никога преживяваното преди не ѝ се струваше толкова малко, както въ тази минута. Ако нѣкой би я попиталъ въ какво се състои то и какъ се опредѣля, тя би го изразила само съ две думи: пѣсень и плачъ. Пѣсень — животътъ въ бащината ѝ кжща, кжща на заможенъ търговецъ, пѣсень — годинитѣ, прекарани

въ лицея между ято отъ вѣчно цвъркащи ластовички, пѣсень и цѣлата ѝ дейность на сцената отъ Нижни-Новогородъ до Киевъ, дето я завариха отредитѣ на Петлюра и бунтовнишкитѣ набѣги на Махно. Оттамъ насетне — плачъ. Като отрепка на сждбата, тя — нейното предишно галениче — заскита отъ село въ градъ, отъ градъ въ село, безъ да знае кжде отива и защо. Отъ сцената на театра, дето женѣше лаври, Вѣра Игнатиевна падна подъ рампата на живота като проста театрална фигура, която случаятъ тласкаше по всички посоки. Владѣтелкѧ на сърдцата, кумиръ на младежьта, предметъ на завистъ за женитѣ, тя стана въ единъ мигъ подъ движението на магическия жезълъ, чието име е случай, безразличие за всички, бреме за близкитѣ си к досада, жива досада за себе си. Та това не бѣше ли тя? Коситѣ ѝ, дълги и гжсти, обвили въ най-разкошна прическа нейния възмургавъ ликъ, който караше мнозина да я взиматъ за грузинска хубавица, сж пакъ дълги и гжсти, но безъ оня влаженъ блѣсъкъ, на който тя сама така често се любуваше. Нѣма ги и ония остри, невидими иглици въ погледа ѝ, виждани не съ очитѣ, а съ сърдцето на младо и старо, счело за високо щастие да усѣти тѣхния остъръ бодежъ и готово на всички жертви за нея. Сега подъ тѣхъ се очертаватъ два сини полукржга, които спиратъ до основитѣ на правилния ѝ римски носъ съ тъмнитѣ петна на нацедено. Сякашъ нѣкой я бѣше жестоко прищипалъ и оставилъ грознитѣ белези на своитѣ корави пръсти. Орѣдѣли и затвърдѣли бѣха и ресницитѣ на клепачитѣ, чиято плътна сѣнка, като сѣнката на пролѣтенъ листакъ, падаше върху очитѣ ѝ и отвеждаше чуждитѣ погледи презъ тѣхната дълбочина въ неизповѣднитѣ бездни на нейната душа.

Нѣщо хило вѣеше и отъ цѣлата осанка на Вѣра Игнатиевна. Ритмичниятъ трепетъ на почти девственитѣ ѝ гърди издаваше нарушената хармония на една несигурно подхваната пѣсень. Навремени тѣ тъй неравномѣрно се повдигаха и слагаха, че тогава тя, просто, не искаше дори да се чувствува дишаща тварь. А тая ритмика е всичко въ прелестьта на женския бюстъ — поне така мислѣше Вѣра Игнатиевна. И най-добрата, и най-съвършената статуя не е художествено произведение, ако не можемъ да си представимъ ритъма на нейното дишане, нѣщо повече, ако не можемъ да го видимъ при мисъльта, че нѣкой веднага ще ѝ даде дъхъ, и че тя веднага ще заживѣе предъ насъ. Липсва ли изразътъ на тая ритмика, липсва всичко. Произведението може да бжде прекрасно копие на живота, но то нѣма да ни подскаже нищо за самия животъ. И непоносимо се гнетѣше Вѣра Игнатиевна,

когато съ наведена глава гледаше неравното вълнение на своя бюсть. Наистина, тя знаеше, че всѣко нѣщо е довреме, че още по-малко дълговѣчна е женската красота, но знаеше сжщо тъй, че нейното застаряване е дошло по-рано и не по волята на сждбата, а по волята на равни ней предъ Бога хора, които нищо не сж сторили, за да бжде тя хубава и, следователно, нѣматъ никакво право да ѝ отнематъ това, съ което я е надарило привидението. И, сякашъ, тя разбра за пръвъ пжть гения на човѣка — гений, който руши и тогава, когато иска да твори.

И, наистина, човѣкътъ не разруши ли всичко въ нея? Не отне ли ѝ той тъкмо туй, което тя смѣташе за лично свое, така съкровно скривано въ тайницитѣ на нейната душа? Де е, напримѣръ, тази гордость на царица, която я караше да гледа отвисоко на своитѣ многобройни поклонници, щастливи, че ги е озарила съ своята снизходителна усмивка? Де е нейното право на изборъ? Право, за което тя бѣше готова да пожертвува всичко: и слава, и положение, и брилянти, дори и своята хубость.

Но всичко се обърна въ нея. Тя вече не е нищо, освенъ една робиня, робиня на случая. Гордостьта отстжпи на примирението предъ волята на всѣки случайно срещнатъ. Случайно преобръщане на лодката, съ която бѣгаше, случайно спасение, случайно пжтуване съ спасителя на единъ и сжщъ параходъ, случайно слизане въ, може би, случайно пристанище, случайна стая въ хотела, случайно признаване на несжществуващи дотогава отношения, случайно брачно ложе и случайно — жена на князъ Андрей Николаевичъ Лопатинъ, човѣкъ, съ чието име още не бѣше привикнала, и което трѣбваше да носи между чужди за нея хора. „Боже, колко случайности наедно!“ — неволно прошепна Вѣра Игнатиевна на себе си и се замисли...

Пръститѣ ѝ затракаха неволно по прозорцитѣ въ бавната измѣреность на единъ тжженъ напѣвъ. Предъ нея се чернѣеха покривитѣ на отсрещнитѣ низки кжщи, задъ които се виждаше откжснатата гладката площь отъ морето. То бѣше тихо и свѣтло съ блѣсъка на овлажнѣла слюда. Отдѣсно се дигаше високъ брѣгъ, приличенъ на прекършена рампа, а отлѣво се простираше лениво ивица чистъ пѣсъкъ. Изгледътъ на морския брѣгъ ѝ се понрави и тя се загледа въ него. Но бѣлитѣ платна на една гемия, която навлизаше въ пристанището, привлѣкоха вниманието на Вѣра Игнатиевна. „Парусъ“ извика тя съ гласъ и като радостна гимназистка, отлично заучила зададенъ урокъ, заскандира:

„Бѣлѣетъ парусъ одинокій?
Въ туманѣ моря голубомъ...
Что ищетъ онъ въ странѣ далекой,
Что кинулъ онъ въ краю родномъ?

Играютъ волны; вѣтеръ свищетъ,
И мачта гнется и скриптитъ...
Увы! Онъ счастія не ищетъ,
И не отъ счастія бѣжитъ!

Подъ нимъ струя свѣтлѣй лазури,
Надъ нимъ лучъ солнца золотой,
А онъ мятежный проситъ бури,
Какъ будто въ буряхъ есть покой!

Упоявана отначало отъ слоговата музика на стихотворението и отъ сходството на художествения образъ съ действителността, тя не видѣ своята сждба въ него. Но, повторила го, вече на себе си, еднъжъ и дважъ, Вѣра Игнатиевна проникна въ дълбокия му смисълъ. И за пръвъ пжть схвана напълно родния си великъ поетъ, видѣ и себе си въ отродата на неговия духъ ... „Та това съмъ азъ, азъ, азъ..., която нито щастие дири въ чуждата страна, напуснала руския кжтъ, нито пъкъ отъ щастие въ него бѣга. И, наистина, какво оставихъ тамъ, какво ме очаква тукъ? Какво? Какво? Господи, та всичко е случай, случай, случай въ живота на човѣка!

Безнадеждниятъ песимизъмъ на поета я обнадежди; така понѣкога горчивото лѣкарство докарва сладостното самочувствие отъ настжпило здраве. „Значи това не е само съ мене; значи, не съмъ азъ една на тоя свѣтъ... Такъвъ е и парусътъ, такава е палестинската клонка, такива сж и Михаилъ Юриевичъ Лермонтовъ, и князъ Андрей... А още колко ли сж били и колко ли ще бждатъ занапредъ само въ нашата матушка Русия?“

Вѣра Игнатиевна се отдръпна отъ прозореца, обзрѣ тоалета си и замълви мълчаливо: „Ще излѣза!... Ще излѣза да погледамъ отблизо паруса и да потопя ржната си въ синитѣ води на морето, които, може би, преди часъ, преди день, преди недѣля сж мили брѣга на руската земя... Тѣ ще ми предадатъ поне лъхъ, поне едничъкъ лъхъ отъ родния въздухъ, който така щедро е изпълнялъ доскоро жизнените ми за животъ гърди“.

Когато понечи да излѣзе, Вѣра Игнатиевна си спомни, че не познава града и че може би ще се заблуди изъ неговитѣ улици. Но тласъкътъ у нея бѣше толкова силенъ, че

тя се върна наново къмъ прозореца, разгледа пжтя, по който би трѣбвало да мине, и тръгна.

V

Правата, широка и постлана съ пѣсъкъ улица изглеждаше празднично чиста подъ лжчитѣ на ноемврийското предпладне. По нея — отъ дветѣ й страни — се движеха сѣнкитѣ на пожълтѣлитѣ листа, и ту разширяваха, ту стѣсняваха свѣтлитѣ петна помежду си. Една игра на радость и скрѣбь, която напълно прилича на играта въ нашитѣ души, ту обладавани отъ подема на вихрени блѣнове, ту потиснати подъ гнета на внезапна безнадежность. Това сравнение се хвърли веднага въ ума на Вѣра Игнатиевна, но то не скова мисълта й. Въ нея бѣше прокълнилъ радостниятъ трепетъ на осжждането, и тя нѣмаше време за размисли. Защото мисли, рови се въ себе си, въ своето битие и въ битието на вселената само натжженията, покрусенията, недоволнията отъ живота; дири обяснение на всичко само този, който има нужда отъ успѣхи, който трѣбва да намѣри мотивитѣ на своята нерадость, или който иска да си внуши оправдание за своето проклятие надъ всичко и надъ всички въ свѣта. Философствува тжгата, неволята човѣшка. И всички философствуващи, отъ какъвто рангъ и направление да сж, сж само несретници и недоволници. Радостьта, наопаки, не мисли, а чувствува и живѣе. Тя подтиква къмъ дѣла, често пжти неразумни, но, всепакъ, дѣла. Тя създава Донъ-Кихоти, безъ които животътъ не би се движилъ напредъ, не би отбелязалъ никакъвъ непредъкъ съ всичкитѣ му смѣшни и сериозни страни. Благодарение на радостьта, ние кретаме по земята, запазили още очи за нейнитѣ красоти. Но само съ нея пъкъ нашето битие би било едно перпетумъ-мобили, което вѣчно говори, чувствува и се движи по повърхностьта, но никога не мълчи, не мисли и не се вкопава подъ почвата, на която стоимъ. Радостниятъ гледа да зарази всички около себе си, той се хвърля на врата на първия познатъ, разправя му, безъ да е питанъ, за своята радость, тропа предъ него, вика, смѣе се, иска да го увлѣче въ изблика на своитѣ преживявания. Скрѣбниятъ, напротивъ, мълчи, неговиятъ речникъ не съдържа повече отъ нѣколко неволни възклицания и въздишки, той избѣгва хората, ненавижда ги дори и непрестанно дири разликата между себе си и другитѣ, дълбоко замисленъ върху сжщината въ отношенията на нѣща и на явления.

И нищо чудно, че това сравнение, което само се налагаше, не бѣше схванато отъ неговата мисловна страна. Играта на свѣтлинитѣ и сѣнкитѣ бѣше една картина, прелестна, омайваща картина, художественъ образъ, но не една мисъль. Очитѣ на Вѣра Игнатиевна се мамѣха отъ хубавото на деня и тя само него дирѣше, забравила, че е тръгнала като неволница къмъ морето, само за една струя руски въздухъ, само за една капка руска вода. А хубавото този день бѣше щедро посипано по стѫпкитѣ ѝ; то цъвтѣше и въ полупозлатенитѣ листа на дивитѣ акации, и въ брилянтнитѣ отблѣсъци на калциевитѣ пѣсъчни зрънца, и въ още свежата трева край оградата на алеята, и въ чирикането на пъргавитѣ врабци, които често се спущаха като стрели предъ краката ѝ, за да запрашатъ съ прахъ нейния устременъ въ далечината погледъ.

Вѣра Игнатиевна се любува на всичко това, стѫпва безметежно като туристъ, дошълъ нарочно отъ далеки земи да попие въ душата си прелеститѣ на единъ приказенъ край, и леко си тананика мелодията на единъ популяренъ романсъ. Гърдитѣ ѝ се разтварятъ, поглъщатъ прѣсния морски въздухъ и будятъ рой чувствувания въ душата ѝ. Ето, тъкмо такъвъ день бѣше, когато тя преди десеть години отиваше на своята първа любовна среща. И тогава по градинскитѣ дървета есеньта бѣше оставила своитѣ златни петна, и тогава врабцитѣ се спущаха и запрашваха предъ нозетѣ ѝ, и тогава по въздуха се носѣше тоя своеобразенъ лъхъ на последна трогателна красота, която събужда всички прелести на сътворението предъ близката цѣлувка на смъртьта.

Володя я чакаше съ нетърпение. Тѣ се уловиха подъ ржка, поозърнаха се и потънаха въ гѫстака на крайнитѣ алеи. Колко милъ бѣше той, какъ парѣха първитѣ му цѣлувки, отначало давани боязливо и крадишкомъ, после порывисто и страстно, и най-сетне, обърнати въ една непрекѫсната стихия, обхванала и двамата, за да ги пренесе по безпредѣлнитѣ краища на първата любовь! Бѣха млади тогава. Сърдцата знаяха единъ блѣнъ, мисъльта една истина — любовь... Но де ли е той сега? Какво ли е станало съ него?

Този въпросъ за сѫдбата не първия възлюбенъ, когото не бѣше виждала почти оттогава, я върна къмъ действителностьта. Вѣра Игнатиевна си представи живо де е и кѫде отива, но тази представа не ѝ наруши нестроението. Тя само хвърли сѣнка, която усили свѣтлината въ нейната душа, подкърмена отъ съзнанието, че е свободна, че носи въ себе си макаръ частица отъ своята предишна самостойность.

Тишината на градината я удиви. Безлюдни въ тоя предобѣденъ часъ, по алеитѣ се носѣше леко миризътъ на морската влага, смѣсенъ съ нѣжния лъхъ на къснитѣ хризантеми отъ фитариитѣ; по-отчетливо се отекваха и ударитѣ на тежкия чукъ върху чугуненатѣ релса, която нѣколко плещести работници заковаваха долу о траверситѣ на пристанищната желѣзо-пжтна линия. Фигуритѣ на работницитѣ, приведени къмъ земята, се изрѣзваха въ строги очертания като чернитѣ фигурки по детскитѣ списания, които тя съ такъвъ унесъ разглеждаше, когато бѣше малка. Отвременавреме ударитѣ на чука спираха, за да се понесе, отекнато отъ високия брѣгъ, стройното: хо-хопъ!... хо-хопъ... хохопъ!

Вѣра Игнатиевна дълго гледа тия хора на труда, чийто външенъ видъ й напомни вида на бурлацитѣ, и се пренесе край Волга. Като Волга изгледжаше и морето съ своята лека мъгла, която сключваше хоризонта едва на нѣколко стотини метра предъ нея. Тъкмо до мъглата стоеше, свиялъ платна, платноходътъ, сега по-призраченъ отъ по-рано. Той сякашъ се бѣше обърналъ на привидение, което толкова повече се отдалечава, колкото повече го приближаваме. Да би могла, тя би прихвръкнала къмъ него, би кацнала върху високитѣ му мачти, и би се впуснала на пжть къмъ родната страна по сжщото туй море, по което не еднъжъ бѣше посипала хиляди проклятия презъ последнитѣ си странствувания. Но това желание обхващаше само частица отъ нейната душа, която трептѣше съ радостнитѣ самочувствия на събуденъ следъ кошмарни съновидения сънникъ. Тихиятъ день бѣше далъ своето спокойствие и на Вѣра Игнатиевна. Тя блѣнуваше, но не се стремѣше къмъ нищо, освенъ къмъ синитѣ морски води и къмъ бѣлитѣ платна на платнохода, свързали земята на нейното доскорошно минало съ земята на нейното настояще. И тя имъ се любува дълго, почувствувала ги родни и близки. Ето, по тази вода и съ този параходъ тя може да бжде у дома пакъ, щомъ поиска. Само день, само два... И пакъ Вѣра Игнатиевна ще се роди за себе си подъ сжщото небе, подъ което се бѣше родила вече еднъжъ, и пакъ тя ще бжде туй, което е била.

Соченъ баритонъ й привлѣче вниманието. Нѣкой пѣеше въ гжстака отлѣво. Тя се вслуша. Позната пѣсень... Какъ?... Остра болка я прониза. Пѣсеньта на Стенка Разинъ!... Тая пѣсень, която толкова ужасъ й е навѣвала отъ деня на болшевишкия превратъ! Ето сжщитѣ думи:

Изъ за острова на стяжень,
На просторъ рѣчной волны,

Выплываютъ расписные
Острогрудые челны;
На переднемъ Стенька Разинъ,
Обнявшись сидитъ съ Княжной;
Свадьбу новою справляетъ,
Онъ веселый и хмѣльной.

Вѣра Игнатиевна раздруса глава и се озърна плахо на вси страни. Въ градината бѣше все тъй тихо, все тъй ласкаво се провличаха тихитѣ морски талази по пѣсъка и все така бавно се връщаха съ откраднатa цѣлувка назадъ; все тъй равномѣрно викаха и работницитѣ своето едностайно: хо—хопъ!... хо—хопъ!...' Тя неволно са надсмѣ надъ себе си и прошепна: „Господи, колко съмъ наплашена!"

Пѣсеньта, подета въ бавенъ темпъ, наближи, тя сега се стори на Вѣра Игнатиевна приятна и мила съ своя романтиченъ лъхъ отъ миналото, каквато бѣше и въ Русия, преди да се обърне въ маршъ на разрухата. И, успокоена, Вѣра Игнатиевна седна на пейката съ лице обърнато къмъ мѣстото на пѣсеньта. Следъ малко на двайсетина крачки се показа фигурата на младъ, строенъ господинъ. За да прикрие своето любопитство, тя бавно, съ престорена нехайность обърна очи къмъ моретъ. По него се бѣха наслагали нѣколко ивици отъ разнобагри ленти, които се кръстосваха, впущаха се въ успоредъ къмъ мъгливата завеса отсреща или се гърчеха като пъстролюспи змии до брѣга, излѣзли сякашъ да се припекатъ на слънце. То не бѣха една-две, а хиляди затихнали стихии, събрани наедно, за да покажатъ своитѣ скжпи накити на небето, което се чудѣше коя порано да полѣе съ тихата си, но дълбока синева.

Вѣра Игнатиевна забрави за мигъ и пѣвеца, и пѣсеньта. Не чу и глухитѣ му стжпки по овлажнѣлия пѣсъкъ. Той бѣше престаналъ да сжществува за нея и съ своята пѣсень, и съ своя кадифенъ гласъ, когато едно гърлено: — ще позволите ли? — я стресна до уплаха. Вѣра Игнатиевна разбра какво й каза.

— Моля, — отвърна тя, и се отдръпна къмъ края на пейката.

— Mersi... Вие рускиня?..

— Да...

Господинътъ преметна кракъ върху кракъ и се загледа нѣкжде далечъ предъ себе си. Вѣра Игнатиевна се накани да си тръгне, но й се видѣ неучтиво да стори това веднага. Тя само си възви главата настрани и боязливо запремѣта въ ржце златната верижка на часовника си. Ала скоро намѣри това за безразсждно, — ами ако й открадне този

човѣкъ едничкия скжпъ споменъ отъ мило сжщество? ако го дръпне, ей тъй на, отъ ржцетѣ, и побѣгне ведно съ него пакъ въ сжщия гастакъ, отъ който бѣше дошълъ? Вѣра Игнатиева отвори въ трепетна боязливость чантата си да постави верижката ведно съ часовника въ нея. И, тъкмо да стори това, разтреперанитѣ ѝ пръсти се разслабиха, и тя свали чантата на земята. Господинътъ сякашъ това и чакаше. Той бързо скочи на крака и грабна сваленото богатство. Вѣра Игнатиевна изтръпна въ смъртенъ ужасъ и погледна съ умолявщъ погледъ неканения гость на нейната пейка. Досѣтилъ ли бѣ той скритата ѝ мисъль, тя не разбра. Видѣ само, какъ той улови ланеца за една край, провеси го предъ себе си, обгледа го добре, после го прибра въ шепата си, и като го подруса, каза съ тона на компетентенъ:

— Скжпа работа, — чисто злато. Уралско?... Струва... наши пари струва не по-малко отъ десеть хиляди лева. Може да се преживѣе тъкмо половинъ година съ него. — Па после, като го подхвърли още еднъжъ въ шепата си, галантно ѝ подаде ланеца. — Скжпа работа... И художествена... Трѣбва добре да го пазите. — Знаете, всичко става, — хора всѣкакви...

Вѣра Игнатиевна не разбра точно думитѣ му, но схвана по тѣхния наставнически тонъ какво ѝ се казва. Тя погледна господина съ благодарственъ погледъ и прибра ланеца въ чантата си: „Спасибо“.

— Нищо, нищо... — отвърна младиятъ човѣкъ. — Не е зле да го пазите здравата.

Той замълча и облегна плещи съ разперени лакти върху подпорката, заврѣлъ палцитѣ си въ ржкавитѣ на джилетката. Вѣра Игнатиевна го измѣри крадишкомъ. Нечаканиятъ господинъ бѣше на около трийсеть години. Подъ килнатата му назадъ шапка се подаваха нѣколко рѣдки черносмоли кждрици, които падаха върху високото му изпжкнало чело. Въ голѣмитѣ му очи, черни като коситѣ, се долавяше разжеженията блѣсъкъ на единъ недостигнатъ блѣнъ. Вѣра Игнатиевна, сама брюнетка, никога, по силата на противоположноститѣ, не харесваше брюнети. Но този бѣше другъ. Нѣщо източно лъхаше отъ него, нѣщо мощно, тайнствено — едно съчетание на хубость, унесъ и копнежъ.

Още не се налюбувала на него, той се обърна къмъ нея и запита:

— Хубаво е морето, нали? Но азъ пò го обичамъ, когато лудува, когато се премѣта въ устремъ да залѣе цѣлия брѣгъ.

— Не разбирамъ..., — отвърна му тя на руски.

Той срамежливо наведе очи и помълча... Па:

— А вие обичате ли морето?

— Что?

— Нрави ли ви се?

Тя сведе стѣснително ресници...

— Хубаво е човѣкъ да обича стихиитѣ — и на морето, и на душата... Стихии сега и у васъ. Тамъ болшевики...

Вѣра Игнатиевна скочи като ужилена. Той почна да ѝ се извинява. Подчерта ѝ, че не е болшевикъ, но че има слабость къмъ всичко, което влѣче следъ себе си една върховна напрегнатость на духа, макаръ самъ той да не е годенъ за такава.

— А вие съ какво се занимавате?..—запита любопитно тя.

— Азъ?... Съ нищо... Така... Човѣкъ, който много мечтае, но нищо не върши...

— Почему нищо?

— Така... Нѣма воля да прѣчи на другитѣ... Я люблю, люблю все... вси люди...

Вѣра Игнатиевна взе последнитѣ думи върху себе си и снизходително се засмѣ...

Тази усмивка се разлѣ съ вълнитѣ на хиляди отбрани аромати въ гърдитѣ на непознатия. Той извади палци отъ ржкавитѣ на джилетката си, намѣсти си шапката и бавно се повдигна.

Помислила, че зле е претълкувана усмивката ѝ, Вѣра Игнатиевна, за да заглади лошото впечатление, попита колко е часътъ. Непознатиятъ господинъ извади часовника си и ѝ го посочи.

— Половина перваго!..

— Да...

И, безъ да кажатъ дума, тѣ се отправиха наедно къмъ изхода на градината.

VI

— Здравѣйте, Вѣра Игнатиевна.—Артистката дигна глава, стресната отъ внезапния поздравъ на князъ Андрея. Тя бѣше се замислила върху загадъчната фигура на непознатия господинъ. Дошълъ неканено при нея, проявилъ най-непринудени причуди, той я остави сжщо тъй неочаквано при изхода на градината, посочи ѝ само съ пръстъ посоката къмъ хотела. Какъвъ бѣше този красавецъ, който пѣеше съ единъ почти безукоренъ акцентъ страхотната за нея пѣсень, въплощение на каква небрежность бѣше той къмъ всѣкиго и къмъ себе си, зарѣзалъ всички условности на съвременното

общество и, всепакъ, тъй внимателенъ, тъй предупредителенъ? Нѣкаква нова идея за отношенията между хората ли носѣше, отшелникъ отъ живота ли бѣше или безподобенъ нещастникъ? Или той таеше въ гърдитѣ си унеса на една любовь, разбита преди да се осѫществи, която го караше да блѣнува за бури въ морето и въ душата? Кой знае?.. А тъй хубави бѣха неговитѣ загадъчни очи, така небрежно падаха черитѣ кичури надъ високото му изпѫкнало чело, когато отметнѣше меката си муселинова шапка назадъ!

— Здравѣйте...

Князъ Андрей повдигна леко за цѣлувка пръститѣ на ржката й. Свършилъ визитата си при кмета, той бѣше излѣзълъ да се поразходи изъ града, да се полюбува на кипрата си униформа, като току що произведенъ подпоручикъ, и да се нарадва на свободата. Радостнитѣ му чувства растѣха всѣка минута отъ любопитнитѣ погледи на варненскитѣ граждани. Нѣкои отъ тѣхъ обръщаха по нѣколко пѫти глава, за да го изгледатъ пакъ, а други спираха и съпровождаха съ любопитнитѣ си погледи неговия бавенъ, тържественъ ходъ. Особено трогнатъ остана князъ Андрей, когато, пресрещналъ една малка войскова часть, чу заповѣдьта на подофицера: „Мирно, глави надѣсно!“ Князътъ, приемалъ винаги съ хладно безразличие подобно военно внимание въ Русия, сега не знаеше какъ да отблагодари на братскитѣ български войници, които, на цѣло стѫпало и отъ високо заудряха кракъ следъ кракъ, когато го наближиха, съгласно измѣненията на нашия военененъ уставъ по образецъ на германския. Князъ Андрей дигна ржка подъ сѣнникъ и неволно направи дълбокъ поклонъ. Устнитѣ му сѫщо тъй неволно промълвиха: „Браво, молодци болгари!“

Още непрестѫпили прага на хотела, предъ тѣхъ като изъ кутия изпѫкна съдържательтъ, когото по-рано не бѣха виждали. Тантурестъ и прилично облѣченъ господинъ, той взе войнишка поза, сведе чинопочтително очи и почна да се извинява, задето вчера прислугата не имъ дала дължимото внимание: той билъ отсѫтствувалъ презъ това време и не е могълъ да знае каква висока честь му се паднала, като му се удало да приюти въ хотела си единъ толкова високъ гостъ, чийто баща съ право се смѣта освободитель на градъ Варна. Всичко това бѣше казано на единъ повалянъ български езикъ, направенъ нарочно такъвъ, съ едничкото намѣрение да бжде по разбранъ за княза и княгинята... Отъ смущението на хотелиера князъ Андрей разбра станалата промѣна и, като протегна ржка, продума съ видимо доволство: благодаря, много благодаря. На свой редъ и

Вѣра Игнатиевна се ржкува съ любезния домакинъ, предала му сѫщо така своята благодарность. Окураженъ отъ това внимание, хотелиерътъ тръгна следъ тѣхъ по стълбитѣ. Когато наближиха първата площадка, князъ Андрей изви къмъ втория етажъ, но хотелиерътъ побърза да го предупреди.

— Тука, тука, ваше царско сиятелство. На етомъ етажъ. — Князътъ и Вѣра Игнатиевна се спрѣха. Смѣшната титла и още по-смѣшниятъ руски изразъ събудиха тръпката на силомъ сдържана усмивка и у двамата. — Тука... — па, окураженъ малко и припомнилъ си нѣколко руски думи още отъ време на руската окупация, додаде: — сиречь, здесь...

Отъ стаята излѣзе една четвъртита стара жена. Очевидно тя току-що бѣше свършила подредбата въ нея. Предъ високитѣ гости се откри широкъ салонъ съ две великолепни легла, голѣмо кристално огледало, мека мебель и елипсовидна съ плюшена покривка маса по срѣдата. Новата обстановка се понрави и на двамата, и тѣ още еднѫжъ стиснаха ржка на хотелиера. Поласканъ отъ тази двойна благодарность, той, съ свойственото на професията му самохвалство, и, главно, за да подчертае своето уважение къмъ княза и княгината, стана още по-словоохотливъ. Отъ него тѣ разбраха, както се долавя мелодията на развалена шарманка, че въ тази стая сѫ спѣли само двама души: единъ министъръ и единъ писатель, който пѫтувалъ съ много важна мисия презъ време на войната. Министра може да назове, но кой бѣше писательтъ, не знаеше, па и никога не се е интересувалъ отъ него. Казали му бѣха само, че е важенъ човѣкъ и това бѣше достатъчно.

— Министъръ и писатель... Значи, сега ние сме трети поредъ.

— А-а... Само за високи личности.

Князъ Андреи погледна многозначително Вѣра Игнатиевна: Виждате ли?

Либералното кокетство бѣше доловено отъ хотелиера и той, разбралъ за кого става речь, скромно продума:

— А, колкото за насъ, ние си тачимъ хората...

Беседата щѣше да продължи още много, ако единъ слуга отъ ресторана съ парче кърпа презъ рамо не се вмъкна тичешкомъ и не прошепна нѣщо на господаря си. Последниятъ извърна наполовина глава, тласна неведимо келнера съ лакътя си и му изръмжа нѣщо подъ носъ. После любезно помоли гоститѣ си да го извинятъ, защото го викали по важна работа.

Останали сами, князъ Андрей се хвърли на леглото и опъна заморени крака върху стола.

— Извинявайте, Вѣра Игнатиевна: страшно съмъ уморенъ. Па, като хвърли лежишкомъ погледъ изъ стаята, съзрѣ стъклена кутия съ цигари на масата и всички пушилни принадлежности до нея. — О, и цигари. Ще позволите, нали?.. — Той се повдигна на лакъть запали цигара и, опрѣлъ китката на ржката си о масата, надвеси цигара надъ стъкления пълненъ съ вода пепелникъ. . .

— Хубави цигари, нѣма какво да се каже, — и князътъ тръсна съ погледъ цигарата си отгоре. Нажежената пепель падна въ водата и едва доловимо изжизка. Вѣра Игнатиева се гледаше на огледалото и мислено сравняваше своята възмургава красота съ мургавото лице на чернокосия господинъ.

— Добъръ народъ, а? . . Нѣма какво да се каже. Заслужавало нашитѣ да лѣятъ кръвь за него. Не можешъ си представи какъвъ приемъ. Кметътъ, важенъ и солиденъ господинъ, който доста порядъчно говори по руски, скочи като ужиленъ, когато чу моето име. Князъ Андрей Николаевичъ Лопатинъ! Здравствувайте, здравствувайте. . .

Князътъ знаеше, че преувеличава, но това преувеличаване така много повдигаше неговото самочувствие, че той не можеше да се откаже отъ него. Приятно му бѣше да преживява съ фантазията си една действителность, която като му даваше ло-голѣма цена предъ самия него и същевременно го подчертаваше и предъ очитѣ на съпжтницата му...— Здравствувайте, ваше сиятелство, колко ми е приятно, колко ми е приятно. . . Азъ го цѣлунахъ три пжти, както му е редъ — по руски. . . Че какъ тъй, че какъ тъй ние да не знаемъ. . . Вашиятъ баща, който е освободилъ Варна. . .

Вѣра Игнатиевна обърна отсѣчено глава къмъ него.

— Вашиятъ баща освободитель на Варна! . .

— Че какъ, нима вие не знаете... — екзалтирано запита князъ Андрей. Но после, помислилъ малко, додаде въ меланхолично спокойствие: — Впрочемъ, кога ни е оставало време да кажемъ по нѣколко думи и за себе си! . . Все страдания и страдания. . . А моятъ баща се е билъ тука като адмиралъ на черноморската флота? Чудеса е направилъ. Кметътъ ми разправяше, че още се пазятъ нѣколко здания въ града наранени отъ флотската артилерия. . . Казва, за споменъ. За споменъ сж кръстили и една улица. Азъ я подирихъ, но не можахъ да я намѣря. Представете си: улица князъ Лопатинъ, улица въ честь на баща ми, все едно — и въ моя честь. Кой би могълъ да очаква такава признателность?

Вѣра Игнатиевна мълчеше. Князъ Андрей се повдигна да види какво прави тя, и долови нейната полуиронична усмивка въ огледалото. . .

— Но вие се подсмивате?

— Нѣщо весело ми е, княже. . .

— Казахъ: улица „Лопатинъ". . . Какъ ви се струва?

— Добра награда за суетни хора. . .

— Какъ, — суетни. . . Военнитѣ. . . Ами артиститѣ?

— Зависи: едни ги блазни славата, а други любовьта.

Вѣра Игнатиевна малко слушаше княза. Нейното внимание бѣше приковано въ другъ разговоръ, ниско воденъ съ непознатия господинъ, отъ цѣлата фигура на когото бликаше една привлѣкателна небрежность, който не мечтаеше за нищо друго, освенъ за бури въ морето и бури въ душата. Бури, които изтискватъ кръвь отъ сърдцето й, когато срѣдъ новитѣ впечатления изпжкне образътъ на нейната измжчена родина и на личната й нерадостна сждба, пълна съ хиляди неизвестности! И нему, на неговитѣ нехайни думи бѣше дадена усмивката, доловена отъ князъ Андрея въ огледалото. Но князътъ не знаеше за първата среща на Вѣра Игнатиевна въ братската страна. . .

— Но всепакъ съгласете се, — подхвана князъ Андрей съ тонъ на убедителность, — най-висшата добродетель, до която може да достигне човѣкъ, е славата.

— Зависи, — отговори като на себе си Вѣра Игнатиевна.

— Па и най-изгодно за човѣка. . . Представете си; ако не бѣше моятъ баща, и прочие. . .

Нѣкой почука на вратата. Князъ Андрей скочи отъ кревата, прокара ржка по настилкитѣ и погледна въпросително Вѣра Игнатиевна. Тя кимна съ глава и се отдрѣпна отъ огледалото.

— Пожалуйста!

Старата четвъртита жена влѣзе съ подносъ въ ржце. Следъ нея вървѣше едно момче съ шише вино и чаши.

— Малко обѣдъ. . .

— Спасибо, спасибо, — отговориха едновременно и двамата. Князъ Андрей, трогнатъ, бутна по една десеть-рублева керенка въ ржцетѣ имъ.

— Е, какъ, — запита той, когато си излѣзоха бабата и момчето. . .

Вѣра Игнатиевна разбра какво искаше да й каже князътъ съ това питане, и отвърна:

— Славата храни, но. . . потомцитѣ. . .

— Да, които заслужаватъ. . .

— Може би. . .

VII

Изнемогвания въ страданията нѣма. Но свършатъ ли се тѣ, даде ли се на страдащия да си отдъхне макаръ за часъ, макаръ за минута, организмътъ, упорствувалъ на всички изпитания дотогава, грохва, за да не се повдигне може би никога. Кой не е наблюдавалъ надъ себе си това толкова обикновено и, всепакъ, на твърде малцина познато явление? Ала, за да не извадимъ правилното заключение отъ него, причината е въ сливането на два момента, различни по своята психична сжщина. Ние често казваме: „отпаднахъ отъ работа", безъ всжщность да чувствуваме друго освенъ потрѣбата отъ малка почивка. И наложи ли ни се отъ наша или отъ чужда воля да подхванемъ работата отново, ние можемъ да я продължимъ, въпрѣки очакването си, повече отколкото сме допущали. Спремъ ли я обаче, речемъ ли да си позволимъ по-длъжко време за отмора, немощьта веднага ще налегне всичкитѣ ни членове и ще ни прикове на леглото. Мускулитѣ, които сж дигали, ако и съ отпаднали сили, чука напр., сега болятъ, ние ги чувствуваме разнищени и прогнили. Умътъ, който денонощно е работилъ безъ да прекжсне върху нѣкоя забъркана проблема, и чиято енергия при напрегната воля би могла да бжде подържана още много време, затжпява веднага, щомъ го обречемъ на кратковременна леность. Сжщо и съ страданията. Нѣма човѣкъ, който да е отпадалъ отъ страдания, колкото непоносими и да сж тѣ. Отпадакътъ започва отъ този мигъ, въ който намъ е позволено да не страдаме. Сжщо е и съ агонията. Разбира се, всичко това още не значи, че ние сме длъжни да работимъ безъ прекжсвания, да мислимъ безъ почивка и да страдаме безъ пощада. Тъкмо обратното. То иде само да ни научи, че поне тритѣ четвърти отъ нашия животъ сж резултатъ на волята. Премахнемъ ли съзнателно или несъзнателно нейното въздействие върху нашия организъмъ, ние сме премахнали неговия живителенъ сокъ, оставили го да се направлява само отъ онова биологично начало, което прави отъ организацията на клеткитѣ едно просто и безначално тѣло, което носи елементитѣ на духа, безъ само да е одухотворено въ своята сжщина. Тъкмо на това ни учи и съвременниятъ хипнотизъмъ. Той не е нищо друго освенъ подчинение на нашето азъ подъ собствена или подъ чужда съзнателна воля, устремена къмъ една строго опредѣлена цель.

Прекарали безброй безсънни нощи; скитали по планини, полета и вихрени морски простори, почти цѣлъ месецъ; тръпнали предъ страшната цевь на огнедишащата смърть, пре-ръщани отъ хладнитѣ талази на водната стихия, тѣ — князъ

Андрей и Вѣра Игнатиевна — не бѣха изгубили нито най-незначителна часть отъ бодростьта си. Тя не ги остави и снощи, пръвъ пѫть следъ толкова дълго време обтегнали морни снаги върху удобенъ креватъ. Защото тѣ още не знаеха своето бѫдеще. Изхвърлени отъ произвола на сѫдбата между непознати хора, въ една срѣда, чужда тѣмъ по привички и по национална психика, тѣ не можеха да дадатъ желания, кратковременен отпускъ на своята воля. Почивката бѣше за тѣхъ една необходимость, едно блѣнувано благо, но не и една сигурность за утрешния день.

И сега, когато князъ Андрей се увѣри, че всичко е по-добре отколкото е смѣялъ да предполага, видѣлъ отъ днесъ лѫчитѣ на утрешния день, потъна въ сънь като изкѫпанъ младенецъ Той дори не свари да си съблѣче мундира. Успѣ само да разкопчи набързо лентата на св. Ана и да сложи небрежно ордена върху мраморната площь на нощната масичка. Недопито остана и хубавото евксиноградско вино, което така много примамваше и очитѣ и вкуса съ своя златно-червеникавъ отсѣнъкъ. Просто, князъ Андрей заспа така, както се хранѣше. Вѣра Игнатиевна остана оскърбена отъ неговото непредупредително заспиване. Тя каточели бѣше едно чуждо и безразлично сѫщество за него, по-маловажно и отъ ордена св. Ана. Въ гърдитѣ ѝ подпухна поривътъ на странно негодуване, чийто протестенъ викъ едва успѣ да сподави съ здраво стиснатитѣ си устни. Възмутена, Вѣра се дръпна нервно съ стола си назадъ, повлѣче салфетката, и сребърниятъ ножъ падна. Но нито скърцливото търкане на стола, нито остриятъ металиченъ звънъ на ножа смутиха сѣня на княза.

Ядътъ на Вѣра Игнатиевна мина скоро. Тя сама видѣ, колко безразсѫдно постѫпи и почна неволно да се укорява. „Приличие, та вредъ ли приличие, и тамъ ли условности, дето единъ изтощенъ организъмъ безапелационно налага своето право, следъ като душата е прозрѣла безметежностьта на утрешния день? . . . Нерви!“ . . . И сякашъ за да се поуспокои, тя излѣзе на балкона. Отъ него морскиятъ просторъ се чувствуваше по-добре, защото не го затуляха околнитѣ кѫщи. Тѣ тъкмо предъ балкона се отдръпваха настрани, образуваха четвъртитъ площадъ и се прибираха по-долу въ широка и чиста улица, по която сама бѣше минала преди пладне. Морето спѣше. Спѣше и гемията, чиито платна бѣха снети, за да изглеждатъ голитѣ ѝ мачти като кѫса, черна сѣнка по фона на небето. Живѣеше само площадътъ отдолу. На сергии, разположени по плочника, се продаваха различни нѣща. Продавачитѣ по джилетка и съ запърщени ржкави задѣваха всѣки купувачъ и си премѣтаха единъ на други

всевъзможни остроти. Най-много й привлѣче вниманието единъ младъ жизнерадостенъ момъкъ, който непрестанно додаваше при всѣко наименование на предлаганитѣ предмети и думитѣ: „който не вземе, пишманъ ще стане; който вземе — дважъ“. Вѣра Игнатиевна не разбираше смисъла на тия чести повторения, но отъ смѣха на околнитѣ и отъ клоунскитѣ жестикулации на продавача искаше да долови тѣхното необикновено остроумие. Сжщиятъ тоя момъкъ задѣваше почесто отъ другитѣ и случайнитѣ минувачи, за което не еднъжъ му биваше отплащано съ ругатни или съ неприязнени погледи. Но това не му действуваше. Той си продължаваше своето, доволенъ че е проявилъ единъ свой капризъ, гордъ че е доставилъ удоволствие на другитѣ продавачи и на сбранитѣ хлапетии около него, които го насърдчаваха съ гръмки удобрения. Смѣхътъ се лѣеше на талази. То сякашъ бѣше не пазаръ за стоки, а тържище за клоунски шеги, раздавани безплатно на зрителитѣ или пъкъ срещу цената на тѣхното принизено отъ младия човѣкъ достоинство. Въ такъвъ случай уязвениятъ, който се смѣеше до превиване на другитѣ, сега бързаше да се прикжти нѣкжде, съпроводенъ отъ злъчни глуми и подмѣтания. Но площадътъ се залюлѣ отъ кикотъ, когато се зададе по него единъ низъкъ старъ човѣкъ съ дълга рѣдка брада, дълго чуждо палто съ джобове къмъ колѣнетѣ и високъ калпакъ. Младиятъ продавачъ подаде знакъ съ пръстъ и изсъска. Настжпи глухо мълчание.

— Монка . . .

Стариятъ човѣкъ повдигна стрепнато глава и покорно се отправи къмъ момъка . . .

— Продавашъ ко-ко-ко ? . . .

Старецътъ поклати отрицателни глава.

— Нѣма-а-а-шъ!

Пакъ сжщиятъ знакъ.

— А брада-а-а. . . — И преди да се окопити старецътъ, момъкътъ скочи и го задърпа за брадата . . . Смѣхъ до скжсване, който повече се усилваше, колкото по-отчаяно ржкомахаше полуумниятъ старецъ. Тази картина на празнодѣлска забава отврати Вѣра Игнатиевна и тя тръшна вратата на балкона . . . Свободни хора, рече си тя, като хвърли още единъ погледъ презъ пердето. На площада сега първата рола имаше старецътъ. Стжпилъ на столъ, той непрестанно викаше: ко-ко-ко, ко-ко-ко! и самъ се превиваше отъ смѣхъ, ведно съ голѣмата си аудитория . . . Тамъ сълзи и кръвь, а тука смѣхъ и веселие, помисли Вѣра Игнатиевна; тука се гаврятъ съ малоумнитѣ, а тамъ съ многоумнитѣ; тука съ обиденитѣ отъ природата, а тамъ съ щедро нада-

ренитѣ отъ нея. Па, като се обърна къмъ князъ Андрея, който, възвилъ се на другата си страна, хъркаше непрестанно, пощѣ й се да му извика: княже, сега повѣрвахъ — всѣка страна си има свой Богъ.

Това неволно сравнение накара Вѣра Игнатиевна да схване по-отчетливо разликата между своето вчера и днесъ. Тя окончателно се убеди, че нейниятъ сънь нѣма да бжде смутенъ отъ внезапна картечна стрелба, че въ стаята й нѣма да се вмъкне нахално кръвясалъ хулиганъ, че нѣма никой да се рови съ граблива ржка нито въ тайнитѣ на нейната душа, нито въ съкровеноститѣ на нейния гардеробъ. И съ прокѣлнало успокоение въ сърдце тя се излегна като князъ Андрея на своя креватъ, сне лежишкомъ фибитѣ и фуркетитѣ отъ прическата си и ги спусна лениво на потона.

— — — — — — — — — — — — — —

Когато се събуди князъ Андрей, слънцето вече бѣше обагрило западъ и неговитѣ морни лжчи лазѣха по морската повърхность, която пълзѣше на слаби, пъстръцвѣтни гънки край брѣга. Но князъ Андрей, привикналъ да гледа на природата като воененъ, не обърна внимание на щедро предлаганитѣ му прелести. Той се втренчи презъ прозореца въ крайбрѣжната линия и съобразяваше кой е най-стратегическиятъ й пунктъ. „Не, тука десантъ не е възможенъ", вадѣше заключение той отъ своето наблюдение. Градътъ може да бжде отбраняванъ само отъ нѣколко орждия ей на отъ тамъ, дето теренътъ позволява да бждатъ добре замаскирани. и дяволътъ не би билъ въ състояние да ги открие. Па и самиятъ заливъ се подава, просто, на идеално минирване. „Какъ ли е действувалъ баща ми, когато е превземалъ града?" се запита мислено князътъ и се засмѣ на въпроса си... Нищо, щомъ вѣрватъ хората, че е синъ на адмиралъ Лопатинъ, нѣмало защо да ги разубеждава. Една сладка заблуда е всѣкога по-добро дѣло отъ едно горчиво разочарование. Бива ли да руши илюзиитѣ на другитѣ, когато самъ вижда колко тежъкъ е животътъ безъ тѣхъ? . . .

Слънцето, като голѣмъ огненъ паунъ, се скри задъ хълма, повлѣкло пъстроцвѣтната си опашка по гладката водна площь. Краятъ на опашката бѣше потъналъ въ багрявитѣ води и разтваряше бездната на хиляди непознати свѣтове. Но въ стаята настжпи влажна дрезгавина. Студени тръпки преминаха по снагата на князъ Андрея; той разтърси плещи и покри Вѣра Игнатиевна съ лѣтната й мушама. Да я събуди не искаше: тя тъй дълбоко се бѣше унесла въ сладъкъ и тихъ сънь . . . Той спрѣ надъ нея, погледа известно време още измжченото й лице, потегли леко ржка по

буйнитѣ ѝ коси, и излѣзе. Реши да почака въ ресторана долу, додето тя се събуди.

Но току-що затвори леко вратата следъ себе си, тръпкитѣ го раздрусаха по-силно и князътъ почувствува всичкитѣ си стави разглобени. Ржцетѣ му увиснаха като закачени съ тел, сжщо тъй, както висѣха на скелета, по който бѣ училъ анатомия въ кадетския корпусъ, а краката му се залюлѣха, сякашъ полюшнати отъ нѣкой палавъ кадетъ. Въ ушитѣ му писнаха пищѣлкитѣ на стотина локомотива, и нему се стори за мигъ, че се намира на разпредѣлителна гара, дето отправя върволица тренове къмъ бойното поле, товарени при най-голѣма напрегнатость отъ седмици наредъ. Отначало тъменъ, коридорътъ свѣтна първомъ съ щипливъ фосфориченъ блѣсъкъ, а после презъ тиха червенина мина въ дрезгава бледность, която разстиляше широка сѣнка на стената. Князъ Андрей се почувствува тъкмо такъвъ, каквато бѣше сѣнката — разтлѣнъ и безплътенъ. Една немощна лекота обхвана цѣлата му снага, върху която надъ болезнено изкривенъ вратъ нѣкой бѣше турилъ оловена топка.

Поразтърсилъ енергично плещи, князъ Андрей се помжчи да се убеди, че всичко това е нищо, но скоро разбра, че не е така. Дветѣ стжпки, които взе по коридора, го убедиха въ невъзможностьта да надвие надъ себе си. Волята, съ която надделяваше всѣка немощь по-рано у себе си, сега отсжтствуваше. Той бѣше ѝ далъ вече отдихъ, и тя прибра на спокойно бездействие всичкитѣ си пипалца, разпръснати по тъкани и клетки. Друга воля вече бѣше застжпила нейното мѣсто; тя, потискана и владѣна толкова време отъ князъ Андрея, сега искаше да потисне на свой редъ и него. Та що е, за Бога, това — се запита князътъ. Болесть, и то следъ като е преживѣлъ толкова неудобства, следъ като е спалъ по локви и мочури, безъ да се преоблѣче, следъ като го е пралъ дъждъ, следъ като го е затрупвалъ снѣгъ, следъ като... — Тия „следъ като“ бѣха много. По нѣколко отъ тѣхъ изпълняха всѣки неговъ день презъ последнитѣ му години. И сега изеднъжъ, и то подиръ добъръ обѣдъ, спокойно отспиване и при една не само безметежна, но и добре приласкана душа? Грижата за днесъ бѣше изчезнала, грижата за утре нѣмаше и намѣрение да се роди . . . Мащехата сждба се скри, и на нейно мѣсто се яви добриятъ български Богъ, който знае какъ да закриля всички мжчени и угнетени . . . Не, това не може, човѣкъ не бива да се отдава на изнемога. И, наистина, той сполучи да отиде до стълбата. Но когато понечи да слѣзе по нея, стжпалата се раздалечиха едно отъ друго, и между всѣко отъ тѣхъ изпжкна по

една бездна. Главата на князъ Андрея се зави отъ страшнитѣ глжбини; тънка парлива спирала мина по гръбначния му стълбъ и се заби въ тила му тъкмо тамъ, дето стигаше обржчътъ на фуражката. Остро почувствуваната болка се разпръсна като взривъ и пристегна цѣлата му глава. Той сне фуражката си, но болката не изчезна. Само хладниятъ въздухъ облъхна полуплешивия му лобъ, замрази нѣколко топли капки поть и мина въ остра студена струя презъ пръститѣ на краката му. Не, трѣбва да се върне.

Дочула колебливитѣ му стжпки, четвъртитата баба излѣзе да види кой тътри крака по коридора.

— Това вие?... Вече сте станали? — продума тя на разваленъ български езикъ.

Князъ Андрей не ѝ отговори нищо, а само я изгледа съ тжпо равнодушие. Тя помисли, че той не я разбра, че, изобщо, не разбира български.

— Sie sind schon auf?...

Пакъ никакъвъ отговоръ. Здрачътъ на коридора ѝ прѣчеше да види бледното лице на княза. И въ недоумение отъ неговото мълчание, започна отново:

— Дохождали, ваше Erläucht, тука да пита за васъ идинъ господа... То чака долу, — джурналистъ...

Думата журналистъ, погалила суетата на княза, възвърна за малко неговата бодрость.

— Гдѣ онъ?...

— Тамъ... долу... ресторантъ...

— Сейчасъ не могу... Завтра... — Влѣзе въ стаята си, захвърли си дрехитѣ на стола и съ затракани отъ зъзнене зжби се хвърли на своя креватъ.

VIII

Лоша новина се понесе на другия день по града: князътъ боленъ... боленъ синътъ на варненския освободитель. Първенцитѣ се засуетиха. А гражданството, винаги фаталистично настроено като маса, си шепнѣше: „Сждба, какво ще му правишъ... Хичъ ти, бий се по всички фронтове, спаси се отъ терора на болшевицитѣ и... Ала комуто каквото е писано“... Даже окржжниятъ управитель, оскърбенъ, че не му е направена визита отъ княза, умекна. Слисалъ се човѣкътъ, думаше за извинение той. Малко патила ли е прекаралъ... Па може редътъ въ Русия да е другъ...

Когато князъ Андрей отвори на утрото очи, той видѣ нощната си масичка натрупана съ разнообемни шишенца, а отъ челото си усѣти дъхъ на кисело... До кревата му се-

дѣше жена, облѣчена въ бѣло и съ бѣло бонѣ на главата си. Тя гледаше упорно въ лицето му и погледитѣ имъ се срещнаха... Той се опита да каже нѣщо, но можа само да изговори: „Я"... Милосърдната сестра това и чакаше. Съ една нѣжна предупредителность тя напълни една супена лъжица и излѣ лѣкарство направо въ зиналата отъ изумление уста на княза. Нѣщо трапчиво прищипна гърлото му и той пакъ се унесе въ сънь.

— Что? — запита Вѣра Игнатиевна, седнала съ сключени на колененѣ си ржце и съ крака проврѣни между седлото и оржча на виенския столъ.

— Свѣсти се...

— А какъ мислите, сестро, опасность за живота му има ли?

— Азъ мисля — не... Па и той е младъ, ще издържи...

Когато следъ часъ дойдоха лѣкаритѣ и изслушаха доклада на сестрата, тѣ заключиха, че болестьта ще мине следъ нѣколко деня: всичкото е отъ нерви... разпъната душа между две голѣми крайности въ преживяванията. — Сестро, щомъ се събуди, пакъ отъ сжщото лѣкарство. Кърпитѣ да мѣнишъ по-често и добре да ги изтисквашъ...

Вѣра Игнатиевна не знаеше какъ да благодари на лѣкаритѣ. Толкова добри, толкова добри... Тѣ бѣха нѣщо повече отъ ангели. Дошла отъ страна, дето човѣкътъ е подхвърленъ на най-невѣроятни капризи и дето животътъ му не струва нищо, тя бѣше обласкана, не — трогната до сълзи отъ грижитѣ, които се полагаха тука за единъ чуждъ на всички човѣкъ... Значи, не навредъ е обезценено най-голѣмото човѣшко богатство, значи то още има стойность нѣкжде. Но, всепакъ, тя ги запита на френски, дали не имъ е безразлично какво ще стане съ княза. Младиятъ лѣкарь се поусмихна и погледна многозначително другаря си, а старияътъ съ спокоенъ, авторитетенъ шепотъ отвърна сжщо тъй на френски.

— Не, madame. Ние сме давали клетва, че нашиятъ върховенъ дългъ ще бжде да спасяваме всѣки животъ, ако щеби той да е на най-голѣмия ни неприятель. Не можемъ ли да сторимъ това, то поне да го продължимъ, макаръ и съ една минута. Нашата наука не е да умъртвяваме здравитѣ, а да продължаваме живота на болнитѣ...

— Да бѣше навсѣкжде така?... — меланхолично го прекжсна Вѣра Игнатиевна.

— Трѣбва да бжде, — отвърна на чисто руски езикъ младиятъ лѣкарь.

Чуда роденъ звукъ съ чистъ и правиленъ произносъ, тя изостави това, което искаше да каже, и изненадано попита:

— А, вие говорите така хубаво по руски?

Дали така хубаво говори по руски, той не знае. Това, което може съ положителность да й съобщи, то е, че е свършилъ военната медицинска школа въ Петроградъ. Па, като прекжсна да дава повече сведения за себе си, той още еднъжъ съ измѣрена натъртеность каза: Трѣбва да бжде... Така е било и така...

— Да, у насъ въ Русия сега не е така...

— Може би...

— Не може би...— И Вѣра Игнатиевна почна да му налага редица случаи, дето медицинската наука е била винаги въ помощь на преждевременната смъртъ и не отъ други, а отъ лѣкари, сжщо така свършили военно-медицинската школа въ Петроградъ, напримѣръ.

Младиятъ лѣкарь присви рамене. Той не знаеше какво да отговори. Добъръ познавачъ на руския народъ, отъ когото бѣ възприелъ всичката си култура, той още не можеше да повѣрва, че тамъ, дето денонощно се търси Богъ, отъ малко и голѣмо, дето е люлката на най-хуманнитѣ идеи въ ешния вѣкъ, може да се върши подобно нѣщо.

— Вие сте либералъ?

— Ако щете — да; но не и болшевикъ, не и комунистъ. Азъ, просто, съмъ човѣкъ, който не е ориентиранъ въ руската трагедия. Зная само едно: вашата революция е една страшна кървава баня, отъ която ще се роди истинското човѣчество. Жалкото е само, че на този милъ народъ е било писано да изкжпи новороденото отроче на човѣшкото щастие, което нѣма да бжде нито болшевишки, нито буржуазенъ строй.

Думитѣ на младия лѣкарь се наложиха въ двоякъ смисълъ на Вѣра Игнатиевна. Тя ги зема и като апотеоза на болшевизма, и като апотеоза на руския народъ, предопредѣленъ да донесе новото въ свѣта. И, безъ да ще да говори върху тази тема, тя неволно запита: кой ще докара това ново — болшевикитѣ или тѣхнитѣ страдалци...

— А, този въпросъ е другъ. Искате да знаете моето мнение? Ето го: новото ражда тоя, който страда. Насилникътъ никога и никжде не е билъ новаторъ, защото неговитѣ срѣдства, даже и когато е впрегната медицинската наука въ услуга на смъртьта, сж твърде прости. Още по-проста и плитка е мисъльта, която ги ржководи. Насилникътъ мисли само за себе си. Страдалецътъ — и за себе си и за другитѣ. Па и страданието е най-симпатичното чувство у чо-

вѣка. Нищо не заразява така силно, както мжката, скръбьта, тжгата. Жестокостьта?... Тя отблъсва...

Вѣра Игнатиевна, безъ да ще, стисна ржката на лѣкаря.

Въ това време болниятъ пакъ отвори очи. Сестрата се повдигна за лъжицата. Всички млъкнаха. Старият лѣкарь наближи до кревата, улови съ дѣсната едната ржка на князя, извади часовникъ и заброи пулса: „Добре, добре... добре...

Князътъ поиска да каже нѣщо, когато лѣкарьтъ тури часовника въ джоба на джилетката си, но последниятъ промълви тихо на френски: „Още малко спокойствие"... Па, като хвърли пакъ погледъ върху листа за температурата, обърна се къмъ сестрата.

— Давайте му по-често отъ лѣкарството. Утре, може би, ще стигнемъ до нормална температура... Нервно изтощение, малко простуда и, главно, отпадане на организма следъ даване отпускъ на волята. Да, да, утре князътъ ще бжде добре. И тъй, до виждане, madame...

Вѣра Игнатиевна му стисна подадената дѣсница съ две ржце...

Останала сама въ безмълвното общество на княза и на сестрата, Вѣра Игнатиевна се облегна до таблата на кревата си и се замисли. Смутениятъ ѝ отъ скръбь умъ следъ болестьта на княза почна да се прояснява. Черната завеса предъ очитѣ ѝ напредъ се повдигна малко и откри изгледа на една по-радостна действителность. Макаръ и чуждъ, князътъ всепакъ е най-близкиятъ ѝ човѣкъ, съ който по неумолимата повеля на случая тя трѣбва да дѣли много дни, а, може би, и презъ цѣлия си неволнишки животъ радости и скърби. Нѣкаква нечувствувана дотогава топлота облѣ сърдцето ѝ. Той ѝ стана милъ страдалецъ, въ болкитѣ на когото бѣше съзрѣла болкитѣ на всички свои близки, болкитѣ на цѣлия руски народъ. Князътъ нѣкакси се посвидѣ на Вѣра Игнатиевна и като човѣкъ, и като другарь... Една чужда вещь вземешъ, и пакъ привикнешъ, стане ти своя, свиди ти се за нея, скжпишъ я, и когато я свалишъ отъ ржцетѣ си, нѣщо проплаче у тебе, колко повече пъкъ, когато предъ очитѣ ти стои не вещь, а човѣкъ, съ когото недѣли поредъ си стоялъ на прелѣза между живота и смъртьта! И Вѣра Игнатиевна се повдигна неволно, за да види княза. Той лежеше съ широко отворени очи и гледаше бояджийскитѣ шаблони по тавана. Тѣ не приличаха по нищо на ония въ първата стая. Тука четката се бѣше движила отъ по-сигурна ржка и подбранитѣ краски бѣха наслагани върху по-изисканъ и нѣженъ фонъ. Сестрата бѣше се облакътила върху облегалото на стола и четѣше българ-

ския преводъ на евангелието съ варваренъ византийски кръстъ върху моравитѣ си корици.

На Вѣра Игнатиевна се поиска да запита княза, какъ е, но не се реши. Повелитѣ на лѣкаря да не се смущава болния се изправиха предъ нея като живи сѫщества съ палецъ на устата, и тя пакъ зае прежното си положение, като тъй много я разполагаше къмъ мисъль.

„Интересни българи" — продума на себе си тя. Само трима е видѣла отъ тѣхъ и тримата не си приличатъ ни по мирогледъ, ни по физически строежъ. Единътъ старъ, тънтурестъ, съ нисъкъ ръстъ и съ татарски скули на лицето; другиятъ — срѣденъ, широкоплещестъ, русъ, съ кафяви вежди и кръгло съ розови жилки лице, а третиятъ — високъ. снаженъ, съ черни алабастрови коси и съ мургаво лице. А и каква бездна въ мирогледа имъ! Единътъ мълчаливъ, отдаденъ на лѣкарската си професия, схваналъ своето призвание като потрѣба за отдѣлния човѣкъ; другиятъ философъ — повече лѣкарь на обществото, отколкото на който и да било неговъ членъ, а третиятъ — въплътена физическа красота въ философско нищо. Като еднодневка, той пѣе пѣсни на езикъ, който не разбира, приказва съ непознати, нищо не пита за тѣхъ и нищо не казва за себе си. Миналъ, заминалъ. Каточели животътъ е едно бреме, което трѣбва да се носи, безъ да се пита: накъде и защо. Ей тъй на̀, просто да се носи и толкова. И, всепакъ, колко и тримата сѫ симпатични! Събрани наедно, всѣки би следвалъ предопредѣлението на своята мисъль и дѣло, безъ да прѣчи на другитѣ. Три различни лица, хвърлени въ една атмосфера, която тѣ сами сѫ нарекли България, и която обичатъ лудо, безъ да приказватъ за нея.

Вѣра Игнатиевна премѣташе презъ ума си всѣка дреболия, забелязана у тримата, и всичко я привеждаше къмъ едно заключение: общиятъ животъ се твори, когато всѣки допринисa къмъ него нѣщо свое и го допринисa по своему, безъ да прѣчи на другитѣ. И това заключение направи българитѣ единъ симпатиченъ народъ предъ нейнитѣ очи и тя почувствува ласкаво разположение къмъ тѣхъ още преди да бѣше навлѣзла въ тѣхната срѣда. Но кой знае защо, ней се понрави най-много несретникътъ. Той съ своето гледане отвисоко или, по-точно, съ желанието си да не гледа никакъ на нѣщата и явленията я притегляше по-силно. Може би, тя вѣрваше, че нейната покрусена и сломена отъ страдание душа ще понесе и миналитѣ, и бѫдещитѣ бедствия по-лесно само тогава, когато се откаже да гледа на тѣхъ презъ каквито и да било очила. Все едно, което е писано

да стане, то ще стане въпрѣки нашата воля... Но младиятъ докторъ я плашеше. Плашеше я неговата аналитична мисъль, неговата апотеоза на скрѣбьта. И въпрѣки туй, колко сладко е да се слуша неговото признание за великото предназначение на руския народъ и вѣрата му, че отрочето на човѣшкото благоденствие ще се роди отъ неговитѣ неволи, изкжпано съ сълзитѣ на милиони страдащи и подхранено съ тѣхната изобилно лѣта кръвь. Тя обичаше своя народъ и страшно я ласкаеше мисъльта, че тази вѣра въ всички руси е вѣра и въ нея. Но колко би желала всички да бждатъ като стария практиченъ лѣкарь, който знае само едно: своя дългъ къмъ ближния и го изпълнява, безъ да мисли върху него! Колко щастливо би било човѣчеството, ако всички постжпваха като този докторъ! Ако всѣки обичаше човѣка така, както го обича той, и му се притича на помощь въ нужда, не би имало нито международни, нито междуособни войни! Боже, защо не поставимъ другитѣ наравно съ себе си, за да видимъ колко пакостни сж усилията ни да ги превъзхождаме! И видимъ ли въ лицето на всѣкиго подобенъ намъ човѣкъ, то врагътъ, вжтрешниятъ и външенъ неприятель, би изчезналъ веднага...

— Вѣра Игнатиевна здѣсь?...

Тя чу тихия пресипналъ гласъ на князя, презъ който се долавяше хрипътъ на потиснатата кашлица, и мислитѣ й се разбѣгаха като бисернитѣ зрънца на скжсана огърлица. Вѣра Игнатиевна стана.

— Князь?...

Князътъ я изгледа съ насълзени очи и поиска да й каже нѣщо. Но тя, точна изпълнителка на лѣкарскитѣ предписания, положи мека длань на устата му. Не, сега той не бива да говори. Андрей Николаевичъ се поусмихна малко и обърна главата си настрани. Но понеже много й се искаше да чуе отъ него самия какъ се чувствува той, тя престжпи заповѣдьта на лѣкаря и го запита.

— Нищо особено, само че ми е разглобена снагата и още нѣщо почуква на слѣпитѣ ми очи. Сякашъ нѣчии пръсти натискатъ въ ужасно еднообразна измѣреность нацедено отъ ударъ месо... Но азъ отдълго ли лежа?...

Вѣра Игнатиевна му се усмихва гальовно.— Не, не мили...

Предупредителната сестра, схванала, че разговорътъ може да се продължи до безкрайность, стана и поднесе на княза лъжицата съ лѣкарството.

Вѣра Игнатиевна разбра смисъла на този жестъ и се отдръпна къмъ вратата на балкона. Чакъ тогава видѣ тя силния вѣтъръ, който превиваше клонитѣ на дърветата, метали-

ческата червенина на небето и чу страшния рев на морската стихия. Бурята въ нейната душа я бѣше отчуждила отъ външния свѣтъ и тя го схващаше сега като нѣщо ново и непознато.

— Вѣра Игнатиевна, буря ли?.. — едва чуто попита князътъ.

— Да, току-що се извила... — отвърна въ страхотна таинственость тя.

— А морето?

— Бушува. Вълнитѣ настѫпватъ една следъ друга съ бѣли настръхнали гърбове. Ето, разби се една, втора, трета... Боже, толкова голѣми и толкова чести! Струва ти се, че искатъ да залѣятъ града. Пакъ... Чуващъ ли? Тътена на подземна кононада... Оттукъ профуча вѣтърътъ... Сѫщо настръхналия звукъ на торпедо... Война между земята и морето... Андрей Николаевичъ, чувашъ ли?

— Чувамъ... Добре, че се спасихме... А то сега въ морето...

— Ахъ и ти!... А тия, които плуватъ къмъ спасителенъ брѣгъ по това време...

IX

Стори ѝ се, че легна срѣдъ безкрайно запустение. Въ душата ѝ настѫпи една почти никога нечувствувана чоголность, която я дразнѣше като изпръхнали пръсти. Слабата свѣтлина на електрическата ламбичка, всѣка отъ платиновитѣ жици на която горѣше сякашъ сама за себе си, безъ тѣхната нажеженость да се слива въ струя отъ блѣсъкъ, хвърляше плътни сѣнки по стаята и оживяваше едни странни, безформени призраци, мѫчителни до болка. Ето, милосердната сестра си снема пребрадката и се готви да полегне на дивана, а вмѣсто нея се движи нѣкакво странно сѫщество съ дълга безформена глава, сплескани рамене и пречупени крака, обърнати долу при потока въ две голѣми петна, които ставаха все по-дълги и по-тѣсни, каточели се плъзгаха на ски. Креватътъ на Андрей Николаевича се губѣше задъ масата и отъ тъмния кѫтъ на стената се носѣше тежкия ъ пъхтежъ на приказно чудовище, сразено отъ сѫщо такова приказно сѫщество. Дветѣ стени до кревата се сключваха въ една тъмна бездна, подъ която се криеше тѣхното настръхнало провидение... Когато тя стана да положи дрехата си на стола, бурята напрѣ като злосторникъ на вратитѣ и на прозорцитѣ едновременно. Синиятъ, платненъ абажуръ на ламбата, свободно спуснатъ надолу, се залюлѣ и даде

съвсемъ нови очертания на стаята. Въ единъ мигъ каточели се размѣсти всичко, и Вѣра Игнатиевна остана сама срѣдъ таинствената игра на хора и призраци. Коситѣ ѝ настръхнаха, а по гръбначния ѝ стълбъ запълзѣ нагоре хладно и влажно змийче. То се спрѣ на голитѣ ѝ рамене, пристегна задъханото ѝ гърло и я раздруса. Вѣра Игнатиевна отпадна и тръпно се отпусна на леглото си. Тя забрави за какво бѣ станала и защо бѣше сложила въ поли връхната си дреха. Всичко ѝ се стори чуждо и далечно. Чужди и далечни се явиха предъ нея и хубавитѣ ѝ дни, които като забулени въ черно сироти изплакваха последни сълзи надъ нейната сждба. Тѣхниятъ мълчаливъ плачъ падаше глухо като влажни топки предъ краката ѝ. Тя слушаше какъ мълчанието говорѣше. Това мълчание, което Вѣра Игнатиевна никога не бѣше чувала, и което винаги смѣташе като фантазия на поетитѣ. И ето то сега заговори, но съ гласъ, който не се лѣе, а пада глухо и тѫпо отъ широко раззиналата му уста ...

„Ти бѣше нѣкога хубава и млада. Ти пи отъ чашата на всички прелести, които животътъ може да поднесе на единъ свой избраникъ ... Ти бѣше галениче на сждбата. Ти пи, пи ... Но ... заплати ли? ..."

Мълчанието млъкна. Две жестоки ржце бръкнаха въ гърдитѣ на Вѣра Игнатиевна и ги разтвориха като две тежки завеси, задъ които бѣше скрита тя сама отъ себе си ... Тамъ, посърнало, Вѣра Игнатиевна видѣ дървото на своя животъ. Цвѣтистата вейка, надвесена надъ главата ѝ, бѣше ошмулена, а до нея се въземваше друга нова — вейката на скръбьта ...

„Ти пи, но заплати ли? заплати ли на своята минутна радость съ минутна скръбь? Ти страда ли за другига, освенъ за себе си?"

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Слънцето се бѣше разположило нашироко върху масата, когато Вѣра Игнатиевна се събуди. Една струя отъ неговитѣ огнени ласки бѣше се плъзнала по високото ѝ чело, спускаше се надолу и леко приповдигаше морнитѣ ѝ клепачи. Главата ѝ бѣше паднала напрѣки върху възглавницата, едната ѝ ржка още потискаше робата, а единътъ кракъ, свитъ, крепѣше другия надъ потона. Вѣра Игнатиевна се почуди на себе си. Какъ? тя нима не бѣше си лѣгала? Окопити се, когато видѣ сестрата, която спокойно пущаше презъ носъ тихи, едва доловими шептения. Отъ кревата на князъ Андрея не се чуваше нищо. Какво? И, ожулена отъ страшна мисъль, тя тихо и боязливо пристжпи

къмъ княза, загледа се въ още бледното му лице и поднесе длань къмъ устата му... Диша... Лекота и жизнерадость я осѣниха веднага и тя се върна къмъ леглото, хвърли покривката отгоре си и се унесе въ блѣнове... Смѫтно чувствуванитѣ преживѣлици въ кошмарния сънь потискаха единъ кѫтъ отъ нейното съзнание, за да бликнатъ отъ другъ радостнитѣ трепети на нейната младость. Тя пръвъ пѫть се залюлѣ между радостьта и скръбьта, поставила едва сега въ съжителство дветѣ нераздѣлни чувства на истинския смисленъ животъ. И сѫщо за пръвъ пѫть предвкуси пълнотата на своитѣ дни, които години подредъ бѣха само безгрижно танцуване по гладкия паркетъ въ салонитѣ на пишни чертози и месеци — само мѫчения въ тѣхнитѣ подземия... Наистина, нали всичката прелесть и за всичко е въ контраститѣ? Нали най-издържана картина е тая, въ която дветѣ противоположности — свѣтлини и сѣнки — сѫ поставени въ най-идеална смежность? А какво бѣше тя като творение на най великия художникъ? Първомъ — само свѣтлини, а сетне — само сѣнки. Едва днесъ тия два елемента на прекрасното се слѣха въ нейната душа и я изпълниха съ хубость и смисълъ. Тя вече знае като тоя ясенъ день, роденъ следъ мрачната бурна нощь, колко е хубавъ животътъ, когато на смѣна повдига и потисква нашата душа...

Това неочаквано прерождение я подкрили. Вѣра Игнатиевна сега бѣще готова на всичко, тя вече може да посрѣща и доброто, и злото, и приятното, и неприятното съ еднакво примирение, защото разбра, че колкото по-дълбоки и по тъмни сѫ низинитѣ на духа, толкова по-високи и посияйни сѫ неговитѣ върхове...

— Вѣра Игнатиевна... — Тя се стрепа и повдигна глава.

— А, Андрей Николаевичъ, какъ се чувствувате сега?...

Сестрата, събудена отъ разговоритѣ, седна на дивана и си затърка очитѣ.

— Мога да кажа — отлично!

— И азъ оздравѣхъ.

— Какъ, нима и вие бѣхте болна?...

Да, и тя е била болна, но не отъ простуда, не отъ изтощение, не отъ нервно разстройство, а отъ оная болесть на времето, която бѣше отредила за едни вѣчно доволство, а за други вѣчна неволя... Сега тя вече съчетава и едното, и другото въ душата си.

— Княже, за два Бога има тронъ въ гърдитѣ на всѣки човѣкъ. Азъ бѣхъ изгонила една — така ме учиха хората отъ малка. Сега прибрахъ и двата. Небето, — то нека бѫде безъ Богъ.

Князъ Андрей я гледаше полуусмихнато. По едната му буза премина бледа руменина и пакъ се загуби. Веждитѣ се сключиха и очертаха бръчката на челото му. Той се помжчи да схване мисъльта ѝ, но не можа.

— Право, нищо не разбирамъ.

Тя го погледна и се усмихна на свой редъ.

— Знаете, да бждете винаги радостенъ и щастливъ трѣбва и винаги да сте победитель. Да побеждавате себе си, другитѣ, свѣта... А вѣчната радость е вѣчна досада. Затова ние винаги сме недоволни. Чела бѣхъ като дете една приказка. Царски принцъ отишълъ въ гората. Залюбилъ вжглещарска дъщеря. Оженилъ се... И какво?.. Година-две — царкинята почва да крѣе... Нищо не помага. Пращатъ за врачки и знахарки. Едната казва: тегли ѝ сърдцето за тамъ, дето е родена. Така и било. Пратили я, тя става отново вжглещарка и оздравява... Тамъ, дето вмигъ побеждава живота тя, вмигъ побеждава животътъ и нея. Не, княже, пълно живѣе този, който знае и победи, но знае и поражения...

— А после? Какво става съ царкинята?

— Нищо, тя си остава, просто-напросто, вжглещарка! Князътъ изказва съмнение съ очи.

— Да, да — вжглещарка. Като такава, тя е човѣкъ, тя носи своето име. А като царкиня — какво? Нейно величество — една всевластна, безлична фигура. Единъ идолъ, който самъ нѣма на кого да се помоли, отъ кого да поиска нѣщо, защото всичко има.

Тия сжждения не се понравиха на князя. Върлъ монархистъ, той видѣ въ тѣхъ живеца на една проповѣдь, съ която не можеше да се примири. Па съ едва доловима язвителность въ гласа той ѝ каза, че съ тоя начинъ на мислене по-добре би било да остане при болшевикитѣ.

—Не,—енергично отсѣче Вѣра Игнатиевна.—Не при тѣхъ. И не за тѣхъ говоря азъ... Разбирате ли? Моята мисъль е другаде, тя е за свѣтлосѣнкитѣ въ душата. И тоя животъ, личенъ или общественъ животъ, е добъръ, въ който сѣнкитѣ не сж оставени само за едни, а свѣтлинитѣ само за други. Какъ може да се постигне за всички това, не знамъ. Зная, че човѣкъ трѣбва да живѣе съ себе си, а не съ...— Щѣше да каже званието си, но се договеди — князътъ можеше да вземе думитѣ ѝ като укоръ за него, — смути се и замълча...

— А не? — съ присвити устни профъфли той.

— Знаете ли, Андрей Николаевичъ, не ми е ясна мисъльта. Нѣщо зрѣе въ моето съзнание, но какво е то, още не мога да ви кажа. Ражда се новъ човѣкъ у мене, човѣкъ,

който иска да побеждава, но и да бъде побеждаванъ. Човѣкъ за живота, а не за сцената. Човѣкъ, който не дири само поклони и поклонници, а иска самъ да се поклони нѣкому, който е равенъ. близъкъ на него; добръ и лошъ като него, победитель и победенъ...

Князътъ се повдигна на лакти, Вѣра Игнатиевна постави високо възглавницитѣ задъ гърба му и се обърна весело къмъ сестрата.

— Какъ мислите, оздравѣ ли князътъ? — Сестрата не разбра точно какво я питатъ, но утвърдително поклати глава. Па, мълчала толкова време, тя отвори уста и, безъ да чака отговоръ, безъ дори да пита дали я разбиратъ, обсипа Вѣра Игнатиевна съ въпроси, на които си отговаряше сама...

— Мжжъ ти ли е? Мжжъ ти... Добре се простудилъ. То можеше да стане по-лошо, но докторитѣ... Добри сж докторитѣ ни. И учени, и хора намѣсто. Ами, хора намѣсто? А вие изъ Русия, ха?.. Тамъ сега, казвате, не било добре. Нѣма да е добре, ам'чи, като нѣма редъ... То всичкото е реда. Какво ще кажешъ?.. Редътъ, ще река азъ. Така е за народа, така е и за човѣка. Забърка се реда въ тѣлото ти и — хопъ... Едното колело изскочи ли, цѣлата кола се прекатурва... А ти, ти, машала, издържа. По-юнакъ излѣзе отъ него. Ами, то нашата — женската... Само за тегло сме родени ние. Ехъ...

Вѣра Игнатиевна не се стърпѣ и прихна въ смѣхъ.

Сестрата се смути и я погледна ококорено.

За да замаскира лошото впечатление, Вѣра Игнатиевна я улови за ржката и посочи презъ прозореца: — Гледайте, гледайте... Колко е смѣшно.

Сестрата се обърна къмъ посоченото съ пръстъ мѣсто, но нищо не видѣ.

— Нали, нали е много смѣшно!.. — Вѣра Игнатиевна се преви наново отъ смѣхъ и се тръшна върху кревата си.

Заглъхналалата стая оживѣ.

X

Ведно съ здравето растѣше и самочувствието на князъ Андрея. Вниманието, което му указаха властитѣ и първитѣ граждани съ посещенията си, щомъ чуха, че се е дигналъ отъ леглото, множество букети отъ поклонници и поклонички, които въ негово лице чествуваха освободителя народъ, го трогваха до сълзи, като въ сжщото време галѣха неговото самочувствие. Той мислѣше, че всичката тази щед

рость отъ почить и ласки бѣше отправена лично къмъ него, че тя се дължи на неговото знатно произхождение, а може би и на военнитѣ му заслуги: за него толкова много писаха рускитѣ вестници, такова събитие на деня бѣше личното му награждаване съ орденъ отъ великия князъ, че българитѣ — най-сетне, културенъ народъ, — не можеха да не знаятъ за това. Па и нѣма защо да знаятъ всички: стига единъ, за да се научи цѣлъ градъ като Варна: кой е князъ Андрей и какъвъ е. Нали Варна не е Петроградъ или Москва, дето и най-крупното събитие отъ една край не се чува на другия?.. Една длань градъ, и шепа народъ въ него. Но и никой нищо да не е чулъ и да не знае, мислѣше си князъ Андрей. Малко ли е, че той е руски князъ и то отъ родъ близъкъ до рода на царствуващитѣ Романовци? Единъ случай само, една дребна международна дипломатическа сплетня и баща му можеше да стане князъ на новоосвободената държава, а той, а той — князъ Андрей — неинъ царь сега. Нали тия дребни дипломатически сплетни докараха на българския престолъ Батемберга и Фердинанда, вмѣсто князъ Дондуковъ-Корсакова, графа Игнатиева или княза Мингрелски?

Тази мисъль за ролята на случая, върху която се натъкна на свой редъ и князъ Андрей, го унесе съ златнитѣ люлки на блѣна въ царството на блаженитѣ преживявания. Наистина, много чудно! Единъ дребенъ случай, и цѣлата сждба на свѣта можеше да бжде по-друга. Ако сега той би билъ царь на България, наследилъ баща си — разбира се, покойникъ вече —, щѣше да се обяви като чистокръвенъ русинъ на страната на Русия. А това не би било отъ малко значение, щомъ като се знае голѣмата роля на България въ свѣтовната война. Пъкъ тая роля докара всичко: и детронация на руската царствуваща фамилия, и болшевишкия режимъ, и князъ Андреевото неволно изгнаничество. Наистина, колко странно нѣщо е човѣшката история! Ето на: князъ Николай Андреевичъ — продължаваше да тегли логическитѣ изводи на своитѣ предпоставки князъ Андрей — князъ на България. Едно лице. Конфликтъ между народитѣ. Синътъ е вече царь. Намиса се въ войнитѣ въ полза на своята родина, и Русия диктува на свѣта. Не става така: бащата не е избранъ за царствуващъ князъ, а другъ, и синътъ не е царь на българитѣ, а генералъ въ руската войско. И... поражение на Русия, междуособица, болшевишки режимъ, изгнаничество. Изгнаничество на сина въ тази страна, на която можеше да бжде царь и... Пакъ сжщиятъ логически кржгъ се завърти въ ума на князъ Андрея. Колкото повече ми-

слѣше той, толкова повече се убеждаваше, че мировиятъ катаклизъмъ има за изходенъ пунктъ една малка на времето си, но голѣма по своитѣ последици грѣшка — дѣто баща му не бѣше повиканъ на българския престолъ. Сжжденията му имаха характеръ на елипса, въ двата фокуса на която се намираха той и баща му, а по срѣдата се движеха политическитѣ събития отъ последнитѣ четиридесеть и петь години...

И кой е виновникътъ на всичко туй? Никой, освенъ руската дипломация. Тя, тя е виновна, на нейната съвѣсть трѣбва да тежатъ ужаситѣ отъ последната руска междуосоца и кръвьта на цѣлото императорско семейство. Ако не бѣше тя толкова кжсогледа, толкова анти-руска, сега щѣше да бжде съвсемъ друго. Па можеше ли да не бжде анти-руска, когато само нѣмци я ржководѣха. За князъ Андрея не сжществуваха никакви други исторически факти. Воененъ, запознатъ само съ историята на всички значителни и незначителни военни походи, той малко бѣше ориентиранъ въ тия страшни сгълкновения между народитѣ, въ чиито отношения войнитѣ сж само видимиятъ и не винаги най-страшниятъ епизодъ.

Тия заключения така се понравиха на княза, че той поиска да ги сподѣли съ нѣкого. Па, като дигна глава отъ шепитѣ на облакътени върху масата ржце, той се обърна къмъ Вѣра Игнатиевна, заловила се да постави въ редъ малкото взети принадлежности на своя тоалетъ.

— Какъ ви се струва, Вѣра Игнатиевна, животътъ не е ли случай?

Вѣра Игнатиевна обтегна въ куфара разгърнатата си камизола и го погледна въпросително. Не го разбира.

— Искамъ да кажа: всичко, което става въ насъ и около насъ, малко или голѣмо, е само резултатъ на случая. Какъ мислите вие, така ли е? . . Ама какво сте се заловили сега да си подреждате багажа?

— Обидно ли е?..— Па, като помисли: — Напълно съмъ съгласна съ васъ. И азъ съмъ се спирала върху този въпросъ; особено много мисля надъ него, откакто сме дошли тука. . . Случаятъ ме накара да бѣгамъ, случаятъ преобърна лодката ми, случайно бързахте вие съ вашата и ме прибрахте на нея, случайно . . . и азъ случайно, безъ ваше и мое желание, съмъ княгиня за хората. Въ тоя смисълъ, нали? Напълно съмъ съгласна съ васъ. . .

— Да, тъкмо тъй. Но знаете. . . има и въ тия случайности нѣщо, което е логика. А логиката, знаете, не е случай. Тя е математика. А вие пакъ съ своитѣ дреболии тамъ. . . Да, истинска математика . . . Две и две не могатъ да бждатъ петь. . . Тука всѣкаква случайность е изключена, защото не

е търпима. Но решавате, напримѣръ. . . Да кажемъ — уравнение. . . Вѣра Игнатиевна, изслушайте ме де. . . Сбъркате единъ знакъ и . . . съвсемъ друго решение. Решението случай ли е? Не. . . логически резултатъ. Случай е грѣшката. Сега да вземемъ примѣръ отъ живота. . . Нека бжде нашето изгнаничество тукъ. . . Резултатъ на единъ и сжщъ случай ли е? . .

— Да. Ние сме случайни жертви на една и сжща поголѣма отъ нашата случайность. . .

— Не, грѣшите, — авторитетно и съ отсѣченъ тонъ я прекжсна князътъ.—Не е така... Вие сте жертва на грѣшенъ случай днесъ, а пъкъ азъ съмъ само логически резултатъ на една случайна грѣшка отъ преди половинъ вѣкъ.

Вѣра Игнатиевна се усмихна полуиронично. Князътъ забеляза усмивката и сбърчи вежди, които издълбаха отвеснатата бръчка на челото му, и нервно продължи:

— Ето защо. . . Ако баща ми бѣше избранъ за князъ на България. . .

— Кой, който освободи Варна ли?...— Вѣра Игнатиевна не удържа този пжть смѣха си и прихна отъ все сърдце. Очитѣ на княза свѣтнаха отъ ядъ, но се облада.

— Моля, не ме прекжсвайте. . . И тъй, ако баща ми, не освободителътъ на Варна, бѣше избранъ за князъ на България, азъ щѣхъ сега да й бжда царь. После щѣхъ да взема страната на Русия въ свѣтовната война, и... — Той разви предъ Вѣра Игнатиевна мислитѣ, които бѣше развивалъ въ себе, и заключи: — Сждете сега. И знаете ли какво? Азъ вече виждамъ разликата между хората. . . Едни сж жертва на случай отъ днесъ, за който, може би, сами сж виновни, другитѣ резултатъ на една грѣшка, на едно правилно решение, но на сгрѣшени отначало уравнения. Първитѣ сж хора отъ всѣкидневието, а вторитѣ — това сж избраницитѣ на човѣшкото общество, богопомазанитѣ, както ги нарича християнската черква. . . колко ми е ясно всичко, колко ми е ясно.

Този пжть Вѣра Игнатиевна погледна князъ Андрея съ състрадание. Горкиятъ, колко зле му е подействувала болестьта, ненапразно лѣкаритѣ се опасяваха отъ менингитъ.

Възхитенъ отъ своитѣ логически изводи, князътъ продължаваше да си говори, безъ да обръща внимание на своята събеседница: — Гледай ти, колко много носи страданието на човѣка. Да живѣешъ близо петдесеть години и да не стигнешъ до едни толкова прости заключения. . . Че какво мжчно може да има тука за разбиране! . . Еднитѣ сж жертва на ---бния случай, права, непосрѣдствена жертва, а другитѣ — ---ески резултатъ на минало прегрѣшение. . . Еднитѣ но-

сятъ предопределението на своята лична сждба, а другитѣ на поколѣнията преди и подиръ тѣхъ...

И личната неволя се скри плахо отъ княза. Сега той вече знаеше, че е изкупителна жертва на цѣлъ единъ народъ между чиито първи по положение синове бѣше и самъ, страдалецъ за великата руска земя, центъръ на всичкитѣ ѝ болки и брожения. Израстналъ предъ очитѣ си до степеньта на герой, князъ Андрей почна да вижда само дребни хора около себе си. Малка стана и Вѣра Игнатиевна, къмъ която се привърза доста, жалъкъ стана и „градскиятъ глава", когото допреди малко не знаеше какъ да похвали, дребни станаха и лѣкаритѣ, които бѣха длъжни да го лѣкуватъ и да го спасятъ, за да не се повтаря отново станалата вече еднъжъ грѣшка съ него. Въ тѣхнитѣ грижи той съзрѣ даже израза на оня интуитивенъ потикъ, който заставя малкитѣ да се покланятъ предъ голѣмитѣ избраници. Тѣ сж го чувствували въ цѣлото му величие и, защото сж го чувствували, разбрали сж какъ трѣбва да изпълнятъ своя дългъ... Само че той самъ не е разбиралъ до днесъ хората. Така често голѣмитѣ хора не долавятъ своето значение, гениитѣ своето велико призвание, боговетѣ броя на своитѣ поклонници.

Странно, какъ свѣтътъ самъ се е тласкалъ отъ развала къмъ провала... Ако той щадѣше себе си, щѣше отъ малки да учи голѣмитѣ, гениитѣ и боговетѣ за тѣхното призвание. Той щѣше отъ малки да имъ внуши, че седятъ надъ другитѣ, че тѣ сж родени за да има кому да служи човѣчеството. Едно по-разумно възпитание, и всѣки щѣше да знае своето мѣсто. А то какво става? Днешното възпитание учи, че всички сж равни, че и последниятъ мужикъ може да постигне сжщото положение и да играе сжщата роля, които по право принадлежатъ именно на избраницитѣ, на тия, които сж логиченъ резултатъ на грѣшка въ миналото, а не жертва на случая отъ настоящето...

— Вѣра Игнатиевна, какъ мислите, — съ ирониченъ погледъ попита князътъ: равни ли сж хората помежду си?

— Отде пъкъ сега тая мисъль?—подхвърли му шеговито тя.

— Така на́—питамъ.., Равни ли сж?... Азъ ще кажа, че не сж равни.

— Разбира се, едни сж по-високи, други по-низки, едни по-дебели, други по-тънки, едни по-умни, други по-глупави и т. н.

— Не, не това... По рождение.

— Не сж...

— Така мисля и азъ... Защо ще кажете: защото друго е мужикътъ, друго е благородникътъ...

— Да... друго е да си роденъ гениаленъ мужикъ друго... — Тя не се доизказа...

— Пфу!... Тоя демократизъмъ ще изяде главитѣ на всички хора по свѣта... Гениаленъ мужикъ ли?.. Нека да е тъй... И глупавъ князъ... Може би, така искахте да кажете. Добре сега. Пушкина убиха, Лермонтова убиха... Измѣни ли се ходътъ на руската историческа сждба? Не... Баща ми, да речемъ, не избраха за князъ на България... и... гледайте сега: де е Русия, какво е тя?... Но нека да не е баща ми. Да бѣше другъ князъ: Волконски, Мингрели и пр. и пр... Още ми мирише на лѣкарства. Да поотворимъ ли прозорцитѣ?... А?

XI

Началникътъ на подържането, Стъкловъ, обърна нѣколко пжти картичката въ ржката си и я запрати небрежно въ коша. — Много почнаха да си позволяватъ тия хора, — измърмори полугласно той и се залови да преглежда донесената му преди малко „ситуация". Но вниманието му отскочи отъ разтворенитѣ книжа и се съсрѣдоточи върху нахлулитѣ въ главата му мисли. Тъй е то: изборното начало на единъ криворазбранъ демократизъмъ дотука може да ни заведе. Ако продължаваме да я караме все така, само обществениятъ мжтокъ ще почне да седи начело, за да потъне на дъното всичко умно, дейно и благородно. Родениятъ да дѣла шиндри станалъ кметъ и, като такъвъ, смѣта, че съ всички може да бжде на ти, че на всѣкиго има право да налага волята си. День не минава да не ми се прати картичка. Не стига това, после ми се прави бележка, задето не съмъ изпълнилъ волята на този или на онзи. И всички съ еднаква авторитетность налагатъ своето. Би казалъ човѣкъ, че министерството на желѣзницитѣ се управлява не отъ единъ министъръ, а отъ сто, наредени по лестницата на българския държавенъ и партиенъ кариеризъмъ. И кого да слушамъ? Единъ властникъ ти иска да назначишъ едного, а другъ ти пише тъкмо противъ него; единъ ти иска да увеличишъ надницата на най-негодния, да го направишъ надзиратель, а другъ — да уволнишъ най-примѣрния си работникъ. Едно време, когато бѣхме деца, слушали бѣхме отъ бащитѣ си, че въ Гърция всички мжже сж капитани, и че на всѣки гъркъ можешъ спокойно да кажешъ „капитанъ Яни", безъ да сбъркашъ, но сега, изглежда, нѣма да паднемъ по-долу отъ тѣхъ. Наистина, капитанитѣ ни сж още малко, но затуй пъкъ надзирателитѣ повече отколкото трѣбва. Съ войска отъ капитани все ще

може да се свърши нѣщо на война, но само съ надзиратели и най-голѣмиятъ вълшебникъ въ свѣта не би могълъ да премѣсти една траверса.

Старият стрелочникъ влѣзе пакъ и нѣкакъ умолително каза:

— Господинъ началникъ, човѣкътъ чака за отговоръ.

— Кой човѣкъ?... — Стъкловъ, унесенъ въ своитѣ мисли, забрави за хвърлената въ коша картичка, задъ която се криеше единъ човѣкъ съ цѣлата си бждеща сждба.

— Тоя, дето донесе картичката...

— Кажи му, нѣма работа. Нека му даде такава този, който го препоржчва.

— Но той много моли, господинъ началникъ, — додаде още по-кротко, но и по-настойчиво стрелочникътъ.

Стъкловъ познаваше добре своя старъ и милозливъ служащъ. Безъ да му отговори, той го изгледа сжщо тъй кротко и му кимна съ глава.

Холодковски влѣзе съ всичката пристойность на единъ възпитанъ човѣкъ. Още първитѣ му думи, пълни съ извинения за досадата, която е принуденъ да причинява на другитѣ, направиха изрядно впечатление на началника. Командируванъ нѣколко пжти подредъ въ Русия, за проучване на руското желѣзопжтно дѣло, той добре владѣеше руски и не само разбра всичко, което му бѣше казано, но и долови тънкостьта на руския изговоръ, съ която можеха да си служатъ само образованитѣ руси, минали и презъ школата на тѣхната богата художествена литература. Това накара началника да се вгледа по-добре въ просителя си и да спре по-продължително погледъ върху китките на ржцетѣ му. Холодковски забеляза погледа на Стъклова и неволно поиска да си скрие ржцетѣ, но не му се удаде това: той не знаеше де да ги дѣне. Смути се отъ неговото неудобство и началникътъ, готовъ да се обвини въ безтактность и грубость. Но, всепакъ, решително отсѣче:

— Доколкото мога да разбера, вие не сте за физическа работа човѣкъ. А при мене работата е само физическа и то физическа въ най-грубия смисълъ на тази дума. Нека ме почака дрезината, — обърна се той къмъ наново влѣзлия стрелочникъ.— Вие ще трѣбва да мъкнете траверси, да подбивате насипа, да дигате желѣзни шини, да... Съ една речь, да вършите всичко, което иска само мускули и мускули.

Рускиятъ езикъ, на който бѣха казани тия думи, се понрави страшно много на Холодковски. Замжтненитѣ му сини очи, въ които се четѣше досега само една молба и една безнадежность, свѣтнаха въ радостно очакване и той съ още

по-подбрани думи отвърна, че всичко това е право. Но пъкъ поради туй той не претендира за никакво друго възнаграждение, освенъ за онова, което най-много би подхождало на извършената отъ него работа. Той знае, че е въ чужда страна, и че грижата на всички фактори въ нея трѣбва да бжде насочена къмъ нейното туземно население, което има вѣчното и неотемно право на преднина и въ работа, и въ оценка на тази работа, следователно не претендира за нищо друго, освенъ за оня existenz-minimum, който, като му позволи да живѣе, нѣма да отнеме залъка отъ устата нито на единъ българинъ.

Стъкловъ, добъръ по природа, но свикналъ да бжде грубъ поради особенія характеръ на длъжностьта си, почувствува, че се размекна нѣщо въ гърдитѣ му. Той покани Холодковски да седне и се опита да влѣзе въ по-дълъгъ разговоръ съ него. Но Холодковски, доловилъ желанието му да узнае нѣщо по-подробно за него, тактично отклони поканата му: той и безъ това билъ отнелъ доста много отъ скжпото време на единъ шефъ, върху когото лежатъ толкова тежки грижи. Да се настоява по-нататъкъ бѣше излишно. Затова началникътъ позвъни за стрелочника и прати Холодковски при пикьора съ поржката да бжде още днесъ зачисленъ на работа...

Холодковски не знаеше какъ да благодари за спасителната услуга. Но и Стъкловъ не бѣше по-малко доволенъ отъ него. Той се радваше въ себе си, че е направилъ едно добро дѣло, въ чиято основа не лежи никакъвъ партизански елементъ. Пръвъ пжть нему се праща да назначи човѣкъ, въ картичката за когото не пише: „Пращамъ ти нашия добъръ приятель и съмишленикъ... Гледайте да го назначите непремѣнно, защото при избори самъ той може да ни донесе петдесетина гласа на турци и цигани, между които има голѣмо влияние..." И, за да се увѣри, че не е писало така, той се наведе надъ коша и взе кметовата препоржка. Въ нея, вмѣсто тия топли, настойчиви и стереотипни фрази, седѣха само тия нѣколко думи: „И тоя дриплю иска да яде. Вмѣсто да падне въ тежесть на общината, не е зле да му намѣришъ ти каква да е работа при новостроящата се пристанищна линия". „Дриплю"... Началникътъ се усмихна горчиво. О, ако всички наши градски кметове бѣха по душа такива дриплювци, какъвто е тоя окжсанъ неволникъ!

Недоволенъ остана само пикьорътъ, единъ възнисъкъ, тантурестъ и съ рижи коси човѣкъ. Той изгледа пренебрежително руснака и, като си подръпна жълтитѣ, увиснали устаци, изръмжа:

— Е, братушка, тука работа не шега... Иска се...— И пикьоръть направи съ ржка единъ знакъ, който се стори твърде обиденъ на Холодковски...— Не шега, понимаешъ? А ти, тамъ, какво си се зазѣпалъ бре! Ела си тикни мутрата помежду ни... Свиня такава, — викна той неочаквано къмъ единъ работникъ, който се бѣше спрѣлъ да си почива съ лице обърнато къмъ тѣхъ. — То нашъ инженеръ... началникътъ де... мисли канцелария... — И, сякашъ за да докаже колко е тежка работата, той постави Холодковски при групата, която дигаше и подреждаше шинитѣ, като викаше почти непрекжснато: хо-хопъ! хо-хопъ!

Съ пренебрежение погледнаха на Холодковски и мнозина отъ работницитѣ. Нѣкои дори възроптаха, че се дава работа на единъ чужденецъ, когато имало толкова българи гладни. Холодковски забелязваше тѣхнитѣ неприязнени погледи, разбираше отчасти многозначителнитѣ имъ недомълвки или, най-малко, досѣщаше се за тѣхъ, но не можеше, па и не искаше да имъ отговори. — Какво, най-сетне, — думаше въ себе си той, — прави сж хората. Така биха погледнали на единъ чужденецъ и нашитѣ. — Но вмѣсто него отговори старшиятъ работникъ, единъ почти побѣлѣлъ човѣкъ, запомнилъ нѣщо отъ турското робство:

— Хемъ вие тамъ да не мърморите много, много... Преди да си отворите устата, попитайте какво бѣше тука преди да дойдатъ тия да ни освободятъ. Ама тъй е то: дадешъ ли на простия човѣкъ самунъ, той нѣма да ти отчупи нито залъкъ... — И, за да направи по-чувствителна забележката си, той повика Холодковски при себе си на редицата, показа му какъ да улавя шината, и какъ да вика: хо—хопъ! — Лека работа е то — викането, ама и за него трѣбва „колайлъкъ". Иска се, преди да се напънешъ, да поемешъ въздухъ, каточе ще плавашъ, и сетне да го изхвърлишъ навънъ, безъ да си отворишъ устата. Не направишъ ли така, ще се уморишъ още повече.

Холодковски възприе неговата наука, но, всепакъ, си почувствува ржцетѣ откжснати още при първитѣ повдигания на шината. А въ гърдитѣ му нахлу толкова студенъ въздухъ, че той се закашля нѣколко пжти до задавяне. Всичко това се забеляза отъ работницитѣ, и веднага се измѣниха тѣхнитѣ отношения къмъ него. Вмѣсто да го ругаятъ, тѣ почнаха да го насърдчаватъ, а единъ дори се премѣсти по-близо до него, за да пада по-малка тежесть върху ржцетѣ му. Холодковски го изгледа умилително и повдигна ржка да избърши бликнали сълзи.

единъ господинъ, замахна съ ржка да остави канчето на масата и самъ се отправи къмъ Холодковски.

— Позволете да ви се представя: Петъръ Петровичъ.

Холодковски го погледна ласкаво и му посочи празния столъ до себе си.

— Още една чаша, — обърна се Петъръ Петровичъ къмъ келнера и седна. — Ще позволите нали? — И той напълни чашата на Холодковски, а следъ това своята, която току-що бѣше донесена отъ келнера. — За ваше здраве.

Холодковски отпи отъ виното и се загледа любопитно въ непознатия господинъ, който така хубаво говорѣше по руски.

— Вие сте русинъ?

— Не, българинъ... Следвалъ съмъ въ Русия, отдето имамъ честьта да ви познавамъ.

— Мене? . .

— Да, васъ, Валерий Ивановичъ. . . Момче, четири кебабчета. . . Кебабчета обичате, нали? . .

Холодковски поклати удобрително глава и се завъртѣ неволно на стола си, неприятно изненаданъ отъ указаното му внимание. Неговото инкогнито бѣше открито и нему не оставаше нищо друго, освенъ да признае, че той е наистина Валерий Ивановичъ или да отрече. И дълго се колеба, кое отъ двете да предпочете. Ако си признае, той предусѣщаше, че неговото положение ще стане по-тегостно отколкото е било досега, защото като страшна пасть ще зине несъответствието между сегашното и миналото му. По-тегостно, защото не само той ще знае това, което е билъ преди и което е днесъ. А всѣка неволя е толкова по-непоносима, колкото повече хора я знаятъ, и колкото по-често се напомня, макаръ и съ удивени или състрадателни погледи за нея. Да скрие пъкъ не можеше, защото трѣбваше да впусне въ ходъ една неистина, прибѣгването до която, отъ страна на когото и да било, всѣкога е предизвиквало неговото възмущение. Нали цѣлъ животъ, откакто се помни като истински съзнателно същество, той се е борилъ срещу лъжата и неистината, които сж прародителитѣ на всѣко престжпление отъ Адама и Ева до наши дни? Затова той се опита да отклони разговора, като учтиво изказа съмнение, че Петъръ Петровичъ би могълъ да го познава.

— Азъ разбирамъ вашето неудобство да се откриете при днешната си неволя, и не за това откриване съмъ дошълъ при васъ. Азъ ида само да засвидетелствувамъ лично вамъ своята адмирация за голѣмитѣ ви заслуги къмъ правната наука, и да ви благодаря за онова много, което сте ми

дали, безъ сами да подозирате това... Кжде остана закуската? — обърна се Петъръ Петровичъ къмъ келнера и нетърпеливо чукна съ гърба на показалеца си по масата.

— Нищо не разбирамъ, — отвърна спокойно Холодковски, каточели не се говорѣше за него, и повдигна полутънката чаша предъ очитѣ си тъй, че да прикрие съ нея израза на своята скрита радость, която чувствуваше какъ издайнически пълзи по лицето му, както и незабелязано да види какво впечатление ще произведатъ неговитѣ думи на събеседника му.

Петъръ Петровичъ се поколеба една минута, но скоро се окопити и настоя на своето.

— Азъ добре ви разбирамъ, Валерий Ивановичъ, и защото ви разбирамъ, мисля, че прокуроръть на Петроградския касационенъ сждъ има най-малко основание да подържа своето инкогнито и да се плаши отъ почитанията на своитѣ ученици българи. А тѣ не сж единъ, не сж два. Ако не азъ, други отъ тѣхъ щѣше да ви познае и да открие на интелигентна България, че между рускитѣ бѣжанци се намира и голѣмиятъ руски правникъ Валерий Ивановичъ Холодковски. И азъ съмъ щастливъ, че тази честь се падна на мене... Хубаво ли сж изпечени! Добре. Още едно канче... Честьта да ви видя пръвъ, пръвъ да ви приветствувамъ и пръвъ да си спомня за вашитѣ блѣскави обвинителни речи, които ние дохождахме да слушаме въ заседателната зала на апелативния сждъ.

— Tempi passati... — съ видима мжка отвърна Холодковски и забарабани съ пръститѣ си върху масата. — Tempi passati.

— Извинете, но вие нѣмате право да говорите така... За минало време могатъ да говорятъ само тия, които никога не сж били повече отъ едно голѣмо нищо. Но вие...

— Но какъвъ мога да бжда сега азъ освенъ единъ пристанищенъ работникъ?

Безъ да ще, Холодковски се издаде... Петъръ Петровичъ го изгледа втрещено и наведе погледи надолу. Той се изненада отъ непресторения героизъмъ на тоя наистина голѣмъ деятель, който, за да не парадира съ своето минало, бѣше посрещналъ настоящето такова, каквото можеше да бжде то за всѣки обикновенъ и непознатъ човѣкъ въ една страна, въ която неволно бѣше прибѣгналъ самъ за още по-неволно гостоприемство.

— Значи, вие работите на пристанището?

Холодковски се засмѣ горчиво.

— Работя!... Кажете, по-скоро, мжча се да работя...

— Толкова по-зле. Този, който се мжчи да работи, страда много повече отъ оня, който наистина може да работи... Па нима вие сте човѣкъ за физически трудъ?

— Не съмъ, но виждамъ, че трѣбва да бжда... Азъ сега чакъ разбрахъ ясно, колко зле е устроено училищното ни образование. То винаги култивира само една страна отъ човѣшката личность, когато по сжщина тя е толкова разнообразна, колкото е разнообразенъ и самиятъ животъ. Човѣкъ трѣбва още отъ школото да се приготви за всички превратности на своята сждба и никога да не се вижда изненаданъ отъ нея...

Петъръ Петровичъ наведе глава. Той не знаеше какво да отговори, макаръ самъ не еднъжъ да бѣше се спиралъ върху тази мисъль...

Настжпи едно отъ ония мълчания, които, колкото повече богатства носятъ за ума и за сърдцето, толкова помалко сж желателни за човѣка, неприятно настроенъ къмъ тѣхъ, и тогава, когато се смѣта, че имъ е привикналъ. И, за да го прекжсне, Петъръ Петровичъ стана отъ стола си.

— Извинете, но азъ твърде много желая да ви представя моитѣ приятели.

— Неудобно ще бжде...

— Не, не, вие сега сте нашъ гостъ и ще ни позволите да бждемъ добри домакини за васъ.

Следъ малко масата бѣше заета отъ нѣколцина млади граждани, единъ отъ които сжщо бѣ училъ въ Русия и като Петъръ Петровича бѣше слушалъ блѣскавитѣ обвинителни речи на Холодковски...

— Благодаря ви, благодаря, господа... — И Валерий Ивановичъ сложи ласкаво ржка върху лакъта на Петъръ Петровича.

XIII

Отложениятъ поради болестьта на княза банкетъ трѣбваше да се състои днесъ. Въ цѣлия градъ се приказваше за него. Пуснаха се въ ходъ не малко сплетни между мѣстнитѣ първенци. Особено заинтересувани бѣха женитѣ, всѣка отъ които искаше да блесне съ своя тоалетъ и да манифестира предъ княжеската двойка своята културна шлифовка. Наймного бѣха недоволни пакъ тѣ. Узнали отъ мжжетѣ си кои сж канени на банкета, тѣ правѣха цѣлъ източенъ въпросъ отъ предпочитането на тия или на ония. — И Касабови? Че защо? — питаше съ възмущение жената на околийския на-

чалникъ.— Защото сж свои на кмета и на кметицата ли? Тогава да бѣха поканили и кучето си — то имъ е и за дете намѣсто, и за приятель, и за всичко. И азъ съ нея наедно, ха? Демекъ тя съ мене барабаръ... И тазъ хубава!... Азъ и Касабовица?... Не се пули такъвъ, ами иди, че кажи на кмета: така и така... туй или ще бжде банкетъ на първенци хора и на тѣхнитѣ фамилии, или не знамъ какво. На такъвъ банкетъ не отивамъ, чу ли, не отивамъ... Прави каквото щешъ, ама нѣма, нѣма, нѣма... нѣма да отида!... — викаше троснато тя, като удряше дланьта на дѣсницата върху песника на лѣвата си ржка. Иди де, какво ми се мждришъ като влашка кокона.

Мжжъ ѝ, околийскиятъ началникъ, слушаше и не знаеше какво да каже. Отвори ли само уста, и тя така ще се нахвърли отново отгоре му, че Боже упази! Право е, и нему не бѣха особено приятни Касабови, но нима отъ него зависѣше кой да бжде поканенъ и кой не?

— Какво си ме зазѣпалъ така? Речено-свършено. Ще отидешъ и толкова.

— Добре де, добре, нека бжде пакъ твоята. — И той, като нахлузи фуражката си накриво, за да има по-строгъ и по-мжжественъ изгледъ, излѣзе. Жестокъ и неумолимъ предъ съгражданитѣ си, околийскиятъ началникъ бѣше мека восъчна топка въ ржцетѣ на своята жена. Предъ нея той не смѣеше и гъкъ да каже. Бѣше, наистина, пѣтелъ въ кжщи, но пѣтелъ, който, както се изразяваха близкитѣ му, пѣе само подъ кревата. А инакъ за всички бѣше плашило. За неговата жестокость можеха да свидетелствуватъ участъцитѣ, дето, въпрѣки повеленията на законитѣ, предпочиташе да си служи съ нагайката, върху която личеха кървавитѣ следи отъ неизброими изтезания. „Законъ ли, — бѣше неговата фраза — законътъ, братъ мой, за българина е дървениятъ Господь. Имашъ ли го въ ржце, налагай го дето трѣбва и дето не трѣбва — нѣма да сбъркашъ. Невиненъ човѣкъ не се ражда въ България. Всѣки е малко или много вагабонтинъ. Най-напредъ, виновенъ е, задето се е родилъ безъ да го вика нѣкой на свѣта. Ей тъй на — вмъкналъ се като разбойникъ въ свѣта, и второ — виновенъ е, защото се е родилъ варненски гражданинъ, та да го управлявамъ азъ...“ Които не познаваха неговия семеенъ животъ, съжаляваха жена му: горката, какъ ли търпи тоя звѣръ, а които знаяха какво кротко котенце е въ кжщи, не можеха да разбератъ какъ е възможно съчетанието на две толкова непримирими крайности: тигрова кръвожадность и кротостьта на домашно писенце.

Жената, доволна, че преви отново врата на мжжа си, се залови да оглежда частитѣ на своя вечеренъ тоалетъ. Собствено, тя нѣмаше нищо противъ Касабови. Наопаки, вчера бѣше наедно съ г-жа Касабова въ морската градина, дето найдружески прекараха повече отъ часъ. Даже тя настоятелно я канѣше да дойде непремѣнно на банкета, щомъ научи нейната невъзможность: малкото ѝ дете имало нощесъ температура, която можела да се повтори пакъ. Нейното присжтствие било необходимо, защото, първо, била една отъ найвиднитѣ и приятни по външность гражданки и, второ, защото, ако не дойде, началницата щѣла да се досажда въ обществото на кметицата и на управителката. Князъ било то, не било обикновенъ човѣкъ... А предъ такъвъ човѣкъ трѣбвало да излѣзе най-хубавото и най-видното отъ града. Кметицата ли, тая кутия за пудра, отъ която биха могли да се нацапатъ половината верненски гражданки, или управителката, една пуйка съ отрѣзана опашка?.. Разбира се, следъ тия ласкателни настоявания г-жа Касабова отмѣни решението си и тържествено обеща да дойде на банкета, па каквото ще да става. Нали е за доброто на България. Но това съгласие, придобито съ цената на толкова ласки, роди веднага враждебни чувства у началницата къмъ нея. „Я гледай ти — детето ѝ болно, а пъкъ... Зеръ нали е хубава... Ама азъ ще ѝ скроя такъвъ кюляфъ, че ще има да помни“...

Околийскиятъ началникъ шествуваше тържествено по улицитѣ, приемаше изтежко почтителнитѣ поздрави на граждани и търговци, а покрай стражаритѣ, които като заковани въ земята му даваха честь, минаваше съ видимо пренебрежение. Но крайчецътъ на едното му око следѣше всѣко движение на неговитѣ подчинени, и тежко и горко, ако забележеше макаръ една неприятна гримаса по лицето имъ. Околийскиятъ началникъ се водѣше отъ максимата, че толкова по-добре се държатъ въ ржце подчиненитѣ, колкото по-недостжпенъ за тѣхъ е тѣхниятъ началникъ. Тѣ трѣбва да знаятъ едно: който е главенъ, главенъ е, защото главенъ му е писано да бжде. До тая максима той бѣше дошълъ не по пжтя на логическитѣ спекулации, а следъ дълги и широки опити въ живота.

Роденъ въ едно отъ гагаузкитѣ села, Петъръ Дрангабулски постжпи като всички български младежи войникъ, като мнозина стана ефрейторъ още първата година, като малцина стигна до чинъ старши подофицеръ, като нѣколцина само избраници остана на свръхсрочна служба, а като единчъкъ — изпълняващъ длъжностьта фелдфебелъ. Единственото висше началство, което се намира постоянно между войни-

цитѣ, той бѣше станалъ страшило за тѣхъ и, за да му смекчатъ често необяснимия съ нищо Зевсовски гнѣвъ, тѣ прибѣгваха до всевъзможни угодничества, отъ които той имаше доста примамливи облаги. Знае се, че Драндабулски още на втората година отъ свръхсрочната си служба купи кжща, на третата я преустрои, а на четвъртата дигна етажъ. Съседитѣ никога не бѣха го виждали да се връща съ празни ржце. „Нашиятъ Петърчо е много приносливъ,—думаше често жена му на съседитѣ си, — и много ми угажда: отъ птиче млѣко да поискамъ, и такова ще ми намѣри."

Тъкмо когато се понареди и се намѣри второто имъ дете, отвори се балканската война. На заминаване отъ кжщи, жена му се хвърли на врата му и зарида: „На кого ме оставяшъ, Петърчо, на кого оставяшъ тия ангелчета?" — и посочваше на децата си, голѣмкото отъ които се бѣше окумило до политѣ й, а малкото спѣше въ привисналата отъ тавана люлка. Сълзи задавиха гърлото на Драндабулски, но, войнишки сдържанъ, той й отговори съ сжщата сантименталность: „Не плачи, Марийо, нѣщо ми казва, че азъ пакъ ще се върна, и..." Мисъльта си не доизказа: досрамѣ го нѣкакъ отъ жена му. Но въ недоизказаното се криеше голѣмата му вѣра въ неговото предопредѣление. Той не само ще се върне живъ и здравъ... Нѣщо повече... Така и стана. Още въ първото сражение падна убитъ взводниятъ офицеръ и нему се повѣри управлението на взвода. При Чаталджа пъкъ убиха ротния му командиръ. Така въ продължение само на месецъ той се видѣ командиръ на рота. Нѣколко деня следъ това нему се даде първиятъ офицерски чинъ.

Като се завърна въ отпускъ следъ падането на Одринъ, първата дума къмъ жена му, хвърлила се да го прегърне, бѣше: „Е, казахъ ли ти? Комуто е писано да стане голѣмъ, ще стане, та ако ще би и въ дънъ-земя го забий..." А тя го гледа и не може да му се нарадва. Само хълца, гали му еполетитѣ и: „офицеръ а, офицеръ?"...

— Офицеръ зеръ... Хубаво гледай...

— И азъ офицерша...

— Нали ти думахъ едно време: вземи ме и ще видишъ, какво ще направя азъ, а ти се назландисваше. Окото ти бѣше по Митре Дръвниковъ. Хасълъ Дръвниковъ... Нека мъкне сега тия напжпили отъ ямй ботуши по лепкавата тракийска каль . . .

— Уфъ, пъкъ и ти!... Баремъ да съмъ го искала...

— Уфъ зеръ... Ха цѣлувай сега подпоручикъ Петъръ Христосковъ.

Единъ день, полегналъ си съ ботуши на кревата, той пуши и мисли.

— Марийо . . .

— Чувамъ! . . . и Мария се отправя къмъ него съ лъжицата въ ржка, оставила на печката тигана съ сирененатa каша . . .

— Знаешъ ли какво?

— Ще кажешъ . . .

— Но какво мислишъ ти?

— Нищо.

— Пъкъ азъ мисля . . . Мисля, че на моя чинъ ще трѣбва друго име, а? Тя се почуди на думитѣ му.

— Не се чуди, ами . . . трѣбва друго име . . . Христосковъ нѣкакъ не иде . . . Знаешъ, така ме знаятъ всички, а пъкъ мнозина ми думатъ, просто-напросто, Христосколу . . . Ей, Христосколу . . . здрасти . . . Христосколу . . . Ако имашъ една цигара . . . Е, че каква е тя? Преди — какъ и какъ... Я вижъ да не изкипи кашата . . . Но сега да ти се изтжпани ескиджията до насъ и да ти каже: Христосколу... добро утро. Това офицеръ ли е или не . . . Демекъ висши чинъ ли или... Да има да взема: всѣка квачка да си знае полога . . .

— Ама съ попъ ли ще се прекръствашъ? Вижъ, да те напъхатъ коскоджамити човѣкъ въ казана. . . Такъвъ срамъ не искамъ . . .

— Не бе, — ще дамъ докладна записка да ме преименуватъ. Разбирашъ ли? да ме преименуватъ.

— Е какъ . . .

Той я гледа нѣколко време, поусмихна й се мазно и дръпна два-три пжти отъ цигарата си...

Сирененатa каша на огъня закипѣ. Мария скочи къмъ печката, дръпна тигана, похлупи капацитѣ и, ненамѣрила пачавра, дигна престилка да избърши кипитока...

— И знаешъ, какво хубаво име... Генералско . . . Не, генералско не е, защото... Нека всѣки си има името. Но прилича на генералско.

— Е, казвай де, — нетърпеливо настоя Мария.

— Име и половина. . . Мислихъ, много мислихъ . . . Да кажа Димитриевъ. — не иде. . . Димитриевъ, Димитриевъ, ама трѣбва и Радко. . . Да кажа Ковачевъ . . . пакъ нѣкакъ. . . ще рекатъ баща му билъ ковачъ . . . Да кажа Драндаревски. . . мнозина ще си помислятъ: произвели го зеръ, защото е братъ на генерала. Има и такъвъ генералъ — отъ старитѣ. А хубаво име, дяволъ да го вземе . . Мжжко име. . .

— Е, тогава, тогава?. . .

— Драндабулски...

— Драндабулски?

— Че защо? Име такова... сякашъ гвоздеи ковешъ, когато го изречешъ... Хеле това с к и й!... Върви, та цепи въздуха, майка му стара. Какво е то Христоскоффъ... Ф-ф-ф. — Че азъ мжжага ли съмъ или баба,

— Пъкъ азъ? — Драндабулскова ли?

Подпоручикътъ се засмѣ непринудено: ха, ха, ха... Драндабулскова... йокъ, ангурия... Драндабулска...

— Че хубаво било то!

— Хубаво зеръ. Лошо нѣщо измислямъ ли ти азъ? Така да знаешъ: Драндабулска.

И когато Христосковъ се върна повторно отъ фронта, той вече носѣше две славни отличия съ себе си, които му откриха пътя къмъ успѣхитѣ въ живота: гръмко име съ енергично окончание и офицерски кръстъ за храбрость, който никога не слизаше отъ гърдитѣ му. Донесе и нѣщо друго— нови думи въ говора си, придобити отъ общуванията му съ офицеритѣ, па и отъ новата му служба. Тия думи бѣха важни, тежки и нѣкакъ мъгливи за неговото съзнание. Но за това пъкъ той особно много държеше на тѣхъ. Мъглявостьта имъ, въ която малкиятъ му умъ не можеше да проникне, придаваше и на обикновенитѣ му изрази една странна дълбочина, която у мнозина предизвикваше снизходителна усмивка, а у него самодоволна гордость.

— Какво нѣщо е туй положението, брей! — думаше той често на жена си. — Стига да ти промѣнятъ дрехитѣ, да ти вържатъ по-висока заплата и — свършено. Веднага ставашъ по-хубавъ, по-напетъ, по-уменъ. Съ една дума, такъ сказать, (това е по руски) човѣкъ и половина. И даже не сж тѣ бръснѣли преди за слива, сега — гледай, че вижъ. Нѣкога ти иде да се питашъ: азъ ли съмъ, не съмъ ли. Че какъ да не се питашъ! Доскоро на́ си седѣлъ диванъ-чипразъ предъ нѣкое паршиво подпоручене още съ млѣко на устата, а сега вече и съ генерала си тета-тета...

— Че какво е то? — го запита жена му, любопитна да вникне въ смисъла на тази дума.

— Тета-тета ли? То не е за всѣка уста лъжица. Така се казва по французойски... То е... какъ да го речемъ... Па като не можа да намѣри обяснение, защото самъ не знаеше смисъла на тия думи, пренебрежително отсѣче: Защо пъкъ ти е затрѣбвало да знаешъ? Ти си гледай тамъ твоята — женската.

Но съ време Драндабулски се поотрака доста, особено следъ като стана околийски началникъ. Чуждитѣ думи, които

така много обичаше като белегъ на образованость и лично достоинство, вече не излизаха така смѣшни отъ устата му. Но затуй пъкъ не ги употрѣбяваше по свободна воля, а по клише. За него емансипация се употрѣбяваше сàмо кога се говори за жени, респектирамъ, когато искаше да каже, че се озжбилъ на нѣкого или пъкъ че го напердашилъ. „Азъ я респектирахъ нея, еманципираната, тъй, че ще има да помни". Или: „Азъ така го респектирахъ, че той дълго ще си влачи краката". Най свободно си служеше само съ една чуждица — манталитетъ. Тя се нагаждаше сама на всичко. Заговори ли за пияница, ще свърши: „Какво да правишъ, манталитета му такъвъ". Продалъ ли е нѣкой „ексикъ", пакъ сжщото. Удави ли се нѣкой въ морето, Драндабулски ще заключи: „Какво да му сторимъ — манталитетъ!" Тъй говорѣха и другитѣ като него.

Поотрака се и жена му, която влѣзе изеднъжъ между първитѣ жени на града.

И сега той съ тая дума на ума си бързаше къмъ окржжния управитель.

„Гледай й ти нея манталитета... Касабова — и тя на банкетъ. Права е жената, дето ме праща. То, банкета, не е за всѣки манталитетъ работа..."

Но окржжниятъ управитель не се съгласи съ ходатайството му. Отначало кротко, той най-сетне му се хребна, когато видѣ, че Драндабулски настоява на своето.

— Слушай, началникъ, ти си гледай полицията, азъ си зная моята работа.

Драндабулски разбра най-сетне, че повече настоявания сж излишни, удари кракъ о кракъ, сложи си фуражката, която държеше предъ себе си съ две ржце, и процеди, като тръшна ужъ неволно вратата: — манталитетъ!

Подъ самото окржжно управление нѣколко почтени граждани спрѣха Драндабулски. Тѣ искаха да знаятъ отъ кого могатъ да се снабдятъ съ покани за банкета, и колко трѣбва да платятъ.

— За банкетъ ли? — Драндабулски направи видъ, като чели пръвъ пжть чува за такова нѣщо.

— Банкета... дето за руския князъ... — смънка единъ отъ гражданитѣ.

— А, тъй кажете. Защото, знаете, банкетъ може да има и на друго мѣсто. Малко ли хора има въ града?... За този — тамъ. Пъкъ и при кмета. И той посочи съ око и къмъ общината, и къмъ окржжното управление. Сàмо, да ви кажа ли, не можахъ да имъ разбера манталитета. То ще бжде единъ банкетъ, едно чудо!... Здраве му кажи.

XIV

Голѣмиятъ салонъ се напълни преди опредѣленото време. Широкъ и просторенъ, той сега бѣше тѣсенъ да побере нахлулото въ него множество отъ граждани и гражданки. Едни бѣха канени семейно поради служебното си положение, а други — нѣкои следъ дълги молби и ходатайства — срещу скжпо плащане на вечерята. Виждаше се, че никой не иска да остане незачетенъ при този първи по рода си банкетъ, въ който ще се честву̀ва потомъкътъ на единъ заслужилъ за освобождението на града руски военоначалникъ. Желанието имъ се усилваше още повече отъ мълвата за нѣкаква особна програма, която ще придаде още по-тържественъ видъ на празднеиството. Едни разправяха, че окржжниятъ управитель ще поднесе на кънза при особна церемония орденъ отъ царя на българитѣ, а други, че кметътъ ще му вржчи акта за притежание на една вила край морето. Макаръ и руски воененъ, макаръ до вчера нашъ врагъ, князъ Андрей ще трѣбва да разбере, че чувството на признателность за нашето освобождение не е изчезнало отъ гърдитѣ на българина, и че никакви кървави събития не могатъ да го изтръгнатъ оттамъ. Той, а ведно съ него и всички руси, сж длъжни да знаятъ, че когато е до отбрана на роднитѣ предѣли и на родната свобода, българинътъ не се спира предъ нищо: той умѣе да се бие и да мре по бойнитѣ полета безъ неприязънь и злоба къмъ тия, които нѣкога сж му направили добро, а сега искатъ волно или неволно да посегнатъ на него. Но настанатъ ли мирни дни, българинътъ прогонва злобата отъ себе си и заживява отново съ ония чувства на привързаность и признателность, които сж му завещали нѣкога неговитѣ дѣди и прадѣди.

Най-рано отъ всички дойде началницата. А и не можеше инакъ. Мжжъ ѝ, който по служба е задължень да бди строго за реда, трѣбваше, преди всичко, да провѣри, наредень ли е салонътъ както се изисква, готово ли е менюто, намѣсто ли сж полицейскитѣ постове около сградата на банкета, и дали нѣкой отъ тѣхъ не си е забравилъ бѣлитѣ ржкавици. Началникътъ особно много държеше на тая дребна принадлежность къмъ стражарския тоалетъ, защото бѣше дълбоко убеденъ, че тя е, която придава не само добъръ видъ на стражаря, но и говори красноречиво за нашата висока култура, тъй малко известна на чужденцитѣ.

Щомъ влѣзе въ салона, началницата остана закована на мѣстото си. Неговата пищна уредба я плени и тя още отъ вратата започна да разгледва натрупанитѣ украси: портрети,

драперии, зеленина и гербове. Ето тамъ, отсреща, тъкмо надъ сцената, е портретътъ на Царя-Освободитель въ широка златна рамка, отъ дветѣ страни на който бѣха обтегнати руски и български знамена, приковани на кръсть. Отдѣсно, сжщо тъй декориранъ, бѣше портретътъ на нашия царь, а отлѣво — портретътъ на покойния руски императоръ Николай II. Драндабулска не го позна, и затова се отправи къмъ мжжа си, който се взираше надъ сервизитѣ на голѣмата трапеза, сложена въ формата на буква п, като присѣгваше къмъ тѣхъ и правѣше нѣкакви размѣствания.

— Ами този кой е?

— Рускиятъ царь, дето го убиха...

— Че той билъ хубавъ човѣкъ... Господь да ги порази тия, дето сж го убили. Че какво пъкъ сж искали отъ него?...

— Дълбока политикия е то, — не е за твоята уста лъжица, — отсѣче началникътъ и пакъ се завзира надъ приборитѣ.

Но жена му не се обиди отъ тоя пренебрежителенъ отговоръ. Тя се наведе надъ рамото му и запита пакъ:

— Ами ти какво правишъ?

— Не виждашъ ли? — подреждамъ имената. Тъй както сж ги поставили тѣ, ще стане едно такова, че иди я сетне оправяй... Ти не барай.

Началницата този пжть се спрѣ срѣдъ салона и загледа отново по стенитѣ му. Тѣ като празднично облѣчени девойки тънѣха въ гънки отъ платове и зеленина. Така драпирана бѣше и сцената, върху която бѣха сложени въ полукржгъ пюпитритѣ на музиката. „Бре то голѣмо нѣщо ще бжде, щомъ ще има и банда", — помисли тя и се отправи къмъ масата да разгледа бѣлитѣ салфетки, които отстрани изглеждаха като турски чалми, както и да си откжсне цвѣтче отъ разкошнитѣ букети. Отначало тя поиска да разбере какъ сж сгънати тѣ, но се побоя да не развали нѣкоя и да се засрами отъ себе си. Но тъкмо когато понечи да се отдръпне настрани, погледътъ й падна върху една картичка. „Я гледай ти, тука турили г-жа Касабова, ами кжде ли сж турили мене?". И, потикната отъ женско любопитство, началницата се завзира като мжжа си надъ всѣки приборъ, нашепвайки въ полугласъ и съ тежко мърдане на устнитѣ написанитѣ имена. Когато намѣри своето име, което на пишуща машина върху възкремова картичка изглеждаше особно красиво и привлѣкателно, тя преднамѣрено измѣри съ очи опредѣленото за нея мѣсто съ мѣстото на г-жа Касабова. Но не можа да разбере кое има преднина. Това я накара да се отправи къмъ мжжа си, за да узнае кои мѣста сж опредѣлени за гоститѣ. Безъ да й отговори, той посочи съ пръстъ

къмъ срѣдата на буквата п. Толкова стигаше. Значи, нейното мѣсто не е по-близко до тѣхъ отъ мѣстото на г-жа Касабова. И една страшна ненависть къмъ всички, които сж редили трапезата, сбърчи плътно напудреното ѝ лице. „Демекъ, на една дъска ще ме поставятъ съ нея. Че какза е тя, какъвъ е мжжътъ ѝ? Да не е по-голѣмецъ отъ моя?“ Колкото повече си задаваше тия парливи въпроси, толкова посилно я обхващаше желанието да подчертае разликата между себе си и неприятната ѝ, особено сега, госпожа. Най-после реши. Взе картичката на г-жа Касабова и я размѣсти съ тая на последния приборъ. Но това не задоволи началницата. Какво отъ туй, че г-жа Касабова отива на „опашката“? И, издебнала залисията на мжжа си, който сега се занимаваше съ музикантитѣ, нахлули отъ задната врата на сцената, тя смѣни една картичка отъ централното мѣсто на трапезата съ своята.

Така задоволена, сега началницата можеше спокойно да гледа музикантитѣ, които разтваряха нотни тевтери върху пюпитритѣ и слагаха надъ тѣхъ своитѣ медни, лъскави инструменти. Едно сладостно предвкусване изпълни сърдцето ѝ отъ вида на тия спретнати хора. Значи, тѣ ще свирятъ, ще опъватъ вратни жили, ще духатъ въ тия мъртви тржби отъ своята душа, и, оживили ги, ще изтръгватъ отъ тѣхъ звуци, а тя ще слуша и ще си я - де... Това я - де излѣзе по продължително въ ума ѝ, защото трѣбваше да подчертае онова самочувствие у нея, което е особено силно у човѣкъ, който твърде зорко дири да наблегне върху предимствената разлика на своето положение предъ положението на другитѣ. „Хеле пъкъ оня съ голѣмия борозанъ... Какъ ли той, снишилъ рамо подъ тежестьта му, ще се напъва и ще върти очи на четири страни да види какво ще ни слагатъ“? Но веднага съобрази, че и на тѣхъ може да дадатъ отъ сжщото ядене; може вече и да сж имъ дали — зеръ гладна мечка хоро не играе. „Ами, ще имъ дадатъ, отвърна друга мисъль въ съзнанието ѝ, та тѣ да не сж, кой знае какви? — бандажии. Малко хлѣбъ и кашкавалъ имъ стига. Дай имъ да пукатъ вино на тѣхъ, пукници такива“.

Салонътъ се изпълни въ единъ мигъ. Като подкарано стадо участницитѣ въ банкета нахлуха по двама, по трима едновременно. Блѣсъкътъ се увеличи съ празднични тънки промѣни на женитѣ, между които се движеха като черни петна тѣхнитѣ мжже въ рединготи, смокинги и джакети. Поде се и глъчь отъ оживѣни, макаръ и тихи на първо време разговори. Взаимнитѣ приветствия и поклони съ ети-

етно подписани ржце за ржкуване се обърнаха въ бележкит за времето презъ деня, после въ любопитство за здравето на децата и, най-сетне, въ препирни върху политиката на Англия, която е решила на всѣка цена да смачка нашата освободителка Русия, а чрезъ нея и славянството, като го лиши напълно отъ морето. Женитѣ заприказваха за тоалети и парфюми.

— Кажете ми, моля ви се,—питаше прокурорътъ Дрѣнковъ, младъ трийсеть-годишенъ човѣкъ съ тънки черни мустачки и розови бузи, — остана ли нѣкоя славянска държава на море? Не. Мене слушайте — не! Чехитѣ нѣматъ, поляцитѣ нѣматъ... Данцигъ ли, че какво е той? Каква полза за поляцитѣ отъ него?... Сърбитѣ ги задъниха въ Адриатика. Отъ брѣга си ще имъ обстрелва единъ день Италия флотата, ако си създадатъ такава, хубаво ми помнете думата. Русия нека да мръзне тамъ на Северния ледовитъ океанъ, и още не знамъ де. А ние? Бѣло море! На̀ти тебе едно бѣло, че да помнишъ: стой си тамъ задъ Босфора. Ако искамъ, ще го отворя, ако не — пържи се въ маслото си...

Колкото повече говорѣше Дрѣнковъ, толкова по̀ се разпалваше. Свикналъ да обвинява, той се чувствуваше слабъ да спре потока на мислитѣ си и да обуздае накипѣлитѣ въ гърдитѣ му чувства. И, ако биха поставили Англия на подсѫдимата скамейка, той не само би се нахвърлилъ върху нея съ всичката си ярость, но бѝ й далъ най-строгото наказание, предвидено въ углавнитѣ закони.

Отстрани женитѣ спорѣха за единъ новъ парфюмъ, наскоро донесенъ у насъ. За неговитѣ достоинства особено много настояваше жената на коменданта. Когато наближи при тѣхъ началницата, една каза:

— Съгласна съмъ, но името нѣкакъ не ми харесва: пачули:

— Че какво отъ туй?...

— Нищо, ама... напомня ми... и ми замирисва изеднѣжъ на друго.

Началницата се досѣти какво е туй друго, разтърси рамене въ отвращение, обърна глава и, като не намѣри де да се изплюе, плю въ кърпичката си.

Въ жгъла до вратата една група отъ млади приказваше почти шепнишкомъ за тоалета на дамитѣ, смѣеше се грѣмко и се кланяше низко съ прибрани крака на влизащитѣ. Особено ги занимаваше тоалетътъ на началницата. Скроената и по последната мода рокля бѣше изкривена къмъ талията, откриваше тѣсна ивица кафянъ астаръ и правѣше гънка на

едното ѝ рамо, спусната като тънъкъ клинъ по плешката ѝ. Не бѣше въ редъ и прическата, буклитѣ на която висѣха като вълма отъ сирлява вълна.

— Простото си е все просто, а?...

— Мълчи бе, ще те чуе началникътъ.

— Чулъ ме, че голѣма работа. Нà, вижъ другитѣ. Нѣкои сж много по-просто облѣчени и пакъ... Познава се кой е отъ „сой", дето го думатъ. И снагата му — снага, и държането му — държане, и дрехата му — дреха. Повѣрвайте ме, сърдцето ѝ сега е свито, задето се е изплюла въ кърпичката си. Хичъ бива ли такава работа?

Но и въ тази група разговоритѣ почнаха да ставатъ все по-оживени и по-оживени. Неусѣтно тя се раздѣли на две въ преценката на сегашната мода въ сравнение съ предишната. Едни изпизаха отъ нравствена гледна точка, а други отъ чисто естетична. Първитѣ твърдѣха, че жената е жена, додето носи една атмосфера отъ чистота около себе си, а другитѣ — додето е въплъщение на вкусъ и на елегентность.

— Отиеми ти на жената грацията въ облѣкло и въ движения, сплескай ѝ формитѣ и вижъ, какво ще остане отъ нея: — едно сѫщество, което знае само да яде, да спи и да приказва неврѣли-некипѣли.

— Че пъкъ защо да е тъй?

— Тъй е нà! Не добредетелята, а примамливостьта е, която блазни мжжетѣ. Защо да се лъжемъ?

— Така ли? А когато трѣбва да си изберемъ другарка въ живота?

— Тогава е друга работата.

— А, видѣ ли? Значи, твоята жена може да не бжде въплъщение на естетиката... Зависи отъ интереса, нали? Имамъ ли интересъ да гледамъ чуждитѣ жени полуголи — добре е; нѣмамъ ли интересъ да гледатъ хората моята — не е добре.

Спорътъ щѣше да продължи още, ако отъ антрето не се понесе смутоловенията шумъ на неволна суматоха. Всички вперихà погледи къмъ главната врата.

— Идатъ!

Дамитѣ взеха пристойно почтителна поза, а кавалеритѣ неволно подръпнаха политѣ на палтата си и си пипнаха копринените вратовръзки. Единъ подпъхна пръстъ подъ гланцираната си яка, изви настрана вратъ въ досадна мина и застана като изтуканъ наредъ съ другитѣ: вързалката на връзката му бѣше се прискрипчила между гръдника и яката.

XV

Князъ Андрей, важенъ и напетъ, съ десетина блестящи ордени на гърдитѣ, влѣзе съ тържествена походка. Хубавата му глава, вирната високо, му придаваше съ отвеснатата бръчка между вежднтѣ съсрѣдоточения видъ на човѣкъ, който знае цената на своето положение. Следъ него вървѣше Вѣра Игнатиевна, взета подъ ржка отъ кмета, домакинътъ на вечерята. Тя бѣше облѣчена въ синкавъ костюмъ, който пристѣгаше добре стройната ѝ снага и очертаваше пълни гръдни възвишения, леко отдѣлени едно отъ друго. Щомъ видѣ напетитѣ дами, тя се смути и неволно погледна на облѣклото си. Несъответствието бѣше очевидно и то неговорѣше въ нейна полза.

Залата се разтресе отъ ржкоплѣскания. Музиката гръмна: „Боже Царя храни!“ Князъ Андрей, поласканъ отъ сърдечностьта на приема, се разкланя елегантно на две страни и пусна по лицето си розова, приветлива усмивка. Тя бѣше така пленителна, че много очи се заковаха въ нея и я взеха за себе си. Колко е милъ! Но мжжетѣ гледаха повече княгинята и мислено я сравняваха съ женитѣ си. Хубава е, дяволъ да я вземе. А и така скромно, прибрано нагиздена!

Когато свърши рускиятъ химнъ, започна „Шуми Марица“. Ентусиазъмътъ достигна до крайни предѣли. Избухна гръмко „ура!,“ което разлюлѣ стъклата на прозорцитѣ и лудо изскочи презъ отворената врата на улицата, дето тълпа любопитни притискаше глава до глава. Това ликуване на каненитѣ зарази и нея, и тя нестройно запѣ:

Шуми Марица, окървавена,
плаче вдовица люто ранена..
Маршъ, маршъ съ генерала нашъ.
Разъ, два, три, маршъ, войници...

Стражата, като никога, не се намѣси. Тя остави тълпата навънъ да пѣе и сама викаше редно съ нея „ура“. И не можеше инакъ. Трѣбваше князътъ и княгинята да разбератъ, колко сж мили и желани гости на варненскитѣ граждани. Това ликуване, слѣло улицата съ залата, може би щѣше да продължава още дълго, ако по смигване на окржжния управитель началникътъ не повдигна ржка. Възгласитѣ и ржкоплѣсканията утихнаха като пресѣчени. Но вмѣсто тѣхъ се поде онова нервно търкане на столоветѣ, което винаги следъ химнитѣ предшествува сладостното меню на всѣки банкетъ. Каненитѣ, щомъ видѣха, че кметътъ поведе князa и княгинята къмъ мѣстата имъ, втурнаха се къмъ своитѣ столове, сякашъ отъ боязнь да не се настани другъ на тѣхъ.

Излѣзоха въ салона и келнеритѣ, притаени досега въ кухнята. Въ черни дрехи, стегнати и сржчни, тѣ не приличаха на себе си. Парадностьта на момента ги бѣше просто преобразила. Чисти бѣха и лицата имъ съ открити отъ грижлива прическа чела. А вмѣсто мръсни кърпи на рамене тѣ държаха въ ржцетѣ си чисти салфетки, съ които поемаха шишетата за аперативъ.

Настана едно странно съсрѣдотечение, когато започнаха да се пълнятъ празнитѣ ракиени чашки.

— Наздраве, — наша сливовица. — И кметътъ гаврътна чашката.

Князътъ отпи малко, неуловимо млесна съ езикъ и сжщо изпи чашата до дъно.

— Хорошо. Какъ наша водка, только немножко слабѣе.

— Да, да, имате право, като водка. Азъ не съмъ пилъ, но като нея трѣбва да бжде.

Мжжетѣ сжщо смѣтнаха за дългъ да посветятъ първата си чаша на гоститѣ. Отдалечъ тѣ повдигаха къмъ княза елегантно уловенитѣ си чашки и покланяха глава:

— Наздраве. . .

Но, когато се свърши тая церемония, нѣкой намѣри за по-добре да си пийнатъ мълкомъ и кимна на келнера да остави шишето предъ тѣхъ.

— Хубава е. И мезето го бива.

— Че малко ли пари платихме? Баремъ да си ги извадимъ.

Само женитѣ не пиха. Тѣ предпочетоха да разгледатъ обстановката и да си подметнатъ една на друга:

— Ами тази мари, я чакъ де сж я заврѣли.

— Да не бѣше мжжъ й, щѣше да я диришъ ти съ свѣщь, ама да сж живи предни, зжби. Имаше сега да нагъва прасъ и лукъ.

Но на всички се хвърли въ очи мѣстото на началницата. Презъ две мѣста отъ княгинята, която говорѣше съ команданта, руски възпитаникъ, тя току надничаше къмъ нея и клатѣше удобрително глава, каточе разбираше нѣщо. После възправяше гърди и наперчено пращаше погледи къмъ другитѣ жени, особено къмъ г-жа Касабова. Това дразнѣше дамския свѣтъ и го поставяше въ недоумение: отде-доде тя да прередн и управителшата, и командаршата, и...

— Пъстарма съ пъстарма, — злобно процеди една и се наведе надъ току-що сложената предъ нея маойнеза.

Музиката свирѣше изъ Лоенгринъ. Меднитѣ звуци цепѣха въздуха и заглушаваха шума отъ ножове и вилици, които се мѣстѣха отъ една ржка въ друга: — малцина бѣха

свикнали да си служатъ съ лѣвата. Но сносно изпълняванета композиция трѣбваше да се прекжсне, когато домакинътъ на банкета доби настроение и счете, че е настжпилъ моментътъ да изговори своя приветственъ тостъ, заучването на който му бѣше отнело цѣли два деня. Той изтрака съ ножъ по прибора си и се повдигна. Всички сложиха вилици и ножове предъ себе си и обърнаха лица къмъ него, нѣкои неуспѣли да си преглътнатъ залъка, смѣстенъ набързо между вѣнеца и бузата, обтегнала се като отъ зжбоболъ. Преди да започне, ораторътъ опъна адамовата си ябълка надъ яката, изкашли се и замачка въ топка едно парче хлѣбъ. Като извърши тия предусловия, необходими за успѣха на речьта му, той се изкашли, безъ да има видима причина за това, и гръмко произнесе:

„Ваше височество, княгиньо, уважаемо събрание, днешниятъ день е най-тържественіятъ день въ историческитѣ анали на Варна. Тая Варна, която нѣкога се е наричала Одесусъ и е играла толкова голѣма роля въ живота на великата римска империя. Тая Варна, на която е писано да играе пакъ велика роля въ историческитѣ сждбини на нашия многострадаленъ народъ, щомъ като има честьта, високата честь, казвамъ, да приема такива скжпи гости, какъвто е негово височество синътъ на освободителя ни герой, князъ Николай Андреевичъ Лопатинъ, и неговата достойна съпруга. (Тука той посочи съ ржка гоститѣ и си пое дъхъ).

„Малко сж такивато тържествени моменти въ живота на единъ градъ. Що думамъ? въ живота на единъ народъ. Да бждешъ робъ, да те освободятъ и следъ петдесеть години, — забележете това — следъ петдесеть години да посрещнешъ сина на своя освободитель ведно съ вѣрната му съпруга! Какво значи туй, ако не тържество, тържество, тържество, трижди тържество?“

Последнитѣ думи бѣха произнесени натъртено съ една особна, заекваща провлѣченость. Но тя, като произведе потрѣбния ефектъ между слушателитѣ, сякашъ прекжсна мисловната нишка въ главата на оратора. За мигъ той се уплаши, че може да спре, преди да си е развилъ темата и преди да изрази оня изблицъ отъ чувства, които клокочеха въ неговитѣ развълнувани гърди. Наистина, и казаното вече бѣше достатъчно, за да бжде завършена речьта съ гръмогласно „ура“, но какво ще кажатъ слушателитѣ, какво ще каже и самъ князъ Андрей? Градскиятъ глава не може да говори дълго, изобщо българитѣ не ги бива за дълги речи. А подобна преценка би била убийствена за кмета. Тя е недостойна и за сънародницитѣ му, които, макаръ и мълчаливи

въ обикновения си животъ, не отстжпватъ никому, щомъ е дума за ораторско изкуство. Нали преди години това наше качество му бѣше подчертано и отъ капитана на единъ испански параходъ, акостиралъ въ Варна? „Азъ, каза тогава той, не съмъ видѣлъ другъ народъ, който да говори така красноречиво като вашия. Изглежда, че кършенъ ви е езикътъ". И всички останаха доволни отъ тази оценка. Само винаги халосаниятъ Димитъръ Димитрото я нави на пръстъ и ходѣше да разправя, че капитанътъ не билъ правъ: трѣбвало да каже — дълъгъ.

За да се оправи отъ своето смущение, кметътъ сплеска енергично топката отъ хлѣбъ между пръститѣ си, посегна къмъ клечкитѣ за зжби, изгледа бавно банкетьоритѣ и натърти отново: „Така!"

Тая дума сякашъ отпуши мисловния му потокъ, тъй ненадѣйно задръстенъ, и думитѣ му наново потекоха плавно и речовито.

„Така . . . И на какво дължимъ ние това наше щастие? На великата свѣтовна война. Ще ти се да кажешъ, че ако не бѣше тя, и ние сега не щѣхме да се съберемъ на тази скромна трапеза, слѣли сърдцата си въ едно отъ признателность и почитъ къмъ сина на нашия освободитель. Ако не бѣше тя, той, може би, никога не щѣше да се яви между насъ, въпрѣки нашето желание да го видимъ и да му засвидетелствуваме нашата любовь. Не щѣше да се яви между насъ, не защото не би желалъ да ни види, а защото важни държавни работи въ великата империя, нашата благородна освободителка, не биха му позволили това. Князъ е туй, уважаеми госпожи и господа, князъ, а не кой знае какво друго, което бихме могли да наречемъ пето колело въ руската имперска колесница.

„И, безъ да ще, човѣкъ неволно се спира на мисълта, толкова блѣскаво изразена отъ единъ философъ, не зная, кой бѣше, който бѣше казалъ, че щастието на едни се гради върху нещастието на другитѣ. И, наистина, днесъ Русия е разгромена и разгромена не отъ външенъ неприятель, а отъ вжтрешни врагове. Разгромена, за да се настани въ нея всичко кално, низко, изпждило далечъ отъ държавнитѣ предѣли свѣтилата на руския духъ, на руската мисъль, на руската мощь, едно отъ които имаме въ лицето на негово височество и благовѣрната му съпруга. Нека, обаче, се надѣваме, че правдата ще победи, нека не се отчайваме, нека не тжжимъ. Русия е била, е и сега, въпрѣки всичко, и пакъ ще бжде. Съ тия мисли и съ тая вѣра въ бждещето на освободителя народъ азъ ви поканямъ, уважаеми госпожи и господа, да

извикаме ура за руския народъ и за неговитѣ голѣми представители въ лицето на нашия скжпъ гостъ и на неговата другарка. Но, преди да сторимъ това, дългъ ни е да си спомнимъ за храброто руско воинство, паднало на поле брани, и за неговия върховенъ вождъ, мжченика за славянската идея, трагично загиналия съ цѣлокупното си домочадие негово-императорско величество, вседържитель росийски, князъ-финляндски и пр. — Николай II."

Кметътъ отлѣ отъ чашата си малко на земята. Сжщото сториха и другитѣ, нѣкои отъ които прошепнаха: „Богъ да ги прости". А началницата се прекръсти и натисна съ кърпичка едното си око.

„И тъй, да извикаме ура и да изпразнимъ чашитѣ въ честь на нашитѣ гости. Ура!"

Нестроенъ възгласъ изпълни залата. Не викаха само женитѣ, които отъ приличие станаха на крака и мръднаха безгласно устни. Музиката засвири „Боже, царя храни", заглушена отъ търкането на столоветѣ и бурнитѣ ржкоплѣскания. Кметътъ, доволенъ отъ успѣха си, наклони се къмъ княза съ чаша предъ лице:

— За ваше здраве.

После се чукна и съ Вѣра Игнатиевна, която го погледна съ особена миловидность. Отъ края на трапезата нѣкой извика: „До дъно" и гавръта чашата си. Неговиятъ примѣръ бѣше последванъ отъ мнозина, сжщо тъй подели: „до дъно, до дъно!" После се започнаха тихи коментарии върху речьта, която, справедливо казано, хареса на всички по своята стройна фраза, цвѣтистъ езикъ, дълбоки чувства и по-голѣмата си находчивость.

— Дяволътъ, отде пъкъ се сѣти и за покойния императоръ? Да бѣхъ азъ, щѣхъ да забравя.

— Ба, на човѣкъ, когато вземе да говори, му идватъ такива работи на умъ, каквито могатъ да му дойдатъ само, когато е пиянъ.

Разговоритѣ бѣха прекжснати отъ печеното, къмъ срѣдата на което се чу отново шракане по приборъ. Всички бутнаха ченитѣ предъ себе си, побързали да преглътнатъ несдъвкани залъци, да отпиятъ отъ чашитѣ си и да скръстятъ ржце. Този пжть стана князъ Андрей Николаевичъ Лопатинъ. Инстинктивно той похвана бедрото си въ желание да оправи шашката, която бѣше предалъ да закачатъ въ дрешника, дръпна ордена „Св. Ана" на шия, за да го сложи надъ златното копче на мундира, спрѣ погледъ въ единъ жгълъ на залата и съсрѣдоточено започна:

„Граждани на освободения отъ баща ми градъ. Следъ

хубавитѣ думи на кмета азъ се чувствувамъ стѣсненъ отъ моето ораторско умение. Расълъ въ казармата, калилъ се въ боевете на руската армия по всичкитѣ фронтове, които й откриха нейнитѣ вѣчни неприятели — нѣмцитѣ, азъ никога не съмъ ималъ възможность да се упражнявамъ въ това словесно изкуство, което до такава съвършена форма се владѣе отъ вашия градски глава. Нѣма нужда отъ тънко познаване на родствения български езикъ, за да се разбере, колко топлота, колко искреность вложи той въ своитѣ приветствени думи къмъ мене и къмъ моята другарка въ живота, неразлжчна отъ мене и въ щастие, и въ беди (тука Вѣра Игнатиевна стѣснително наведе глава надъ политѣ си и цѣла поруменѣ. Всички, които забелязаха това, го взеха за изразъ на природна скромность).

„Но, макаръ и лишенъ отъ тоя даръ слово, азъ ще се помжча въ нѣколко по войнишки казани думи да ви изразя моята изненада отъ топлия приемъ, както и моя възторгъ отъ вашето живо славянско чувство."

Следъ това той се спрѣ върху впечатлението, което му и направила Варна, още когато е стжпилъ на нейното пристанище, върху разговора си съ нейнитѣ първи хора и върху грижата на лѣкаритѣ, които му възвърнали живота. Говори надълго и за българската войска, която съ своитѣ победи е разнесла по всичкитѣ страни на свѣта и славата на руситѣ, първитѣ й инструктори и учители следъ освобождението на България.

Тия думи предизвикаха буря отъ ржкоплѣскания и възгласи.

Печална нотка въ речьта му внесе описанието на болшевишкитѣ жестокости, които откжснали едната глава на двуглавия руски орелъ, за да я хвърлятъ въ нозетѣ на евреитѣ.

— Тя пакъ ще израстне, — извика изненадано и за себе си комендантътъ.

Нова буря отъ възторгъ.

— Пакъ, — изкрѣска отъ края Гражевъ, директоръ на затвора, пламененъ и отчаянъ русофилъ. — Тогава да видимъ, де ще се дѣнатъ и шваби, и чифути.

Прекжсванията смутиха за малко княза, но не му забъркаха речьта. Отъ тѣхъ той разбра, колко намѣсто сж отишли думитѣ му, и колко любвеобилна е срѣдата, въ която бѣше попадналъ. И това му направи страшно удоволствие. Явно бѣше, че симпатиитѣ на българитѣ къмъ Русия сж неизкореними, и че тѣ не могатъ да бждатъ помрачени отъ никакви дипломатически сплетни, отъ никакви кър-

вави стълкновения. Тукъ, на това мѣсто, можеше да се види най-добре, и князътъ видѣ, какво нѣщо е народъ, какво политика и колко се изключватъ взаимно тѣ. Последната мисъль му послужи като благодатна тема, и той се залови за нея. Безъ да бѣше политикъ, безъ да бѣше проникналъ въ тайнитѣ пружини, които създадоха и движиха свѣтовната война, князътъ авторитетно — повече отъ приличие, отколкото отъ убеждение — се залови да извинява и руситѣ, и българитѣ, които, въпрѣки волята си, сж дигнали оржжие едни срещу други. Всѣка една негова дума се поглъщаше като откровение отъ слушателитѣ. Тѣ ликуваха, ржкоплѣскаха и викаха: „браво, тъй е!“ Настроението достигна до френезия, когато князъ Андрей заговори за бждещитѣ руско-български отношения:

„Виждате ли — каза той — бждещето? Азъ го виждамъ. То е съединение между Русия и България чрезъ Добруджа. Тия две държави, колкото и да сж различни по голѣмина, не ще могатъ да живѣятъ на историческата сцена, додето не си подадатъ ржка презъ делтата на Дунава. Тогава, опрѣни една до друга, тѣ ще могатъ да кажатъ на свѣта, какво значи славянство, и колко силна може да бжде славянската солидарность.

— Де тоя Господь, — обади се пакъ директорътъ на затвора. И, като се наклони къмъ съседа си, добави: „Умна глава, дяволъ да го вземе“. Но съседътъ му направи пренебрежително движение съ ржка и пакъ впери очи въ князя: той не искаше да изпусне ни една негова мисъль, ни една дума, ни единъ звукъ.

„А Варна нѣма да се души като сега въ тѣснитѣ рамки, които й скова коварниятъ ромънецъ. Тя ще расте, ще се развива и ще цъвти, додето стане най-хубавиятъ брилянтъ въ огърлицата на цѣлото черноморско крайбрѣжие“.

Тука князътъ натисна върху най-чувствителната струна на варненци. Тѣ викнаха въ единъ гласъ, станаха прави и бурно заржкоплѣскаха. Не гласътъ на човѣкъ, но и ерихонска тржба не би могла да заглуши тоя адски шумъ, който изразяваше безкрайното задоволство на варненскитѣ граждани отъ блѣскавитѣ перспективи, които имъ предвещаваше и то въ скоро време една толкова висока личность.

Ликуванията продължиха дълго. Князътъ, съобразилъ, че е постигналъ възможно най голѣмия ефектъ съ речьта си, реши да прекжсне. Той се възправи, взе войнишка поза, и, когато поутихнаха възгласитѣ, натърти отмѣрено, по войнишки, каточе командуваше полкъ:

„И тъй, за този брилянтъ, за свѣтлото бъдеще на България и за дълготоденствието на нейния славенъ царь—ура!..“

Не, едно перо не може да опише това, което извършиха стотица гърла, ржце и очи срѣдъ тържественитѣ звуци на „Шуми Марица“. То бѣше не възторгъ, а стълпотворение. Столоветѣ се размѣстиха, погледитѣ пламнаха и чашитѣ се отправиха къмъ князъ Андрея. Кметътъ, хипнотизиранъ, го прегърна и цѣлуна въ уста. Сжщото направи и директорътъ на затвора, който не искаше да остане назадъ отъ другитѣ, като крѣскаше неистово, толкова подъ влиянието на възторга, колкото и подъ въздействието на хубавото евсиноградско вино:

— Камо ги, камо ги повечко хора като княза, та да видишъ ти, какъ ще ги натъпчимъ ние въ кози рогъ тия мръсни мамалигари!

Всжщность, речьта остана неразбрана отъ мнозина. Произнесена на единъ хубавъ руски езикъ съ сладостни извиви на гласнитѣ, тя повече се налагаше съ своята музика, отколкото съ своето съдържание. И повече се ликуваше по подражание. Изржкоплѣскатъ ли нѣкои отъ голѣмцитѣ, които се бѣха учили въ Русия или бѣха усвоили нѣщо отъ езика въ гимназията, ржкоплѣскаха и викаха всички. И толкова повече, колкото по-малко разбираха. Ржкоплѣскаше и началницата, като се накланяше надъ масата, за да я види Вѣра Игнатиевна.

Тази музикалность на езика стана предметъ на разговоръ къмъ опашката на трапезата, дето седѣше и капелникътъ.

— То не е езикъ, ами пѣсень, чортъ возми! — каза единъ отъ членоветѣ на сжда.—Слушашъ, слушашъ и не можешъ да му се наситишъ. Цѣла нощь да ти приказватъ, пакъ нѣма да се уморишъ.

— И азъ тъй мисля,—потвърди нотариусътъ.—Хубавъ е и нашиятъ езикъ, ама тъй нѣкакси суровъ, твърдъ ми се вижда. Сякашъ, че биешъ по наковалня, когато говоришъ на него.

— Само тъй може да се обясни, господа, и разцвѣтътъ на музиката въ Русия, — обади се капелникътъ.—Само при такъвъ езикъ могатъ да се родятъ единъ Глинка, единъ Чайковски, единъ Римски-Корсаковъ, единъ Рубинщайнъ, единъ Рахманиновъ.

Капелникътъ щѣше да изброява още имена, за да докаже колко много е създала Русия за музиката благодарение на своя кършенъ и звученъ езикъ, но членътъ въ сжда го прекжсна съ думитѣ:

— Ти остави това, ами кажи ми, може ли музикалната команда да изпълни „1812 год." отъ Чайковски?

— Брей, хубаво че ми напомни! — Но, съобразилъ веднага, капелникътъ допълни: — Лошото е тамъ, че не се сѣтихъ по-рано и не съмъ репитиралъ . . .

Последнитѣ думи се взеха като отбой, и членътъ въ сѫда му хвърли единъ малко скептиченъ погледъ. Това жегна капелника.

— Ще трѣбва да дирижирамъ самъ.

— Че дирижирай, какво има . . .

Капелникътъ отрѣза още едно парче отъ щрудела и прекрачи сцената. Чу се щракане на палката върху пюпитра. За да обърне внимание, членътъ въ сѫда извика: „1812 год. отъ Чайковски". Неговитѣ думи се подеха и отъ другитѣ. Викна и Гражевъ, директорътъ на затвора.

— Кой е тоя Чайковски? — полюбопитствува съседътъ му.

— Че де да зная кой. Викай и ти, когато викатъ другитѣ — такъвъ му е реда при всички банкети. Но азъ мисля, че е речь за Садъкъ-паша, който бѣше въ турско време началникъ на „казакъ-алай". Той се казваше Чайковски. Трѣбва да е марша му.

Музикантитѣ надуха тржбитѣ си подъ огненитѣ погледи на капелника. Тѣ трѣбваше на всѣка цена да спасятъ положението му. Свири се нѣщо велико, съвършено и твърде популярно въ Русия. Какво ще кажатъ високитѣ гости, ако се сдрефи нѣкѫде? Тръпенъ бѣше и капелникътъ. Като на тръни, той само се навеждаше ту на една, ту на друга страна, замахваше съ палката, заканваше се и шушнѣше:

— Пиянисимо, пиянисимо!

Отначало парчето не се понрави на мнозина. Стори имъ се, че е молитва. Директорътъ на затвора побърза да обясни до ухото на съседа си:

— Иди че имъ разбери. Та сега ли ще ми свирятъ мене: Спаси, Господи, люди твоя и благослови достояние твое? Молитва не, мотика ни трѣбва още, — тъй казва Караджата.

— Караджата не, Каравеловъ, — поправи го членътъ въ сѫда.

— Кой, Петко ли? Такова нѣщо не може измисли той.

— Не, Любенъ.

— То е друга работа. Който и да е, българинъ го е казалъ.

Но скоро молитвата спрѣ, тоноветѣ се забъркаха, сплетоха и загониха въ една хаотична безредица, каточе хиляди хора плачеха, викаха и се гонѣха. Само отвреме-навреме се дочуваше пакъ нѣщо отъ тропара.

— Казашка работа. Боса команда го кажи. Нито реда му — редъ, нито пѣсеньта — му пѣсень. Дето му е молитвата, тамъ му е и гюрюлтията, — пошепна пакъ Гражевъ на съседа си. — Иди че му разбери.

Но, когато се сплетоха тоноветѣ на Марсилезата съ химна „Боже царя храни", всички изправиха гърди и обърнаха лица къмъ сцената. Два мжжествени химна, подъ звуцитѣ на които сж падали милиони и милиони човѣшки сжщества, възмечтали славата и величието на своитѣ отечества, се сблъскваха, прививаха се единъ въ другъ, раздѣляха се и пакъ се впущаха стремително, за да се възематъ въ стихията на единъ общъ възгласъ за свобода и благоденствие.

— Тука се борятъ Франца и Русия. Разбирашъ ли? — обяснява директорътъ на затвора. Тъй ще е. Ама Русия ще победи, хубаво гледай. Садъкъ паша тъй лесно нѣма да се даде.

И наистина, Марсилезата почна да поутихва, за да взематъ надмощие звуцитѣ на руския химнъ, остжпили мѣсто на молитвата.

— Матушка, де не се била, че не е победила. И тука, и въ пѣсеньта биля! . . Нека се моли сега Франца! И, безъ да се съобразява съ хода на композицията, директорътъ на затвора изржкоплѣска. Неговиятъ починъ биде подетъ отъ останалитѣ. Музиката трѣбваше да спре. И стига толкова: Русия победи пакъ. . . Капелникътъ се разкланя, прекрачи рампата и се отправи къмъ мѣстото си.

— Браво. И членътъ въ сжда му стисна мълчаливо ржката. Той, може би, щѣше да каже нѣщо, но пакъ се изчука на прибора. Сега стана окржжниятъ управитель. Речьта си той започна съ единъ цитатъ отъ Ла-Рошъ-Фуко, много популяренъ авторъ презъ годинитѣ на неговитѣ младини. Тоя цитатъ му бѣше необходимъ не само за украса на словото, но и за изходна точка на неговитѣ разсжждения които той развиваше съ спокоенъ и авторитетенъ тонъ. Думитѣ си изговаряше бавно, отмѣрено и безъ афектация, не защото не искаше да бждатъ посрѣщани и изпращани съ бурни ржкоплѣскания, а защото не желаеше да повтаря вече изказани мисли и фрази. Па, освенъ това, намираше за добре да внуши мълкомъ на слушателитѣ си истината, че когато се говори тостъ, трѣбва да се гледатъ не външнитѣ ефекти, а вжтрешното съдържание на казаното.

Най-напредъ той се спрѣ върху политическото положение на Европа преди балканската война, после разгледа това положение следъ нея и особно наблегна върху коварното поведение на още по-коварния Албионъ. Покрай другото той съобщи, че английскитѣ представители въ България сж съ-

ветвали „тайномъ образомъ“ нашитѣ държавници да отидатъ къмъ централнитѣ сили, защото се бояли, ако се присъединимъ къмъ съглашението, да не се настани Русия на Босфора и Дарданелитѣ. Говори и за печалната роля на английския пълномощенъ министъръ въ Петроградъ, сиръ Бъкънанъ, главниятъ виновникъ за руската революция, която докара до разгромъ тая мощна и велика империя. Речьта си, която трая почти половинъ часъ, свърши съ следнитѣ думи, изговорени патетически: „Всепакъ, всепакъ, скжпи гости и почитаеми госпожи и господа, последната дума въ уредбата на свѣта ще има славянството на чело съ възкръсналата като фениксъ изъ огъня руска империя. Ще има тая дума то, защото едничко въ неговото сърдце е запазенъ заветътъ на Христа: „Любете другъ другъ“. За тая, за тая последна дума нека извикаме нашето ура.

Макаръ и суха, дълбоко политична, речьта на управителя биваше често прекжсвана отъ ржкоплѣскания. А на края се вика толкова много ура, колкото и при другитѣ речи. Съ това слушателитѣ като че искаха да не дадатъ макаръ и косвено предпочитание на другитѣ оратори. После се започнаха тихи, удобрителни коментарии върху казаното. Само единъ извика: „Да пиемъ тогава!“ и посегна къмъ шишето на съседа си. Но тая покана не се претълкува зле. Напротивъ, следъ дългото мълчаливо слушане жаждата бѣше изсушила гърлата на мнозина и тѣ гаврътнаха напълненитѣ си чаши. Нѣкои понечиха да потретятъ, но ново тракане имъ сковa ржцетѣ, токущо уловили пълнитѣ шишета. По дългъ, отъ името на офицерството стана комендантътъ. Той не говори, а просто командува. Но въ тази си команда той въздаде похвала и на дветѣ воинства — руското и българското — за непобедимото оржжие на които пи наздравица. Нови възгласи и ново изпразване на чашитѣ. Вече мжжетѣ бѣха полупияни, когато взе думата председателътъ на окржжния сждъ. За да се въдвори тишина, прокурорътъ се видѣ принуденъ да чука енергично върху прибора си и да вика: Silencium. Подиръ председателя стана самъ прокурорътъ, вече раздразненъ за речь отъ позива си за тишина.

Колкото по-често се пълнѣха чашитѣ, толкова по-много се раждаше желанието да се изпразнятъ главитѣ отъ избликналитѣ въ тѣхъ мисли.

Гражевъ се обърна къмъ съседа си:

— Май че и мене почна да ме сърби езика. Ти какво ще кажешъ, а?

— Че какво? Ще му дръпнешъ едно слсво, и толкова. Ти да не си на гробъ камъкъ?

Това стигаше. Но никой не му чу речьта, макаръ всички да ржкоплѣскаха, де трѣбва и де не. Вѣра Игнатиевна се умори отъ речовитостьта на гостоприемцитѣ си и обори глава. Това се претълкува като изразъ на недоволство, задето не е зачетена и тя съ речь. Започнаха се шушукания, които скоро се оформиха въ подкана: „Да чуемъ женитѣ, да чуемъ женитѣ!“ Но никоя жена не се решаваше да стане. Тази нерешителность сконфузи г-жа Касабова. Тя се надигна, отиде при кмета, прошепна му нѣщо и пакъ се върна на мѣстото си. Оставена на края, тя горѣше отъ желание да натърка носоветѣ на женитѣ и да покаже на княгинята, че по мѣстото не може да се сѫди за човѣка. Срѣдъ общия гамъ кметътъ се изправи и кресна:

— Господа, да чуемъ г-жа Касабова!

Мжжетѣ я задириха съ очи, а женитѣ се сбутаха недоволни.

— Хичъ безъ нея може ли? На всѣко гърне миродия.

— Тишина, господа! Има думата г-жа Касабова.

Госпожата, председателка на женското дружество, стана, нави на пръстъ тънкия си златенъ ланецъ, прехвърленъ презъ врата ѝ, сви очи, като че ли гледа картина, и се обърна къмъ княгинята. Свършила нѣкога девическия пансионъ въ Варна, тя искаше да блесне сега не само съ ораторското си умение, но и съ знанията, които бѣше придобила. Затова започна съ цитатъ:

„Княгиньо, единъ руски поетъ бѣше се изразилъ въ едно свое много хубаво стихотворение така:

Ночевала тучка золутая
На груди утеса великана. . .

„Да, ночевала тази тучка, ночевала на гърдитѣ. Но кои сѫ тия гърди? Нашитѣ, женскитѣ. . .

Директорътъ на затвора се обърна къмъ нея: — Имашъ право! — и заржкоплѣска. Неговиятъ примѣръ се последва отъ всички страни, придруженъ съ двусмислени подмигвания. Но госпожата не се смути.

„Нашитѣ, казвамъ, защото само върху тѣхъ цъвтятъ златнитѣ надежди на бждещето...

— Така е, браво!

„На това бждеще, безъ което настоящето би било една неизбродна пустиня...

— Право е. Безъ тѣхъ жената нищо не чини... — Този цинизъмъ възмути ораторката и тя, прекжснала хода на поетическитѣ си мисли, кресна:

— Ти какво си се раздрънкалъ тамъ бе, плескало! Тука не е кръчма...

Оживлението утихна за мигъ. Госпожа Касабова продължи, но вече на друга тема.

„Азъ зная, истинитѣ, които казваме ние, женитѣ, бодатъ. Но нека. Ние пакъ ще продължаваме да ги навираме въ очитѣ на мжжетѣ. Защото... Защото, не е ли истина, че ако управлявахме ние, нѣмаше да ги има тия кръвопролития, които изтръгнаха нашитѣ златни надежди отъ гърдитѣ ни?“

Тая феминистична проповѣдь не се понрави. Започнаха се подмѣтания отъ всички страни:

— Нѣмаше ли? Че нали вие, женитѣ, си кжсате коситѣ? — неистово загърмѣ директорътъ на затвора.

— Пази, Боже, отъ женска управия...

— А кой пази сега децата ти?... Мжжъ ти ли?...

Управительтъ, възмутенъ, повика съ ржка началника и му заповѣда да въдвори тишина. Но, вмѣсто да се подчини, началникътъ му възрази престорено покорно:

— Не иде, г-нъ управитель, банкетъ е.

А всжщность ликуваше отъ станалото.

Тогава управительтъ стана самъ и помоли за тишина.

— Продължавайте, г-жа Касабова! Имате думата.

— Азъ свършихъ. Това имахъ да кажа, — въ миньоренъ тонъ отговори госпожата.—Само накрай ще си позволя да се обърна къмъ княгинята съ „добре дошла“ и да извикамъ: да живѣятъ женитѣ.

— Да живѣятъ! Ела зло, че безъ тебе по-зло!...

Госпожа Касабова седна, закри лицето си съ шепи и се раздруса въ едва сдържанъ плачъ. Тя почувствува всичкото си достоинство съкрушено. Но пийналитѣ глави малко искаха да знаятъ за нейната покруса, малко марѣха и за впечатлението, което ще остави у гоститѣ тѣхното непристойно държане. Тѣ продължаваха да ржкоплѣскатъ и да викатъ нестройно: „ура“. Единъ даже дръзко отиде при госпожата, чукна чашата си о нейната чаша и съ ирония въ гласа похвали:

— Дерзайте, госпожа, хубава бѣше речьта ви. Тамамъ намѣсто. Само че пияни глави де ще ти проумѣятъ отъ тия тънки работи!

Но госпожа Касабова не схвана иронията. Тя го погледна съ насълзенъ отъ умиление погледъ и отпи отъ чашата, за да си разкваси устата:

— Благодаря ви... Благодаря.

Гоститѣ почнаха да се досаждатъ. Вѣра Игнатиевна побутна княза и стана. Стана и той.

Когато си излѣзоха тѣ подъ шума на урата, ржкоплѣсканията и звуцитѣ на музиката, съпроводени отъ първенцитѣ на града, директорътъ на затвора извика:

— Жалониери, на линия!

Бѣше останало още вино.

Въ хотела князътъ заключи:

— Сжщо като у насъ, Вѣра Игнатиевна, нѣма защо да ни се вижда чудно.

XVI

Тежка сѣнка мина върху отношенията на Вѣра Игнатиевна къмъ Андрей Николаевича. Тя, сама артистка, проникнала до дъното на човѣшката суета, не можеше сега нито да разбере, нито да извини щеславието на княза, особено презъ тия дни на горестни преживявания. Тя просто недоумяваше, какъ вмѣсто да погледне съ трезвенъ погледъ върху горчивата действителность, притиснала го отъ всички страни и опредѣлила нерадостнитѣ условия на бѣжанския му животъ, той продължаваше да се носи съ истината на едно минало, която въ сегашното нѣмаше другъ образъ, освенъ образа на една жива, превъплътена лъжа. Че е билъ князъ въ Русия, билъ е; че се е ползувалъ съ внимание и почить въ известни срѣди тамъ, ползувалъ се е. Но това значи ли още и право да се претендира за сжщитѣ отнасяния въ една чужда, макаръ и братска страна? Та ето и тя сама е представлявала въ родината си нѣщо видно, нѣщо доста значително за руския културенъ животъ, може би нѣщо по-видно и по-значително отъ него. Но какво отъ това? Била е тамъ. Тука? Не. Защото, за да бжде и тука сжщата културна величина, иска се нѣщо друго, което, като й отвори пжтя за почести и слава, нѣма да запрещи пжтя за развитие на онія, които се смѣтатъ господари въ собствената си родина. А това не е отъ малко значение даже и за хората на изкуството, отдавна провъзгласени отъ самото изкуство за интернационално притежание, за хора, чийто рангъ си остава винаги единъ и сжщъ, дето и да попаднатъ тѣ. Така ли е съ княза? Не. Въ Русия — носитель на благородна титла, въ Българи той е бѣжанецъ; тамъ генералъ, тука той е само една униформа съ ордени и погони, които могатъ да дадатъ външни почести, но вжтрешно съдържание — никога. И ето това щеславие роди друга лъжа, която, като го повдигна до висотата на всеобщото внимание, струваше й се, че ще го свали низко, за да убие не само титлата и чина, но и човѣка у него. И тя на другия день, колкото и да й бѣше неудобно, каза:

— Княже, ние го прекалихме вчера...

Още сънливъ отъ банкета и подъ впечатлението на почеститѣ, той се прозя и съ едно странно безразличие запита:

— Защо?

Вѣра Игнатиевна почувствува, че нѣщо възкипва въ гърдитѣ ѝ. Тя направи усилие да запази равния тембъръ на гласа си и отвърна:

— Защото всичко построихме на неистини.

Князътъ спрѣ да си закопчва мундира и се обърна съ престорено внимание къмъ нея.

— Първо, на неистината, че вие сте синъ на освободителя на Варна и, второ, че азъ съмъ ваша жена. Има още едно, трето, което е най-главно, на лъжливата вѣра, че животътъ ни и занапредъ ще продължава да си тече все така срѣдъ почести и внимание, както протече отъ първия день на нашето пристигане тука. Мислите ли, че тия лъжи нѣма да се открияТъ единъ день въ всичката имъ голота? Но да допуснемъ за мигъ, че първитѣ две ще останатъ една вѣчна тайна за българитѣ. Ще остане ли тайна третята, която не само я виждатъ всички, но и самата тя ни гледа съ своитѣ страшни енигматични очи?

— Напразно се безпокоите, Вѣра Игнатиевна.

— Какъ тъй напразно?

— Така. Защото, какво е истина и какво лъжа?— Князътъ сбърчи вежди и се замисли, какъ по-ясно да ѝ изложи своитѣ тълкувания върху тия две понятия. . . Но, като не можа да намѣри подходнитѣ изрази, които биха предали ясно глъбината на мисъльта му, отсѣче накжсо: истина е това, въ което вѣрва човѣкъ, а неистина, въ което не вѣрва. Да вземемъ примѣръ. За набожницитѣ не е ли истина, че има Богъ?

Вѣра Игнатиевна леко поклати глава. Тя се съгласи.

— Добре, а за безбожницитѣ сжществуването на Бога не е ли лъжа, измислица и още не знамъ какво? За тѣхъ истината е, че нѣма Богъ. . .

— Княже, кжде се мѣтате изъ областьта на абстрактното? Това, което не може да знае никой, което лежи вънъ отъ нашия опитъ и вънъ отъ нашето наблюдение, то наистина се възприема двояко. Но сжщото ли е и съ явленията изъ реалния животъ? Тамъ истината и лъжата не сж ли еднакви за всички? Не? Тогава, ще рече, скжсанитѣ дрехи на просека не сж скжсани за всѣко око. Може ли да се допусне подобна безсмислица? Ако е въпросъ за нравствена прецѣнка на факта, тогава е друго. Голиятъ може да завиди и на просяка за парцалитѣ на гърба му, но съ това тѣ нима

ще станатъ нови дрехи? Не. Тогава не ще ли бъде нагла лъжа, ако кажемъ на сжщия тоя голтакъ, че между дрипитѣ на просяка и твоятъ параденъ мундиръ нѣма никаква разлика?...

Този примѣръ видимо разколеба княза и той запита:

— Но де е лъжата у насъ? Азъ не я виждамъ. . . Вѣрно е, че има едно несъответствие между това, което знаемъ ние, и онова, което знаятъ другитѣ. Но сжщото ли е за варненскитѣ граждани? Не. Тѣ вѣрватъ въ това, въ което не вѣрваме ние; значи, иматъ една истина предъ себе си. Трѣбва да се намѣри нѣкой, който да ги убеди въ противното, за да стане тая истина лъжа за тѣхъ. Ето де е всичкото.

— Ами ако нѣкой отъ нашитѣ бѣжанци имъ каже?

— Пакъ нищо. Той ще твърди едно, ние ще твърдимъ противното. Остава на варненци да приематъ едното отъ тия две твърдения, които взаимно се изключватъ. Така раалниятъ фактъ ще се обърне въ метафизика, която позволява всѣки да вземе за истина онова, въ което вѣрва. Даже и да не имъ откриеше никой моитѣ несжществуващи връзки съ освободителя на Варна, даже да не имъ разправѣше за незаконностьта на нашитѣ отношения, мислите ли вие, че не би се намѣрилъ нѣкой, който да се усъмни и въ едното, и въ другото?

— Добре. А третата лъжа, съ която мамимъ сами себе си? Която, за да подържаме като истина въ собственото си съзнание, ни застави да мислимъ, де да заложимъ нашитѣ бижута?

Тия думи смъднаха княза. Той скочи като ожиленъ отъ стола, на който бѣше седналъ съ облакътена глава, за да не смути логичния ходъ на своитѣ разсжждения, и спрѣ изпитателенъ погледъ върху Вѣра Игнатиевна:

— Значи, всичката тая теория за лъжата и за истината произлиза отъ заложенитѣ бижута?

Но Вѣра Игнатиевна не се забърка:

— И така да бжде. Тѣ не покриватъ ли лъжата на нашето действително положение, която ние силомъ се мжчимъ да възприемемъ като истина? Не ни казватъ ли красноречиво, че утре, когато се свършатъ тѣ, ние ще застанемъ съ гладно гърло предъ нея, за да обозремъ фалша на сегашното си положение?

Настжпи мълчание. Князътъ не знаеше, какво да отговори. Той само закрачи съ едри крачки по стаята, като дърпаше нервно лѣвия си мустакъ и се мжчеше да го захапе. Той за пръвъ пжть почувствува истината въ страшната ѝ голота, но пакъ не му се искаше да я признае. Па и, призналь я, какво можеше, какво трѣбваше да направи? Да се

подчини ли на нея или нея да подчини на себе си, нея, таз истина, която, откжснала го отъ привичното минало, го потикваше къмъ непривичното бждеще? Ето де е всичкиятъ въпросъ. Защото, сведе ли вратъ предъ нея, ще трѣбва да се откаже отъ всичко, което е билъ до сега; застане ли смѣло прѣдъ жестокитѣ й погледи, ще трѣбва на всѣка цена да победи, за да си остане такъвъ, какъвто е билъ, съ своето достоинство на князъ и на човѣкъ отъ голѣмо общество. Но веднага се роди въпросътъ за начина, по който би могълъ да стори това, и князътъ неволно се запита: какъ? Какъ ще може да противостои на нейнитѣ удари, и дали неговитѣ лични и унаследени качества, които имаха толкова голѣма цена въ родината му, ще сж достатъчно силно оржжие и тука? Дали релситѣ на живота му въ Русия биха могли да се съединятъ съ релситѣ на живота въ България, дали тѣ тамъ не сж били по-широки? И ако не могатъ, не го ли очаква катастрофа, подъ развалинитѣ на която да погребе и себе си дори като физическо сжщество?

Отвесната черта на челото му ставаше все по-дълбока и по-дълбока. Вѣра Игнатиевна изкосо наблюдаваше нейнитѣ промѣни и вжтрешно се радваше на своята победа. Тя бѣше дълбоко убедена, че думитѣ й залегнаха здраво въ съзнанието на княза, и че той мжченически се бори сега съ тѣхъ. И тая борба я радваше. Радваше я, защото чрезъ нея си отплащаше за фалшивата роля, която трѣбваше да играе по неволя ведно съ княза, роля, на която съ своето открито сърдце не бѣше привикнала нито на сцената, нито въ живота.

— Права ли съмъ, княже?—Вѣра Игнатиевна чувствуваше, че тоя въпросъ е неумѣстенъ, но, всепакъ, не можа да се освободи отъ изкушението да запита, потикната отъ възкипналия поривъ на ненависть къмъ Андрей Николаевича.

Той не й отговори веднага, а само се спрѣ предъ нея и повдигна очи къмъ тавана. После пакъ закрачи и пакъ спрѣ, този пжть закованъ отъ нѣкакво нечакано просвѣтление.

— Не, не сте права. . .

Вѣра Игнатиевна трепна конвулсивно.

— Не съмъ права!

Князътъ почувствува суровостьта на нейния тонъ, обиди се, но съобрази веднага, че той е виновенъ за него: не трѣбваше да й отговоря толкова рѣзко. Затова веднага измѣни формата на своя изразъ:

— Или. . . Искахъ да кажа: права сте, но при едно условие. . . Впрочемъ, смѣтате ли вие, че болшевицитѣ ще държатъ дълго властьта въ ржцетѣ си?

— На тоя въпросъ не мога да ви отговоря: отъ политика не разбирамъ. Не, ще ми се да вѣрвамъ, че щомъ тѣ пролѣха толкова много кръвь, додето се добератъ до управлението, ще направятъ и невъзможното, за да го задържатъ поне дотогава, додето се забравятъ тѣхнитѣ кървави дѣла. Иначе. . .

— Азъ пъкъ — прекжсна князътъ — не вѣрвамъ... Не може една шайка отъ хулигани да властвува надъ единъ 150 милионенъ народъ. Das ist ausgeschlossen, unmöglich, unwahrscheinlich!

— Какво казватъ нѣмцитѣ, не ме интересува. Важното за мене, е какво мисли и казва моятъ умъ. Той пъкъ иде да ме убеди, че събитията не ги вършатъ народитѣ съ своето множество, а съ избраното си малцинство. Бихте ли желали да ми кажете, кжде е то сега? Вънъ отъ предѣлитѣ на Русия, нали?

— Но и вие сте вънъ.

— Да, и азъ и много други като мене. Вънъ отъ Русия сж и артисти, и писатели, и учени. . . и всички, които никога презъ живота си не само не сж виждали кръвь, но всѣкога сж били и противъ нейното проливане — полезно или безполезно би било то. Ами вие, на които стихията е войната, какво дирите по незнайна чужбина?...

Князътъ, уязвенъ отъ тия думи, направи усилия да задържи гнѣва си, но не успѣ. Лицето му доби жълто-зеленъ цвѣтъ и потъна въ петна отъ гнѣвни сѣнки. Вѣра Игнатиевна долови това и още повече зачопли съ скрито злорадство:

— А и тѣ нѣма какво да правятъ въ Русия. Всичкото, което сж придобили презъ цѣлия си животъ, е у тѣхъ — взели сж го съ себе си. Оставеното тамъ биха могли и тука да придобиятъ, макаръ и не въ сжщата степень. Кажете ми, не е ли така? Писательтъ си остава пакъ писаталь, критикътъ — пакъ критикъ, работникътъ — пакъ работникъ, но... Вѣра Игнатиева ловко прекърши мисъльта си и замълча. Това „но“ раздразни любопитството на княза:

— Но?...

Вѣра Игнатиева го изгледа продължително.

— Но?... — тоя пжть сърдито натърти князътъ.

Тя отиде бавно къмъ прозореца и прилепи чело о стъклото, като чели отъ желание да охлади пламналата си глава.

— Но... князътъ въ Русия не е князъ въ България...

— Вѣра Игнатиевна, вие прекалявате! — неистово изкрѣска Андрей Николаевичъ.

Вѣра Игнатиевна се отмѣсти отъ прозореца, изпжчи гърди срещу княза и натърти:

— Не възъ, — вие!... — И, като изхлузи съ две ржце плюшената си баретка, затръшна вратата следъ себе си.

XVII

Князътъ се полюлѣ и се подпрѣ гърбомъ о масата... Той никакъ не очакваше подобно държане отъ страна на своята служителка, която досега, все пакъ, смѣташе, че има основание да я счита за най-близъкъ човѣкъ. И това следъ тия възторжени чествувания на варненското гражданство, които му даваха право да се надѣва не само на добро настояще, но и на още по-добро бждеще?... Нима той не вижда, съ каква любовь, и съ какво внимание го обсипватъ отъ всички страни, станалъ не само любимецъ, но и кумиръ еднакво на мжже и на жени? Нима не вижда и тя?... Не може да бжде... Или пъкъ, защото вижда?... Князътъ се спрѣ по-продължително върху този въпросъ и утешително заключи: заговорило е женското чувство у нея. Всички тия теории за истината и лъжата не сж, значи, нищо друго, освенъ мантия надъ една друга истина, която прави отъ всѣка жена единъ звѣръ... Заключението толкова допадна на княза, че той се поусмихна и се обърна къмъ огледалото...

А Вѣра Игнатиевна и не допущаше подобно заключение. Излѣзла на улицата, тя бързаше къмъ морската градина съ едничкото желание да слѣе стихията на своитѣ мисли съ бездънните глжбини на морето, едничката връзка сега между нея и нейната родина. Тя бѣше доволна, че има куража да каже на княза всичко, което зрѣеше въ душата ѝ, и така да му отмъсти за своя неволенъ пленъ.

Нѣкои отъ участницитѣ въ банкета я поздравиха учтиво и отминаха. Тѣ събудиха спомена за близко преживѣното, и Вѣра Игнатиевна се засмѣ въ себе си. „Княгиня... Тя, която цѣлъ животъ сама е отричала всѣкакви родови отличия"...

Дърветата на морската градина бѣха облѣкли тънко зимно облѣкло. Вѣра Игнатиевна забеляза това, едва когато навлѣзе въ алеитѣ, чийто пѣсъкъ бѣше влаженъ и чистъ отъ разтаения снѣгъ. Тогава чакъ усѣти и хладнитѣ тръпки на вѣтъра, задебналъ я, сякашъ, между голитѣ дървета, открили широки гледки по крайбрѣжието. Тя обиколи нѣколко алеи, спрѣ се въ края на едната отъ тѣхъ и се унесе въ морскитѣ простори, мъртвитѣ вълни на които долавяше презъ тихитѣ гърчения на повърхностьта. Морето живѣеше своя вътрешенъ животъ сжщо тъй, както живѣеше и тя, чужда всички, чужда и за своитѣ сънародници, които приждаха

всѣки день. Колкото тѣ и да ѝ бѣха мили, колкото и да копнѣеше за живата, непресторена народна речь, колкото и да жадуваше за вести отъ своята родина, въ която бѣше оставила толкова близки на сърдцето си, тя не се приближи, откакто е въ Варна, нито до единъ свой сънародникъ. Боеше се, безъ сама да знае защо, да не се узнае нейното съжителство съ княза, което не можеше да остане скрито, страхуваше се и отъ печални известия, толкова зачестили напоследъкъ отъ царството на най-новитѣ свѣтовни преобразователи. Неизвестностьта, която обикновено е по-страшна и отъ най-страшната известность, сега бѣше пò за предпочитане, защото още позволяваше на Вѣра Игнатиевна да вѣрва и да се надѣва на себе си. Така минутитѣ на униние се смѣняваха по-често съ поривитѣ на младостьта, откроили радостнитѣ перспективи на утрешния день, и раждаха волята за животъ и дейность. Най-сетне и тука човѣкъ може да се прояви, и тука би могълъ да се добере до залъкъ честно припечеленъ хлѣбъ, стига да не се осланя на миналото си. Живота трѣбва да се живѣе не чрезъ съзнанието, че ти си неговъ господарь, а чрезъ примирението, че той е всевластникъ надъ твоитѣ въжделения. Кой не иска да бжде повече отъ това, което е или което е билъ? Всѣки. Но, всепакъ, щастливъ е този, който се задоволи и съ малкото онова, което му даде тоя животъ. И въ туй задоволение се крие тайната на всѣки житейски успѣхъ. Тайна, която води къмъ най-високото стжпало на доволството презъ най-низкото. Този, който изеднъжъ се е качилъ горе, той не е направилъ това самъ, а е билъ поставенъ отъ други. Въ такъвъ случай неговото високо положение не може да бжде трайно: той ще падне веднага, щомъ бжде разклатена стълбата, и ще падне, за да не се дигне никога. Другитѣ — тѣ пакъ ще протегнатъ ржце къмъ стжпалата, пакъ ще се заловятъ за тѣхъ и пакъ ще достигнатъ до нѣкжде, задоволени и отъ малкото, което имъ се удаде. Ето тая паплачь отъ бѣжанци — тѣ нѣма да загинатъ, защото знаятъ да работятъ и да се нагаждатъ чрезъ труда си къмъ условията на живота, срѣдъ които ги е запратила сждбата. Вече мнозина отъ тѣхъ се почувствуваха у дома си, заловили се на такава работа, каквато сж могли да си намѣрятъ. Съ скръстени ржце седятъ само тия, които винаги и всѣкжде сж чакали! всичко наготово. За нещастие, и тя се числи още къмъ последнитѣ, тя, която би могла да каже: мога, следователно сжществувамъ. Нима е престжпление за една оневолена оперна пѣвица да влѣзе въ ресторанъ? Но тоя въпросъ събуди веднага у нея съзнанието за първата ѝ фалшива

стѫпка. За варненското гражданство тя е княгиня и такава трѣбва да си остане най-малко отъ пощада къмъ неговата наивна вѣра въ княжеското ѝ достоинство. Тогава? Пѫтьтъ е единъ: да напусне града и да отиде тамъ, дето тя може да бѫде само Вѣра Игнатиевна. Тази мисъль узрѣ съ мълниеносна бързина въ главата ѝ. Да, трѣбва да напусне града още сега, още утре, още другидень. Колкото по-скоро, толкова по-добре. Неизвестното другаде, хвърлила се сама срѣдъ вълнитѣ на живота, нѣма да бѫде по-страшно отъ неизвестното съ другарь тука, дето той, осѣнилъ я съ блѣска на своето княжеско достоинство, я заставя да бѫде нетова, което е, и което иска да стане.

Неочакваното просвѣтление ободри Вѣра Игнатиевна. Тя съ гордо самочувствие подигна глава къмъ морската стихия и галено се усмихна, като че виждаше новъ, желанъ и дълго очакванъ човѣкъ предъ себе си. Една лекота, една вѣра, която изпита за пръвъ пѫть, когато стѫпи на оперната сцена, обхвана цѣлото ѝ сѫщество и тя, замахнала съ ржка къмъ града, извика така, че сама се стресна отъ гласа си:

— Да бѫде!...

„Да бѫде день, и стана день първи", — нали така го пише и въ библията? Значи, и Богъ, за да сътвори нѣщо, не стига да може, а трѣбва и да иска, да иска съ цѣлата стихия на своята всемогѫща воля.

Родена за новъ животъ, Вѣра Игнатиевна се върна назадъ. Пѣсъкътъ хрущѣше подъ нейнитѣ крака, а надъ баретката ѝ падаха парцали бѣлъ снѣгъ отъ вейкитѣ на дърветата, надъ които кротко грѣеше зимното слънце. Но, токущо изви къмъ пейката, на която сѣдаше обикновено, съзрѣ тамъ своя безименен познатъ. Това я зарадва още повече и тя усили крачки. Младежътъ стана, поклони се и очисти съ кърпа мѣстото до себе си.

— А, ви тукъ?... Вѣра Игнатиевна отново наблегна на думата тукъ, като че това искаше да каже: вече усвоихъ нѣщо отъ български езикъ.

— Отдавна... Азъ ви наблюдавахъ, какъ вие съзерцаватхе морето. — И тия думи бѣха изговорени така правилно и красиво на руски, че Вѣра Игнатиевна се закова отъ изненада предъ събеседника си.

— Какъ? Вие говорите вече по руски?

Безименниятъ младежъ стана веднага, посочи ѝ мѣстото, усмихна се и седна до нея.

— Вече... Че защо вече?...

— Та вие миналия пѫть не знаяхте нито дума.

Този пѫть младежътъ се засмѣ поривисто съ своя гърленъ смѣхъ и я погледна съ хубавитѣ си черни очи, надъ чиито зеници плуваше една лека пленителна влага.

— Азъ се преструвахъ.

— Не разбирамъ.

— Така, преструвахъ се. Искахъ да видя, какъ ще възприемете моето държане, и какъ ще се чувствувате между чужди въ чужда страна. Неловко, нали? Азъ още виждамъ вашата уплаха, когато взехъ въ ржце златната ви верижка. Повѣрвайте ме, така се чувствувахъ и азъ въ Русия, когато отидохъ за първи пѫть и то не като изгнаникъ, какъвто стевие, а доброволно, по собственъ изборъ и влѣчение, отидохъ да се уча. Струваше ми се, че всички хора сѫ лоши, че тѣ ме дебнатъ и че ей сега ще ми измъкнатъ не само кесията, но и душата. Така ми се струваше тогава. А сега? Трѣбва ли да ви казвамъ, че обичамъ Русия като своя втора родина?

— Учили сте въ Русия?

— Да. Въ юридическия факултетъ... Въ Петроградъ... Имахъ стипендия... Но взимахъ уроци и по пѣние.

Откритието бѣше неочаквано. Този човѣкъ, който ѝ се понрави съ своето бохемство още при първата среща, ѝ стана по-близъкъ и по-милъ сега. И Вѣра Игнатиевна дълго разпитва за него. Той отговаряше съ една чисто славянска откровеность на всичкитѣ въпроси и ловко подхвърляше понѣкоя шега къмъ себе си.

— Право и музика, — не вървятъ, нали?... Не, тука е още мокро. Седнете по-насамъ, — забеляза ѝ той, когато тя понече да седне.

— Че защо не.

— Не вървятъ. И азъ сега нито съмъ юристъ, нито съмъ пѣвецъ за хората. Нашиятъ българинъ още не може да прави разлика между професия и звание. Затова на мене не остава нищо друго, освенъ да се разхождамъ край морето и да мисля, колко добре щѣше да ми бжде, ако небѣше така... За пѣвецъ не ме искатъ пѣвцитѣ, защото съмъ адвокатъ, за адвокатъ — адвокатитѣ, защото съмъ пѣвецъ... Ето ти положение по-лошо отъ губернаторско...

Вѣра Игнатиевна се поусмихна. Това е толкова обикновено явление другаде. Ето тѣхниятъ Чеховъ е билъ лѣкарь. Спиноза — оптикъ-стъкларь, Дюреръ — занаятчия и пр., и пр.

Другаде, но не у насъ, дето широко се е разпространила фалшивата теория, че вѣка на енциклопедиститѣ е миналъ, че днешниятъ вѣкъ е вѣкътъ на специализацията, уеднаквила творческитѣ прояви на човѣшкия духъ съ техническото умение на неговата ржка. Всѫщность, никога

не сж се искали по-разнообразни, по-енциклопедически познания отъ човѣка, въ размѣръ такъвъ, въ какъвто се искатъ днесъ, когато и детето е заставено да се справя съ толкова придобивки на практическата наука, колкото не сж били сънували по-рано и гениалнитѣ умове. Какво, напримѣръ, сж знаяли хората отъ времето на Дидеро — и то първитѣ хора на първата по култура презъ онова време Франция? Нѣколко прости закони отъ физиката, нѣколко химически елементи и нѣколко звезди по небето. Повече — не. А днесъ това тѣхно познание се изчерпва още въ първитѣ класове на гимназията. Но още колко знания, колко опити на човѣчеството заобикалятъ детето, съ което то всѣка минута е длъжно да се справя, безъ да се смѣта за необходимо да го запознаятъ систематично съ тѣхъ въ школото! При такива примитивни схващания, всѣка сложна натура е едно непоносимо противоречие съ околната си срѣда. Какво остава тогава на подобна една натура? Да почне отново, като решително убие една отъ дветѣ си духовни природи: или професията, или званието. И това сега прави той. Дошълъ е тукъ, за да почне отъ най-долното стжпало на устрема си къмъ висинитѣ, но къмъ висинитѣ на творческия полетъ, а не на практическитѣ житейски преуспѣвания.

— Азъ тука, въ чуждъ за мене градъ, трѣбва да свикна съ себе си като съ нищо... Както виждате, и азъ съмъ малко чужденецъ като васъ, макаръ и въ родната си страна, — обърна се той къмъ Вѣра Игнатиевна.— Да свикнатъ и хората съ мене като съ несретникъ, който никога не е блѣнувалъ за друго, освенъ за влѣченията на духовната си природа. После ще се блъскамъ по всички страни като риба на сухо, додето надделѣя. Не успѣя ли — край. Българинътъ ще ме погребе... — И, като натърти съ ирония въ гласа, довърши: — той е много милостивъ и състрадателенъ, затова предпочита да погребе само единъ човѣкъ: или юриста, или пѣвеца. Другиятъ е трѣбвало да го погребешъ ти самъ дълго преди това... И вие, Вѣра Игнатиевна, присжтствувате сега на моето самопогребение като юристъ. Нека кажемъ: Богъ да прости.

Тия особени разсжждения страшно допаднаха на Вѣра Игнатиевна. Въ тѣхъ тя намѣри потвърждение на своитѣ мисли, узрѣли вече въ решение, да почне всичко отново. И непознатиятъ ѝ стана тъй милъ, тъй роденъ. Стори ѝ се дори, че тя го познава отдавна, че отъ детински години още е носила неговия образъ въ сърдцето си.

— Колко е хубаво това!...— Тя неволно сложи длань до ржката му, отпусната на пейката, и го погледна въ очитѣ.

— Кое?...— потрепна той, но не си отдръпна ржката.

— Това, дето започвате отново... Отново започвамъ и азъ...

Непознатиятъ не я разбра. Тя схвана неговия мълчаливъ, пъленъ съ недоумения въпросъ и добави:

— И азъ съмъ пѣвица.

Той скочи отъ изненада и застана предъ нея.

— Да, оперна пѣвица.

Непознатиятъ не можа да продума нищо. Ржката му улови нейната и поривисто я стисна.

— Тогава: — нашиятъ пжть е единъ... — Той ѝ раздруса дѣсницата, отпусна я и седна...

Слънцето, разгонило зимния день, гледаше извисоко на голитѣ дървета, отъ които окапваха последнитѣ снѣжинки, и чупѣше топлитѣ си лжчи въ малкитѣ локвички по алеитѣ. Морето почиваше тихо и нѣкакъ въззеленикаво, каточели въ него се отразяваще нѣ синьото небе, а миражътъ на нѣкаква пролѣть, която всепакъ, кога да е, ще се възвърне по тия мѣста. Утихналъ бѣше и вѣтърътъ. Тукъ-таме се чуха стжпки на други самотници и заглъхнаха далечъ. Първа наруши мълчанието Вѣра Игнатиевна. Стори ѝ се, че тя вече има право да се смѣта близка на този човѣкъ и да прониква въ тайницитѣ на неговата мисъль.

— Вие мислите нѣщо?... — Но тая волность я накара да се зачерви и да се загледа въ златната верижка на часовника си, която живо ѝ напомняше за първата среща?

— Азъ?... не... Впрочемъ, мисля, че и зимата има хубави дни... Празна мисъль. Мисъльта на всички, които нѣматъ какво да мислятъ.

— Вѣрвате ли?

— Какво?

— Че нѣмате какво да мислите?...

Непознатиятъ стана бавно, подръпна колѣната си и, готовъ да тръгне, натърти:

— Мисля и за васъ, Вѣра Игнатиевна.— Но тази смѣла изповѣдь го смути така, че той, въпрѣки волята си, не се помръдна, закованъ отъ незнайна сила тамъ, дето бѣше застаналъ... Вѣра Игнатиевна долови всичката му забърканость, и сама не знаеше, какъ да я премахне. Тя дълбоко съжаляваше въ себе си, че не е толкова смѣла да му направи сжщото признание и да се ослони на рамото му тъй, както се осланя свой на свой. Затова, безъ да продума, стана и тръгна ведно съ него, изпълнена съ сладостното чувство на приобщеность, каквато изпитватъ само влюбенитѣ или увлѣченитѣ.

XVIII

Както трѣбваше да се очаква, банкетътъ създаде много неприятности и много разговори. Най-първо останаха недоволни лѣкаритѣ, които бѣха дигнали князъ Андрея отъ легло. Отъ тѣхъ, кой знае по какви съображения, не бѣше каненъ младиятъ. Нѣкои разправяха, че не билъ зачетенъ съ покана, защото хранѣлъ скрити симпатии къмъ болшевицитѣ, а други, защото като руски възпитаникъ и отличенъ познавачъ на руската литература, щѣлъ да привлѣче още повече вниманието на гоститѣ, които, и безъ туй, му дължали много поради неговитѣ старателни грижи за излѣкуването на княза. Стариятъ лѣкарь пъкъ се отказалъ отъ колегиалность: не можелъ да отиде той тамъ, дето билъ пренебрегнатъ другарьтъ му, еднакво достоенъ като него за подобно внимание и почитъ. Недоволни бѣха и двамата директори на гимназии. Тѣхъ пъкъ не каниха, защото се смѣташе, че при такива случаи най-малко мѣсто може да има просвѣтата. Учителитѣ, изобщо, не сж за такива тържества: нека тѣ си гледатъ своитѣ оръфани палта и да парадиратъ съ положението си само предъ ученицитѣ. Та нали още Мохамедъ е казалъ въ корана, че кой съ каквито се събира, такъвъ и става? Затова и въ турскитѣ сждилища не се приема свидетелството на учители, както не се допуща и свидетелството на деца. А тука? Банкетъ е то, и банкетъ въ честь на голѣмъ човѣкъ... Гимназиални директори и учители могатъ да бждатъ зачетени съ такова внимание само въ единъ случай: ако се дава закуска на сираци отъ войнитѣ или на нѣщо подобно...

Но най-голѣмо недоволство имаше между поканенитѣ. Тѣ, просто, негодуваха отъ разпредѣлението на мѣстата. Едни намираха, че последнитѣ не сж били дадени по служебния рангъ на лицата, а други, че не се взели предвидъ личнитѣ качества на поканения. Вториятъ аргументъ особено много се подчертаваше отъ женитѣ.

— Ами, ами, турили я на чело да ѝ гледатъ гоститѣ селската мутра. Баремъ да ми е нѣщо, пъкъ то...

Но спомнѣха ли си за началницата, не можеха да се побератъ въ кожата си.

— Тя пъкъ, тя, отде-наде да има преднина и предъ коменданшата, и предъ управителшата?

Тоя въпръсъ се задаваше толкова често отъ всички и предизвика такива коментарии, че разяснението му докара до една почти негласна анкета. Отпърво обвиниха кмета, че той — домакинъ на вечерята — нарочно направилъ

това, за да чукне управителя, срещу когото хранѣлъ една скрита ненависть, но после се разбра, че кметътъ нѣма пръстъ въ тази работа. Съмнението въ него се разпръсна съвсемъ, когато той самъ отиде при управителя и при коменданта да имъ покаже листа за разпредѣление на мѣстата. Тогава не оставаше другъ, освенъ околийския началникъ. И управителтъ го повика веднага при себе си.

— Слушайте, началникъ... — Тоя пжть той не се обърна и на име, както правѣше по-рано, нито го покани да седне. — Ще ви попитамъ нѣщо, но искамъ да ми отговорите на въпроса така откровено, както прилича на единъ висшъ представитель на административната власть. Можете ли ми каза, кой е размѣстилъ картичкитѣ върху приборитѣ на банкета така, че жена ви да се намѣри тамъ, дето не ѝ подобава нито по лични качества, нито по вашето служебно положение?

Началникътъ кипна, но се въздържа отъ избухване. Навикътъ да се подчинява на по голѣмитѣ, придобитъ въ казармата, надделѣ.

— По моитѣ сведения, вие ведно съ жена си сте отишли най-рано на банкета, и това размѣстване не е могло да бжде направено отъ други, освенъ отъ васъ.

— Вие допущате ли това, г-нъ управитель? — съ затаена злоба и побледнѣлъ като сминъ попита началникътъ.

Управителтъ се почувствува стѣсненъ отъ тоя въпросъ и отвърна:

— Тамъ е работата я, че не допущамъ. Но и не допущамъ картичкитѣ сами да сж се размѣстили. Все нѣчия ржка ги е пипнала... — Па, като направи съ писалката си единъ трапецъ върху една черновка, додаде тихо: — Да не би пъкъ госпожата сама да е сторила това?

— Господинъ управитель, не позволявамъ... — Началникътъ се връцна нервно и напусна кабинета, безъ да каже сбогомъ.

Управителтъ остана като грѣмнатъ. Веднага цѣлата работа му стана ясна като бѣлъ день. За него вече нѣмаше съмнение, че размѣстването е извършено отъ началника, но че то му е внушено отъ други, външни фактори, които сж дебнѣли удобенъ моментъ да изразятъ по единъ такъвъ начинъ своето недоволство отъ него като управитель. И това предположение не бѣше лишено отъ правдоподобность. Само че тия фактори продиктуваха не размѣстването, а поведението на началника къмъ него. Двамата, членове на две различни партии, които управляваха въ коалиция, имаха задъ себе си отдѣлни политически групи, които тайно ги

насъскваха единъ срещу други. Особено енергична бѣше групата на началника, която систематически му внушаваше, че време е да се катурне управительтъ, за да заеме самъ неговото мѣсто. А повече отъ това не трѣбваше на Драндабулски. Той твърдо бѣше убеденъ, че, стане ли еднъжъ управитель, пѫтътъ му къмъ депутатство, впрочемъ, открить и сега, става по-сигуренъ. Стане ли пъкъ депутатъ, за министерско кресло нѣ може да има съмнение: рече ли само да прекрачи и ще се намѣри на него. Защо сме демократиченъ народъ, ако всѣки не може да стане министъръ, щомъ задъ него има група хора, безогледни и въ дѣла, и въ претенции? Нали още въ казармата сж му втълпявали всѣкидневно максимата на Наполеона, че не е истински войникъ тоя, който не мечтае да стане генералъ?

„Не, това не е току тъй, — заключи въ себе си управительтъ, сгъна папката съ книжа, поднесена му за подпись, и отиде да се срещне съ първенцитѣ отъ своята партия. Сжщото стори и Драндабулски. И още сжщия день вечерьта се събраха бюрата на дветѣ партии, за да вематъ поведение по станалия конфликъ, както и да донесатъ всичко до знанието на министра съ молба да бжде наказана виновната страна. Клюката около банкета се замѣни въ единъ мигъ съ интереса около конфликта, който веднага се узна отъ цѣлото гражданство. Кметътъ и комендантътъ запазиха неутрално поведение, въ очакване да видятъ, коя страна ще надделѣе, за да опредѣлятъ и тѣ своя шахматенъ ходъ върху партийната дъска.

— Що ми трѣбва отъ мечка ремъкъ, — бѣше казалъ комендантътъ на свои близки.

— А бе, управительтъ е правъ, но биваше ли да се занимава съ такава дреболия? Чункимъ князътъ знае, коя жена на кого е, та да държи смѣтка, — обясняваше неедноократно кметътъ на помощницитѣ си, отъ които, за щастие, никой не блѣнуваше да го замѣсти.

Тая свада се отрази и върху отношенията на гражданството къмъ князъ Андрея. Докато преди дирѣха всички неговото общество, сега почнаха полека-лека да се отдръпватъ настрани. Най-ненавистно къмъ него почна да се държи Драндабулски, особено когато разбра следъ нѣколко дни, че министрътъ въ интереса на коалицията нѣма намѣрение да предприема никакви постжпки, но че само си взема бележка отъ станалото. А тази бележка бѣше страшна енигма за него. Тя можеше да значи и успѣхъ, и неуспѣхъ. Ала, склоненъ, като всѣки човѣкъ, да приема винаги при всѣко неизвестно лошото, той смѣтна дѣлото си проиграно.

Оттука до заключението, че князъ Андрей е виновенъ, макаръ и косвено, не бѣше мжчно да се достигне. И Дрангдабулски захвана да разсжждава въ себе си така: да не бѣше се попилялъ този човѣкъ въ Варна, нѣмаше да има банкетъ; да не бѣше тоя банкетъ, нѣмаше да се размѣстятъ картичкитѣ; да не бѣше... и т. н... значи, всичката се забърка отъ княза.

Но особено много се увеличи неговата ненависть, когато почнаха да приижданъ на групи все по-нови и по-нови бѣжанци. Отъ тѣхъ той можа да научи, че князъ Андрей съвсемъ не е това голѣмо нѣщо, за каквото го бѣха взели. Генералъ — като всички генерали. Колкото се отнася до княжеската му титла, тя за Русия не значи нищо. Въ нея има толкова князе, колкото кандидати за министри въ България.

XIX

А бѣжанцитѣ приижданха всѣки день и въ извънредно голѣмъ брой. Като откжсъци отъ голѣмъ корабъ тѣ се люлѣяха върху широкитѣ водни простори на Черно и Мраморно морета, блуждаеха по тѣхъ безъ пжть и направление, предпочели смъртьта въ прегръдкитѣ на стихията предъ кървавата си гибель въ своята окървавена родина. Блуждаеха и се блъскаха о брѣговетѣ имъ отъ Галиполи до Кюстенджа. Тѣ знаяха, че малцина ще се спасятъ, но, всепакъ, се стремѣха далечъ подъ знака на неизвестното, дето поне щѣха да довършатъ трагичнитѣ си дни съ съзнанието, че не сж превили покорно вратъ предъ зиналата картечница на една натрапена и безогледна въ натрапничеството си власть. Хора отъ различенъ полъ, възрасть и състояние, бѣжанцитѣ, захвърлили всички блага, ревностно събирани отъ години, отрекли се отъ всичко онова, чиято съвокупность наричаме отечество, бѣха увѣрени въ едно: че всѣкжде другаде е подобре оттамъ, дето е било най-добре досега. На чужди параходи, заставени сжщо така да напуснатъ рускитѣ пристанища, на кораби отъ Врангеловата флота, на шлепове, на моторни лодки, дори на каици, пжтуването съ които при буритѣ на зимното море значи сигурна смърть, тѣ бързаха къмъ далечна чужбина, само и само да избѣгнатъ онова неизбѣжно въ родината си, което подобно на страшенъ кошмаръ висѣше и денемъ, и нощемъ надъ главитѣ имъ. Като изненадани отъ стихиенъ потокъ, обхваналъ кжщата имъ отъ вси страни, тѣ предпочитаха да се хвърлятъ отъ третия етажъ и да се разбиятъ на парчета само и само да умратъ

съ гордото съзнание, че не сж се оставили играчка на огнените езици. И по отношение на смъртьта, колкото да е страшна, когато иде не навреме, не по законитѣ на природата, има известни предпочитания. Боязливата човѣшка душа, готова винаги да падне принижена на колѣне предъ нея и да моли за частица животъ, става горда, щомъ види, че не може да избѣгне жестоката си участь. Тогава тя се примирява съ наложителностьта да напусне видимия свѣтъ и приема да се откаже отъ земното си битие, но по начинъ, който сама си избере. Това не е нищо друго, освенъ една безгранична самогордость, която толкова по-силно се проявява, колкото по непреодолими сж прѣчкитѣ за избѣгването отъ смъртьта. На нея до голѣма степень се дължатъ самоубийствата, отъ нея произтичатъ и градациитѣ на смъртнитѣ наказания, създадени вѣкове преди насъ. Градации има и въ срѣдствата, съ които се изпълнятъ тѣ. Смѣта се и до днесъ, че бесилката носи известенъ позоръ за осждения на смърть, и че по-почтена е смъртьта отъ куршумъ. Но и при нея не е безъ значение, какъ ще бжде изпратенъ той къмъ гърдитѣ на пълното съ животъ сжществуване: ще бжде ли осжденията съ превързани очи, ще гледа ли палачитѣ си или самъ ще имъ даде заповѣдь за стрелба. И не еднъжъ сж се разигравали въ военнитѣ сждилища сърдцераздирателни сцени. предизвикани отъ осждения, който съ сълзи на очи моли сждиитѣ си за едно снизхождение: да му позволятъ самъ да изкомандува: пали! — та поне така да отнесе на оня свѣтъ частица честь отъ честьта, която му е отнета тука на земята. Тъй поне, когато се умъртви тѣлото му, когато бжде унижено то, сразено отъ удара на куршума, ще се запази гордото самочувствие на душата, самочувствие, че това унижение го е предизвикала самата тя, а не нѣкой другъ, сполучилъ да наложи надъ нейното своето лично или обществено чувство за право и справедливость.

Разбира се, че мнозина бѣгаха отъ панически страхъ, отъ подражание или отъ суетно самонадценяване. Избѣгалъ познатиятъ, избѣгалъ съседътъ, избѣгалъ сродникътъ, увѣренъ, че новата власть ще излѣе върху него всичката си жестокость, като го вземе за крепитель на стария редъ, защо да не избѣгатъ и тѣ. Нима тѣхнитѣ дѣла сж по-малко достойни за забелязване отъ дѣлата на другитѣ, нима тѣ сж имали по-малко значение за хода на обществения животъ въ тѣхния градъ или село? Нима тѣ представляватъ едно кржгло нищо, което не заслужава никакво внимание, или, заслужило го, заслужава и снизхождение? Не, тази мисъль е толкова унизителна, колкото и смъртьта на пленникъ, който нѣма силата,

преди да умре, да пречупи ржцетѣ на похитителя си. Страданията въ чужбина сж хиляди пжти по̀ за предпочитане предъ нея. Тамъ поне предъ своитѣ очи и предъ очитѣ на другитѣ ще бждешъ нѣщо, осѣнено съ ореола на мжченикъ въ името на една идея, която въ дотогавашния ти животъ никога не е обладавала нито твоитѣ чувства, нито твоето съзнание. И неволното ти участие въ противната армия, дето си билъ взетъ насила, както насила сж били взети и противопоставенитѣ на тебе, израства до степеньта на подвигъ, върху чието сломяване непремѣнно ще се посегне не за друго, а за да не прѣчи той съ своята слава и съ своя носитель на добилитѣ надмощие. Не сторятъ ли победителитѣ това, тѣхниятъ успѣхъ не може да бжде другъ, освенъ временѣнъ и нетраенъ.

Това самомнение, което кара всѣкиго да вижда въ собственото си лице единъ великанъ, единъ избраникъ, прави страданията по-леки, по-поносими. То приравнява и хората при велики бедствия, като унищожава предишното имъ различие по умъ, по социално положение, по роля въ живота и по значение. Неравенството изчезва въ мигъ, за да се въцари върху неговитѣ развалини убийственото равенство по дѣла и заслуги. Заключението е много просто: предъ крайния резултатъ всички сж еднакви. следователно не сж могли да не бждатъ такива и при неговитѣ предпоставки. И щастливъ е този, който при подобни катастрофи съумѣе да усвои тази обикновена, за жалость, не винаги ясно схващана истина и да си наложи самъ това приравнение съ околнитѣ си, въпрѣки своето неоспоримо превъзходство..

И, наистина, какво е князъ Андрей? — Бѣжанецъ. Какво е Митъръ Митричъ?... Бѣжанецъ. И единътъ, и другиятъ еднакво безпомощни и въ родината си, и въ чужбина: тамъ, може би, неволни врагове, тука неволни гости: тамъ поставени подъ волнитѣ удари на своя озвѣренъ братъ, тука подъ неволнитѣ капризи на сждбата, не по-малко жестока, не по-малко безогледна и отъ най-кръвожадния палачъ. Нѣма значение, и кой какъ е дошълъ: въ дрипи ли или въ парадно облѣкло. Следъ време и последното може да се обърне въ дрипа, за да показва на сититѣ погледи полуголитѣ меса на изгладнѣлото тѣло.

Но князъ Андрей не можа да схване тази неотклонима истина. Посрещнатъ като желанъ гостъ, приласканъ и чествуванъ, вече съ доста връзки въ града, той продължаваше да манифестира своето превъзходство и надъ своитѣ сънародници, създали голѣма грижа и неразбория на власти и на граждани. А това дразнѣше по виднитѣ отъ бѣжанцитѣ и

ги караше да бждатъ подозрителни къмъ българската власть, която — мислѣха тѣ съ неизбѣжната при всѣка неволя мнителность — нарочно подържа това неравенство, за да изрази чрезъ него недоволството си отъ тѣхното натрапничество. И, безсилни да се повдигнатъ до положението на князъ Андрея, тѣ пожелаха да смъкнатъ и него до себе си. Особено ревностни въ това отношение бѣха нѣколко стари генерали, които действително имаха заслуги къмъ българския народъ като участници въ освободителната война, па и по-голѣмо право на внимание и като по-старши по чинъ отъ князъ Андрея. Но на тѣхъ не се обърна потрѣбното внимание, не защото не се искаше, а защото бѣше невъзможно. Градътъ кипѣше отъ неволници съ разни положения, съ най-капризни навици и претенции. Да се задоволятъ тѣхнитѣ щения и желания бѣше не само невъзможно, но дори немислимо. И тѣ, запълнили всички обществени учреждения и частни домове, въ които можеше да имъ се даде подслонъ, се скитаха като разпилѣно стадо изъ улицитѣ, огласяха ги съ нервнитѣ си разговори и си завиждаха единъ на другъ.

Пръвъ околийскиятъ началникъ узна истината за князъ Андрея. И това стигаше, за да се разнесе веднага изъ града тя. Съобщи му я генералъ Бравий. Споредъ нея, князътъ нѣмалъ нищо общо съ освободителя на града, едно, и, друго, Вѣра Игнатиевна не му била никаква жена. Генералъ Бравий е живѣлъ съ него до последния моментъ на избѣгването му и съ свидетели може да установи твърдението си. Първенцитѣ на града се стреснаха отъ тия разкрития, но мнозина не искаха да ги повѣрватъ, не защото имъ се виждаха невѣроятни, а защото не имъ се щѣше да признаятъ себе си за подведени.—Хайде, той билъ хитъръ, излъгалъ ги е, ами де имъ е билъ тѣмъ умътъ да не приеметъ на вѣра всичко, каквото имъ се разправя? Какво ще кажатъ гражданитѣ на това, когато го узнаятъ?

Тия разкрития дойдоха и до ушитѣ на княза. Отначало той се забърка, но когато узна, че мнозина отъ първенцитѣ още вѣрватъ въ него и дори го защищазатъ пламенно като синъ на единъ заслужилъ за града адмиралъ, окопити се и стана по-предизвикателенъ. Той дори се опита да изобличи генералъ Бравий въ интрига, предизвикана отъ завистъ и отъ други низки чувства. Това стигаше за генерала. Той веднага обяви дуелъ на княза и съ престорената учтивость при такива случаи го замоли писмено да си опредѣли своитѣ секунданти, като му прати своитѣ. Князъ Андрей прие дуела съ твърдото решение да го осуети по какъвто и да било начинъ, даже да го обърне въ оржжие срещу противника

си. И той веднага отиде при кмета и при управителя да имъ изложи станалото; същевременно ги замоли да не му отказватъ и своята закрила въ случай на нужда.

Този инциденгъ раздѣли веднага емиграцията на две: едни за генералъ Бравий, а други за князя. Първитѣ подъ булото на истината се стремѣха да достигнатъ до равенството на всички бѣжанци, а другитѣ, макаръ сжщо така привърженици на това равенство, се надѣваха, че чрезъ привилегированото положение на князъ Андрея ще могатъ да се добератъ до известни, ако и малки, ако и незначителни, блага за себе си. Тия две страни спорѣха всѣкидневно, създаваха кромоли и предизвикваха полицията да ги разкарва изъ участъцитѣ, отдето подържницитѣ на генералъ Бравий биваха веднага пущани.

Изостриха се и отношенията между гражданитѣ, които отъ отношения на лична почва се сведоха върху чисто политическа. Особено чувствително почна да се атакува окржжния управитель. Тия разкрития на Бравий дойдоха като зестра на неговитѣ противници отъ коалицията, и тѣ направиха още еднъжъ енергична постжпка предъ министра за неговото уволнение. Но и противната страна не спѣше. Особено силно се сблъскаха двете страни по въпроса за дуела. Хората на околийския началникъ желаяха той да стане на всѣка цена, като вѣрваха дълбоко въ сигурната ржка на генерала, а тия на окржжния управитель, облонени на законитѣ въ страната, бѣха противъ него. Първитѣ работѣха и насъскваха тайно, а вторитѣ се противопоставяха открито, почувствували здравата почва на законностьта подъ нозетѣ си. Министерството взе страната на последнитѣ. Понеже то не можеше да допусне въвеждането на тоя варварски начинъ за защита на честьта и у насъ, предписа да се приложатъ възможно най-строгитѣ мѣрки срещу враждуващитѣ страни, безъ да се дава предпочитане на която и да било отъ тѣхъ.

Околийскиятъ началникъ се почувствува отново уязвенъ, но не и отчаянъ. Въ негова полза бѣше последниятъ пасажъ отъ предписанието, и той подъ маската на безпристрастность покани на нѣколко пжти по-отдѣлно при себе си и князя, и генералъ Бравий, мотивиралъ поканата си съ необходимостьта да снеме полицейско дознание по обявения дуелъ. Желанието му бѣше да направи невъзможенъ живота на Андрей Николаевича и чрезъ неговото унижение да нанесе още единъ ударъ на управителя. Съ всѣко последващо повикване неговото поведение къмъ князя ставаше

все по сурово и по-сурово, додето най-сетне мина всички предѣли на учтивость и коректность.

— Ти наистина ли си князъ?

Князъ Андрей се слиса отъ въпроса. Той бѣше не само непочтенъ, но и нахаленъ. Какъ тъй може да се съмнява нѣкой въ княжеското му достоинство и надъ туй отгоре да се обръща къмъ него на „ти", както въ Русия не се обръщатъ дори къмъ горничнитѣ си? И, безъ да съобрази истината на своето положение, князътъ отвърна съ едва въздържано негодувание...

— Вие се съмнявате въ това? Азъ протестирамъ. Протестирамъ и срещу вашето обръщение на „ти"!

— Т. е., не че се съмнявамъ, но, знаете, почнахъ да не вѣрвамъ, че сте туй, за което се представихте тука. А следъ като ти смъкнаха чула...

Князътъ не изчака края на фразата, която, впрочемъ, не разбра тъкмо въ нейнитѣ специфично български изрази. Него отново и по-силно го заболѣ обръщението на ти, което ставаше двойно по-непоносимо следъ бележката, която бѣше направилъ. И той съ болезненъ, но енергиченъ тонъ замоли:

— Г-нъ началникъ, моля ви се говорете на ви. Така не съмъ свикналъ да се обръщатъ къмъ мене, както се обръщате вие. Азъ не съмъ ти, а вие.

Началникътъ, който се силѣше да не изпусне ни единъ звукъ, не разбра напълно, срещу какво, собствено, протестираше князътъ. Въ ума му се запечата само последната фраза, която той претълкува въ своя вреда. Драндабулски блъсна съ ржка върху масата и кресна:

— Какъ азъ да съмъ ти, а ти да си вие! Че като си князъ, да не си кой знае какво! Колко съмъ ги виждалъ азъ такива като тебе. Пъкъ и да ти кажа ли азъ? Не се пита какво си билъ, а какво си сега. Тия тамъ ваши титли и не знамъ какви ципури тука не минаватъ. Князъ може да си въ Русия, но тука си едно нищо. И не азъ съмъ ти, а ти си ти... Това добре да го знаешъ.

Очитѣ на княза се напълниха отъ мжка. Той кипѣше въ себе си отъ своето неволно безсилие, което не му даваше право да тури тоя господинъ на мѣсто, но, всепакъ, учтиво се поклони и понече да тръгне.

— Кжде, още имаме работа... Азъ трѣбва да зная, каква ти е госпожа... Какъ се казваше тя?... Хм... струва ми се, Вѣра Игнатиевна.

— Точно тъй... Жена...

Началникътъ го изгледа иронично и се усмихна.

— Знаемъ ги ние такива жени... Ама каква, — законна?

— Законна, щомъ е моя...

— А у насъ не е тй... Щомъ не е минало вѣнчило надъ главитѣ, законна жена нѣма.

Князътъ, уязвенъ, почти истерично извика:

— Господинъ началникъ!...

Разбралъ, че е сполучилъ да нанесе удара, както трѣбва, началникътъ снизходително заключи:

— Ха, така те искамъ. Сега... свободенъ си, — и му посочи съ ржка вратата. — Хубаво да помнишъ, кой е Драндабулски и какво може той. На пръста си може да завърти и хиляда княза като тебе.

Князътъ се поклони, пристжпи нѣколко крачки и се спрѣ залюлѣнъ отъ покруса.

— Но азъ ще се оплача на окржжния управитель...

— Оплачи се и на Господа, ако искашъ. Хайде сега много ти здраве. И, за да покаже, че малко го е грижа, кому ще се оплаче князъ Андрей, Драндабулски наведе глава надъ масата и зарови книжата, сложени върху нея.

XX

Когато излѣзе отъ канцеларията на началника, князъ Андрей Николаевичъ Лопатинъ не знаеше де да си намѣри мѣсто. Той бѣше така унизенъ предъ собственитѣ си очи, така уязвенъ, както не е билъ никога презъ живота си. И неволно си спомни всичко преживѣно отъ детинство до последни дни. Като на кинематографна лента образитѣ на миналото се редѣха единъ следъ другъ, единъ презъ другъ предъ духовнитѣ му взори и го изпълняха съ умиление. Тѣ бѣха толкова привлѣкателни, толкова трогателни, че и найлошитѣ преживѣлици, а тѣ бѣха малко, му се сториха нищо предъ обидното държане на началника. Нищо му се сториха и преживяванията при болшевишкия режимъ. Тамъ поне рискуваше съ живота си, и нравственитѣ му унижения, всепакъ, биха могли да се взематъ за жертва въ името на една отечествена идея. Пъкъ, най-сетне, тѣ идѣха отъ едни политически противници, които, отрекли държавата, естествено, отричаха и всичко, което е било вѣрно или е останало вѣрно на нейната минала традиция. А тука? Какво представлява той, какъвъ идеенъ врагъ би могълъ да бжде комуто и да било, какво значение има за хода и на общитѣ, и на личнитѣ работи неговото присжтствие? Каква пръчка може да представлява и на своитѣ, сжщо такива неволни изгнаници, какъвто е и самъ? Никаква. И иматъ ли смисълъ съревно-

ването и борбата помежду имъ, които доведоха до обявяването на тоя нежелателенъ дуелъ? И той, и тѣ, клонки отъ едно мощно, вѣковно дърво, което и съ най-тихия шумъ на листата си е докарвало въ тревога цѣлия свѣтъ, не се ли търкалятъ изкжсани и изпомачкани подъ нозетѣ на сждбата? Какво тогава иматъ да дѣлятъ? Де е смисълътъ на тѣхното вражеско съперничество? Има ли значение обстоятелството, че господаритѣ на страната, въ която сж подирили неволенъ приютъ, сж дали на едни повече, а на други по-малко? Дали, защото сж искали, защото сж могли. Но, както сж дали днесъ, така могатъ и да не дадатъ утре. Нима нѣкой може да се бърка въ тѣхнитѣ чувства къмъ този или къмъ оня, проявени въ единъ или въ другъ мигъ? Никой?

Но князъ Андрей не се спрѣ върху самата истина на неудобното си вече положение. Той дори не я прекара и презъ ума си. Иначе, щѣше, може би, да схване, че мнозина отъ неговитѣ сънародници сж противъ него не отъ завистъ за привилигерованото му положение и за сторенитѣ му почести, а отъ инстинктивно тачене на житейската правда. Тѣ добре знаеха, че неволнишкиятъ животъ често кара хората да се представляватъ за по-други, отколкото сж, но сжщо така добре помнѣха, че грѣшката на една утре може да се припише като недостатъкъ на всички. По-трезвитѣ отъ тѣхъ бѣха сжщо така склонни да мислятъ и да твърдятъ като князъ Андрея, че българскиятъ народъ е длъженъ да имъ отдаде дань отъ внимание като на освободители, но когато ще стори това, трѣбва да го стори възъ основа на действителни, а не на въображаеми заслуги. Не постжпи ли тъй, този добръ, признателенъ народъ ще открие дверитѣ на своитѣ гостоприемни домове за авантюриститѣ, за да остави гладни и обезволени именно тия, на които се припада по-голѣмъ дѣлъ отъ зачитане и грижа. Значи, въпросътъ, тука не е личенъ, а принципаленъ и то отъ чисто нравствено естество. Разреши ли се зле, неговото разрешение ще залегне въ сърдцата на хората, и ще създаде едно настроение, което никой не е въ състояние да разгони нито по логиченъ пжть, нито съ отношения, противни на тия, които сж го създали.

Така и стана. Отъ чисто хуманитаренъ, рускиятъ бѣжански въпросъ се обърна, особено за политиканствуващитѣ граждани, на въпросъ партиенъ. Масата не взимаше въ споветѣ около него никакво участие. Тя, макаръ на моменти да се влѣчеше ту подиръ едната, ту подиръ другата страна, продължаваше да вижда въ лицето на всѣки бѣжанецъ милъ и желанъ „братушка". Такъвъ бѣше за нея и князъ Андрей, неволната измама на когото сматряше като нѣщо твърде

обикновено: паднало му се на човѣка да го смѣтатъ за такъвъ, какъвто не е — виновенъ ли е той? Виновни сж тия, които лековѣрно сж му повѣрвали. И тя непреднамѣрено измѣни отношенията си къмъ князъ Андрея. Особеното внимание къмъ неговата личность се замѣни съ тжпо безразличие: прекжснаха и почтителни поздрави, и низки поклони. Той вече не бѣше нищо друго, освенъ обикновенъ бѣжанецъ, каквито сж всички други.

Тая промѣна въ отношенията къмъ него тежеше твърде много на князъ Андрея, но той бѣше безсиленъ да я поправи. Особено му дотежа тя, когато вниманието на интелигенцията, главно на младежьта, се устреми къмъ Холодковски и къмъ други двама негови сънародници, на които той по старъ навикъ гледаше отъ висотата на своето служебно положение. И, наистина, какво представляваха тѣ? Нищо. Единътъ, Федоръ Александровичъ Мерцаловъ, писатель, а другиятъ, Александъръ Владимировичъ Ниловъ, художникъ,— хора безъ служебенъ рангъ, безъ отличия за заслуги, безъ родови традиции. И, всепакъ, тѣхнитѣ имена се понесоха отъ уста въ уста, а сами тѣ биваха посрѣщани и изпращани по улицитѣ съ почтителни погледи. Но тѣ малко държаха на това внимание. Небрежни бѣха и къмъ външностьта си: измачкани дрехи, небръснати лица и шапки съ пречупени периферии. Надъ туй отгоре, вмѣсто да подирятъ отъ гражданитѣ и отъ сънародницитѣ си това, което поне сами мислѣха, че имъ се пада, тѣ се смѣсиха въ тѣхното пъстро множество, равни съ първитѣ и съ последнитѣ между тѣхъ. Ведно съ другитѣ и тѣ се суетѣха нагоре-надолу, за да припечелятъ нѣщо, което би имъ направило живота сравнително по-поносимъ. Художникътъ импровизира изложба, а писательтъ устрои четения на свои произведения. И изложбената зала, и салонътъ за четене се пълнѣха съ хора, които щедро плащаха и още по-щедро награждаваха съ удобрения и възторзи произведенията на руския духъ. Почнаха да дирятъ и двамата отъ всички страни, да ги канятъ по домоветѣ си и да имъ устройватъ малки интимни пиршества, въ които не се държаха официални речи, а се приказваше съ дълбоката откровеность на славянската душа. Особено силно впечатление, обаче, направи сказката на Холодковски, устроена отъ Петъръ Петровича и неговитѣ другари. Въ нея прокурорътъ на Петроградския апелативенъ сждъ изнесе съ едно дълбоко проникване въ действителностьта истината на руската трагедия. Името му стана веднага популярно. Направиха се безъ негово знание и постжпки да му се даде работа, която да подхожда на неговитѣ образователни и служебни качества, но той се

отказа отъ това немолено внимание: мжчно му било да се раздѣли отъ другаритѣ си работници. Тази му постжпка усили още повече симпатиитѣ къмъ него и той неволно стана герой на деня. Мѣстнитѣ вестници прибѣгнаха за интервюта до него, изнесоха му биографията тъй, както я бѣха научили отъ други, и по този начинъ обърнаха вниманието на ученитѣ срѣди въ столицата, които не закъснѣха да го поканятъ за титуляръ на вакантната въ университета катедра по углавно сждопроизводство.

Но най-много гнетѣше княза обстоятелството, че колкото тия обикновени негови сънародници се налагаха, дори въпрѣки желанието си, на общественото внимание, толкова той изчезваше отъ него. Едничкото, съ което още издаваше своето сжществуване, бѣше неговата блѣскава униформа, скжпоценнитѣ му ордени и златнитѣ генералски еполети.

— Вѣра Игнатиевна, тия хора наистина ли представляваха нѣщо и въ Русия?

— Кои.

— Писателтъ и художникътъ, напримѣръ. Какъ се казваха?

— Феодоръ Александровичъ Мерцаловъ и Александъръ Владимировичъ Ниловъ.

— Тѣ.

— Да.

— Азъ пъкъ не съмъ ги чувалъ.

— А другиятъ, Холодковски, не е ли сжщиятъ, който слѣзе съ насъ въ Варна?

— Сжщиятъ.

— Тия българи почнахъ да не ги разбирамъ. Увѣрявамъ те, забъркахъ се съ тѣхъ... Или, по-право, забъркаха ме. Та тѣ били съвсемъ безъ традиции хора...

Вѣра Игнатиевна се усмихна съжалително. Князътъ се почувствува засегнатъ, но нищо не отговори. Боеше се, ако се застжпи за своето достолепие, на което отдавна гледаше съ пренебрежение и Вѣра Игнатиевна, да не се създаде разривъ въ отношенията имъ, който можеше окончателно да го погуби. И безъ туй вече тя се държеше къмъ него съвсемъ хладно и предупредително и не еднъжъ му е давала да разбере, че едва, силомъ поддържа неволното си съжителство, което отъ день на день й става все по-нежелано и по-непоносимо. Но, всепакъ, културната гордость и родовото достоинство заговориха.

— На нали вече нѣмаме писатели като Пушкина, като Лермонтова, като Боборикина?

Последното име накара Вѣра Игнатиевна да се засмѣе гласъ.

— Андрей Николаевичъ, и последниятъ писатель ли е толкова голѣмъ?

Тука князътъ почувствува, че стѫпва здраво на краката си и натърти авторитетно:

— Защо не? И той е писалъ много. Знаете ли колко много е писалъ той, Вѣра Игнатиевна?

— Че отде ли пъкъ ще зная?— Тия думи бѣха изказани съ такава непреодолима ирония, че Андрей Николаевичъ побледнѣ отъ тѣхния язвителенъ тонъ.

— Но, Вѣра Игнатиевна, вие се издѣвате надъ мене. Вие ме третирате като...

— Така ли? Като какъвъ ви третирамъ? Любопитна съмъ да зная това.

Князътъ помисли малко, премина нѣколко пѫти по стаята и натърти:

— Като ординарецъ...

Това бѣше достатъчно за Вѣра Игнатиевна. Тя захвърли джакета си, разпраната подплата на който пришиваше, прилепи гръбъ до облегалото на стола и гордо изпѫчи гърди.

— А, значи, званието ординарецъ е нѣщо унизително за човѣка?

Мѫжката гордость се събуди у княза.

— Разбира се. Ординарецътъ е слуга... Най-долното звание въ войската.

— А генералътъ е най-високото, нали? Особено ако е и князъ?... Но кой ви е далъ вамъ правото да дѣлите хората на категории по тѣхното служебно положение? Кой ви е позволилъ на васъ, родовитѣ аристократи, които и военния чинъ получавате по наследство, да опредѣляте званията на хората като по-малко или повече унизителни? Царьтъ ли или традицията, която никога не е щадила истинския човѣкъ? Ако азъ бихъ ви третирала като ординарецъ, щѣхъ да ви считамъ за нѣщо повече, отколкото мислите, че сте.

— Какъ?... — почти истерично извика князъ Андрей.

— Така. Защото достоинството на човѣка не се крие въ това, което му е оставено въ наследство съ подплатата на едно дебело пустославие, а въ онова, което си извоюва той самъ съ своитѣ лични качества. Ако това не сте виждали въ Русия, дето генералътъ и ординарецътъ сѫ били поставени на различни плоскости, вижте го тука. Плоскоститѣ сѫ изравнени и върху тѣхъ се състезаватъ, макаръ и не при съвсемъ равни условия, князе и мужици, учени и прости, завидни военни чинове и презрѣни войнишки звания. Какво излиза? Печели не званието, не положението, макаръ на първо време тѣмъ да се дава предимство, а човѣкътъ

истинскиятъ,дейниятъ,пълниятъ съ съдържание човѣкъ. Предъ нашитѣ очи се изредиха хиляди окаяници. Дошли гладни, голи, презрѣни, безъ копейка въ джоба, тѣ всички си намѣриха мѣсто въ живота, освенъ насъ. Не е ли така? Едни — хамали на пристанището, други — слуги по кантори, трети — прекупчици и препродавачи, тѣ всички днесъ градятъ своето благо, като всѣки день притурятъ при него по нѣщо, най-малко, притурятъ съзнанието, че и днесъ не сж очаквали нищо наготово. Така ли е съ насъ? Не. Нашето пустославие ни кара да гледаме на всичко и на всички отвисоко, да очакваме наготово това, което мислимъ, че ни се дължи и, като не го добиемъ, да посѣгаме на малкото богатство, което сме донесли съ себе си.

Князъ Андрей се изпоти отъ мжка. Думитѣ на Вѣра Игнатиевна го парѣха като нажежени желѣза. Той, който бѣше водилъ полкове къмъ победа на бойнитѣ полета, сега се чувствуваше безсиленъ да сразi жестокитѣ мисли на Вѣра Игнатиевна, да сразi и себе си, останалъ и следъ тѣхъ пропитъ, до последнитѣ фибри на своето физическо и духовно битие, отъ убеждението, че всичко не може да върви все така, както е тръгнало. Той вѣрваше, че българитѣ ще се окопитятъ най-сетне и, окопитени, ще преценятъ, какво представляватъ хората като него, отъ които нѣкога е зависѣла, а може би и въ бждеще ще зависи тѣхната сждба. Нали болшевишкиятъ режимъ не е вѣченъ? Тогава тѣ, пренебрегнатитѣ сега, ще отдадатъ божието Богу, а касаревото кесарю.

— Ами ако не стане тъй? — запита Вѣра Игнатиевна.

— Толкова по-зле за тѣхъ. Значи, постилатъ си зле...

Вѣра Игнатиевна не знаеше: да плаче ли или да се смѣе.

— Княже, вие сте едно голѣмо дете...

Тия думи прелѣха чашата. И князътъ кресна заповѣднически:

— Азъ ви моля да не забравяте, кой стои предъ васъ.

— Азъ пъкъ, — отвърна съ спокойна усмивка Вѣра Игнатиевна, — да не забравяте, че стоите предъ живота, който не признава привилегировани и непривилегировани, а само достойни и недостойни. — После стана бавно, поклони се престорено низко и се зачете, облегнала се на кревата си. Облегна се на своя кревать и князъ Андрей, сложилъ шепи подъ главата си. Гърдитѣ му се подигаха високо и размѣстваха орденитѣ, които сякашъ потвърждаваха и отричаха едновременно думитѣ на Вѣра Игнатиевна. Вгледанъ изкосо въ тѣхъ, той се замисли. Не, тя не е права. Тя не може да бжде права. Тия ордени сж дадени именно за качества, за вжтрешни достоинства. Той нито се е молилъ

за тѣхъ, нито пъкъ ги е получилъ по незаслужено благоволение. Пъкъ и качествата на хората сж различни: едни сж родени за голѣми дѣла, а други не, едни сж годни да се справятъ съ дреболиитѣ въ живота, а други само съ неговитѣ голѣми задачи. Къмъ последнитѣ принадлежи той. И, намѣрилъ утеха въ тия си сжждения, той се облакати на възглавницата и се взрѣ въ Вѣра Игнатиевна. Тя забеляза това, но даде видъ, че се е зачела дълбоко.

— Вѣра Игнатиевна...

Тя сложи книгата до себе си съ пръстъ между страницитѣ и обърна лице.

— А тия ордени не говорятъ ли за вжтрешни качества?

— Все трѣбва да говорятъ. . . Но за качества преди и при други условия. За едни качества. Тия ордени показватъ, какъвъ си билъ, но не и какъвъ си сега...

— Който е билъ нѣкога нѣщо, той си остава винаги такъвъ...

— Нека бжде тъй... Евангелието пъкъ казва...

— Какво казва? . .

Вѣра Игнатиевна схвана, че ще прекали и отвърна:

— Забравихъ. — Па, като надвеси отворената книга надъ очитѣ си, прошепна: — Блажени нищи духомъ.

Настана онова неловко мълчание, което настжпва винаги, когато има да се каже нѣщо много, а се казва малко и не това, което трѣбва. Князътъ се гнетѣше отъ пренебрежителното държане на Вѣра Игнатиевна, което се усилваше съ всѣки день все повече и повече, а Вѣра Игнатиевна — отъ неговата невъзможность, нежелание или пъкъ душевна инертность да се справи съ истината на своето положение. Всжщность взето, днешната и бждещата участь на княза не я затрогваше чувствително. Тя добре знаеше, че всѣки си лѣга на такава черга, каквото самъ си постели. Но, всепакъ, природната склонность на човѣка да предава на околнитѣ си своитѣ чувства и разбирания на нѣщата я потикваше да взима по-живо участие въ сждбата на княза, макаръ той да й бѣше напълно безразличенъ. И гнетътъ, именно, произлизаше отъ това, че той самъ, иначе благороденъ и уменъ човѣкъ, е безпомощенъ подъ влиянието на унаследени качества и придобити привички да се ориентира въ действителното си положение и, ориентиралъ се, да прокара разликата между своето минало и настояще. За нея на моменти князътъ мязаше на дете, което, счупило кукличката си, продължава да вижда нейната главичка тамъ, дето сега се подава само ситенъ талашъ или пъкъ се сипятъ стърготини. Но гнетѣше я и чувството на отговорность предъ съвѣстьта си. Какъвто и да е князъ Андрей, предъ лицето на мнозина минава за неинъ

другарь въ живота, успѣхитѣ или неуспѣхитѣ на когото не могатъ да не се припишатъ и на нея. И тъкмо това я въздържаше още отъ решителната постжпка, която отдавна бѣше замислена. Преди да я направи, тя искаше или да събуди у княза усѣта къмъ реалното въ живота, или окончателно да се убеди въ невъзможностьта на това. Отъ жертвитѣ не се плашеше. Широка артистична душа, тя бѣше готова да жертвува и време, и спокойствие, и скжпоценноститѣ си, безъ да й трепне окото, стига да постигне известни резултати.

XXI

Князътъ мислѣше друго. Отдалъ своето паднало реноме на интриги и сплетни, пуснати отъ неговитѣ сънародници, обяснилъ си всичко съ завистьта имъ, родена отъ почеститѣ, които му се направиха, той подозираше и Вѣра Игнатиевна въ мълчаливо съгласие съ тѣхъ. Иначе не можеше да си обясни нейната хладность и нервность, както и желанието ѝ да му наложи своя начинъ на мислене. Тая промѣна приписваше въ значителна степень и на осуетения отъ властитѣ дуелъ. Макаръ и нежеланъ, князътъ най-сетне би го приелъ, не защото самъ е поклонникъ на саморазправата, а защото така повеляватъ осветенитѣ отъ традицията условности за защита на честь и достоинство. Но да се яви на двубоя скритомъ, въпрѣки запрещението на властитѣ, значеше да се обяви противъ законитѣ на страната, въ която бѣше намѣрилъ гостоприемство. Да бѣше увѣренъ, че той ще бжде жертвата, пакъ както и да е. Ами ако би падналъ генералъ Бравий? Това не значеше ли, той, князъ Андрей, да отиде направо отъ банкетната зала въ затвора? Сигурно обаче Вѣра Игнатиевна не мисли така. По-романтични отъ мжжетѣ, женитѣ винаги сж готови да дадатъ предпочитание не на правата, а на външно героичната страна при всѣки споръ. Тѣ, нѣжни и чувствителни, сж готови да припаднатъ предъ вида на димящата кръвь, но и да стегнатъ кървавата ржка на убиеца, въ когото виждатъ въплъщението на силата, на смѣлостьта, които така много ги привличатъ. Въ своето преклонение предъ грубостьта на човѣшкитѣ прояви, предъ необузданата жестокость на гнѣва женитѣ сякашъ дирятъ примирението на дветѣ крайности — безкрайната милость и безкрайното коравосърдечие и, просто, въ мистически унесъ се стремятъ къмъ него. Само така може да се обясни женската вѣрность къмъ кръвожадния мжжъ и, обратно, женската лекомислена изневѣра на достойния, на благородния съпругъ. Нѣкои ще кажатъ, че това се дължи на страха имъ, въ първия случай, и на увѣреностьта имъ, че тѣхната противонрав-

ствена постжпка ще остане ненаказана, при втория. Ала това не е вѣрно. Не може и да бжде вѣрно, защото. . .

Князътъ не си довърши мисъльта: нѣкой почука на вратата и натисна дръжката. Вѣра Игнатиевна скочи, оправи си набързо фустата, погледна коситѣ си въ огледалото, причеса ги и затъкна прибора на кока си. Стана и князъ Андрей, сложилъ ржка върху облегалото на стола.

— Влѣзте.

Рижавата глава на една тънка фигура се показа презъ вратата.

— Може ли?...

Князътъ и Вѣра Игнатиевна кимнаха удобрително.

— Позволете да ви се представя: Валентинъ Валериановичъ Розенкранцъ... — Па, като се усмихна презъ жълтитѣ си зжби, шеговито додаде: — но не героя на Шекспира.

— Това се вижда, — отвърна Вѣра Игнатиевна.— Затуй пъкъ, може би, герой отъ нашето време.

— Да, но не Печоринъ.

После гостътъ доизреди останалитѣ си титли. Вѣра Игнатиевна и князътъ научиха, че Розенкранцъ е билъ студентъ по инженерство, което се виждаше и отъ цвѣта на фуражката му, и отъ емблемата ѝ, че е участвувалъ въ армията на Врангела, дето достигналъ до чинъ пионеренъ поручикъ, но безъ униформа, и че сега, за да улесни съотечественицитѣ си, отъ добри чувства е решилъ да открие нѣщо като заложно посрѣдничество.

— Знаете, не всѣкиму прилича да залага известни вещи. Неудобно е... Та и не всѣки умѣе. Тука се искатъ качества... Не можете си представи какви качества: и ловкость, и познаване ценитѣ на нѣщата, и долавяне нуждитѣ на пазара, и... Повѣрвайте ми: и малко нахалство, ако мога така да се изразя.

Розенкранцъ не се понрави на княза:

— Особено нахалство.

— Съвсемъ сте прави, ваше сиятелство. Безъ такова не може да се стигне до никжде. Човѣкъ рискува нито да бжде посрещнатъ, нито изпратенъ, както подобава.

Князътъ взе тия думи като ловъкъ намекъ срещу него и се начумери. Но Розенкранцъ не забеляза тая промѣна въ лицето на княза или пъкъ се престори, че не я е забелязалъ. И той продължи:

— Освенъ това съмъ и нѣщо като импресарио. Цельта ми, повѣрвайте ми, искрено ви казвамъ това, е да организирамъ нашитѣ артистически и прочие сили. Азъ смѣтамъ, че ние сме длъжни да покажемъ на тия прости хора — сѣщате

се кои — какво сме и какво можемъ. Па, освенъ това, може и да се припечели за тѣхъ нѣщо, думата ми е за артиститѣ. Защо, напримѣръ, Вѣра Игнатиевна да не използува своя изряденъ талантъ...

Изненадана и поласкана въ сжщото време, Вѣра Игнатиевна го прекжсна.

— А вие отде знаете моя талантъ? Изобщо, отде знаете нѣщо за мене?

Розенкранцъ взе позата на обиденъ:

— М-me, вие трѣбва да имате, изобщо, лошо мнение за руската интелигенция, ако мога да се изразя така. Че кого ще знае тя, ако не своитѣ първи хора, като негово сиятелство, взелъ такова славно участие при Варшава, при Карпатитѣ, и като васъ, примадоната отъ... Извинете, щукна ми изъ ума.

— Все едно. Вие знаете да правите комплименти...

— Протестирамъ. Комплименти не. Зная да казвамъ истинитѣ такива, каквито си сж всжщность. Азъ, разбирате, съмъ поклонникъ на истината и правото. Само тѣ сж ме вдъхновявали въ моя животъ досега, ще ме вдъхновяватъ и занапредъ... — Па, като извъртѣ ловко мисъльта си, продължи: — А какво ни говори истината? Едно: че ние сме дарено племе, и че намъ е писано да обновимъ свѣта. Иска се само да организираме нашитѣ сили. Ето съ тая трудна, но благородна задача съмъ се нагърбилъ азъ. Ще успѣя ли, зависи не само отъ мене.

— А кой ви е далъ правото да се нагърбвате съ тая задача, сиречъ да си намѣтате тогата на организаторъ?

Розенкранцъ намѣсти пенснето си и погледна надъ него.

— Извинете, ваше сиятелство, но въпросътъ ви... — Розенкранцъ не намѣри подходна дума... — Т. е., искамъ да кажа, че такъвъ въпросъ не е неумѣстенъ... Но... Само че въ забъркани времена като днешнитѣ... видите ли... не може да се седи съ скръстени ржце. И ето азъ поискахъ да пожертвувамъ сили за благото на ближния. Така... чисто по евангелски... Защото... има работи, които трѣбва да се извършатъ, а не всѣки може да стори това. Напримѣръ, да се продаде нѣкоя вещь, скжпа и мила, но вече излишна... Думамъ излишна не затуй, че не трѣбва, а знаете... Биватъ различни моменти въ живота на човѣка. Тогава? Иска се посрѣдникъ. Ето де е всичкото. Мжчно е самъ човѣкъ да се отдѣли отъ нѣщо близко. И то какъ? Да тръгне и да го предлага на хората. Това е екзекуция, ваша

сиятелство, екзекуция, която е по силата на малцина. Единъ видъ детеубийство...

— Значи, трѣбва палачъ.

— Ако щете... палачъ. Но палачъ, който пази достоинството на човѣка, който го държи високо предъ очитѣ на обществото. Я си представете, напр., какво ще бжде, ако вие се решите по неволя, разбира се... нека Богъ не дава това... да продадете нѣкоя ваша скжпоценность... Какво ще кажатъ хората? Князъ Андрей Лопатинъ и пр... Правъ ли съмъ? Впрочемъ, вече дочухъ за бижута и т. н... Говорятъ... А така чрезъ мене негово сиятелство князъ Андрей ще преживѣе само една болка. Болката, че е принуденъ да се лиши отъ нѣкой предметъ. Останалото спестява, тъй да се изразя. Самиятъ процесъ на търгуването, който е най-мжчителенъ, остава скритъ за него. Скритъ за хората остава и негово сиятелство. Сжщото е и съ таланта. Какъ, моля ви се, Вѣра Игнатиевна ще отиде да каже на хората или на цѣлото общество, че тя е и пр.? Неудобно. А за мене е друго: азъ ще говоря за трето лице... Това сж на гледъ дребни работи, ваше сиятелство, но тѣ си иматъ своята дълбока психология, така да се изразя. Правъ ли съмъ, Вѣра Игнатиевна?

Вѣра Игнатиевна поклати удобрително глава. Това удобрение предизвика видимо недоволство у княза и той се сопна:

— А васъ кой ви прати тука?... Ние нѣмаме, какво да продаваме, а и Вѣра Игнатиевна не е артистка. Тя е моя жена.

— Княже!... — възмутено извика Вѣра.

Схваналь неудобното си положение, Розенкранцъ се поклони и понече да излѣзе.

— Извинете... Но, всепакъ, когато, не дай Боже, ви потрѣбвамъ... Вмѣсто при други, при мене по-добре. — И той сложи картичката си съ адреса и съ означението на своитѣ многобройни занятия. — Моитѣ поклони... Тука съмъ още нѣколко деня.

— А после? — неволно запита Вѣра Игнатиевна.

— После въ София. Столиченъ градъ, тъй да се изразя, друго е. До виждане.

Взеляъ внезапно решение, князътъ го спрѣ.

— Почакайте...—И, като посегна къмъ масата, подаде му своя скжпоцененъ филигриновъ портъ-сигаръ.

Розенкранцъ пое портъ-сигара, разгледа го съ окото на вещъ човѣкъ и го сложи на масата.

— Мжчно ще се намѣри купувачъ за него тука: скжпа работа. Само рубинътъ струва...— Но не каза колко.

— Тогава?

— Нѣщо друго...—И, като се озърна на всички страни, спрѣ погледи върху княза. — Може ордени.

Тия думи прозвучаха като безподобна гавра въ ушитѣ на княза. Бръчката на челото му се врѣза дълбоко, гърлото му се задуши и той почти политна като замаянъ. Но вмѣсто крѣсъкъ излѣзе истериченъ смѣхъ отъ устата му:

— Ордени, че кому сж потрѣбвали тѣ?

— Именно, защото никому не трѣбватъ. Купуватъ ги за златото и...

— Никому! И томува, комуто сж дадени за отличие?...

— Извинете, ваше сиятелство, не искахъ да кажа това, ако мога така да се изразя. Но всичко на тоя свѣтъ е условно... Сиречь, възможно е при известни условия, при дадени, строго опредѣлени условия. Това е една толкова проста истина, нали?... Впрочемъ, вие днесъ не сте излизали изъ града... И вие, Вѣра Игнатиевна, да?

— Тогава трѣбва да сте чели...

— Какво?... — въ очакване на нѣкаква неприятна весть извикаха почти едновременно и князътъ, и Вѣра Игнатиевна.

— Не сте? Моля... — Розенкранцъ бръкна въ вжтрешния джобъ на палтото си, извади връзка измачкани книжа и поднесе на Вѣра Игнатиевна единъ новъ, току-що сгънатъ печатанъ листъ. Моля, — прочетете...

Вѣра Игнатиевна обзрѣ въ една секунда писаното, макаръ да не разбираше добре български, и мълчаливо го подаде на княза. Тя по интуиция схвана съдържанието на обявата, отъ която ѝ се хвърлиха въ очи само нѣколко думи: „оржжие“ и „бойни отличия“.

Князъ Андрей втренчи очи въ обявата, бави се надъ нея, разтри два пжти челото си и я подаде пакъ на Розенкранца, преторилъ се, че нищо не разбира.

— Не разбирамъ.

— Тогава, ако обичате, да ви я преведа азъ. И, безъ да чака покана, Розенкранцъ започна бавно и натъртено:

„Варненско комендантско управление. Обявление № 3223 отъ 12 декемврий 1920 год. Възъ основа телеграмата на Министерството на Войната подъ № 18,428 отъ 11 т. м., издадена възъ основа решението на министерския съветъ, съобщава се на всички бѣжанци отъ братската руска армия, че имъ се запрещава да носятъ отъ днесъ нататъкъ, каквито и да било оржжия и военни отличия като: сабли, пистолети, ордени и погони. Прави се изключение за академическитѣ

значки и за кръстоветѣ за храбрость, получени презъ време на освободителната руско-турска война. Несъобразилитѣ се съ тая заповѣдь ще бждатъ подвеждани подъ отговорность, а отличията имъ силомъ изземвани въ полза на държавното съкровище." Комендантъ (не се чете).

Князътъ почувствува, че потонътъ се люлѣе подъ краката му: толкова страшна и въ сжщото време толкова невѣроятна му се стори тая разпоредба. Но, като се оборави малко, той я намѣри за възможна. Всепакъ, протегна ржце къмъ обявата и я зачете самъ.

— Орджия... това разбирамъ: орджия. Но „военни отличия," нима това значи „военни ордени?"

— Да, четете по-нататъкъ: сабли, пистолети, ордени, погони...

— Не, тука има недоразумение. Това не може да бжде. Най-малко, не може да се отнася до мене.—И той запрати пренебрежително заповѣдьта.

Розенкранцъ я улови на въздуха и я пъхна въ джоба си.

— Не, не може да бжде. Първо, защото ние се намираме въ братска страна, второ, защото сме проливали кръвь за нейното освобождение и, трето... Та ордени носятъ и гражданскитѣ чиновници...

Вѣра Игнатиевна кипна:

— Княже, оставете се най сетне отъ своето лековѣрие. Вие ставате непоносимъ съ него?

— Какъ?

— Съ него. Забравяте ли, че и българитѣ следъ тази война не сж свободни сами да правятъ всичко, каквото си щатъ? Не допущате ли, че тази разпоредба имъ е наложена отъ бившитѣ съюзници на Русия, които, като забъркаха работитѣ у насъ, гледатъ да убиятъ военния духъ у руситѣ, дето и да се намиратъ тѣ?

— Това е невъзможно...

— Всичко е възможно, ваше сиятелство, — каза Розенкранцъ съ тонъ на сжщо огорченъ отъ тая заповѣдь човѣкъ. — Всичко е възможно... И тъй, на ваше разположение.

Когато останаха сами, Вѣра Игнатиевна почувствува, че едно успокоение обхваща цѣлото й сжщество. Тя повѣрва, че князътъ, най-сетне, ще се сепне отъ вестьта и ще подири истинскитѣ пжтища, по които да съхрани своето човѣшко достоинство. А тѣ не могатъ да бждатъ други, освенъ отрешение отъ миналото и здраво стжпване върху почвата на сегашното. Ударътъ, който и тя намираше твърде болезненъ и неочакванъ за човѣкъ, свикналъ да се вижда само въ външнитѣ белези на своя служебенъ рангъ, ще извърши своето

благотворно въздействие върху княза тъй, както плесницата възвръща въ съзнание хипнотизирания болникъ. И, за да умекчи болкитѣ на княза, закрачилъ като сомнабулъ изъ стаята, тя се обърна меко и състрадателно къмъ него:

— Напразно се тревожите, Андрей Николаевичъ. Вашето спокойствие е много по-ценно отъ това, което ви отнематъ.

Но тия думи произведоха тъкмо обратно въздействие. Вмѣсто да успокоятъ княза, тѣ сякашъ отпушиха клапата на накипѣлото му негодувание:

— Народъ! Не, стадо отъ простаци. Хора, които сж загубили всѣко нравствено чувство. Ако не бѣха такива, щѣха ли да дигнатъ оржжие срещу своитѣ освободители!

Сега на свой редъ кипна и Вѣра Игнатиевна:

— Княже, когато тоя народъ те взе не за това, което си ти, той бѣше добъръ. Добра бѣше и неговата армия, достойна за своя учитель — руската. Когато той самъ, сломенъ, може би, подъ натиска на други, посѣга къмъ дреболитѣ на униформата ни и къмъ самата униформа дори, за да запази насъ като тѣло и душа, стана въплъщение на всичко лошо. Де е тука логиката?

— Логиката?... Въ правото ми да бжда това, което съмъ азъ.

— Добре, да бждешъ ти, но не и твоята униформа.

— Съжалявамъ...

Вѣра Игнатиевна се облегна на кревата си и взе книгата. Тоя видъ на безразличие, не — на безразлично нехайство, го сбѣси. Князътъ приближи до кревата ѝ, надвеси се надъ нея и процеди...

— Вие, вие сте...

Но Вѣра Игнатиевна отрази обидата:

— Княгиня, княже...

XXII

Негово сиятелство се завърна моренъ и покрусенъ. Той нито поздрави Вѣра Игнатиевна, която токущо се бѣше прибрала, нито пъкъ я погледна. Престори се, че не забеляза неговото влизане и тя, дала си видъ, че е задълбочена въ книгата, която държеше низко надъ очитѣ си. Но презъ крайчеца на окото си наблюдаваше всѣко движение на княза. Тя видѣ, какъ той, просто, запрати шинелата си върху таблата на своя кревать, какъ седна върху одеялото, какъ се съблѣче мундира и го сложи върху колѣнетѣ си, каточели искаше да го облѣче на тѣхъ. Така той се бави дълго въ нѣкаква ежка размисъль. После взе нервно джобното си ножче отъ исата и отрѣза примката, на която се крепѣха орденитѣ. Тѣ

иззвънкаха въ разтрепераната му ржка и се залюлѣха. Князътъ извърна мжченическо лице, каточели отвратенъ отъ собствената си постжпка, и запрати орденитѣ задъ себе си на кревата.

— Свърши се!

Вѣра Игнатиевна продължаваше да мълчи и да наблюдава. Сега той взе шашката, поглади портупея болезнено и нѣжно като детска главичка преди дълга раздѣла и се замисли надъ сребърната дръжка. Тя, украсена съ златни инкрустации, лъщѣше надъ колѣнетѣ му и говорѣше съ тихия, дълбокия гласъ на миналото за онова, което е билъ той, и което можеше да бжде. Нервна тръпка като глуха мълния мина презъ областьта на сърдцето му и се спрѣ тъкмо надъ хълбока въ малка огнена точка, която го припари и го накара инстинктивно да опъне кракъ. Очитѣ на княза се налѣха отъ вжтрешенъ непреодолимъ гнетъ. Въ тая минута, да би могълъ, той би стжпилъ върху всички тия неправди въ свѣта, които рушатъ не само илюзиитѣ на човѣка, но и самия човѣкъ такъвъ, какъвто е създаденъ отъ дѣди и прадѣди, какъвто е създаденъ и отъ себе си, и би отървалъ чрезъ личното си спасение цѣлото човѣчество отъ кошмара на обществения капризъ. Жалното е, че бѣше слабъ да стори това. Слабъ не само той, а слаби бѣха и всички около него. И сякашъ за пръвъ пжть прозрѣ, че надъ личната воля, надъ личното право, надъ личното щение на човѣка тежи една непреодолима сждба, която прави неспокойни и нещастни тия, които не я признаватъ, а тихи и примирени ония, които предварително сж се подчинили на нейното всевластие. Но той не бѣше отъ последнитѣ. Той, който не еднъжъ бѣ мислилъ за Бога, който не еднъжъ го бѣше дирилъ и на земята, и на небето, не можеше да си представи, че Божията воля не е една необорима целесъобразность, разумна въ най-дребнитѣ, си прояви, а единъ нелогиченъ капризъ. И сега въ единъ мигъ трѣбваше да промѣни цѣлия си мирогледъ и да приеме, че надъ насъ всѣкиминутно тегне началото на неизвестностьта, което нито може да се предвиди, преди да се е проявило, нито пъкъ може да се мотивира, когато се прояви. Най-странното, обаче, е тамъ, че тази неизвестность винаги заварва човѣка неприготвенъ. И, за да провѣри последната си мисъль, която свиваше и разпущаше душата му като физхармоника въ ржцетѣ на селски халосникъ, той се обърна къмъ Вѣра Игнатиевна:

— Простете, но какъ мислите вие: има ли логика въ живота?

Тя стана, захлупи книгата върху плика до нея, и пристжпи къмъ княза, безъ да му отговори веднага.

— Има.

— Какъ? Има логика? Логика тамъ, дето не можешъ нищо да предвидишъ, нищо да мотивирашъ?

— Да. Само че, княже, нашата логика, съ която си служимъ всѣки день, не е логиката на онова голѣмо, необхватно, таинствено дори, което ние наричаме ту предопредѣление, ту сждба, ту космично начало... Азъ поне така мисля, макаръ никога да не съмъ се занимавала съ тия отвлѣчени въпроси, а винаги да съмъ приемала всичко въ този му видъ, въ който ѥе е налагало то на моето съзнание.

— Не, логикитѣ не могатъ да бждатъ две. Не могатъ, защото и ние сме частици отъ това космично начало. А което е законъ за частицата, не може да не бжде законъ и за цѣлото.

— Но, ако частицата изхожда при своята логика отъ малкия обсегъ на своя опитъ и отъ несъвършенството на своитѣ органи?...

Тоя въпросъ наистина затрудни княза. Той закрачи бързо изъ стаята, премѣсти съ безразличие шашката си въ жгъла, каточели сега тя бѣше загубила способность да буди спомени у него, и посочи къмъ тавана.

— А Богъ създалъ човѣка по свой образъ и подобие...

— Да, създалъ човѣкъ, но не Богъ. Подобието никога не е първообразъ...

— Не. Вие никакъ не можете да ме убедите, че има смисълъ и логика въ всичко туй, което става съ насъ. Защото, ако имаше такава, синоветѣ на единъ освободенъ народъ не щѣха да постжпватъ съ насъ така, както постжпватъ сега. Логиката на освободения, на тоя, комуто е направено добро, води къмъ признателность. Непризнателностьта пъкъ, така да се каже, е нравствено-логична анархия... И какво искаме ние, които сме лѣли тука кръвь? Нищо... Хлѣбъ. А въ замѣна, какво намираме? Оскърбления, унижения...

— За насъ досега не можехме да кажемъ сжщото.

— Логичното е да не кажехме никога.

Вѣра Игнатиевна сви рамене.

— А то?...—И князътъ разправи за днешнитѣ си преживявания. Отначало тсй взелъ обявата, донесена отъ Розенкранца, за подложна, за срѣдство да се изнудятъ лековѣрнитѣ хора. Затова и отишълъ да се убеди въ нейната достовѣрность. Най-напредъ се отбилъ въ общинското управление. Но кметътъ не го приелъ: казали му прислужницитѣ, че е заетъ въ нѣкаква комисия. Това го разядосало много, но,

нѣмало що, трѣбвало да преглътне горчивия хапъ. После се отправилъ къмъ управителя. Той призналъ, че действително имало такава заповѣдь, но че изпълнението ѝ било възложено на военнитѣ органи, които още изпълнявали военно-полицейската служба въ страната. Тогава не му оставаше нищо друго, освенъ да подири коменданта. Последниятъ го приелъ чисто повоенному съ всичкото внимание, което дължи единъ по-доленъ чинъ на другъ по-горенъ. Но и тамъ не го огрѣло нищо. Заповѣдьта била категорична и безусловна. Никакви изключения, освенъ посоченитѣ въ нея. Комендантътъ, самъ военененъ, добре знае, какво значи подобна заповѣдь, но нѣмало, какво да стори. Колкото се отнася до него, той е готовъ да се прави, че не вижда военнитѣ и бойни отличия на княза, но не е увѣренъ, че сжщо така ще постжпятъ и гражданскитѣ власти, особено сега, когато сжществува пъленъ антагонизъмъ помежду имъ. Още по-малко е увѣренъ въ руската емиграция Вече мнозина сж протестирали и устно, и писмено срещу привилегированото положение на княза, който, споредъ тѣхъ, съвсемъ не заслужавалъ това. Комендантътъ прибързалъ да прибави при тия думи, че той съвсемъ не билъ на тѣхното мнение, но, всепакъ, като обективна и безпристрастна власть не можелъ да не го вземе предвидъ. Особено наблѣгали тѣ на факта, че князътъ заема, и то безплатно, една отъ най-хубавитѣ стаи въ най-добрия хотелъ, а тѣ сж длъжни да плащатъ скжпо и прескжпо отъ скромнитѣ си срѣдства за отвратителни дупки по тавани и подземия и да спятъ безъ легла и завивки. „Ако ще чествувате него като синъ на освободитель (тукъ комендантътъ пакъ подчерталъ, че той знае, какво е емигрантска психика, и колко отрицателни качества развива тя у човѣка), какъвто той не е, длъжни сте да въздадете сжщото и намъ; отказвате ли го на насъ, не можете и не бива да го давате само нему." Следъ прочитането на тоя пасажъ комендантътъ изгледалъ съ състрадание княза и го запиталъ, какъ би постжпилъ той на неговото мѣсто като храбъръ и достоенъ воинъ...

Тоя разказъ, който сне княза отъ областьта на метафизичнитѣ настроения върху почвата на реалностьта, даде възможность на Вѣра Игнатиевна да го запита кротко:

— А вие какво му отговорихте?

— Че какво друго бихъ могълъ да му отговоря? Азъ бихъ постжпилъ така.

— Значи, има логика. Логика има и... — Тя взе разпечатаното писмо, пратено отъ общинското управление, и му го подаде.

XXIII

Тръпенъ отъ неприятнитѣ вести днесъ, князътъ се побоя да поеме писмото. Той само запита, какво пише въ него. Но Вѣра Игнатиевна не му отговори, защото знаеше, че мжчното проникване въ българския текстъ ще подействува подготвително на княза и ще направи удара отъ неприятната весть по-малко тежъкъ. Всжщность, тя би желала прѳтивното, увѣрена, че колкото по-силни и по-внезапни бждатъ страданията на княза, толкова по-лесно ще се окопити той въ условията на заобикалящата го действителность. Но природата ѝ на жена, нѣжна и благородна жена, не ѝ позволяваше да се прави тя сама не само съучастница, но и свидетелка на страдания, които не би желала никому, особено на себе си.

Князътъ пое писмото съ разтреперани ржце и го зачете. При всѣка дума, върху която се спираше, за да я преведе съ съответната руска, той се намръщваше и поглеждаше къмъ Вѣра Игнатиевна, като чели отъ нея очакваше разгадката на своето недоумение.

„Въпрѣки добритѣ чувства, които хранимъ къмъ синоветѣ на освободителя народъ и частно къмъ Васъ, ние се виждаме принудени съ болка на сърдце..." Князътъ отстрани писмото отъ очитѣ си.

— Що значи това?

— Четете по-нататъкъ.

—...„да ви съобщимъ, че отъ днесъ общинския съветъ, протоколъ № 35, отказва да се грижи за Вашата издръжка, както и да плаща за наеманата отъ Васъ стая..."

Вѣра Игнатиевна очакваше, че следъ тия думи князътъ ще извика истерично и ще се раздруса отъ гнѣвъ и угнетение. Затова тя, ужъ неволно, приближи до него и се надвеси надъ писмото. Но той не каза нищо, а само отпусна немощно ржце като тежко нараненъ човѣкъ, обори глава и спрѣ мжтенъ погледъ въ нозетѣ си. Въ тая минута той се стори толкова жалъкъ, толкова безпомощенъ на Вѣра Игнатиевна, че въ нея цъвна къмъ него цвѣтътъ на презрението, което отдавна бѣше напжпило въ душата ѝ. Тя почувствува непреодолимо желание да ритне тази статуя, която сама се бѣше смъкнала отъ пиедестала си, за да се завъргаля въ праха само поради своя страненъ навикъ да гледа свѣта въ себе си, а а не себе си въ свѣта.

— Сега?

Вмѣсто да отговори, самъ князътъ запита:

— Какво да се прави, Вѣра Игнатиевна?

Вѣра Игнатиевна се усмихна иронично:

— Тоя въпросъ трѣбва да излѣзе отъ устата на жена, а не на мжжъ.

— Вѣрно е,—примирително прошепна князътъ.—Но тука какъвъ мжжъ съмъ азъ? Мене ми е отнето всичко, което ме правѣше такъвъ, какъвъ бѣхъ отъ рождение. Азъ вече съмъ едно ошмулено дърво, което очаква само селска сѣкира, за да бжде отсѣчено. Какво ми остана мене отъ всичко онова, което ми проправяше пжтя въ живота? Титла ли, звание ли, служебно положение ли, отличия за сторени заслуги ли, връзки ли? Връзкитѣ ми останаха въ Русия. Тукашнитѣ — ето ги. — И той посочи на писмото, като го смачка и пусна на пода.—Чинътъ е още на раменетѣ ми, но той вече нѣма значение; орденитѣ лежатъ тамъ, а на мундира ми сж само тѣхнитѣ пришивки, малки, черни точици, достатъчни, обаче, да погълнатъ всичко туй, което съмъ билъ и което можехъ да бжда. Титлата — тя е само празенъ звукъ за тоя народъ, който не признава въ своята селащина ни връзки съ миналото, ни традиция...

— Имате право. Но само това ли бѣхте вие? Не остана ли нищо друго у васъ — въ гърдитѣ ви, въ главата ви?

— Да, остана само единъ смутъ, толкова по-голѣмъ, колкото по-малъкъ се виждамъ предъ собственитѣ си очи...

Вѣра Игнатиевна се сопна:

— Княже, елате на себе си. Вие сте ми никакъвъ. Но пакъ ме боли за васъ, боли ме за човѣка, който самъ погубвате въ себе си. Засрамете се най-сетне. Грѣшно е да се хленчи като дете тамъ, дето се иска борба.

Тия думи прелѣха чашата. Князътъ се хвърли отъ една крайность въ друга. Контраститѣ на душевнитѣ преживявания, които сж винаги въ най-близко съжителство, се смѣсиха въ гърдитѣ му, сплетоха се въ едно и избухнаха като гжсти кълба димъ отъ дълго тлѣлъ пожаръ.

— Никаква? Какъ никаква... Вие сте ми вече жена.

— Жена! Азъ жена на човѣкъ, който никога не е билъ въ душата си мжжъ!

Князътъ се забрави. Той кресна и замахна съ ржка въ въздуха, каточели искаше да удари нѣкакво настройно привидение.

— Мълчете!

Но Вѣра Игнатиевна не се въздържа. Нейниятъ гласъ прозвуча така странно, че сама се уплаши отъ него. Но тая уплаха я потикна да повдигне гласа си още по-високо, сякашъ отъ желание да се убеди, че той е неинъ гласъ, и че зависи напълно отъ нейната воля.

— Азъ? Азъ да мълча? Защо? Защото имате нѣкакво право надъ мене? Нѣкакво случайно право, каквото е и правото ви да носите титла?!

Вѣра Игнатиевна почувствува, че прекали, но вече бѣше късно да се поправи. И, съзнала своята вина, тя застана виновно, готова да посрещне и хула, и презрение. Но князътъ, зашеметенъ, не ѝ отвърна нищо. Това я победи. Вѣра Игнатиевна изхлипа, закри лицето си съ шепти, прихлупи се надъ кревата и се раздруса въ нервенъ плачъ.

Князътъ, винаги немощенъ предъ женскитѣ сълзи, поиска да ѝ каже думи за утеха, но, като не намѣри такива, побѣснѣ отъ злоба къмъ себе си. Обхвана го една такава ярость, каквато бѣше изпитвалъ само въ детскитѣ си години, когато бѣше слабъ да отмъсти на домашнитѣ си за сторена несправедливость къмъ него инакъ, освенъ като си разкжса дрехитѣ. И безъ да дава отчетъ за постжпкитѣ си, той започна да разхвърля съ едно страшно настървение всичкитѣ си военни принадлежности изъ стаята. Но, когато погледътъ му падна върхурев олвера, той го взе, загледа се съ примреженъ погледъ въ него и го повдигна инстинктивно къмъ челото си. Единъ мигъ, и всичко ще се свърши. Ала, вмѣсто да натисне спусъка, князътъ отсѣче отмалѣла ржка, гнѣвно проклелъ своето малодушие.

— Господи!

И съ възмущение къмъ себе си запрати револвера въ жгъла на стаята. Чу се внезапенъ гръмъ, и куршумътъ се заби въ стената подъ кревата на Вѣра Игнатиевна.

— Княже!...—Вѣра Игнатиевна се хвърли отгоре му, обхвана го и прилепи глава до изкривеното му отъ страдание лице.

Той не отговори нищо, отправилъ погледъ къмъ дулото на револвера, отъ което още струеше тънка ивица димъ.

ЧАСТЬ ВТОРА

I

Отъ източнитѣ мансардни стаи на хотелъ „Комерсиялъ“ София, наистина, има изгледъ на единъ напълно модеренъ градъ. Предъ погледа на чужденеца се възправятъ празднично промѣнени най-добритѣ постройки на града, които говорятъ не само за стремежа на младата столица да наподоби столицитѣ на голѣмитѣ държави, но и за нейнитѣ постижения. Ето, тъкмо отпредъ е гиздавиятъ народенъ театъръ съ своитѣ стройни колони и съ бронзовитѣ си емблеми надъ тѣхъ. Масивни и тежки отблизо, отдалечъ тѣ излъхватъ нѣкаква лекота, която имъ дава видъ на изрѣзки срѣдъ влажния въздухъ на зимния день. Тѣхнитѣ контури сега сж покрити съ пухнàтъ, навалѣлъ презъ нощьта снѣгъ. Отлѣво се разстила въ широкъ квадратъ масивната сграда на военното министерство, дръпнала се, сякашъ, назадъ, за да притисне зданията задъ себе си и да открие повече площь за доста приличната си фасада. До нея между оголени дървета се подаватъ островършията на царския палатъ, приличенъ повече на буржоазна вила, отколкото на дворецъ, въплътилъ не гражданската уредба на държавата, която продставлява, а нейната сурова военна мощь. Предъ тѣхъ се стели, сжщо тъй малка, градската градина. Нейнитѣ снѣжни алеи, прострѣни като пипалата на медуза, сж пусти. По тѣхъ отвреме-навреме премине нѣкой съ нахлупена шапка и повдигната яка, остави следи по снѣга и изчезне, за да изчезнатъ скоро следъ него и тѣ. Кжщитѣ — високи и низки — се тълпятъ, притискатъ се една о друга и се душатъ въ черния димъ, който пълзи надъ покривитѣ имъ и виси низко надъ прозорцитѣ. Само далечъ, свѣтълъ и чистъ, е златниятъ куполъ на черквата Александъръ Невски. Той навѣва едно особено богомолно настроение, което не потиска, а възема душата къмъ висинитѣ, дето срѣдъ влагата имъ се топи кръстътъ на камбанарията.

Хубава, много хубава е София оттука. Хубави сж и нейнитѣ кишави улици, по които шляпатъ нозетѣ на фай-

тонджийскитѣ коне и разпилявать снѣжни пръски околовръстъ.

Но князъ Андрей не обърна никакво внимание на тази приятна за окото картина. Той бѣше се приближилъ до прозореца, не за да съзерцава хубоститѣ на младата столица, а да разхлади пламналото си отъ мисли чело, въ което безсънната нощь бѣше турила две оловени топки тъкмо надъ слѣпитѣ му очи. Тия топки се движеха при всѣко мръдване една къмъ друга, сблъскваха се въ тѫпа болка и запалваха огнено ядро тъкмо на темето му, което парѣше, парѣше... Тогава князъ Андрей чувствуваше, че губи нишката на мисъльта си и почваше отново. Отначало хаотични, мислитѣ се избистряха малко-помалко, въплътяваха се въ една строга и опредѣлена, която го поглъщаше цѣлъ, додето се сблъскатъ пакъ оловенитѣ топки и запалятъ огненото ядро. И когато, досаденъ отъ разхвърлеността на своето съзнание, князътъ поиска да приведе въ логична връзка всичко, което бѣше промислилъ, видѣ, че е невъзможно да стори това — въ толкова голѣмо несъответствие бѣха асоциативнитѣ спойки на мисъльта му. Тамъ, дето трѣбваше да се появи съответната на доловената въ даденъ мигъ, изпѫкваше съвсемъ друга — далечна и чужда. Така безъ връзка се явяваха и образитѣ. Додето рече да спре душевенъ погледъ върху картинитѣ на своето пѫтуване отъ Варна до София, предъ него изпѫкне вѣрното му куче Трезоръ, веселиятъ лай на което прозвучава веднага въ ушитѣ му. Какво ли прави той сега тамъ, не скимти ли денонощно предъ кѫщната врата въ очакване на своя господарь, за да дочака, най-сетне, отровния залъкъ отъ нѣкой болшевишки агентъ, доволенъ и щастливъ, че е премахналъ още единъ остатъкъ отъ буржоазиня строй? Но, неуспѣлъ да си отговори, предъ князя изпѫква третокласниятъ вагонъ, въ който пѫтницитѣ сѫ натъпкани като сардели, малка сплескана сардинка между които е и самъ той. Ето го и дебелия селянинъ съ мръсенъ кожухъ, който толкова повече се натиска къмъ него, колкото князътъ по̀ се тегли настрана въ желание да не се досегнатъ единъ до другъ. Не, това не е селянинъ, това е околийскиятъ началникъ, предрешенъ като селянинъ, тръгналъ нарочно, за да го огорчава и мѫчи по цѣлия пѫть, притисналъ го най-сетне до прозореца и сложилъ на колѣното му пълния човалъ, за който не е намѣрилъ мѣсто нито на лавицитѣ, нито подъ седалото. А може би, може би... Нѣкаква студена площь натисна мозъка на князъ Андрея и той не можа да долови смѫтно мѣрналия се образъ. Чувствуваше, че ако би се открила една малка про-

лука въ тая площь, образътъ ще изпжкне и ще даде опредѣлена насока на мисъльта му. Ала, вмѣсто да открие пролука, площьта ставаше още по-плътна, по-тежка и по-тжпа. По-тжпа ставаше и мисъльта му върху нея. Но, въпрѣки туй, тая тежка площь не го угнети. Напротивъ, князътъ се дори усѣти успокоенъ, че може по-продължително да мисли за нѣщо, което, ако се надделѣе, ще донесе просвѣтление на съзнанието му и ще премахне болезнената игра на топкитѣ, сега събрани на челото му тъкмо тамъ, дето се спущаше отвесната бръчка между двете му замъглени очи.

И князъ Андрей не чу, когато се почука на вратата. Той само обърна глава, когато се повтори по-припрѣно чукането, безъ да знае, какво да отговори. Дойде на себе си, когато вратата се отвори и презъ нея се показаха две кокалести ржце, натежали отъ голѣми възлопи, и една рошава глава съ мжтно-сини очи, щръкнали мустаци и голѣма зинала уста, която презъ къртлива кашлица смутено проговори:

— Простете, че ви обезпокоихъ.

Следъ това се вмъкна цѣлата фигура, обърна се на всички страни и сложи възлопитѣ на една жгълъ.

— Позволете да ви се представя — оставной бомбардиръ Лука Лукияновичъ Громовой.

Князътъ неохотно кимна и възви глава настрани. Нему, просто, бѣше противно да гледа на тая жалка фигура, която постоянно кашлѣше и триеше съ ржкавъ щръкналитѣ си мустаци. Но, всепакъ, любопитството да разбере, какво дири въ стаята му тоя страненъ Громовой, го накара да се обърне къмъ него и да го измѣри отъ глава до пети съ строгъ изпитателенъ погледъ. Влѣзлиятъ разбра значението на тоя погледъ и виновно обясни, като се задъхваше, хриптѣше и кашлѣше предпазливо въ шепа:

— Дадоха ми тази стая...

— Какъ?!

— Лука Лукияновичъ не схвана смисъла на князовата изненада.

— Нѣмало по-добра. А и кой знае, дали ще се намѣри. Всичко е препълнено.

— По-добра?! По-добра?! — Князътъ самъ не знаеше, удивление ли или въпросъ заключи въ тия си думи, които сами, въпрѣки неговата воля, се изтръгнаха изъ устата му.

— Да, за боленъ човѣкъ. Тука е високо, — едва се изкачихъ по стълбитѣ, а и, струва ми се, вѣе. — Лука Лукияновичъ се приближи инстинктивно до затворения прозорецъ и допрѣ гърба на китката си о рамката. — Вѣе... А и та-

ванътъ тънъкъ, тънъкъ... Трѣбва да е много студено. Нѣма и лечка... какъ ще се отопляваме?

Князътъ се усмихна неволно на неговата простотия и лосочи на радиатора подъ прозореца.

— Значи, по тржби... Не е добре, високо е.

— А вие отъ какво сте боленъ?

— Не зная, господарю. Може да съмъ се простудилъ. Азъ бѣхъ толкова здравъ, толкова силенъ, че самъ можехъ да отмѣстя лафета на едно 7-сантиметрово орждие отъ позицията... Но сега кашля. Докторитѣ казватъ охтика...

Последната дума бѣше достатъчна за княза. Той затрепери цѣлъ отъ ужасъ, и лицето му се изкриви въ конвулсивни бръчки, които се виеха по него като преплетени една въ друга пиявици.

— Но каквото и да е, — продължаваше като на себе си Лука Лукияновичъ — само всичко да се свърши по скоро: ако ще се мре, да се мре, ако... Да бжде волята Господня. Много даде той на нашата родина, може да даде по малко и на насъ... А тука, въ София, казватъ, не може да се намѣри мѣсто за никого. Казватъ — препълнено, ужъ де, било всичко. И вагонитѣ на гарата. И вагонитѣ, господарю... И тамъ пратиха... хе, какви! Сиятелства, високи благородия и щатски съветници... Отборъ свѣтъ... Само насъ тука... Но не за Лука Лукияновичъ е тази честь, господарю, не, — за охтиката... Демекъ, ще умрешъ ти, бомбардирьо въ оставка, но поне да не се мжчи ведно съ тебе и болестьта изъ бракуванитѣ вагони... А душата да отлети отвисоко къмъ царството небесно... По-лесно да ѝ бжде.

Лука Лукияновичъ се опита да се засмѣе самъ надъ своята ирония, но вмѣсто смѣхъ отъ гърдитѣ му се откърти тежъкъ хрипъ, каточели въ тѣхъ отковаваха прогнили дъски.

По гърба на князъ Андрея полазиха студени тръпки. Като прекосенъ, той се тръсна на постлания съ сиво одеяло походенъ креватъ, сключи ржце на колѣнетѣ си и следъ мигъ, подхвърленъ отъ нѣкаква таинствена сила, скочи, грабна си фуражката и излѣзе. Наметнатиятъ му шинелъ се развѣ, като дълга николаевска пелерина и се прискрипчи между вратата. Това накара князъ Андрея да се повърне и да надникне въ стаята. Изненаданъ отъ неговото поведение, Лука Лукияновичъ го погледна съ насълзенъ погледъ и се закашли. Топло умиление обхвана цѣлото сжщество на княза къмъ тоя страдалецъ, нѣщо му пошушна да се върне и да му поиска прошка за своята презрителна хладина къмъ

него, но, когато си спомни за болестьта, прибра политѣ на шинела си, тръшна вратата и се понесе по стълбитѣ надолу. Решението само му се наложи. Той не можеше да иска отъ управата на хотела, поставенъ подъ разпоредбата на руси за рускитѣ бѣжанци, въ който тѣ се чувствуваха като на своя територия, нищо, освенъ да го отърве отъ това нежалано и невъзможно съжителство: князъ при бомбардиръ, и здравъ при боленъ . . . Не, тука трѣбва да има грѣшка, недоразумѣние нѣкакво. И колкото по-рано се обърне внимание на него, толкова по-лесно ще се поправи.

Въ малката, затоплена и съ желѣзна печка стая, той намѣри управителя на хотела, разгърденъ и цѣлъ въ поть.

„Аха, на мансардата може само съ единъ радиаторъ, а на втория етажъ и при такава стаичка трѣбва още и печка. Нѣма що, и тука човѣкъ се реди така, както му падне", — помисли князътъ и се задъхна отъ топлия въздухъ. Но той не си спомни за привилегированото положение, което имаше самъ до преди нѣколко дни, и което го караше да мисли, че всѣки успѣхъ, случаенъ или заслуженъ, е едно право на личността, която се е добрала до него.

Полковникъ Дубасовъ се извини за своето неглиже, загъна безпогонната си куртка и пъхна крака въ изхлузенитѣ съ превити фортове пантофи.

— Моля, седнете.

Князътъ се разположи на посочения му виенски столъ, олющената политура на който откриваше кирлявата сивота на дървото, и пое облекчително дъхъ...

— На вашитѣ услуги, ваше сиятелство.

Князътъ отметна шинела си върху облегалото на стола и се задъхна отъ сдържано вълнение...

— Станало е нѣщо, господинъ полковникъ, което, сигуренъ съмъ, не ви е било докладвано.

Полковникътъ спрѣ доволни очи върху княза и зачака... Помълча малко и князътъ да подбере по-достойни за неговото положение изрази, които ще спечелятъ и разположението на управителя.

— Не ви е било докладвано, казвамъ, защото добре зная вашия тактъ и умение въ такава работа... — Всѣщность, князътъ нищо подобно не знаеше.

— Именно...

— При мене, въ моята стая № 111, която и безъ туй не отговаря на моето положение и на моитѣ привички, е пратенъ единъ бившъ бомбардиръ... Представете си: князъ и бомбардиръ. Но това още не е всичко: единъ бомбардиръ, боленъ отъ охтика. Явно е, че ако това ви бѣше известно,

по никакъвъ начинъ не щѣхте да допустнете подобно несъответствие — не само социално, но и здравословно. Не се съмнявамъ, че между прислугата тука, въ хотела, има нѣкои, които сж молепсани отъ болшевишката неприязънь къмъ всичко отбелязано въ живота и искатъ на всѣка цена да изравнятъ заслужено създаденитѣ отъ живота неравенства. Инакъ не може да се обясни това, което се върши съ мене...

— Колкото повече говорѣше князътъ, толкова по-раздразнителенъ ставаше. Най-сетне, той почти извика: за Бога, умрѣлали е човѣщината и у насъ, които бѣгаме отъ днешното безчовѣчие въ Русия, ужъ за да я запазимъ жива въ гърдитѣ си, макаръ далечъ отъ родъ и родина?

Полковникъ Дубасовъ изслуша спокойно княза и, преди да му отговори, откри на разхвърляната си маса единъ дългъ измачканъ списъкъ отъ имена.

— Запознайте, ваше сиятелство.

Князъ Андрей придръпна стола си и надзърна.

— Гледайте, отъ 1 до 397. Това сж имената на нашитѣ бѣжанци, които сж пристигнали само тая сутринь. И какви бѣжанци! Князъ Долгоруки, князъ Мингрелски — баща му, нѣкога при освобождението на България бѣше посоченъ отъ страна на Русия за българския престолъ — значи, бѣше нашъ руски кандидатъ, преди да се избере Батембергъ, — князъ Улаонвъ, князъ Урусовъ. И т. н., и т. н... А ето тука всемирно известниятъ нашъ ученъ Анатолий Константиновичъ Медведевъ, основатель на нова наука, тъй наречената био химия... Азъ много не разбирамъ отъ наука, но за славата на тоя нашъ ученъ съмъ чувалъ още преди войната, когато бивахъ и въ Германия, и въ Франция, и въ Англия. Тамъ ученитѣ го, просто, боготворятъ. Всички тѣ сж пристигнали съ семействата си — съ жени и малки деца. И кжде, мислите, сж настанени? Изъ полуразрушенитѣ вагони, захвърлени по една слѣпа линия до гробищата. Защо? Защото всички хотели, всички свободни обществени здания сж запълнени съ бѣжанци. А въ частнитѣ кжщи не може да се прати никой, не защото нѣма между българитѣ хора, които искатъ да помогнатъ съ топло жилище на единъ братъ русинъ, а защото въ града владѣе страшна, невъобразима жилищна криза. Знаете ли вие, ваше сиятелство, че първенци българи, които всичко сж дали въ служба на родината си, безъ да мислятъ за себе си, сега сж наблъскани въ по една таванска стая, често съ нѣкакви мазгали вмѣсто прозорци? А на единъ тѣхенъ писатель — тия дни писаха вестницитѣ за него — настаненъ въ нѣкаква еврейска кжща, зазидали прозорцитѣ. Нѣщо повече, съ знанието на властьта

или не — това не е наша работа да се мѣсимъ въ вжтрешнитѣ отношения на една чужда страна — изкопали дълбокъ ровъ за основи на нова сграда, който ето отъ нѣколко месеца си стои откритъ? И това предъ входната врата на жилището му. Явни сж намѣренията на хазяина евреинъ... Една невѣрна стжпка по тѣсната дъска и... При тия условия, какво бихте направили вие, ваше сиятелство?

Князътъ се почувствува безсиленъ да възрази. Той бѣше сломенъ и отъ убедителностьта на списъка, и отъ неопровержимостьта на фактитѣ. Но, всепакъ, продума:

— Но тука се отнася до охтичавъ човѣкъ... Най-сетне, да се постави другъ въ моята стая, приблизително равенъ на мене, па и здравъ.

Дубасовъ се усмихна съ мека съжалителна усмивка.

— Направено е било което е възможно. Колкото до охтиката — не се плашете. Бомбардиръть е боленъ отъ силенъ бронхитъ. Пратенъ е отъ проф. Медведевъ, който е предпочелъ да остане съ децата си въ вагонитѣ, отколкото да се подложи тоя човѣкъ на нова простуда. Ето бележката за него. Значи, никаква охтика. Ако той ви се е похвалилъ съ такава, то е, за да усили състраданието ви къмъ себе си. Нали знаете, какъ проститѣ обичатъ да преувеличаватъ своитѣ бедствия, безъ да схващатъ, че вмѣсто състрадание тѣ често будятъ страхъ у околнитѣ си? Азъ бихъ казалъ, че това сж прояви на единъ своеобразенъ садизъмъ у тѣхъ, който ги кара да изпитватъ върховна наслада отъ това свое самоунищожение и отъ недоумениятa, които то буди у другитѣ.

— Но и тъй да е. Съгласете се, г-нъ полковникъ, че подобно съжителство при една и безъ туй не твърде сносна обстановка е равносилно съ мжчение.

II

Полковникътъ се съгласи. И обеща на княза, че при първа възможность ще направи зависимото отъ него. Но понататъкъ отъ обещанието си не отиде, защото, и да искаше, мжчно можеше да стори това. Бѣжанцитѣ приидваха на групи, на групи, тълпѣха се предъ хотела и претендираха за правото си, за човѣшкото си право да бждатъ приютени. Наистина, имаше и такива, които напущаха хотела, но тѣ бѣха малцина. Едни отъ тѣхъ заминаваха за странство, предимно за Прага и Парижъ, а други се разсѣйваха въ провинцията или въ околнитѣ на София села, предпочели често да вършатъ най-груба работа, само и само да бждатъ самостойни, вмѣсто да зависятъ отъ разни непредвидени случайности,

които нито тѣ, нито нѣкой другъ би могълъ да предотврати. Имаше и такива, които се обзаведоха добре въ самата столица, заели било чиновнически мѣста, било пъкъ впуснали се, макаръ и безъ срѣдства, въ поминъчния животъ на страната. Напуснаха хотела и двамата нераздѣлни приятели — художникътъ Ниловъ и писательтъ Мерцаловъ, дошли преди княза отъ Варна. Първиятъ устрои голѣма изложба съ свои донесени картини, при които притури и нови, работени при най-голѣми неудобства и съ вкоченясали отъ студъ ржце въ малката стаичка на хотела. Изложбата направи силно впечатление на артистичнитѣ кржгове въ София и възстанови и въ България славата му на художникъ, съ която заслужено се е ползувалъ въ своята родина. Отъ тая изложба той припечели доста пари, които му позволиха да живѣе безбедно и съ свои срѣдства не година, а две. Вториятъ, познатъ и безъ туй на българскитѣ литературни кржгове по своитѣ произведения, превеждани по-отрано на български, устрои нѣколко четения, които скоро наложиха името му на интелигентнитѣ срѣди. Скоро той бѣше поканенъ отъ тѣхъ да прочете нѣколко сказки върху литературни теми. Сказкитѣ, сжщо добре изнесени, бѣха позтаряни и потретяни и въ провинциалнитѣ градове, дето интелигенцията, особено младежьта, се тълпѣше предъ залата, не само за да чуе нѣщо върху въпроси, които я вълнуватъ, но и да види една руска бележитость. И неусѣтно двамата приятели заживѣха въ културния животъ на страната на равна нога съ нейнитѣ духовни и културни зидари. Увеличиха имъ се и връзкитѣ съ последнитѣ. У всички се сложи убеждението, че неразумно би било, ако не се използуватъ тѣхнитѣ дарби, и нѣкои отъ българитѣ сами имъ подириха работа, за да се почувствуватъ напълно у дома си. Наистина, българскиятъ животъ имъ се струваше на първо време дребенъ, незначителенъ и дори непоносливъ, но скоро тѣ се приспособиха къмъ него, привикнаха съ малкото, което имъ предлагаше той, и останаха само съ тежката мисъль за близкитѣ си, при неволи отъ ударитѣ на кървавия произволъ въ Русия, както и съ споменитѣ за удобствата, срѣдъ които сж преживявали тамъ. Въ частно жилище можа да се настани и Холодковски, вече професоръ въ държавния университетъ.

Въ университета се настаниха мнозина и отъ другитѣ руски учени, приели на първо време такава работа, каквато можеше да имъ се предложи. Служебното положение за тѣхъ нѣмаше никакво значение. Важното бѣше да иматъ условия за работа и срѣдства за преживяване. Повече не имъ трѣбваше, защото добре знаяха, че срещу малкия имъ служе-

бенъ рангъ стои тѣхното голѣмо име на учени. Това, което времето имъ бѣше отнело, то не можеше да не имъ го възвърне. Искаше се самотърпение и вѣра въ себе си. А тѣ имаха и едното, и другото. Създали се сами, тѣ и сега не могатъ да не се създадатъ. Нѣкои дори погледнаха на неволитѣ си съ свойственото на руситѣ християнско примирение, взели ги като изразъ на особно благоволѣние, макаръ и тежко поносимо, пратено имъ отъ Всевишния, което имъ позволяваше да изучатъ нови хора, нови нрави и другъ социаленъ битъ, и съ това да разширятъ и обсега на своитѣ знания, и границитѣ на опитностьта си. И, сами страдалци, заловиха се съ всичкитѣ средства на своето умение да лѣкуватъ страданията на своитѣ домакини, смазани подъ тежеститѣ на единъ непоносимъ и безчовѣченъ миръ. За тѣхъ всѣки човѣкъ бѣше братъ, и, както искаха отъ него проявата на възможно найголѣма човѣщина, така и сами тѣ се чувствуваха длъжни да му отговорятъ съ такава. Особено ревностенъ въ това отношение бѣше проф. Медведевъ. Скоро неговото име се разнесе съ голѣма слава изъ цѣлата столица. Дирѣха го отвредъ. Отпадналъ и сломенъ, той по цѣли дни и нощи тичаше безвъзмездно отъ кжща на кжща да лѣкува болни. Неговото лѣкарско възнаграждение бѣше съзнанието, че е изпълнилъ единъ човѣшки, единъ християнски дългъ. И никому не съобщи, че семейството му зъзне срѣдъ зима въ бракуванитѣ вагони, че самъ се нуждае отъ залъкъ хлѣбъ и отъ здрави, подплатени обувки.

Улегнаха се и другитѣ. Офицери, войници, чиновници, учители, търговци, занаятчии, —всички се задоволиха съ тая работа, която можеше да имъ предложи борсата на труда. Едни работѣха, за да уседнатъ здраво въ страната, която имъ бѣше дала гостоприемство, почувствували я вече като втора родина, а други, за да припечелятъ нѣщо, което ще имъ позволи да отпжтуватъ натамъ, кждето мислѣха, че ще имъ бжде по-сносно. Едничъкъ князътъ остана чуждъ на общото брожение за самостойность, извоювано съ първичнитѣ срѣдства на всѣка житейска борба — срѣдствата на физическия трудъ. Той още вѣрваше, че скоро ще се възстанови прежното положение въ Русия, и че ще се върне въ нея пакъ такъвъ, какъвто си е билъ, безъ да е принизилъ съ нѣщо своята личность. Дори гледаше съ нѣкакво високомѣрие на всички, които, забравили това, което сж, отиватъ да предлагатъ своитѣ духовни и физически сили за нищо и никакво — за паница леща — и то срещу цената на хиляди унижения. Вѣрваше още, че запазеното достоинство не може да не бжде забелязано отъ тия, които трѣбва да го забеле-

жатъ, и да не му въздадатъ заслуженото. Вѣрно е, че България нѣма собствена армия, че тя е вече обезоржжена, но сжщо така е вѣрно, че нему може да се даде въ нея служба, която му подобава. Назременти той дори се чудѣше на уволненитѣ български офицери, които сжщо като рускитѣ си колеги бѣха забравили своя рангъ, бѣха се смѣсили въ сивотата на безразличното множество, сами станали съставна часть отъ него. Особено впечатление му направи единъ български полкозникъ, свършилъ генералъ щабната академия въ Русия, който бѣше му увилъ една грудка сирене. Когато князътъ пое свитъка, стори му се, че познава продавача или че поне го е виждалъ нѣкжде. И, надвитъ отъ любопитство, запита:

— Извинете, но мене ми се струва, че съмъ ви виждалъ нѣкжде.

Продавачътъ го изгледа, изтри ржка въ бѣлата си пристилка, и, просто, извика:

— Здравствуйте, ваше сиятелство! оченъ, оченъ радъ. Ви давно здѣсь, въ Софіи!

— Да, Димитрий Константиновичъ!...

Последва сърдечно ржкуване. Очитѣ и на двамата се налѣха съ сълзи.

Князътъ му отговори.

— Пъкъ да ме не подирите. Да не подирите стария си другарь отъ академията.

Андрей Николаевичъ не знаялъ, че той е останалъ живъ и здравъ: малко ли хора погълна войната? Не знаялъ, че може да го намѣри тука и на такава работа.

— Да... Но виждате ли, княже, човѣкъ трѣбва да бжде готовъ за всичко. Жалкото е, че нашитѣ, па и вашитѣ училища не ни учатъ на тая проста мждрость. А то, ако ни учеха, нашата участь тука на земята щѣше да бжде много по-лека.

Князъ Андрей видимо се съгласи. Но въ себе си таеше друга мисъль и други чувства. Той не можеше да приеме, че тъкмо въ това трѣбва да лежи задачата на школското възпитание. Да се приложи на дѣло едно подобно схващане, значи да се подържа анархизма, който не признава никаква иерархия, за който всички сж равни и по рождение, и по лични достоинства. По-точно, да се отрече оная градация, безъ която не би могълъ да сжществува никакъвъ редъ въ живота, защото, ако и генералъ щабниятъ полковникъ, напримѣръ, не може да прави разлика между своето положение и положението на единъ бакалинъ, на какво основание ще отречемъ правото на бакалина да се смѣта годенъ за

генералъ-щабенъ полковникъ? Сиречь, годенъ не само да продава продукти за всѣкидневнитѣ нужди на човѣка, но и да води армии по полето на честьта и на славата?

И неговиятъ другарь отъ академията му стана жалъкъ, негоденъ, именно, да се бори съ живота. Иначе, той би упорствувалъ и би се наложилъ и на обществото, и на държавната власть такъвъ, какъвто е билъ предопредѣленъ да бжде, такъвъ, за какъвто се е готвилъ въ живота на своята страна. Жалка му стана и България, достигнала до състоянието да подържа подобно несъответствие между своитѣ граждани. И за пръвъ пжть князъ Андрей разбра, докжде е достигнала войната въ своитѣ крайни резултати: разрушение на всички ценности, на всички установености, така свето пазени до годинитѣ преди и презъ нея. Разликата е само въ това, че въ Русия това разрушение се извърши по единъ революционенъ пжть при пълното противодействие на миналото срещу посегателствата на новото настояще, а тука по пжтя на примирението.

Още повече се убеди въ тая своя мисъль, когато отидѣ въ министерството да се представи на военния министъръ, безъ да има нужда отъ подобно представяне. Тамъ всички служби отъ най-малката до най-голѣмата имаха за свои шефове млади, извънредно млади хора и то отъ низши чинове. А тия, които имаха по-високи, тѣ не отговаряха нито на служебнитѣ имъ качества, нито на служебната имъ опитность. На първо време му се стори, че е сбъркалъ, че той е отишелъ не въ министерство, а въ нѣкакво районно военно управления на Русия, и че е длъженъ да направи ревизия на списъцитѣ за новобранци. Но изненадата му стана още по-голѣма, когато се яви предъ самия воененъ министъръ. Намѣсто старъ, заслужилъ генералъ, покритъ съ ордени отъ най-високи степени, той видѣ единъ голобрадъ цивиленъ хлапакъ, лишенъ дори отъ най елементарното познаване на етикецията. Вмѣсто да посрещне княза така, както прилича да бжде посрещнатъ единъ висшъ воененъ, той си пъхна безцеремонно ржката въ неговата, стисна я по селашки и го накара да седне на широкия коженъ фотейлъ, а самъ се заразхожда припрѣно и нервно изъ кабинета си.

Князътъ поседѣ малко на фотейла и стана. Той счете за неприлично да седи, когато министърътъ е правъ, па и неудобно му бѣше да предаде молбата си седналъ. И, като взе позата на подчиненъ предъ началникъ, започна:

— Ваше високоблагородие...

Министърътъ се спрѣ като вцепененъ и впери студени очи въ него. После се изсмѣ безшумно и прекжсна:

— У насъ нѣма нито високи, нито низки благородия, господинъ генералъ. Азъ съмъ министъръ днесъ, както вчера е билъ другъ, а другидень ще бжде трети. Граждани най-обикновени граждани на страната. — Но, забелязалъ, смущението на княза, той го покани отново да седне и самъ притегли по плътния персийски килимъ единъ фотейлъ за себе си.

Князътъ не знаеше, какво да прави. Той поблагодари за тая интимна любезность, която не му се понрави, и седна. Скръсти крака срещу него и министъръ̀тъ.

— Вие отдавна ли сте въ София, собствено, въ България?

— Да, има нѣколко месеца. — Князътъ се поопрàви пакъ и въздъхна облекчително.

— А тамъ въ Русия какъ е? Искамъ да кажа, какъ се въдворява новиятъ режимъ въ страната ви?

— Ужасно, ваше...—Князътъ си преглътна думитѣ. Министъръ̀тъ се усмихна леко и приятно.

— А у насъ всичко върви по леко. Малка земя сме, па и земя безъ традиции.

— Да, но...—Князътъ видимо искаше да възрази нѣщо, ала, прекжснатъ отъ министра, сведе глава и замълча.

— Да, да... Е то, разбира се, новото не се въдворява лесно, но у насъ то става нѣкакъ по безболезнено. Отпърво, напримѣръ, се мислѣше, че обикновенъ гражданинъ не може да управлява едно военно министерство, а то излѣзе обратно.

Нѣмаше що, отъ лицеприятие князътъ трѣбваше да се съгласи и дори да направи комплиментъ:

— Право е... Всепакъ, избрани хора идатъ на тоя постъ.

— Избрани, ха-ха-ха...—Гърленъ и непринуденъ смѣхъ се понесе изъ салона...—Избраностьта е тамъ, че ние, видите ли, до единъ сме войници, всички синове на единъ въоржженъ народъ.

Князътъ, който не бѣше виждалъ новия руски главнокомандуващъ, Криленко, прапорщикъ отъ армията, помисли, че по нѣкакъвъ магически начинъ е попадналъ при него. Той се смути и въ смущението си не знаеше, какво да прави Налиташе го да стане и да се сбогува, но не се решаваше. Срещата му съ министра би станала толкова безпредметна и глупава! И, като направи върховно усилие надъ себе си, едва промълви:

— Азъ, знаете, господине министре, при васъ... по работа.

— По работа?... — Министръ̀тъ като че не е очаквалъ подобно нѣщо, но, все пакъ, решително отсѣче:—ще ми бжде много приятно, ако мога да Ви бжда полезенъ въ нѣщо.

Предъ очитѣ на княза свѣтна. По лицето му се изписа едно рѣдко изпитвано доволство и той непринудено изложи всичко, което го е накарало да поиска тая много ласкателна за него ауденция. Министърътъ го слушаше съ внимание, като отвреме-навреме потвърждаваше: тъй... тъй... имате право... съгласенъ... Но когато князътъ свърши, министърътъ го погледна съ прикрито недоумение:

— Видите ли, господинъ генералъ, сега-засега почти че нищо, ама абсолютно нищо не сме въ състояние да направимъ. Да ви назначимъ на служба, което би било желателно, не можемъ, защото това значи да събудимъ негодуванието на всички наши военни, които ние на партиди, на партиди уволняваме по силата на Ньойския миръ, па и по непреклоннитѣ настоявания на военно-контролния органъ. Ето . . . — Министърътъ стана, взе единъ списъкъ отъ бюрото си и посочи. Токущо подписахъ заповѣдь за нови 360 офицери, които оставяме на произволъ, безъ да сме въ състояние да ги обезщетимъ . . . Държавната каса е празна . . . Признаваме, че и тѣ като васъ сж се готвили само за своята професия, но... Сждба . . . Всепакъ, ние сме решили въ министерския съветъ — това можете да го кажете на вашитѣ сънародници — да имъ подиримъ каквато и да било работа, а на участницитѣ въ освободителната война да отпуснемъ скромни пенсии, колкото да не умратъ отъ гладъ въ странатѣ, за освобождението на която сж проливали своята кръвь. Колкото за Васъ, добре ще направите, ако си подирите работа по другитѣ ведомства. Азъ ще ви подкрепя . . . Напримѣръ, вие бихте могли да станете учитель по гимнастика въ нѣкоя прогимназия.

Невидима ржка удари княза по главата, замъгли очитѣ му и го замая. Но той веднага направи усилия да се съвладѣе и едва можа да запита:

— Де? Въ София.

— Това не мога да ви кажа положително. Може въ София, а може и въ провинцията — по селата. Дето се укаже вакантно мѣсто.

Да се продължава ауденцията бѣше безсмислено. Князъ Андрей Николаевичъ стана, поклони се, поблагодари за любезния приемъ и си излѣзе съ олюлѣни крака. На вратата долу портиерътъ бай Стоянъ му сне учтиво шапка, но той не забеляза и не отвърна нито съ кимане на глава, нито съ повдигане на ржка . . . Въ съзнанието му, като въ дълбокъ виръ, бликаха безредни мисли, забъркваха се и се отправяха осамотени по рулото на забравата, оставили само лека отайка въ душата му.

„Значи, тъй: мансардна стая, охтичавъ съжитель и . . . въ най-щастливия случай — учитель по гимнастика въ нѣкаква селска прогимназия".

Тая перспектива бѣше толкова нерадостна, толкова убийствена за него, че той едвали не извика на улицата съ всичкия си гласъ, пъленъ съ окаяние: Княже! . .

Но, странно, тъкмо въ момента на най-голѣма мжка, нѣщо се преломи въ душата му, като-чели се пречупи прегрaдата на другъ единъ, потисканъ досега миръ и освободи снопъ отъ свѣтли струи. Тѣ наложиха едно фаталистично примирение на княза и той облекчително си каза:

— Какво, най-сетне, отъ сждбата си не можешъ да избѣгнешъ.

Проясни се и погледътъ му, който му позволи да гледа ясно предъ себе си. Князътъ сега, безъ да разбере по какъвъ пжть стана това, сравни живота съ шахматна игра, при която често на най-незначителното пионче е сждено да обяви „матъ" . . . Може би, тъкмо като малъкъ, като незначителенъ пионъ той ще съумѣе да премахне онова несъответствие между себе си и околната срѣда, отъ което така много се тровѣше и душеше

Стана му мила и Вѣра Игнатиевна, макаръ да се раздѣли толкова хладно и неочаквано съ нея. Стори му се, че схвана и нейнитѣ мисли въ тѣхната сжщина върху истината и лъжата въ живота и се почуди на себе си, какъ — толкова прости и обикновени — не е можалъ да ги проумѣе веднага. Схвана и всичката си суровость, прикрита съ измѣрения тактъ на етикета, къмъ нея, която мълчаливо считаше за единъ отъ своитѣ негласни неприятели. И, когато поиска да си даде смѣтка за всичко, той откри за своя изненада, че я обича, и че дълбоко я обича. Но това откритие събуди въ гърдитѣ му една остра, безимена болка: той бѣше сторилъ всичко, за да я отчужди отъ себе си. Значи, и тука трѣбва да се почне отново. Това „отново", което често ни изненадва съ успѣхъ, но още по-често съ безнадеждно разочарование.

III

Заобиколена съ хиляди неизвестни, Вѣра Игнатиевна не се побоя отъ неизвестния българинъ, който, какъвто и да е, не би могълъ да бжде по-страшенъ отъ мъглата на утрешния й день и по-нетърпимъ отъ самодоволната безметежность на княза. Всепакъ, той бѣше за нея една унесна фигура, която, скжсала съ миналото си, знаеше да блѣнува

за бъдещето и да блѣнува като гимназистъ, предъ чиито стъпки сж открити всичкитѣ пътеки за рая. А има ли нѣщо по-хубаво, по радостно и по-животворно отъ блѣна за бъдещето, задъ тъмната завеса на което можешъ да виждашъ сценарията на единъ животъ, какъвто само фантазията е въ състояние да създаде? Но щѣлъ си да се излъжешъ, да се разочаровашъ. Какво отъ това? Лъжата на блѣна за бъдещето по-малко убива духа отъ лъжата на блѣна по миналата реалность. Първата, когато ти събори всичкитѣ въздушни кули, ще ти създаде нови, а втората, затрупа ли те подъ развалинитѣ на всичко онова, което си ималъ, което е било твое, което ревниво си държалъ въ ржцетѣ си, не ти оставя нищо друго, освенъ запустение, безкрайно, неизбродимо запустение.

И тя тръгна съ неизвестния Петъръ Петровичъ, тръгна да пѣе по ресторани и кабарета, и тогава, когато най-много й се плаче, да залива съ струитѣ на плавния си гласъ охолнитѣ слушатели и сама да се дави въ сълзитѣ на своята мжка. Стигаше й, че имаше кой да я разбере, кой да й вѣрва, да я обнадеждва и да се надѣва за по-добри дни, пълни съ чаръ и топлота.

Първиятъ й дебютъ бѣше въ Шуменъ. Слушала отъ Петровича за тоя провинциаленъ градъ, прочутъ съ музикалнитѣ склонности на своитѣ жители, тя прие да започне новата си музикална кариера отъ него. Отъ Варна не бѣше удобно, макаръ сжщо да би могло да се разчита и тамъ на известна сполука, предизвикана главно отъ сензацията, че чествуваната отъ нейнитѣ първенци княгиня се е решила да излѣзе на музикалната естрада. Пречупването би било силно и остро за нея, което щѣше, преди всичко, да я изобличи въ една лъжа, неволна съучастница на която бѣше и тя самата. Това, просто, би значило да подхвърли нахално въ очитѣ на гражданството, че то е било измамено отъ княза, а следователно и отъ нея, и, като му подхвърли, да се изсмѣе надъ неговата наивна доброта, смѣсена съ суетното му желание да бъде нѣщо. Материалниятъ успѣхъ би билъ повече отъ голѣмъ, но моралниятъ — убийственъ. Защото, тя добре знаеше, че нѣма по-страшенъ звѣръ отъ излъганото, отъ измаменото общество, на което ти самъ, измамникътъ, откривашъ своето деяние и го откривашъ не съ молба за прошка, а съ едно безгрижно нехайство, което само по себе си крие нова измама, ново издевателство.

Въ Шуменъ концертътъ излѣзе повече отъ блѣскавъ: посещението му даде добъръ сборъ, а и публиката слуша съ видимо разбиране. Може би, той се дължеше на добре под-

браната програма, а може би и на неизвестния й съпжтникъ, самъ шуменецъ. Петъръ Петровичъ, познатъ на съгражданитѣ си като юристъ, сега излизаше за пръвъ пжть да дебютира като пѣвецъ съ една видна руска пѣвица, за която доста можеше да се каже поне въ обявитѣ. Много, твърде много допадна и неговото изпълнение. Мѣстниятъ вестникъ на другия день излѣзе съ обстоенъ, вещо написанъ отзивъ, въ който се даде най-ласкава оценка на концерта. Това застави Вѣра Игнатиевна да го повтори и потрети все при сжщия напливъ на слушатели. Приласкана бѣше и отъ гражданството, което още следъ първия концертъ започна да я кани на обѣди и на вечери. Тамъ, въ неговата интимна срѣда, тя действително и сама можа да се убеди въ неговитѣ музикални интереси. Почти въ всѣка кжща, която посети, Вѣра Игнатиевна намѣри пиано или цигулка. Въ нѣкои даже за нейна изненада й устроиха семейни музикални вечери, въ които участвуваха почти всички членове отъ семейството — и родителитѣ, и децата. Изпълняваха се и чужди, и български парчета съ еднаква вещина и проникване. Особено й се нравѣха последнитѣ не само като нѣщо ново, непознато за нея. Въ тѣхъ тя откри неизвестна за нея нѣга и меланхолна топлота, която затрогваше душата издълбоко, и правѣше скритата въ тоновегѣ мжка и сладка, и приятна. Явно бѣше, че тоя народъ е страдалъ и така е привикналъ съ страданието, че и стоновегѣ на най-непоносимата му мжка носятъ отсѣнъка на едно мистично примирение. Всѣки звукъ като че ли искя да подчертае само една мисъль: „отъ всѣко лошо има по лошо. Да благодаримъ тогава на Провидението за това, което е низпослано сега отгоре ни. Да благодаримъ и да се надѣваме на по-добри дни.“ Тая топла меланхолия Вѣра Игнатиевна откри и въ хороводнитѣ пѣсни. И тя се замисли. Не значи ли това, че тоя народъ е надделѣлъ надъ себе си, и че си е създалъ дързостьта да тропа съ крака и да се смѣе тамъ, дето другитѣ биха припалили свѣщи?

Вѣра Игнатиевна не знаеше, какъ да благодари на Петровича, задето й откри тоя новъ и съвсемъ неизвестенъ за нея миръ, задето й спомогна да проникне въ българската пѣсѣнь, която така много хармонираше съ нейното настроение. Сякашъ чрезъ нея българскиятъ народъ идѣше да й предаде своята вѣковна страдалческа опитность и да й каже, че нѣма по висша добродетель за човѣка отъ добродетелята да стои той самъ надъ своитѣ неволи, а не тѣ да тегнатъ надъ него. И не еднъжъ съжалили, че на банкета въ Варна, вмѣсто да се пѣе, се приказва толкова много. Тогава князътъ, може би,

по-лесно би разбралъ истината, която тя навсуе се мжчеше да му открие.

Когато напусна Шуменъ съ пожелание отъ познатитѣ да се върне пакъ, тя почувствува, че за втори пжть се откжсва отъ своята родина. Но впечатленията отъ другитѣ градове я развлѣкоха скоро. Особено й допаднаха малкитѣ паланки, въ които имаше толкова много тишина, колкото и любопитство. Тѣхнитѣ жители се тълпѣха на концертитѣ й, давани въ малки читалищни салони, слушаха съ религиозно внимание пѣснитѣ и съ мълчаливи погледи благодарѣха за праздника отъ естетически наслади. Малцина отъ тѣхъ разбираха отъ това, което имъ се пѣе, но мнозина чувствуваха, че Вѣра Игнатиевна имъ носи нѣщо ново, нѣщо изискано и съвършено. Успѣхи жънѣше и Петровичъ съ своя кориненъ баритонъ, който на пълни струи се носѣше надъ главитѣ на слушателитѣ, люлѣеше сякашъ тънкитѣ стени на полугивгиренитѣ сгради и презъ прозорцитѣ излизаше на улицата, дето любопитни и жадни за хубаво пѣение, но бедни младежи, го поглъщаха съ трепетъ и възторгъ. Този успѣхъ подкриляше вѣрата въ гърдитѣ му, откриваше му нови перспективи и го караше да се чувствува благодаренъ на Вѣра Игнатиевна.

— Знаете ли,—каза й еднъжъ той,— ако не бѣхте вие, азъ още дълго щѣхъ да се движа като замаянъ между блѣна и действителностьта, въ рѣки непоколебимото си решение да скжсамъ съ всички условности и да стжпя здраво на крака.

— Че защо? — полюбопитствува да узнае Вѣра Игнатиевна.

Той се поусмихна кротко съ една тънка влага въ очитѣ, която накара Вѣра Игнатиевна да потръпне отъ сладостно вълнение.

— Защото, всепакъ, чувствувахъ, че ми липсватъ сили да направя решителната стжпка. Най-многото, на което бѣхъ способенъ, бѣше оная загубеность, при която ме срещнахте въ Варна, и която ме правѣше чуждъ и страненъ, както за хората, така и за мене самия. Но дойдохте вие, и въ душата ми всичко се измѣни: възжелахъ, безъ самъ да зная защо, безотчетно да спася васъ, а спасихъ себе си. И колкото повече мисля върху това, толкова по-силно се убеждавамъ, че безъ васъ азъ щѣхъ да бжде завинаги загубенъ.

Тази наивна откровеность смути Вѣра Игнатиевна. Тя, просто, не знаеше ни какво да каже, ни какво да мисли. Задълженъ той на нея тогава, когато тя сама се смѣташе безкрайно задължена на човѣка, безъ когото би останала една кржгла, безпомощне неволница! Не, въ тия думи трѣбва да

има скрито нѣкакво иносказание, нѣкакво деликатно подчертване, въ правия смисълъ на което още не можеше да проникне. И тя поиска да разгатае тази гатанка, да изтръгне признанието, което така настойчиво очакваше. Влюбена до полуда въ него, тя сама вмѣсто него би сторила това; тя сама първа би приплакала на гърдитѣ му, беззаветно сложила сждбата си въ неговитѣ ржце, но се въздържаше отъ общата на всички жени боязънь, която прави жената мжченикъ въ любовьта. Първиятъ въпросъ, който се налагаше на ума й въ моменти на подобно пожелание, биваше: какво ще каже той? А следъ туй се зареждаха редица други въпроси, безъ връзка и безъ четъ, които обръщаха деня й въ една оживѣла неловкость, а нощьта въ неравна верига отъ мжчителна дрѣмка и прекжснатъ полусънь. Поне да дадѣше той нѣкакъвъ поводъ, поне да й загатнѣше само за това, за което тя съ развълнувани гърди би му говорила съ часове, съ дни, съ години, изплакала съ глава на рамото му всичкитѣ сълзи на своя женски копнежъ! А той, все така равенъ, все така милъ, все така предупредителенъ, и все така страненъ... Отъ всѣка негова дума лъха топлота, отъ всѣки погледъ пламъкъ и, всепакъ, този огънь на младостьта не се събира въ единъ всеопожаряващъ фокусъ, който би хвърлилъ въ любовна самозабрава и нея, и него. Но сега тя не се стърпѣ. Съ несъвладанъ гласъ, самъ цѣла изповѣдь, тя едва промълви:

— Но вие искате да ми кажите друго, Петъръ Петровичъ.

Петъръ Петровичъ се изненада. Той не схвана сжщностьта на мислитѣ й, скрита въ тия на видъ безразлични думи, но издадена отъ задъхванитѣ прекжсвания на гласа, който излизаше, сякашъ, не отъ устата, а отъ лжчезарнитѣ й очи.

— Друго! Не. Казвамъ това, което е самата истина. Истина свѣтла, чиста, неопровержима. И азъ пакъ ще повторя: безъ васъ азъ бихъ билъ изгубенъ човѣкъ, задръстилъ се между Сцила и Харидба на своитѣ склонности и на обществената установеность.

— Та сжщото бихъ могла да кажа и азъ, — съ известна досада отвърна Вѣра Игнатиевна. — Вие ми подадохте ржка... — Сега тя вжтрешно се гнетѣше, че разговорътъ взима друга насока, и че тъй близкото до нея се отдалечава наново. И не знаешек, ого да обвини: себе си или Петъръ Петровича, който, изглежда, въ тая минута мислѣше повече за себе си отколкото за нея.

— Да, подадохъ. Но малко ли хора си подаватъ ржцетѣ, безъ да има кой да ги поеме?

— Но има хора, които не поиматъ и поднесенитѣ имъ сърдца.

Петъръ Петровичъ не отговори нищо. Той разбра смисъла на думитѣ, но не се решаваше да ги възприеме въ цѣлата имъ истина. Самъ влюбенъ въ Вѣра Игнатиевна, готовъ да принесе предъ олтара на любовьта си къмъ нея всички ценности на своята душа, той не се решаваше да ѝ се признае, не защото не намираше достатъчно куражъ въ себеси, а защото смѣташе на първо време несъответни една къмъ друга и любовьта си, и услугата, на която се бѣше обрекълъ. Боеше се да не би да се претълкува всичко сторено досега, което, всѫщность, бѣше сторено и за него самия, като недостойно домогване. А подобна помисъль той не би могълъ да понесе. Поклонникъ на чистото въ живота, Петъръ Петровичъ смѣташе, че ще оскверни себе си, ако постѫпи така. Затуй, въпрѣки голѣмата си нѣга къмъ Вѣра Игнатиевна, той оставяше на времето да реши само тѣхнитѣ бждещи отношения, понѣкога убеденъ, че това решение нито ще се забави много, нито ще бжде противъ тѣхнитѣ взаимни връзки. Но сега това му се струваше преждевременно. Сега, когато, погледналъ презъ очилата на практичностьта, като българинъ той не бѣше въ състояние да донесе заслуженото щастие на тая, която държеше надъ всичко въ живота си. Затуй Петъръ Петровичъ ловко обърна въпроса:

— Право е. Хората често не се виждатъ единъ другъ, макаръ да имъ се струва, че се гледатъ съ четири очи.

— Да, и когато се видятъ, разбиратъ вече, че сѫ се разминали, — съ горчивина допълни Вѣра Игнатиевна.

Тия думи боднаха Петъръ Петровича, и той, просто, проплака:

— Вѣра Игнатиевна!... Знаешъ ли колко е мѫчно, когато се намѣришъ, да подиришъ други, преди да си се нарадвалъ на себе си?

— А да ти избѣгва този, въ когото си намѣрилъ себе си?

Петъръ Петровичъ почувствува, че губи почвата подъ краката си. Нѣщо го задуши и той, като разтърси глава, прекѫснато, но решително прошепна: — Не, признателностьта е още твърде жива.

Вѣра Игнатиевна не отговори нищо. Едно неизпитвано огорчение заседна въ душата ѝ, огорчението на жена, която едва сдържа хлипа на гърлото си, избликналъ само, задето ѝ се дава повече отъ онова, което заслужава. Тя се видѣ за мигъ въ положението на богиня, възмечтала да бжде човѣкъ, жадна да се приобщи съ човѣшкото въ живота, да слѣзе отъ висотата на своя пиедисталъ, и въ сѫщото време

старателно подържана тамъ, дето сама не иска да бѫде, отъ човѣкъ, предъ нозетѣ на когото би се разридала отъ щастие, стига той да я привлѣче къмъ себе си. И въ мигъ разбра голѣмата трагедия въ живота на отбелязанитѣ хора, къмъ които всички пристѫпватъ съ трепетно вълнение, безъ да помислятъ, че тѣмъ имъ трѣбва не почитъ, не признателность, не боготворение, а ласка, обикновена, проста, но човѣшка и топла ласка. Безъ да помислятъ, че тѣмъ имъ трѣбватъ не приобл.чни висоти, не тронъ, натрупанъ съ вѣнцитѣ на поклонничеството, а твърда земя и оня цвѣтъ на усмивката, който като разковниче отваря сърдцето и пълни душата съ благоуханията на дребното, но сладко и приятно щастие. Но какъ да изложи всичко това на Петра Петровича, какъ да му открие печалната истина, до която я повдигна той? Да му каже нѣщо повече, да пристѫпи сама по-близо до него, не смѣеше: боеше се да не слѣзе по-долу, отколкото трѣбва и да разгони прѣкомѣрното му обаяние; да замълчи, значеше да страда. Нѣщо по-лошо: да подхрани у себе си оная лека неприязнь, каквато Петъръ Петровичъ не заслужаваше, и съ каквато всѣка жена награждава своя нерешителенъ възлюбенъ. Защото, жената обича поклонничеството на мѫжа тогава, когато той я обладава като духъ и тѣло, а не когато й се удивлява, закрилъ едното си око за плътьта, за да съзерцава по силно съ другото нейната отвлѣчена красота, нейната духовна природа. Така се стремятъ хората къмъ изображенията на изкуството, но не къмъ живия човѣкъ. Чувствата ни къмъ първитѣ сѫ толкова по-възвишени, колкото сѫ по-безстрастни; къмъ вторитѣ — толкова по-естествени, колкото повече желания криятъ въ себе си. Отвлѣчената жена е картина: тя носи унижение за себе си, както плътниятъ реализъмъ на картината носи униженне за изкуството. Тогава живиятъ човѣкъ става предметъ на съзерцание, а мъртвата вещь — предметъ за похотни възбуди.

Но Петъръ Петровичъ не можеше да допусне подобни мисли у Вѣра Игнатиевна. Той бѣше доволенъ въ себе си, понеже дълбоко вѣрваше, че е постѫпилъ тъкмо така, както трѣбва да се постѫпи съ една жена, въ която намираше въплътено най-хубавото отъ своитѣ блѣнове. Затова и не обърна внимание на унинието, въ което изпадна Вѣра Игнатиевна. Ала когато забеляза промѣненото й настроение, отдалъ на умора, той поиска извинение и се приплати до жгъла на празното второкласно купе.

— Вие ще трѣбва да си починете, Вѣра Игнатиевна. Азъ много ви уморихъ.

— Не. Тя замахна ржка, като си даде видъ на бодра. Говорете ми. Вие тъй хубаво приказвате. Говорете ми за всичко: за васъ, за вашитѣ планове и надежди, за вашитѣ разочарования. Главно за вашитѣ разочарования.

— Разочарования? Та тѣ сж толкова много въ живота ми... Толкова много?

— И какъ сте отбивали тѣхнитѣ опустошения въ градината на вашитѣ мечти?...

— Съ вѣрата въ своята сждба. Защото, Вѣра Игнатиевна, азъ съмъ не малко, а доста много фаталистъ.

Тая тема, която отнимаше винаги голѣма часть отъ размишленията му, го увлѣче, и той почна да излага своята вѣра въ сждбата, изобщо. Споредъ него, надъ насъ всѣки часъ, всѣка минута, всѣка секунда виси нѣкаква таинствена сила, която не само се мѣси въ проявитѣ на земната ни участь, но и предопредѣля съ една неотразима справедливость низата отъ сполуки и несполуки, които ние, свикнали да гледаме повърхностно на нѣщата и явленията около себе си, отдаваме на простия случай. А, всѫщность, не е тъй. Взремъ ли се по-дълбоко, ние, бездруго, ще откриемъ една желѣзна логика, въ тайнитѣ предпоставки на която не можемъ да проникнемъ. Тя ни се налага само съ своитѣ крайни резултати, възприемани като внезапности, като капризи, дори като невѣроятности. Не изглежда ли, напр., невѣроятно всичко това, което вие сте преживѣли презъ последнитѣ нѣколко месеци, и което вие така живо и така художествено ми описахте?

Петъръ Петровичъ видимо очакваше отговоръ: той спрѣ и се вгледа въ Вѣра Игнатиевна. Стори му се, че въ тоя си унесъ тя е по-хубава, отколкото е била досега. Възбледото ѝ, покрито съ сѣнката на умората лице, изглеждаше като изваяно между буйнитѣ коси, които, малко разчорлени, се спущаха въ плътни кичури надъ едва изпѫкналитѣ скули. Но Вѣра Игнатиевна не отговори. Тя гледаше унесено презъ прозореца побѣлѣлата хълмиста околность и поглъщаше прелеститѣ на българската земя. Тамъ, кждето снѣгътъ бѣше разсѣянъ отъ вѣтроветѣ, се подаваха черни ивици съ множество леки набраздявания, свидетели на лѣтошенъ трудъ и подкана за новъ, който трѣбва бездруго, да настѫпи, щомъ пролѣтното слънце махне покривалото на зимната безнадежность. Не бива тамъ, дето еднъжъ е капнала капка поть отъ морното чело на човѣка, да се загнѣзди запустѣнисто срѣдъ буренъ и коприва.

Но съ прекѫсването на говора, прекѫсна и унесътъ ѝ. Вѣра Игнатиева извърна глава и въздъхна издълбоко.

Това се видѣ невѣроятно на Вѣра Игнатиевна. И, безъ сама да ще, подложи по единъ деликатенъ начинъ Лепавцова на изпитъ. Той схвана нейнитѣ намѣрения, но не ги отблъсна. Напротивъ, почтително и скромно като благовъзпитанъ ученикъ Лепавцовъ отговаряше на всичкитѣ й въпроси. Но, когато забеляза, че нейнитѣ познания по руската литература сж на изчерпване, взе самъ ролята на екзаменаторъ, безъ съ нѣщо да издаде намѣрението си за реваншъ. Почувствувала се слаба, Вѣра Игнатиевна се стжписа. И тя трѣбваше да признае:

— Извинете, но вие по-добре отъ мене знаете руската литература. Вие ме карате да се червя отъ своето невежество.

— По-добре не... Но даже и да е тъй... Моята работа е такава... Па, освенъ туй, вамъ може би още не ви е известно, че цѣлата наша интелигенция е израстнала съ рускитѣ автори на ржка. Ние не само ги изучваме въ гимназията, но ги и четемъ, четемъ, четемъ отпосле. За насъ рускиятъ езикъ е вториятъ матеренъ езикъ, макаръ да не говоримъ правилно на него.

Вѣра Игнатиевна запротестира.

— Добре. Говоримъ но говоримъ го книжно. И нищо чудно: вие сте го изсмукали отъ гржднта на вашитѣ майки, а ние го черпимъ отъ бистритѣ струи на художествената ви книга...

Темата се стори толкова интересна на Вѣра Игнатиевна, че тя направи всичко, за да я поддържа старателно. Въпроситѣ се заредиха единъ следъ другъ, като чели съ тѣхъ искаше да изчерпи всичкитѣ познания за единъ народъ, когото вече бѣше доста дълго наблюдавала и, въ чиито характерни черти намѣри не една симпатична за себе си особеность. Тя поиска да узнае нѣщо и отъ живота на новия си познайникъ, както и за това, което бѣше написалъ и което пишеше сега. Но, винаги охотенъ да отговаря, той деликатно отклони нейното любопитство, щомъ то засегна личностьта му.

— Нѣщо особено не съмъ написалъ. Повечето направено отъ мене е само изразъ на желанието ми да сторя нѣщо. Това, което пиша сега, самъ не зная какво е?

Вѣра Игнатиевна не скри очудването си:

— Какъ така самъ да не знаете. Азъ мисля, че всѣки писатель, когато седне да пише, знае не само какво работи, но и за кого е предназначена тази негова работа. Искамъ да кажа, за коя социална срѣда.

Писательтъ се усмихна.

— Какво, не съмъ ли права?

— До известна степень — не. Защото, когато се пише, пише се за читаещата публика. А тя въ малкитѣ народи е толкова незначителна, че, ако я прихвърлимъ къмъ една или друга социална срѣда, отъ нея нѣма да остане нищо. Пъкъ и самото ни общество не е така строго диференцирано на тия начала, върху които почива диференциацията другаде. Ние можемъ да говоримъ само за поминъчни съсловия, нѣкои отъ които сж още въ зачатъкъ: за земедѣлско, за еснафско и за търговско, но не и за социални срѣди, които опредѣлятъ мѣстото на личностьта не отъ принадлежностьта й къмъ тоя или оня поминъченъ стрькъ, а отъ натрупанитѣ й срѣдства. Но и тамъ, дето сжществува подобна диференциация, главниятъ факторъ за развоя на литературата се явява пакъ и то почти изключително интелигенцията. А тя е длъжна да се интересува не само отъ живота около себе си, но и отъ живота около другитѣ. Този именно по-широкъ интересъ е характерниятъ белегъ на всѣка интелигенция изобщо. Поне азъ така схващамъ въпроса. Споредъ мене, образованието и материалнитѣ срѣдства нѣматъ значение, щомъ тѣ не прескачатъ тѣснитѣ граници на личния, на себичния интересъ. Въ такъвъ случай личностьта се слива съ широката маса, винаги инертна по начало. За да се постави въ движение тя, трѣбва да й се действува не чрезъ книга, а чрезъ слово.

И писательтъ се увлѣче да разказва за новия курсъ на дейность между по-първитѣ синове на неговия народъ, тръгнали чрезъ живо слово да проповѣдватъ непосрѣдствено на широкитѣ маси тия истини, които тѣ трѣбва да знаятъ.

— Българскиятъ народъ, — заключи той — трѣбва да се научи не да политиканствува, а да работи. И азъ смѣтамъ, че нашата задача не може да бжде друга, освенъ една — да отучимъ народа си отъ партизанството, което разруши не само неговитѣ обществени, но и нравственитѣ му устои, едно, и, друго, да го потикнемъ къмъ творчество. Нашата земя е богата и ние сме длъжни да мислимъ не какъ трѣбва да я управляваме теоретически, а какъ практически да бжде използувана тя. Сторимъ ли последното, ние сме й дали вече най-доброто управление.

Тия схващания се видѣха малко особни на Вѣра Игнатиевна и тя поиска да се усъмни въ тѣхната правота. Писательтъ не й възрази нищо. Трѣбва ли, собствено, да мислятъ всички тъй, както мисли той самъ? Разбира се, не! — Убеждението не е само логично построение, създадено отъ мисъльта на опита и отъ спекулативната размисъль, а и вѣра.

Безъ последната то е мъртво, то е само умствена вещь, която, за да се преведе въ движение, трѣбва да се постави въ колесницата на волята. А воля има тамъ, дето има вѣра — не мистична, не съзерцателна, а вѣрата на творчеството.

Петъръ Петровичъ слушаше съ унесъ разговора между писателя и Вѣра Игнатиевна. Той вжтрешно блаженствуваше, че му се удаде случая да я въведе чрезъ единъ отъ първитѣ представители на своя народъ въ истината на момента, която за пръвъ пжть се откриваше и предъ него въ всичката си пълнота. Затова той само удобрително клатѣше глава и мълчеше.

Когато наближиха Своге, писательтъ си взе чантата, сбогува се сжщо тъй непринудено, както се и запозна, и пожела съ весела нотка въ гласа си „до виждане въ София". На гарата го чакаха нѣколцина младежи, между които се виждаха и побѣлѣлитѣ коси на двама-трима възрастни мжже. Тѣ го посрещнаха тихо и мълчаливо, но съ оная топлота въ погледа, съ каквато могатъ да обливатъ своитѣ любимци само хората на чистата природа. И, заобиколили го отъ всички страни, мжчно можеше човѣкъ отстрана да схване, кой между тѣхъ е пръвиятъ, и кой последниятъ. Износенитѣ палта на всички се сливаха въ дрезгавината на настжпилата вечерь въ едно и хвърляха сѣнка върху перона. Свѣтѣха само лицата, озарени отъ голѣмия лампионъ на гарата.

— Какъ ви се вижда, Вѣра Игнатиевна, — ликуваще запита Петъръ Петровичъ.

— Странно... — После, като помълча: — Силуети на нѣщо, което може би ще бжде...

Влакътъ потегли бавно. Вѣра Игнатиевна прилепи шепи на слѣпитѣ си очи и погледна презъ прозореца. Силуетитѣ вече бѣха потънали въ мрака задъ гарата. После се прикжта въ жгъла, загърна се съ палтото си и се замисли.

„Силуети... Мракъ... И срѣдъ тоя мракъ свѣтналитѣ лица на една вѣра въ доброто, на една жертва за благото на ближния, на едно снишаване до низинитѣ съ устрема къмъ височинитѣ на човѣщината. Може да не се постигне нищо, но, всепакъ, тоя народъ въ агонията на своитѣ предсмъртни дни ще може да каже: не ме оставиха самъчъкъ моитѣ синове, не ми отказаха тѣ своята грижа, своята любовь, своитѣ сълзи..."

— Петъръ Петровичъ, — внезапно се обърна тя, повече отъ желание да прекрати своитѣ нерадостни мисли, които стихийно нахлуха въ главата ѝ, отколкото да говори. — И вие ли сте като него?

— Т. е., какъ?

— Искамъ да кажа: и вие ли вѣрвате въ чудеса?

Асоциативната връзка на мисъльта ѝ остана неясна за Петъръ Петровича.

— Чудеса?.. Не ви разбирамъ...

— Азъ мисля, че да се вѣрва като тоя вашъ писатель.. Какъ се казваше той?

— Лепавцовъ.

— Да се вѣрва като него, значи да се вѣрва въ чудеса. Това, помоему, е едно народничество, копирано отъ Русия, което не даде никакви резултати въ нея.

— А би трѣбвало да даде. Грѣшката е тамъ, че вашитѣ народници скоро бѣха измѣстени отъ други фактори, отъ други сили. Освенъ това, тѣ сами, нѣкакси, доброволно отстжпиха: уплаши ги голѣмината на Русия, уплаши ги безпросвѣтностьта на масата... Па и въ своята дейность тѣ... Тѣ имаха да се справятъ съ много и по-тежки задачи. Преди всичко, съ държавния режимъ...

Далечъ въ хоризонта проблесна ивица отъ възжълти свѣтлинки и се загуби.

— Свѣти.

Петъръ Петровичъ стана, приближи се до срещния прозорецъ, очисти запотѣното стъкло и се прилепи до него. Влакътъ отдавна бѣше излѣзълъ изъ прегръдкитѣ на последнитѣ Искърски тѣснини. Мъждиво сияние се разстла въ равнината, която изглеждаше по-далечъ, отколкото бѣше въ сжщность.

— София.

Вѣра Игнатиевна отиде при Петъръ Петровича и сжщо се взрѣ. Мантото се изхлузи отъ раменетѣ ѝ. Тя го улови съ две ржце изотзадъ и замръзна въ сладостнитѣ тръпки: надъ открития ѝ вратъ падаха топлитѣ струи отъ дъха на Петъръ Петровича. Вѣра Игнатиевна обърна лице, изгледа го милно и му стисна ржката въ мантото си.

V

Зимната градина на ресторана „Алхамбра" бѣше препълнена отъ народъ. Както всѣка вечерь, така и тази, той бѣше дошълъ да прекара нѣколко часа въ приятна забава, така много възлюбена следъ войнитѣ даже отъ хора, които никога по-рано не сж дирили развлѣчения по ресторани и кръчми, никога не сж и мислили да разгонватъ душевния си мракъ съ фееричната свѣтлина на японски лампиони, както и да уталожватъ неспокойната си душа съ тоновете на ресторантнитѣ оркестри.

Когато влѣзе князъ Андрей, отбраното общество неистово ржкоплѣскаше и викаше: tanz classe, tanz clace!.. Той се проврѣ между запълненитѣ маси и наближи до една, поиска позволение и седна, като се разкланя учтиво на група свои сънародници, които се бѣха приплътили почти до естрадата. Тѣ бѣха негови познати, но той предпочете да остане при чужди нему хора, само за да не наруши и своята свобода, и своята самотность. Така той ще принадлежи само на себе си, безъ нѣкой да му попрѣчи на срещата съ вѣра Игнатиевна, която на всѣка цена искаше да види. Научилъ отъ сбявитѣ по улици и вестници, че тя е вече ангажирана въ ресторана, той идѣше на нейния пръвъ дебютъ предъ софийската публика, идѣше да я чуе, да се порадва на нейния успѣхъ, въ който бѣше предварително убеденъ, както и да възстанови своитѣ прежни права надъ нея. Безъ да държи смѣтка за тѣхната хладна и внезапна раздѣла следъ нервния му припадъкъ въ Варна, той мислѣше, че тя не може да принадлежи никому другиму, освенъ нему, именно поради неволното й съжителство съ него тамъ. Мислѣше още, че правото въ любовьта е на влюбения само, а той действително бѣше влюбенъ сега въ Вѣра Игнатиевна. Съ всѣки неволнически прекаранъ день князътъ чувствуваше, какъ по-силно го обхващаше блѣнътъ за нея, и какъ по-дълбоко се вкоренѣваше у него убеждението, че тъкмо тя е човѣкътъ, който може да го спаси отъ забъркаността на живота. За нейнитѣ чувства не че не искаше, но не можеше да държи смѣтка — слабъ бѣше да надделѣе инстинкта си за животъ, който подъ разчопленитѣ наслоения на унаследеността му подсказваше само единъ единъчъкъ пѫть — любовьта.

— Tanz classe, tanz classe!... Публиката продължаваше да вика и да люлѣе съ вълнитѣ на своя многоструенъ гласъ стъклата на прозорцитѣ.

Князътъ се облегна на стената, посегна къмъ донесеното му вино и се обърна цѣлъ срещу естрадата. Тамъ сега се покачи пъргаво и леко единъ младъ възсухъ господинъ съ широко опнати отъ усмивката на мълчаливото доволство устни. Той се поклони галантно, направи движение съ дветѣ си ржце, и прати щедри цѣлувки къмъ публиката отлѣво и отдѣсно.

— Браво! Браво. . . Tanz classe, tanz classe! . .

Младиятъ човѣкъ се усмихна още еднѫжъ и се обърна къмъ пианиста, като даде тактъ съ ржката си. Пианистътъ удари по клавишитѣ. Публиката затихна. Артистътъ започна въ речитативъ своя номеръ. Той играеше ролята на майсторъ, който едновременно танцува, учи своитѣ ученици и разговаря

съ новодошлата кандидатка за ученичка въ неговата танцувална школа. Всички заслушаха съ затаено внимание и съ погледи, устремени въ боязънь да не изпуснатъ ни едно движение на артиста. Той долавяше това и вдъхновено изговаряше номера си, като танцувално движеше крака.

— Разъ два-три, разъ-два три! . . . Не-на-тъй, не-на-тъй! Кракъ-до-кракъ, кракъ-до-кракъ!... разъ-два-три, разъ два-три!... А и вий, а и вий!.. Дра-го ми й, дра-го ми й!.. разъ-два-три, разъ два-три!... По-на-самъ, по-на самъ. . . разъ-два-тра... Редъ по редъ... Ру-бли две на у-рокъ... Скж-по ли?.. Ни какъ не!... Разъ-два-три! Ма-лъкъ кржгъ, ма-лъкъ кржгъ... разъ два-три...

Бартеневъ танцуваше, махаше въ тактъ съ дветѣ си ржце, мръщѣше се къмъ оная страна, на която правѣха своитѣ танцувални упражнения неговитѣ въображаеми ученици, и ту се усмихваше снизходително, ту взимаше сериозна мина къмъ другата, дето бѣха неговитѣ гости. Публиката продължаваше да следи съ неотсланало внимание всѣко негово движение, отпиваше по малко отъ пълнитѣ си чаши и, сякашъ, заразена отъ ритмиката на танца, ритмично сподѣляше своя възторгъ отъ остроумния номеръ. Унесе се въ номера и князъ Андрей, възобновилъ въ паметьта си всички спомени отъ онова хубаво минало, когото самъ той ржководѣше кадрилъ отъ знатни четворки, образували карета въ най изисканитѣ салони на Петроградъ, поливанъ обикновено следъ свършването му съ пѣната на кипящо шампанско. Припомни си и своя успѣхъ въ модния Pas d'Espagne, когато съ княгиня Долгорукова сковаваше вниманието върху себе си и будѣше въздишки на възторгъ и завистъ. Тогава той бѣше младъ и гъвкъ; млада, стройна като него бѣше и княгиня Долгорукова. Когато вземѣха първитѣ стжпки напредъ и отпуснѣха ржце, за да направятъ кржгове около себе си, тѣ така грациозно се извиваха единъ къмъ другъ, че слисанитѣ взори на зрителитѣ ги оприличваха на две тънки тополи, които се гънѣха въ сладостна нѣга и въ устремъ да сплетатъ тънкитѣ си грани въ една вѣчна, нераздѣлна и топлострастна прегръдка. Това караше мълвата на висшитѣ кржгове да ги смѣта за по близки, отколкото бѣха всжщность, и да пустнатъ слуха за тѣхната предстояща женитба. Но слухътъ си остана слухъ.

Сега князъ Андрей изпита особено задоволство, че всичко тогава си остана само приказки. Инакъ. . . И той неволно погледна дѣсната си ржка, безсилно сложена върху масата. По бледитѣ пръсти, прошарени съ тънкитѣ ясно-сини жилки на благородната кръвь, вече не блестѣха брилянтитѣ на миналото. Нѣкои отъ тѣхъ изчезнаха преди нѣколко време.

когато той, за да се отърве отъ съжителството си съ Лука Лукияновичъ, трѣбваше на всѣка цена да си намѣри жилище, а единътъ отиде днесъ... Сърдцето на княза се сви отъ болка.

Мисъльта му се отплесна на друга страна. Не, Розенкранцъ е непочтенъ човѣкъ. Той го обира и го обира по единъ най-безбоженъ начинъ. Нима може това, което е купено за нѣколко хиляди рубли, да струва само толкова хиляди и то книжни лева? Вѣрно е, българитѣ малко разбиратъ отъ поезията на външната украса, но, всепакъ, нима нѣма и между тѣхъ хора, които, ако не отъ разбиране, то поне отъ суета да жертвуватъ за брилянти, каквито никога не сж виждали, една по-почтена сума? Има, разбира се.

— Браво! Браво!... Bis, Bis!

Князътъ се сепна като отъ сънь. Когато той повдигна глава, Бартеневъ се кланяше, обръщаше се на всички страни и пращаше цѣлувки. Шумътъ и възгласитѣ не утихнаха дълго. За княза стана явно, че Бартеневъ е голѣмъ любимецъ на публиката, че тя го чувствува свой, както и той я чувствува своя.

VI

Настжпи пауза. Понесоха се тракания по маситѣ съ стакани и по приборитѣ съ вилици и ножове. Келнеритѣ се запровираха между заприщенитѣ ходове да изпълнятъ стари поржчки или да приематъ нови. Понесе се дъхъ на кебабчета, филета и шумка, който съ парфюма на дамитѣ и галантнитѣ кавалери се смѣси въ една обонятелна мозаика — ако само може да се говори за мозаика и при обонятелнитѣ възприятия — която отначало достигваше на отдѣлни лъхове до князъ Андрея, а после на цѣли вълни отъ тежка задушлива атмосфера. Усили се и глъчката. Сега всички говорѣха, и говорѣха на всевъзможни езици, като слисанитѣ работници при Вавилонското стълпотворение. Ето, до него се навдигатъ високо и необуздано думитѣ на испански жаргонъ: значи, съседитѣ му по маса сж евреи. Князъ Андрей веднага почувствува нѣкаква чоголность, която едва преодолѣ. Той дори се понавдигна да види, нѣма ли друго свободно мѣсто, но не забеляза такова. Келнерътъ, изправенъ до обкичения въ японски стилъ стълбъ, взе това му понавдигане за подкана и, безъ да пита, грабна празното канче и забърза да го напълни. Князъ Андрей поиска да го спре, но не намѣри воля у себе си. И пакъ, разположилъ се отново на мѣстото си, заслуша. Отъ съседната маса се говорѣше на нѣмски. Той умишлено даде ухо и чу откжслеци

отъ търговски разговоръ. Встрани нѣколко младежи крѣскаха на френски. А до тѣхъ една компания съ червени фесове се смѣеше въ непринудена веселость и пращаше мазни, предизвикателни погледи къмъ дълбокитѣ деколтета на дамитѣ. Българитѣ каточели бѣха по-малко, отколкото би трѣбвало да бждатъ. Но ето ги и тѣхъ тамъ отсреща. Тѣ викатъ високо, ржкомахатъ и се препиратъ за политика, като се дразнятъ единъ другъ. До тѣхъ е компанията на руситѣ. Князъ Андрей едва сега забеляза, че една отъ дамитѣ държи едно малко шимпанзе въ политѣ си. То е облѣчено въ червена джилетка, обръща глава на всички страни и показва мълчаливо остритѣ си зжби. Единъ отъ българитѣ го дразни незабелязано и му замахва съ пръстъ. Шимпанзето не се стърпѣ и се хвърли върху колѣнетѣ на българина. Той се дръпва и сваля чашата си. Настава весело смущение. Дамата потегля синджирчето и шимпанзето се прехвърля въ политѣ й, обѣлило зжби срещу неприятния му българинъ. Подемва се непринуденъ смѣхъ, обмѣна на шеговити думи и компаниитѣ се смѣсватъ неусѣтно, премѣстили маситѣ една до друга.

Увлѣченъ въ тази сцена, князъ Андрей не забеляза, когато мина Вѣра Игнатиевна съ Петъръ Петровича почти покрай неговата маса и се покачи на естрадата. Тя бѣше облѣчена въ бѣла воалажена рокля на възрозовъ фондъ. Отъ врата й се спущаше сжщо така бѣла пухлива боа, подъ която се люлѣеше надъ буйнитѣ й развълнувани гърди златниятъ ланецъ. Пръститѣ на дѣсната й ржка бѣха оплетени въ него и инстинктивно го опъваха надолу. До нея Петъръ Петровичъ въ смокингъ и лачени чепици се вишеше като строенъ яворъ и нервно стискашевъ ржцетѣ си свитъкъ съ ноти. Едно непривично стѣснение бѣше обхванало и двамата при вида на тази пъстра и попийнала публика, натъпкана въ правожгълно разположения салонъ. Естрадата бѣше тъкмо срещу жгловата му чупка и позволяваше да се обзира цѣлата публика.

Когато и двамата заеха мѣстото си предъ пианото, публиката утихна отъ любопитство. Вѣра Игнатиевна почувствува, какъ върху нея се спрѣха погледитѣ на всички, и какъ мнозина умствено я събличаха, за да видятъ въ всичката имъ пластичность нейнитѣ великолепно скулптирани форми. За нея веднага стана ясно, че повечето сж дошли не за да чуятъ нейното пѣвческо умение, а да се довлствуватъ мислено отъ физическата красота на още едно женско сжщество, готово, споредъ тѣхнитѣ схващания, като всички отъ нейната професия да сподѣли своитѣ ласки срещу вино и пари. Нѣкои отъ тѣхъ дори предугаждаха

въ себе си нейни избранници и предвкушаваха своята победа, която, ако не днесъ, утре, другидень ще увѣнчае набрѣчканитѣ имъ въ похоти чела. Това накара Вѣра Игнатиевна да пребере предъ себе си своитѣ разхвърлени погледи. Но тъкмо въ тази минута тя съзрѣ князъ Андрея, който, облакатенъ на масата, се бѣше полунадигналъ съ видимото желание да бжде забелязанъ отъ нея. Погледитѣ имъ се срещнаха и тя се усмихна горчиво. Въ тази усмивка имаше и болка, и гордость. Болката, че е тамъ, дето не би искала да бжде, и гордостьта, че е надделѣла надъ себе си, че се е надигнала надъ капризитѣ на сждбата. Князътъ сякашъ схвана значението на тоя погледъ. Той сведе очи върху политѣ на своя шинелъ, който елегантно стѣгаше добре очертаната му талия, и повдигна несъзнателно дѣсница къмъ лѣвото си рамо. Но веднага се досѣти, че на него не се краси вече генерални погонъ, смути се и, за да замаскира своето издайническо движение, пъхна пръстъ въ яката си.

Пианистътъ взе Ia... После удари въ акордъ десеттѣ си пръста и се полуизвърна къмъ Вѣра Игнатиевна. Тя се наклони къмъ него и му посочи нѣщо на разкритата отпреде му партитура. Сжщото стори и Петъръ Петровичъ. Стана кратъкъ, безмълвенъ, само съ посочвания и погледи разговоръ, и всѣки зае своето мѣсто. Веднага мощни звуци се понесоха по залата, и публиката затаи дъхъ. Трѣбваше поне при първия дебютъ на гостенката да се покаже тя внимателна и пристойна къмъ нея. Отначало смутена, Вѣра Игнатиевна скоро се увлѣче въ своята партия, забравила себе си и своята аудитория. Нейниятъ колоратуренъ гласъ се заизлива въ кръшни извиви, които ставаха толкова посочни и по-пълни, колкото повече чувствуваше до себе си близостьта на Петра Петровича. Неувѣрено започна отначало и той, за да се оправи сжщо така скоро, почувствувалъ и сила, и вѣра да сломи смущението въ себе си. Съ всѣки тонъ, съ всѣка музикална мѣрка тѣхнитѣ гласове се сплитаха като лозови стволи, гънѣха се и се разлистваха широко надъ публиката, която тръпнѣше подъ силата на тоновия чаръ.

Когато дуетътъ се свърши, салонътъ гръмна отъ ржкоплѣскания и отъ неистови викове: bis, bis! Вѣра Игнатиевна се забърка. Тя, просто, не знаеше нито какво да прави, нито де да се дѣне. Ако бѣше на сцената, щѣше да се пъхне задъ кулиситѣ поне и тамъ да преживѣе макаръ за минутка доволството отъ своето постижение, но тука? Тя само продължаваше едва видимо да се кланя, да поглежда

неволно Петъръ Петровича и да съжалява въ себе си, че се е подложила на подобно изпитание.

Пианистътъ се надигна и прошепна: трѣбва да се повтори — все едно, сжщото или друго парче.

Предпочетоха друго. Ефектътъ и отъ него бѣше поразителенъ. Когато Вѣра Игнатиевна седна съ Петъръ Петровича на двата празни стола, облѣна отъ огненитѣ погледи на неочакванитѣ си почитатели, и сложи морно ржце на колѣнетѣ, тя сякашъ презъ своята замая слушаше тѣхнитѣ разговори.

— Ето какво значи оперна пѣвица.

— Да, и школуванъ гласъ, и артистично държане. . .

Всжщность, не се приказваше нищо подобно. Пѣнието допадна на всички, повече отколкото можеше да се очаква, но и всички мислѣха повече за нея, отколкото за нейното изкуство.

— Щомъ е дошла дотука, все ще е... а? — многозначително запита другаритѣ си по маса единъ младежъ съ черна олизана коса, синъ на голѣмъ богаташъ. — Една хилядарка ще ѝ стигне..

— Ти пакъ наедро я подкара, — отвърна другарьтъ му отсреща. — Ако можеше да взема по хилядарки, тя не щѣше да стане кабаретна пѣвица.

— Както и да е, но, ей Богу, давамъ и толкова...

— Ами ако не е отъ тия, за каквато я взимашъ ти?— прекжсна го другъ.

— Ако не е ли?... Е-хе! Видишъ ли това? — И той посочи хилядарката. — То знае да отключва сърдца и да заключва съвѣсти... Да опитаме още сега. — Печеното не е дипъ като хората, — обърна се той къмъ келнера, който бѣше сложилъ закускитѣ и неволно подслушваше разговора имъ. — Донесъ и още вино. Отъ кавказкото. Ако не е... Сега ще разберете...

Но, когато той се надигна, за да се отправи къмъ Вѣра Игнатиевна съ прѣсторено намѣрение да ѝ предаде своето задоволство отъ нейното артистично пѣене, къмъ нея отъ две страни се отправяха вече и князъ Андрей, и рускиятъ писатель Мерцаловъ. Младежътъ се посмути, замахна ржка и седна.

— Преварихa ме, но нищо. Ако не днесъ, то утре ще стане това, което е писано да стане. — И той повтори високо поржчката си къмъ келнера, който вече се провираше между маситѣ.

— Писано?

— Да, писано. И писано въ евангелието, дето се казва, че жената трѣбва да принадлежи на мжжа и то на този мжжъ, който има пари.

— Че де си челъ ти това евангелие?

— По маситѣ на „Алхамбра“. Ясно ли ти е сега, че и азъ се занимавамъ съ сериозни изучвания?

Компанията се засмѣ самодоволно, обърнала глава къмъ Вѣра Игнатиевна, и надигна чашитѣ въ нейна честь.

— Ексъ!...

Но Вѣра Игнатиевна не забеляза това мълчаливо чествуване, което, бездруго, би взела като нахаленъ изразъ на едно лошо възлитание. Станала права, тя сега говорѣше съ своитѣ сънародници и се колебаеше, обществото на кого да приеме. Да откаже внимание на княза, смѣташе го непочтено за себе си и оскърбително за него, а да отиде на неговата маса, прѣчеше й споменътъ отъ миналото, както и оная тиха неприязънь, която всѣка жена храни къмъ това, комуто се е отдала по силата на една външна необходимость, безъ да е имала, каквото и да било вжтрешно влѣчение. Писателътъ я спаси отъ това колебание. Учтиво той се обърна къмъ княза, турилъ въ ходъ всички изрази на почтителность къмъ високи особи, и го покани на тѣхната маса въ дъното на малкото салонче, което правѣше фигурата на правожгълникъ съ голѣмия салонъ. Князътъ се поколеба малко, но прие поканата и се опжти ведно съ тѣхъ. Вѣра Игнатиевна чакъ сега забеляза въ полумрака дългата трапеза отъ нѣколко съединени маси съ смъкнати наполовина бѣли, измокрени отъ вино покривки.

VII

Компанията отъ мжже и жени, предизвикала завистливитѣ погледи на другитѣ посетители отъ съседнитѣ маси, прие Вѣра Игнатиевна напълно радушно като близъкъ и дългоочакванъ гостъ. Пѣвицата се почувствува изеднъжъ въ своя родна срѣда... Тя зае отреденото й почетно мѣсто и наклони измѣрено глава на всички страни. Като забеляза Лепавцова, почти притиснатъ до стената, тя му подаде ржка.

— Ние вече сме отдавна познати.

— Да, — отвърна Лепавцовъ и сърдечно стисна дѣсницата й.

— Но народни просвѣтители на пиршество?...

— Случва се и това понѣкога, особено когато то е устроено отъ такива избрани хора?...

И, наистина, около дългата съединена маса седѣха нѣколко руски професори съ женитѣ си, писателътъ, художникътъ и други лица, които нѣкога сж заемали не последни мѣста въ руската служебна иерархия и въ проявитѣ на рус-

кия духъ. Почти първенци нѣкога, тѣ сега се бѣха задоволили съ това, което бѣше имъ предложилъ българскиятъ животъ. Право е, нѣкои блѣнуваха да заминатъ за Прага, за Берлинъ или за Парижъ, дето мислѣха, че ги очаква по-добра сждба, но мнозинството не мислѣше да напуща България. Особено не мислѣха да сторятъ това профе:оритѣ, които съ контрактъ бѣха заели съответнитѣ на тѣхното предишно положение мѣста въ университета. Нѣкои дори бѣха доволни, че сж въ България, дето тѣхната дейность ще имъ позволи да довършатъ, както се изразяваха тѣ, дѣлото на освободителитѣ, като спомогнатъ съ своитѣ изследвания за освѣтлението на българското минало, настояще и бждеще. Единъ отъ тѣхъ се бѣше заловилъ да изучи основно синодикта на царя Борила, други — историята на българската конституция, а трети, анатомъ, бѣше успѣлъ да открие нѣкои особености въ строежа на българския кракъ. Всѣки отъ тѣхъ си имаше своята работа и своето назначение въ живота. Случваше се, погълнати отъ тѣхъ, тѣ да не се виждатъ по цѣли недѣли и месеци. Но недделѣе ли въ гърдитѣ имъ тжгата по родината, тѣ се подирятъ, събератъ се и удавятъ въ българско вино накипѣлата болка по тая мжченица-земя, на която тѣ бѣха безсилни да помогнатъ инакъ, освенъ съ своята слава на учени и писатели, старателно поддържана не съ спомени отъ миналото, а съ трудове въ неволното за тѣхъ изгнание. Тогава тѣ пиеха и пѣеха. но тъй, „както презъ сълзи се пѣй.“ Тия думи на покойния Яворовъ се носѣха отъ уста въ уста, станали най-добъръ изразитель на всичко онова, което преживяваха, и което не всѣкиму можеха да разправятъ, и ги тешаха.

Князътъ се почувствува отначало неудобно. Той мислено сравни себе си съ останалитѣ си сънародници и вжтрешно имъ завидѣ. Това го направи раздразнителенъ и дори предизвикателенъ. Идѣше му да имъ подхвърли, че тѣ измѣнятъ на родината си съ това си лесно приспособление къмъ чуждитѣ условия, че тѣ се хабятъ несъзнателно така, че тѣ... Той на си довърши мисъльта. Но, когато се убеди, че на него, собствено, никой не обръща особено внимание, той се прибра въ себе си, повдигна чашата и я изпразни до дъно. Лепавцовъ я напълни отново и си поднесе чашата къмъ неговата.

— За ваше здраве.

Полуповдигнаха се и други отъ мѣстата си и благопожелаха сжщото.

Това вмимание възрадва княза. Той се опита да стане по-словоохотливъ, но не му се удаде. Прѣчеше му невниманието отъ страна на Вѣра Игнатиевна, която разправяше

оживено на дамитѣ около себе си за своитѣ преживявания изъ провинцията ведно съ Петъръ Петровича. Тѣ я слушаха съ внимание и удобрително клатѣха глава, като отвременавреме се обръщаха за нѣкои дребни обяснения. А смущаваше го и присѫтствието на проф. Холодковски, когото позна, но си даваше видъ, че за първи пѫть се срѣща съ него. Отъ деликатность и професоръть се държеше като новозапознатъ.

— А знаете ли, че Петъръ Петровичъ е юристъ?

— Нима?

— Свършилъ е юридически факултетъ въ Петроградъ.

Дочулъ последнитѣ думи на Вѣра Игнатиевна, Холодковски, се облакъти, наклони сеи запита презъ съседа си:

— Дочухъ право, нѣщо такова.

— Да, свършилъ е юридически факултетъ.

— Кой?

— Петъръ Петровичъ.

— А?—И професоръть, пийналъ доста — отдръпна стола си назадъ и се взрѣ въ Петъръ Петровича.—Ей Богу, не ви познахъ, не ви познахъ! Вие така сте се измѣнили! Пъкъ и азъ... знаете: „и веселый и хмѣльной“...

— Значи, познати? — възрадва се Вѣра Игнатиевна...— Па, като дръпна стола си назадъ, той се впусна къмъ Петровича, прегърна го и го цѣлуна три пѫти по руски.

Приветствието бѣше така сърдечно, така се понрави на всички, че тѣ изржкоплѣскаха.

— Тогова да пиемъ! — изкомандува Мерцаловъ и зачука припрено за нова поржчка, следъ като напълни чашитѣ съ несржчность, която накара дамитѣ да се пооттеглятъ назадъ.

— Александъръ Владимировичъ, — обърна се той къмъ Нилова, — това отъ тебе.

— Хорошо, только не едно, а две шише, — натърти Ниловъ, като мислѣше, че е изговорилъ последната дума по български.

Компанията се засмѣ самодоволно, видела въ тоя жестъ не толкова изразъ на щедрость, колкото изразъ на остроумие, което, обаче, никой не би могълъ да опредѣли въ какво се състои то. Засмѣ се и князъ Андрей. И, за да привлѣче вниманието къмъ себе си, извика на келнера:

— Още две! Още две шише...

— Княже, — обърна се къмъ него Вѣра Игнатиевна, — какво правите вие? Ще се опиемъ.

— Добре, добре прави, — процеди презъ зжби Ниловъ и подкрепи отдолу запалената си луличка. Но, като видѣ, че съ нея въ уста не ще може да каже нищо повече, извади я и, просто, извика:

— Добре прави. Вино сердце веселитъ! Колкото за опиването, ние и безъ пиене сме пияни. Значи, пияни, безъ да сме пили.

И той чукна чашата си на масата, но така, че тя се отдѣли отъ столчето си.

— Ето де отиде още едно шише вино, — весело забеляза Лепавцовъ.

— То пакъ ще дойде, — сякашъ доволенъ отъ сторението, отвърна Ниловъ и налапа лулата. После подхвърли: — малко хирургия, единъ видъ операция.

Отново смѣхъ задави всички.

— Но само че двойна: и на чашата, и на кесията.

Веселото настроение се повишаваше съ всѣка минута. Скоро то се обърна въ хаосъ отъ тихи разговори, весели извиквания, шеги и закачки, които въ живописна смѣсица се понесоха по вече полуизпразнения салонъ. Останали бѣха въ това му крило само две компании: тази на младежа богаташъ и още една, които бѣха почнали неистово да крѣскатъ и да пѣятъ.

— Господа, да попѣемъ и ние, — замоли Лепавцовъ. — Това предложение допадна на всички. То идѣше не само да внесе разнообразие въ тѣхната срѣда, но и да ги отърве отъ крѣсканицитѣ на пийналитѣ младежи. Всички погледи се обърнаха къмъ Вѣра Игнатиевна и Петъръ Петровича, който оживено разговаряше съ проф. Холодковски, защото явно бѣше, че то се прави за тѣхъ.

— Вѣра Игнатиевна, изпѣйте ни нѣщо съ вашия партньоръ. Петъръ Петровичъ, не ни отказвайте.

Двамата артисти се спогледаха и решиха веднага. Безъ да се колебаятъ, тѣ започнаха единъ отъ популярнитѣ и у насъ руски романси, познати вече и на децата. Но го изпѣха тъй, че баналната мелодия се разкри предъ всички съ една нечувствувана, съ една неподозирана дълбочина, отъ която бликаха нѣга и скрѣбь. Особенъ смисълъ добиха и думитѣ. Изтъркани въ съзнанието на всѣкиго, тѣ сега излизаха отъ устата на артиститѣ въ ново и свежо одеяне, като че се изговаряха за пръвъ пжть. Тѣ подействуваха и на младежкитѣ компании, които замлъкнаха веднага и заржкоплѣскаха, когато свърши романсътъ.

Мерцаловъ, винаги словоохотливъ при весело настроение и винаги наложителенъ съ умението си да даде изразъ и на най-неуловимата си мисъль, заключи:

— Ще рече, нѣма банално изкуство, а има само банално изпълнение. Да благодаримъ на тия, които така блѣскаво ни подчертаха тази проста, но не отъ всички разбирана истина. За ваше здраве! — И той повдигна пълната чаша предъ очитѣ си и учтиво се поклони.

Нѣкой се обърна къмъ Лепавцова: нека да чуятъ и него.

— Но азъ не мога никакъ да пѣя: нѣмамъ гласъ... Пакъ ли счупи чаша? — обърна се той къмъ Нилова.

— Не, разлѣхъ. — И Ниловъ извади кърпа да си очисти колѣната.

— Нищо, който дава инициативи, той самъ трѣбва да участвува въ тѣхъ, — настоя една отъ дамитѣ.

Лепавцовъ се подчини. Съ гърленъ, необработенъ, но топълъ и сърдеченъ гласъ, той поде любимата презъ младинитѣ му пѣсень на Некрасова, която нѣкога бѣ пѣлъ съ сжщото онова вдъхновение, съ което се е пѣла тя и въ родината на поета, когато е прескачала нейнитѣ широки граници.

Укажи мнѣ такую обитель, —
Я такого угла не встрѣчалъ, —
Ге бы сѣятель твой и хранитель,
Ге бы русскый мужикъ не стоналъ.

Стонетъ онъ по полямъ и дорогамъ,
Подъ тележкой ночуя въ степы,
Стонетъ онъ по тюрмамъ и острогамъ,
Въ рудникахъ на желѣзной цѣпы...

Пѣсеньта се изслуша въ молитвено мълчание. Тя съ буди хиляди спомени въ душитѣ на рускитѣ й слушатели и сведе главитѣ имъ надъ масата. Когато свърши, никой не промълви нито слово. Сякашъ всѣки се боеше да не разгони отъ въображението си картинитѣ на онова руско минало, което въ своето кърваво безпокойство подържаше у всички любовьта къмъ ближния и вѣрата въ единъ новъ политически режимъ. Възприе я като откровение на своята душа и князътъ, свикналъ да гледа на всѣки, който не само пѣеше, но и шепнѣше тия думи на нѣкогашната страшна и пълна съ романтична мистика действителность, като на отечественъ врагъ. Сега тя му разкриваше картината на единъ кървавъ адъ, въ дъното на който бѣше хвърленъ и той ведно съ цѣлия руски народъ. А другитѣ, които сами навреме сж пѣли съ възторгъ тая пѣсень, сега мислено сравняваха днешното положение на Русия съ нейното минало и като-чели съжаляваха за предишнитѣ си младежки увлѣчения,

видѣли презъ тѣхъ това, което е, но не прозрѣли онова, което можеше да бжде.

Лепавцовъ съжалили въ себе си, че уби настроението на компанията, но нѣмаше какво да стори. Той не можеше да си представи Русия безъ тая пѣсень, не можеше и да попадне на друга. Нали нѣкога баща му, преди да бжде обесенъ презъ Стамболововия режимъ, чийто отявленъ противникъ бѣше той, я пѣеше въ минути на радость, и и на униние? Нали чрезъ нея той наследи бащината си любовь къмъ освободителя народъ и неодолимия си поривъ да се жертвува за благото на ближния си?

Настжпилото униние бѣше прекжснато отъ дохождането на келнера, който на голѣмъ подносъ донесе една пълна поржчка.

— Но ние не сме поржчвали, — каза Лепавцовъ, който съ тая намѣса искаше повече да разсѣе създаденото настроение, отколкото да отрази самата поржчка.

— Вие не, — отвърна келнерътъ и сложи подноса. — Господинътъ отсреща.

Въ това време богатиятъ младежъ се дигна и съ колебливи крачки, които той се силѣше да направи твърди и увѣрени, се отправи къмъ масата.

— Извинете, — каза той на хубавъ френски езикъ — че си позволихъ тая, може би, нежелана отъ никого волность. Но азъ така обичамъ руситѣ и всичко руско!... Моето име е Рилковъ.

Френскиятъ езикъ обиди Мерцалова и той сжщо така на френски му отвърна язвително: — обичалъ, а предпочиталъ да говори съ руси на чуждъ за тѣхъ езикъ.

Младежътъ, не схваналь язвителностьта на бележката, се извини, че не умѣе да говори добре по руски, макаръ като всѣки образованъ българинъ да се е подхранилъ съ руската литература. Неговиятъ кратъкъ отговоръ, който съвсемъ не отговаряше на вперенитѣ му въ Вѣра Игнатиевна погледи, прекърши недоволството на Мерцалова и той, свикналъ да разпорежда самъ при такива компании, покани младежа на тѣхната маса. Последниятъ това и чакаше, но даде видъ, че му е неудобно да приеме поканата, защото не е самъ.

— Пожалуйста, — процеди презъ лулата си художникътъ Ниловъ.— Нека всичко, всичко...— Искаше да каже: всички.

Стана общо размѣстване, при което се случи тъй, че богатиятъ младежъ се озова до Вѣра Игнатиевна. Формалноститѣ на запознаването бѣха избѣгнати. Тѣхъ ги замѣни чукането на чашитѣ, съпроводено съ леки поклони единъ къмъ другъ.

— За ваше здраве...
— A votre santé!...

Присѫтствието на младежитѣ се почувствува веднага. Тѣ внесоха не само оживление, но и сякашъ едно желано разнообразие. Пѣснитѣ почнаха пакъ. Единъ отъ дошлитѣ запѣ на сносенъ гласъ, но съ вѣрно музикално тълкуване една народна пѣсень. Тя допадна на всички, особено на Вѣра Игнатиевна. Забелязалъ това, Мерцаловъ, който старателно бѣше се заловилъ съ изучването на българското народно творчество още отъ първия день на своето дохождане въ България, държа една импровизирана беседа върху поетическото чувство на българина. Споредъ него, то е толкова тънко, толкова нѣжно и така изразително предадено, че всѣки народъ би му завидѣлъ на словеснитѣ богатства, които е създалъ. И, за да подкрепи още по-осезателно мисъльта си, той помоли да му изпѣятъ: „Рано е Радка ранила".

Рилковъ започна срѣдъ общо очакване. Всички затаиха дъхъ. Кръшнитѣ извиви на мелодията се заредуваха съ китнитѣ и внезапни образи на текста, които налитаха като живи надъ слисанитѣ слушатели.

Рано е Радка ранила
Съсъ бѣли менци за вода,
Слънцето да я не види,
Слънцето още месеца.
Срещнали сѫ я два змея,
Два змея като два облака,
Тѣ си на Радка думаха:
„Радке ле, мома хубава,
Снощи минахме край вази,
Майка ти на столъ седѣше,
Въ ржце си змия държеше,
Съ бодилъ й очи бодѣше
И на змията думаше:
Както се виешъ, змийо-льо,
Отъ болки, змийо, въ ржце ми,
Тъй да се виятъ ергени
Край наша Радка хубава..."

Понеже текстътъ остана неразбранъ за мнозина, когато Рилковъ свърши, Мерцаловъ, подпомаганъ отъ другитѣ българи, които бѣха горди, че едно тѣхно народно произведение допада толкова много на хора съ голѣми имена и обработенъ вкусъ, започна да превежда образитѣ и да ги тълкува. Не се съгласи напълно съ него само Ниловъ.

— Право, право... Но малко жестоко ми се вижда. Представете си, да се въртите около своята избраница съ тия болки и страдания, съ каквито се върти бодената поочитѣ змия! Благодаря за такава любовь.

— Че какво, всѣка любовь е страдание. Да, защото любовьта е животъ. А блаженството на живота се състои въ преодолѣното страдание, — надстоя Мерцаловъ. —Но ти, дъртъ ергенъ, не можешъ да разберешъ това... Какво, още ли? — запита внезапно Рилкова, като забеляза, че той подава празното шише на келнера. — Да пиемъ тогава: пѣсеньта заслужава. А ти, дъртъ ергенъ...

Поде се общъ безобиденъ смѣхъ, който развесели, но и смути малко Нилова.

— Именно, защото съмъ ергенъ, и то старъ... Хубавото трѣбва да допада и на старитѣ ергени...

— Не е така. Старитѣ ергени сж едно неприятно изключение въ живота. Нали така, уважаеми госпожи? — запита Мерцаловъ. Тѣ поклатиха удобрително глава. Не чу въпроса му само Вѣра Игнатиевна, която продължаваше разговора си съ Рилкова. Той й описваше живота въ Франция, отдето токущо бѣ се завърналъ.

— Тогава?... — Художникътъ, вмѣсто да продължи мисълта си, гаврътна чашата и прокара устника на луличката по горната си устна, лъснала се отъ живителната влага на виното.

— Много просто: иматъ думата женитѣ.

— Вашето мнение, Вѣра Игнатиевна?

— Не чухъ.

— Говорѣхме за...— И Мерцаловъ й предаде предмета на разговора. Тя погледна насмѣшливо княза и Петъръ Петровича.

— Пѣсеньта има правс. Жената отговаря на любовьта съ любовь тогава, когато види, че се правятъ жертви за нея.

Тия думи особно много допаднаха на Рилкова, който именно съ такива, макаръ и привидни жертви, бѣше спечелилъ сърдцата на много жени. Значи и Вѣра Игнатиевна не прави изключение отъ другитѣ. И той отново започна да я занимава съ своитѣ преживѣлици въ странство, дето не всичко е така, както е тука у насъ. Доловилъ, че Вѣра Игнатиевна го слуша съ живъ интересъ, той смѣси истината съ небивалицитѣ и започна особено силно да наблѣга върху тъмнитѣ страни на нашия животъ, дето мжчно може да се прояви една дарена личность като нея. Па, и да се прояви, колко струва тази проява въ една малка, полукултурна страна, името на която, въпрѣки чутовнитѣ подвизи на синоветѣ й презъ време на войната, още не се знае отъ мнозина въ

странство! И, за да подкрепи по-силно мисълта си, той си послужи съ руската пословица, която бѣше чувалъ не еднъжъ и отъ българи, и отъ руси: „Болшему кораблю болшое плаване".

Вѣра Игнатиевна, като всѣка артистка, остана страшно поласкана отъ това сравнение. И тя въздъхна облекчително. Сякашъ нѣкаква възжълта, тежка и угнетителна мъгла раздра диплитѣ си предъ очитѣ ѝ, разлѣ се и откри хоризонтитѣ на една по-желана, по-благодарна възможность.

— Разбира се, но мжчно се достига дотамъ.

— Напротивъ, много лесно. Стига да пожелаете. Въ живота всичко е въ желанието, - заключи философски и съ такава увѣреность Рилковъ, че Вѣра Игнатиевна му повѣрва. Ето, той самъ скоро ще заминава пакъ въ Парижъ и, ако тя иска, би могълъ да се постави на нейно разположение. Тамъ той ще я запознае съ свои познати, които веднага ще я подкрепятъ и ще разчистятъ пжтя на успѣха ѝ. Пъкъ и тя сама не може да не намѣри свои хора и свои почитатели — толкова руси живѣятъ въ Парижъ и то отъ видни по-видни! Нима единъ Милюковъ, единъ Бунинъ, единъ Бальмонтъ ще я оставятъ на улицата?

Право казано, младежътъ не знаеше нищо за тѣзи хора. Той само бѣше чувалъ тѣхнитѣ имена въ руския ресторанъ, дето се отбива нѣколко пжти презъ късните часове на нощьта. Но ловъкъ да си служи и съ малкото знание като съ голѣмо и положително, Вѣра Игнатиевна го взе за човѣкъ добре ориентиранъ и въ живота на руската емиграция въ столицата на Франция, и въ отношенията на първитѣ лица отъ тая емиграция.

Дочули близки имена, нѣкои отъ компанията дадоха ухо на разговора.

— Какъ, вие сте бивали въ Парижъ? Познавате Бунина? — запита Мерцаловъ.

Сега всички устремиха внимание къмъ младежа. Отначало той се затрудни, но скоро се оправи, решилъ незабелязано за слушателитѣ си да използува тѣхнитѣ знания като свои. Наклони глава и Лепавцовъ, който пазѣше най-приятни спомени за Бунина отъ нѣколкодневната си дружба съ него тука, въ София.

— Какъ е той? Спомня ли си за насъ?

— Да си призная, — съ привидна скромность отвърна и на двамата Рилковъ, — азъ се срѣщахъ съ него всичко на всичко три пжти. Добре е... Първия пжть се срещнахме въ салона на m-me Девинé. Но тамъ почти нищо не можахме да говоримъ за България. Знаете, много свѣтъ...

Остави виното,— каза той на келнера.— По единъ шартрьозъ? а? M-mes, може по единъ шартрьозъ, нали? Донесъ тогава. Колко, — та преброи ни, че вижъ!.. Та... бѣше се събралъ елитътъ на Парижъ.— И Рилковъ започна да изрежда всевъзможни имена — познати и непознати.— Тамъ Бунинъ чѣте едно свое произведение.

— Кое?—съ любопитство запитаха нѣколцина изеднъжъ.

Рилковъ даде видъ, че се мжчи да си припомни надслова на произведението. Па, като не можа да стори това, щракна съ пръсти.

— Извинете ме, изумихъ. Но то вече трѣбва да е печатано. Не може да не бжде печатано. Азъ самъ видѣхъ съ очитѣ си, какъ двама-трима се пуснаха да вематъ ржкописа отъ ржцетѣ му, следъ като се свърши четенето.

— Да не е „Митина любовь"? — прибърза Лепавцовъ.

— Трѣбва да бѣше то? Да, какво се разправяше въ него, ако бихте могли да ми подскажете.

Сега се обади Холодковски, който сжщо пожела да се намѣси въ разговора.

— За любовьта на единъ ученикъ.

— Да, да, сѣтихъ се. То е. И после ученикътъ се самоубива, нали?

Холодковски поклати утвърдително глава, безъ да долови, че това бѣше казано на приумица отъ Рилкова, който знаеше, че по принципъ всички любовни романи се свършватъ съ убийство или самоубийство, особено ако тѣ сж завързани отъ ученици.

Направилъ впечатление, Рилковъ доби куражъ. Той вече дълбоко вѣрваше, че този неочакванъ изпитъ ще свърши съ отлична бележка за него. Вѣрваха и другаритѣ му, които се подсмиваха незабелязано подъ мустакъ и си размѣняваха многозначителни погледи.

— Втория пжть се срещнахме въ кафенето.

— Не ви ли разправи, какъ щѣше да стане жертва на атентата въ театъръ „Одеонъ", какъ му обраха скжпоценноститѣ въ хотелъ „Комерсиялъ?" — прибърза Лепавцовъ.

Нѣкои, които не знаеха за тия преживѣлици на Бунина у насъ, обърнаха глави къмъ Лепавцова и запитаха изеднъжъ.

— Какъ, какъ?

— Питайте Мерцалова, той ще ви разправи по-добре.

Мерцаловъ не дочака подкана. Съ единъ живописенъ стилъ той изложи неприятнитѣ преживѣлици на своя другарь въ София, които насмалко щѣха да му костуватъ живота.

Разбралъ въ подробности всичко, Рилковъ авторитетно натърти:

— Говори ми надълго и нашироко... Какъ не? Може ли човѣкъ да преживѣе толкова неприятни работи и да не говори за тѣхъ? И то на познатъ българинъ, въ родината на когото сж станали тѣ?

Тържеството на Рилкова бѣше пълно. Неговитѣ връзки съ рускитѣ първенци въ Парижъ сякашъ бѣха осветени отъ компанията, и Вѣра Игнатиевна повѣрва въ тѣхната несъмненость. Тя повѣрва още, че ако замине съ Рилкова въ Парижъ, действително ще може да си създаде желанитѣ връзки още отъ първия день на своето пристигане. Но при тая мисъль я смъдна нѣщо остро и Вѣра Игнатиевна се обърна къмъ Петъръ Петровича. Дали би дошелъ и той?

— Петъръ Петровичъ, нали ще бжде добре да опитаме и тамъ?

Петъръ Петровичъ не отвърна нищо, а само скептично изкриви глава, каточели искаше да каже: кой знае? Князътъ претръпна при тоя въпросъ. Предъ неговитѣ очи изпжкна веднага образътъ на Розенкранца—мазенъ и гадъкъ? Но какво можеше да му заложи още, и ще му стигне ли заложеното за пжть не до Парижъ, а до Прага?

И той неволно се отчужди отъ общото веселие. Това обърна внимание на компанията. Вѣра Игнатиевна попита:

— Андрей Николаевичъ, вие като че сте нѣщо неразположенъ.

Князътъ не отговори. Той само направи едно отсѣчено движение съ рамене, за да изрази своето безкрайно безразличие къмъ всичко, което става около него, и я погледна въ очитѣ.

— Не, съ васъ става нѣщо, — настоя тя.

Князътъ счете, че ще бжде неучтиво отъ негова страна, ако остави тоя въпросъ безъ отговоръ.

— Нѣщо? Нищо ми нѣма, — отвърна съ миньоренъ тонъ и се усмихна горчиво.

— Тогава?

— Нѣкакво унинение, умора... А, може би, и неволна натраплива мисъль.

Тия думи направиха впечатление. И князътъ се почувствува поласканъ отъ вниманието, съ което го оградиха изеднъжъ.

— Унинието е такова психическо състояние, — каза Холодковски, — което се лѣкува само чрезъ волята. Кажете му: маршъ, и свършено... Никакво друго лѣкарство не помага.

— Не. Трѣбва и вино, — допълни Ниловъ. И, като надникна надъ чашата на княза, той я напълни до преливане.

— In vino veritas...

Мжка сви сърдцето на княза. Немощенъ да надделѣе себе си, той мислено прокълна своето възпитание, което го бѣше отчуждило отъ дълбокитѣ страдания, еднички властни да поставятъ предъ всѣки обикновенъ човѣкъ въпроса: да бжде или не. Какво можеше да направи сега? Да пие? Тогава, когато душата му жадува за друго, изядена отъ вжтре и затвърдѣла отъ привички, които се трошеха при всѣко досегване съ живота? Не сж ли тия думи на художника една гавра, която, оживѣла въ сърдцето му, стана веднага така безсилна да се излѣе въ протестъ, както безсиленъ бѣше и самъ той?...

Една отъ дамитѣ, доловила, сякашъ, неговата болка, отвърна на художника.

— Нима само съ вино се докарва веселие на сърдцето? Нима само въ него е истината?

— Не, — натърти художникътъ: — и съ любовь, и съ успѣхи въ живота. Но любовьта не е вече за нашитѣ години, а успѣхитѣ замръзнаха тамъ, дето бѣхме нѣщо. Какво друго ни остава?... Да пиемъ и да разправяме вѣчната истина... Наздраве, Андрей Николаевичъ... Не казвамъ ваша свѣтлость, защото ние всички се отрешихме отъ нея, каквато и да е била тя, за да заблуждаемъ изъ пространството като загаснали метеори. Всичката тая свѣтлина, която още издаваме, не е наша: тя иде отъ търкането на мъртвитѣ ни души съ пластоветѣ на въздушното пространство... И той грабна съ шепа чашата си. Инстинктивно и князътъ направи сжщото.

Разговоритѣ съ княза, въ които всѣки участвуваше по свой начинъ, дадоха сгода на Рилкова да си позволи по-голѣма волность къмъ Вѣра Игнатиевна. Той улови мълчаливо ржката ѝ подъ масата и я стисна. Вѣра Игнатиевна възнегодува вжтрешно отъ тази му постжпка, но, замаяна отъ виното и отъ жалката безпомощна фигура на княза, която сега като автоматъ запосѣга по-често къмъ чашата, не протестира. Всепакъ, тя нервно разтърси глава, когато Рилковъ, счелъ това като изразъ на благосклонность, почти допрѣ бузата си до нейната и съ разточенъ шепотъ, приличащъ по-скоро на фъфлене, подхвана многостайно: „азъ ви обичамъ, азъ ви обичамъ...“ Но когато нейнитѣ погледи се срещнаха неволно съ погледитѣ на Петъръ Петровича, умни и кротки, съ дълбочината на една чиста душа, тя доби куражъ, погледна извисоко младежа и отдръпна ржката си. Ала, вмѣсто да я отпусне, той стисна пръститѣ ѝ до счупване и ги повлѣче

къмъ колѣното си. Това дръзко наложено съприкосновение съ неговото тѣло разслаби Вѣра Игнатиевна до изнемощяване и тя се отпусна на стола си.

Доволенъ отъ победата, Рилковъ щракна на келнера и му направи съ глава знакъ за нова поржчка. После се обърна къмъ другитѣ и повелително каза:

— Господа, да пиемъ!...

Макаръ вече прекалили, никой не отказа. Напротивъ, Лепавцовъ, който инакъ не обичаше да пие, започна да разправя, какъ се е чувствувалъ, когато влѣзелъ въ весела компания. Първата чаша обикновено изпивалъ съ не твърде голѣма охота, но всѣка нова го карала да губи волята си. Тогава нѣкакъвъ чуждъ човѣкъ се разполагалъ въ него и, седналъ удобно по турски, само викалъ: още, още... Но признанието му не направи впечатление.

— То не е само съ васъ, — възрази Мерцаловъ.— И съ мене е сжщо. Сжщо и съ другитѣ. Малцина сж тѣ, които иматъ клапа на гърлото си, която се затваря следъ нѣколко чаши и вика: стига!...

Веселието се проточи до разсъмване. Когато станаха да си отиватъ, Рилковъ изненада всичкитѣ съ своята щедрость. Той заплати сторената консумация и на дветѣ маси, въпрѣки протеститѣ на мжжетѣ, които бѣха извадили портфейлитѣ си и бъркаха въ тѣхъ за пари...

— Моля ви се, турете си ножоветѣ въ ножницата. Тука азъ плащамъ!...

Рилковъ натрупа една грамада банкноти, върху които изумено гледаше електрическата лампичка, смѣсила своята свѣтлина съ свѣтлината на вече сипналата се зора.

— Тогава благодаримъ...

Женитѣ галантно наклониха глави и мълкомъ завидѣха на голѣмитѣ блага, които той криеше въ още набъбналия си отъ хилядолевки портфейлъ. Благодари му и Вѣра Игнатиевна за щедростьта.

— Нѣма защо...

IX

Когато Вѣра Игнатиевна посегна къмъ часовника си, сложенъ върху нощната масичка, часътъ бѣше вече 12. Но тя не стана, а се заслуша съ пъхнати подъ главата ржце въ стжпкитѣ по коридора. Тѣ се носѣха къмъ две различни направления,—ту провлѣчени и мудни, ту припрѣни и бързи. По тѣхъ Вѣра Игнатиевна разпознаваше пасажеритѣ и прислугата. Първитѣ, — нѣкои, може би, сжщо така закъснѣли като

нея изъ увеселителнитѣ заведения на града — бързаха да слѣзатъ долу въ ресторана, додето е време, а вторитѣ, морни отъ посрѣщане и изпращане на пѫтници, тътрузѣха уморенитѣ си отъ безсъница крака, като влизаха отъ стая въ стая да провѣтряватъ и да подреждатъ бѣльото. Навремени тя чуваше хлопане на кофи, проливане на вода и тупане на постелкитѣ. Да се спи бѣше невъзможно, па и Вѣра Игнатиевна нѣмаше такова намѣрение. Но и не ѝ се ставаше. Искаше ѝ се да си полежи така, ако е възможно дори до вечерьта, да помечтае и да гледа отъ леглото си, какъ предпролѣтното слънце надниква презъ прозореца надъ леглото ѝ, какъ спира лъчи върху полузаголенитѣ ѝ, сякашъ изваяни отъ мраморъ гърди, и какъ тръпне и бледнѣе отъ наслада. А тѣ, отметнали покривката, се плакнѣха при всѣко неволно движение на Вѣра Игнатиевна, преливаха се надъ дълбоко деколтираната ѝ риза съ шивичени презрамки и пакъ полусвѣнливо се скриваха подъ нея. Една нѣжна топлота лъхаше отъ тѣхъ, смѣсена съ топлината на слънчевитѣ лъчи, и пилѣеше изъ стаята лекия, едва доловимъ ароматъ на младостьта. Очитѣ на Вѣра Игнатиевна се премрежиха отъ трепетна нѣга. Тя се понадигна, погали гърдитѣ си съ ржка тъй, както се галятъ бѣли, чисти гълъбби, смъкна ризата си подъ тѣхъ и се отпусна разслабена отъ сладостна изнемога на възглавницата.

Въ тази минута ѝ се стори суета всичко друго, освенъ любовния поривъ, родилъ отъ себе си това всеотдаване, което е най-съкровениятъ блѣнъ на всѣка жена, предпочела предъ своята победа победата на мѫжа. Какъ въ тази минута би се отдала тя томува, който би съумѣлъ да я съвладѣе грубо, брутално и безъ словесни предисловия, какъ би сключила тя ржце около шията му и, влепила устни въ неговитѣ, би пила до замайване, до изтощение сладостьта на предсмъртната тръпка, отъ която се ражда животътъ на земята? Какъ би забравила тя и слава, и успѣхи срѣдъ огъня на любовьта, готова да изгори въ него, да се самопожертвува срѣдъ пламъцитѣ му за тържеството на истината въ човѣшката природа?

Слава! И Вѣра Игнатиевна се усмихна съ тънка, горчива бръчка около устнитѣ си върху тая дума. Слава... Че какво, собственно, е тя, освенъ едно мощно срѣдство да овладѣешъ другитѣ, за да те обладаватъ тѣ, оживили въ тебе всичкитѣ възторзи на любовното опиянение, прелѣли го въ празната чаша на вседневната ти трезвость? Нима слава е възторгътъ отъ успѣха, край който ти седишъ като чуждъ, като срѣдство за неговото постигане, предизвикало захласъ къмъ творението, а не къмъ твореца! Нима е слава слѣпото идолопоклонство, съ което те заобикалятъ хиляди почитатели,

безъ да се досегнатъ до тебе, да те погледнатъ жадно въ очитѣ и да те облѣятъ съ своята топлота? Нима човѣкътъ на славата трѣбва да остане презъ цѣлия си животъ единъ сфинксъ, край който ще минатъ и ще спратъ хиляди любопитни пѫтници, ще се поклонятъ на неговото величие и ще го отминатъ, за да го оставятъ самотенъ срѣдъ пѣсъцитѣ на безкрайната пустиня отъ никого непостигнати човѣшки възжелания?

Наистина, колко понѣкога сж смѣшни хората, колко смѣшенъ е и Петъръ Петровичъ... И Вѣра Игнатиевна приклопи клепачи, за да види по-ясно презъ мрежата на дългитѣ имъ ресници хубавата му фигура такава, каквато бѣше тя въ влака, когато той боязливо й се изповѣдваше, че още не е достоенъ за нея. За нея, която, преди да бжде духъ, е обикновена човѣшка плъть съ бушуванията и възжеланията на млада и буйна кръвь! И той й се стори сега толкова жалъкъ, толкова жалъкъ! Жалъкъ и съ хубавата си антична глава, и съ чорлавитѣ черни коси на странно красивото му чело, и съ правитѣ си рамене, и съ стройната си гъвкава осанка, създадена да се вие около топлата снага на жена, а не да служи за кариатида подъ балкона на чужда слава... Не билъ достоенъ!... За кого? За артистката. А за жената? За тая жена, която е най-силна, най-възвишена, най-мощна, когато е най-слаба, най-принизена, най-сломена въ жилавитѣ прегръдки на мжжа?...

Но, като уловена въ блудь, Вѣра Игнатиевна се стресна и седна на леглото си... Затаила дъхъ, тя се заслуша,—сякашъ нѣкой почука на вратата. Слабо и отсѣчено, чукането се повтори пакъ.

— Кой е?

Вѣра Игнатиевна позна гласа на прислужницата:

— Госпожице, подаръкъ за васъ.

Вѣра Игнатиевна скочи, подпъхна съ една ржка гърдитѣ си, а съ другата открехна вратата. Прислужницата вмъкна кракъ и надзърна въ стаята. Стара, измжчена и много преживѣла жена, тя се спрѣ като замаяна.

— Извинете, вие още лежите... И, забравила, защо е влѣзла въ стаята, тя се унесе въ съзерцание. Предъ нея, сжщо тъй слисана, стоеше Вѣра Игнатиевна подобно на древна богиня, токущо станала отъ първобрачно ложе съ разчорлени отъ милувки коси, съ бѣла прозрачна туника, прехвърлена надъ едното й рамо, за да се открие другото въ своята завършена облота, и съ боси крака, бѣли и тънки, като че издѣлани отъ морска пѣна. Тя бѣше виждала всичко това на картина и, сама жена, не вѣрваше, че жената може на-

истина да бжде толкова хубава. Несъзнателно прислужницата влѣзе въ стаята и притвори вратата.

— Колко сте хубава!...

— Наистина ли? — поласкана запита Вѣра Игнатиевна.

— Вѣрвайте Бога... Азъ съмъ жена, стара, и пакъ не мога да се нагледамъ.. Ами мжжетѣ?

— Тѣ не сж ме виждали така, — свѣнливо отговори Вѣра Игнатиевна.

Но прислужницата не повѣрва. Тя не можеше и да си допусне, че мжжетѣ, които могатъ мислено да разсъбличатъ всѣка жена, не сж открили още нейнитѣ прелести и не сж могли да ги овладѣятъ...

— Ще те видятъ, миличката, ще те видятъ. Грѣхота е да се знаешъ само ти... Което ни е дадено отъ Бога, то не е дадено само за насъ, а и за други...— И тя поднесе букета, който, кой знае защо, криеше задъ гърба си. — Донесе го единъ младъ, хубавъ момъкъ... Трѣбва да е много богатъ... — Тя разтвори шепата на лѣвата си ржка и показа една измачкана столевова банкнота.

Вѣра Игнатиевна пое букета, обтегна ржка и погледна отдалечъ на пъстрата му корона, сплетена отъ наши и тропически цвѣтя.

— Има и писмо... Тамъ, между цвѣтята.

Когато остана сама, Вѣра Игнатиевна си легна отново и, почувствувала тръпки, преметна покривката отгоре си, като сложи върху нея букета... Но веднага съ нѣжни пръсти подири писмото. Въ елегантно розово пликче то й съобщаваше за пламенната любовь на Асенъ Рилковъ, която той за пръвъ пжть почувствувалъ къмъ нея съ всичката стихия на своето сжщество, дала му да прозре въ истината на влѣчението у мжжа къмъ жената. „Наистина, завършваше той, азъ не съмъ билъ непороченъ досега, и тъкмо поради това моята внезапна любовь ме гнети и ме плаши. Избухнала като ракета, тя ми разкри въ багритѣ на своитѣ кандилца тъмнитѣ простори на моето небе и закапа съ огненитѣ си сълзи върху сърдцето ми. Струва ми се, че чрезъ Васъ за пръвъ пжть се почувствувахъ достоенъ за себе си и за другитѣ, и че ако Вие ми откажете Вашата взаимность, на менъ не остава нищо друго, освенъ да разбия препълнената отъ копнежи чаша на живота си, която натегна страшно въ моитѣ вече обезсилени ржце. Но Вие нѣма да направите това, нѣма да нанесете страшенъ, жестокъ ударъ томува, който съ всичката страсть на цѣлата си плътъ очаква милувката на Вашитѣ алабастрови ржце".

Писмото говорѣше още много за неговитѣ надежди и възжелания. Говорѣше и за вѣрата на Рилкова да ѝ създаде животъ, какъвто само тя заслужава — животъ пълненъ съ нѣга и възторзи отъ тѣхната взаимность.

Вѣра Игнатиевна затвори очи и се замечта. Предъ нейнитѣ взори се разкриха картинитѣ на едно примамливо бѫдеще, което, като ѝ даде другаря на пътьта, ще подеме и духа ѝ, доста принизенъ отъ неповолната ѝ роля на кабаретна артистка. Хубаво е, мислѣше си тя, да бѫдешъ воленъ, независимъ, но още по-хубаво е да бѫдешъ пълненъ човѣкъ, който знае да отговаря на ласкитѣ съ ласки, безъ да излага душата си предъ очитѣ на едно полупийнало сжщество, което подъ звуцитѣ на всѣка пѣсень дири правото си да те има, макаръ и мислено, въ своитѣ похотни прегръдки. И, ако не бѫде спасенъ артистътъ, нѣма поне да погине човѣкътъ, достоенъ за доволство, радость и красота.

Но веднага тя си откри очитѣ и се загледа втренчено къмъ срещната стена. Ами какво ще стане съ Петъръ Петровича? Той е тъй милъ, тъй нѣженъ и, главно, тъй хубавъ, тъй хубавъ!... Той, едва намѣрилъ себе си, не ще ли се загуби отново, за да повлѣче подире си дрипитѣ на нѣкакви дни, които ще го спъватъ при всѣка стѫпка въ живота? И тя мислено съпостави двамата младежи. И, колкото повече ги сравняваше толкова повече печелѣше Петъръ Петровичъ. Първо, тя го познаваше по-добре, второ, той хранѣше къмъ нея единъ истински пиететъ, трето, бѣше по-красивъ, четвърто... пето... Не, неумѣстно е да се мисли за другия. И Вѣра Игнатиевна небрежно захвърли писмото върху нощната масичка, до което бавно сложи и букета, като го повдигна още еднъжъ предъ очитѣ си.

Но пъкъ Рилковъ е тъй смѣлъ, тъй богатъ! Съ него тя, наистина, би могла да намѣри своя предишенъ пѫть, по стръмнитѣ разклонения на който бѣше тръгнала тука, въ България. Най-малкото, би заживѣла въ културната парижка срѣда между отбрани сънародници, на чиято подкрепа тя не можеше да не разчита прѣзъ моментитѣ на вѫтрешни крушения и на външни удари. За княза и не помисли. Той бѣше се отметналъ вече отъ екрана на нейния нравственъ обективъ и върху него сѫмо отвреме-навреме падаше по нѣкой и другъ лжчъ отъ душата ѝ, случайно отбилъ се отъ струята на свѣтилната вълна. Какво можеше да дири въ него? Живия трупъ ли, който предпочита златната катафалка предъ експреса, или излишния човѣкъ, всичкитѣ мисли на когото сѫ скована въ безвъзвратното минало, блѣнувано отъ него като възможно и близко бѫдеще? Тя дори не

трѣбва, не бива да го взима въ съображение. Да се спре върху него, значи да предпочете паралича предъ пъргавото, предъ необузданото движение, къмъ което я потиква младостьта...

Умората отъ снощи, нѣколкото чаши вино, които бѣше изпила, и тия мисли натежаха въ главата ѝ и тя почувствува нервна болка надъ слѣпитѣ си очи. Отначало тжпа, болката почна да става все по-остра, каточели напираше да избие съ жегливитѣ си огнени пипала навънъ. Въ такива напори тя натискаше съ палеца и показалеца на лѣвицата си болнитѣ мѣста и чувствуваше, какъ сълзи плъзватъ по странитѣ ѝ отъ болки и гнетъ. Не, на това положение трѣбва да се тури край! Тя вече не може да носи такова раздвоение, което обръща неясноститѣ днесъ въ блѣскави перспективи утре, а перспективитѣ въ хаосъ отъ неизвестности и мъгли. И Вѣра Игнатиевна твърдо реши да постави ребромъ въпроса предъ Петъръ Петровича, макаръ още да не си бѣше простила смѣлостьта въ влака, съ която направи своята недвусмислена изповѣдь въ любовь. Той или ще трѣбва да погледне на нея презъ очилата на мжжа, на жадувания мжжъ, или тя ще подири възкресението на човѣка въ себе си. А тя искаше, преди всичко, да бжде човѣкъ.

X

Вѣра Игнатиевна стана, направи си домашния тоалетъ и се спрѣ предъ огледалото. Отъ него я погледна единъ уморенъ ликъ съ тънки бръчки отъ дветѣ страни на устнитѣ; бръчкитѣ ѝ навѣваха горчиво презрение къмъ всичко, което не е това, каквото тя искаше да бжде. Бѣлината на бузитѣ изпжкваше между възкремови сѣнки и хлътваше тъкмо до спуснатитѣ сколуфи въ нѣкаква тъмна дълбочина. Вѣра Игнатиевна стоя дълго предъ огледалото и се любува на особеното у себе си, което тя досега не бѣше открила. Трѣбваше сякашъ да се сблъскатъ здраво дветѣ начала на живота — плътското и духовното — за да схване и сама, колко интересна е тя дори сама за себе си. И още дълго щѣше да стои така, опиянена отъ собствения си чаръ, ако не се почука на вратата. Тя хвърли бързъ погледъ върху наредата на стаята, подръпна робата си тъй, че да се очертае по-релефно стройниятъ ѝ бюстъ, и извика:

— Влѣзте. — Но, съобразила, че вратата е заключена, тя завъртѣ ключа и сама натисна дръжката, усѣтила и другъ натискъ отвънъ.

— Струва ми се, че закъснѣхъ малко, — каза Петъръ Петровичъ, като си сложи шапката върху масата съ огледалото и прехвърли съ пълна шепа политналитѣ надолу кичури коса. Тонътъ му, привидно спокоенъ, издаваше една силно сдържана тревога. Часътъ минава четире, а въ петь тѣ ще трѣбва да репетиратъ днешния си репертуаръ.

— Така ли? — изненадано запита Вѣра Игнатиевна и запърши ржкавъ да погледне ржчното си часовниче.— Имате право: 4 и 1/4. Азъ не съмъ и усѣтила, какъ е прехвърчало времето... — Тия нѣколко думи тя изговори съ едно такова условно спокойствие, каквото могатъ да иматъ самo хората, които често бъркатъ сценатa съ живота. Всѫщность, тя твърде добре знаешѐ, колкѳ усилия й струва то, и началото на какви тревожни обяснения може да бѫде.

— Задържа ме... — продължи своята мисъль Петъръ Петровичъ, безъ да чуе нейнитѣ думи.— Можете ли си представи кой?... Ама тука още не е палено. Не ви ли е студено?... Не вѣрвамъ да се сѣтите. Пресрещна ме и ме задържа князъ Андрей Николаевичъ.

— Защо?...— Вѣра Игнатиевна въ предчувствие трепна на нѣщо и повдигна изпитателно глава...

— Старата история...

— Която, обаче, изглежда, ще си остане вѣчно нова.

Петъръ Петровичъ не отговори.

— Е?... — настоя Вѣра Игнатиевна, когато видѣ, че той ще замълчи и онова малко, което можеше да й съобщи. И тя съжалила, че го е прекѫснала съ тия думи, които, собствено, и не бѣха нейни, а само перефраза на едно много популярно любовно стихотворение отъ Хайне, когото тя въ девически години бѣше твърде много възлюбила като поетъ...

— Нищо... Смѣта ме за виновникъ на своята тежка самотность. Той мисли, че ако не съмъ билъ азъ, вие щѣли сте да бѫдете сега негова, и така беззаветно преданна, каквото сте му били до вашата среща съ мене.

Вѣра Игнатиевна се изсмѣ непринудено и гласно.

— Негова, и беззаветно предана!... Така ли мислите и вие? Така ли мислятъ, изобщо, мѫжетѣ, когато жената имъ принадлежи за день, за два, за месецъ, за година?

Петъръ Петровичъ се смути. Той, собствено, не знаеше какъ мисли самъ, още по-малко какъ мислятъ другитѣ мѫже. Роденъ и расълъ въ строга еснафска срѣда, предъ него жената се откриваше само като загрижена съпруга, покорно пъхнала вратъ въ ярема на семейния животъ, като майка, разперила крилата на цѣлата си любовь надъ своитѣ деца,

като съседка, която се носи съ мисълта, какъ да помогне на онуждените си близки отъ това малко, съ което разполага нейното семейство. Или като сестра, която блѣнува само за щастието на своя братъ, готова да се откаже отъ своето бждеще, стига той да достигне онова стжпало на успѣха, отъ което всѣки ще може да ги види като хора на дѣлото и честьта. „Ето, видите ли го този момъкъ? Той е синъ на едикогоси. Добро момче излѣзе. Па и добри сж всички: и бащата, и майката, и другитѣ деца. Не бѣха досега хора отъ родъ, но отъ родъ хора ще станатъ..." По-късно, въ университета, той свикна да гледа на човѣка като на единъ общественъ, одухотворенъ механизъмъ, който работи, мисли и прави престжпления. И той почна да дири истинската, чистата, непорочната човѣшка личность въ театъра, въ поезията, въ музиката, съ една дума — навредъ, дето можеше да види проявитѣ на безсмъртното начало срѣдъ нашето тлѣнно и покварено битие. Отъ този день се роди и въ него непреодолимото желание да бжде нѣщо надъ предопредѣленото престжпно нищо, което бѣше заставенъ да носи неразлжчно съ себе си. Той се записа въ консерваторията, безъ да напусне университета, което, впрочемъ, не можеше и да стори, защото бѣше стипендиянтъ на руския Азиятски департаментъ. А стипендията му отпуснаха не само защото взе най доброто зрѣлостно свидетелство като абсолвентъ, но защото баща му бѣше опълченецъ и съ немалко заслуги като такъвъ презъ освободителната война. Още, защото се боеше да наруши волята на родителитѣ си, които смѣтаха, че нѣма по-друго, по-достойно звание за тѣхния синъ отъ званието на правникъ. И тѣ единъ следъ другъ, само въ продължение на нѣколко месеца, приклопиха очи, когато той се завърна съ дипломъ, щастливи до безкрайность отъ осжществената си мечта...

Тѣхната неочаквана смърть бѣше единъ жестокъ ударъ за Петъръ Петровича, но той го понесе съ примирение. Смъртьта на родителитѣ му го освобождаваше отъ задължението да се занимава съ престжпната природа на хората и му даваше сгода да устреми погледъ върху чистата, идеалната. Колкото и слабъ, той мислѣше, че и съ скромнитѣ си дарования на пѣвецъ ще направи много повече за своитѣ сънародници, главно — ще направи нѣщо отъ днесъ за утре, отколкото отъ днесъ за днесъ, каквато е работата на правника. Вѣрно е, и като юристъ той би могълъ да стори много, но какво е то въ сравнение съ вѣчностьта, която носи съ себе си всѣка духовна проява на човѣка, чистъ въ началото на своето сътворение, чистъ и въ своя край? Разсѣчемъ ли на части найзабравеното отъ поколѣнията стихотворение, разглобимъ ли

най обикновената музикална композиция, изпѫдена отъ музикалнитѣ салони и обречена на улицата, за да я крѣскатъ неистово запѣнени отъ пиянство уста, разчленимъ ли картината, изхвърлена отъ салонитѣ на изискания аристократъ и прибрана въ тъмната стаичка на кухарката или затрупана между вехтории въ килера, ние ще видимъ само едно: чистота, чистота, чистота. И да се служи именно на тая чистота, да се твори тя отъ този, който е призванъ за творецъ, или да се запази отъ онзи, който може да я разбере, ето върховното призвание, къмъ което трѣбва да се стреми всѣки почувствувалъ духовния човѣкъ въ себе си.

Тази философия на Петъръ Петровича, която не бѣше едно увлѣчение, а едно вѣрую, често му бъркаше да се справи съ най-обикновенитѣ нѣща и явления около себе си. Тя му прѣчеше да гледа и да вижда като другитѣ, прѣчеше му да преценява и отношенията си къмъ хората.

Вѣра Игнатиевна пакъ настоя на въпроса си.

— Собствено, какъ да ви кажа... — забъркано започна Петъръ Петровичъ, замжчилъ се отъ множеството мисли, нахлули въ главата му, да улови най-подходнитѣ.—Хората така много се различаватъ единъ отъ другъ, че е просто невъзможно да се установи едно, каквото и да било правило.

— А вие, какъ мислите вие?

— Азъ мисля, че никой нѣма никакво друго право надъ хората, освенъ правото да ги обича, да ги цени и да се жертвува за тѣхъ.

— Нѣма право?... Даже и въ любовьта?...

— Струва ми се...

— Значи, ако азъ ви любя, моята любовь трѣбва да се свърши само съ правото ми да ви ценя и да се жертвувамъ за васъ?

Смущението на Петъръ Петровича се усили още повече. И той, безъ да чува самъ думитѣ си, отвърна:

— Вие не можете да ме обичате, защото азъ още не съмъ достоенъ за вашата любовь. Вие сте тъй голѣма, тъй висока надъ мене, че любовьта ви може да ми бжде дадена само отъ снизхождение.

— Ами ако отдавна сте я заслужили? Ами ако тя не е едно снизхождение, а единъ повелителенъ данъкъ, който жената дължи на други, за да запази женственото у себе си?

— Вѣра Игнатиевна, вие ми се изповѣдвате въ любовь? — въ истерична радость извика Петъръ Петровичъ, хвана дветѣ й ржце и прилепи устни до тѣхъ. Но веднага изпадна въ униние, отпусна ржцетѣ и промълви:

— Това е много.

— Да?...

— Много е... Азъ сякашъ още не съмъ готовъ за подобно щастие. Азъ се чувствувамъ още твърде слабъ да ви създамъ оня животъ, който вие заслужавате. Та какво съмъ азъ? Едно събудено нищо, което се стреми да стане нѣщо.

Вѣра Игнатиевна остана почудена отъ тази прекалена скромность, която й прокънтѣ като изразъ на небивало самоунижение. И тя отвори уста да му възрази, но веднага замлъкна, безъ да произнесе нито единъ звукъ. Какво, собствено, може да се каже на едно дете, което въ лицето на всѣка жена още вижда образа на своята майка? На единъ младежъ, който мисли, че проявитѣ на духа изчерпватъ съдържанието на цѣлото човѣшко битие? На единъ зрѣлъ мжжъ, който иска да достигне жената не такава, каквато е, а каквато си я въобразява? Не, по-добре е да се мълчи, да се репетиратъ парчета отъ кабаретенъ репертуаръ и да се пѣе предъ разгулна публика. Тя, всепакъ, по-правилно схваща човѣка презъ пàритѣ на виното, презъ пресиленитѣ си възторзи отъ хубавото и презъ вълненията на своята кръвь.

— Тогава да вървимъ. — Вѣра Игнатиевна си тури шапката и, като посегна за ржкавицитѣ си, сложени на нощното шкафче, повдигна букета. Писмото, разгънато, падна на пода. Петъръ Петровичъ се наведе и го подаде на Вѣра Игнатиевна. Но, колкото и да не обичаше да прониква въ чужди тайни, той неволно прокара погледъ по него, безъ да прочете нито единъ редъ, нито една дума. И, всепакъ, у него остана смжтното съзнание за нѣщо прочетено, което той напразно се силѣше да си припомни въ подробности.

— Вѣра Игнатиевна, писмото.

— А да, — продума тя съ привидно безразличие, подъ което искаше да скрие разбулената отъ него тайна. Но нервнитѣ движения на ржцетѣ й я издадоха. Съ трепетни пръсти тя вложи писмото въ плика и го подпъхна въ широкото си деколте.

Всичко това не избѣгна отъ наблюдателното око на Петъръ Петровича. Чувството на ревность, неизпитвано досега, заговори въ него. Той страшно възжела да узнае, отъ кого е това писмо, но не се решаваше да запита, едно, защото смѣташе, че нѣма право да се рови въ чужди тайни и, друго, защото се боеше да не се забърка. Той вече, и безъ туй, е така смутенъ, че само единъ по-уклончивъ отговоръ, една малко по-студена дума, и отъ неговата воля да прояви човѣка, който люби и въ любовьта си отрича правото на всички да изпитватъ сжщото чувство къмъ неговата избраница, нѣма да остане нѣщо. Вѣра Игнатиевна схвана

тия колебания въ душата му, но даде видъ, че не ги забелязва. Затова тя полушеговито се обърна къмъ Петъръ Петровича.

— Както виждате, поклоницитѣ почватъ да се явяватъ...

— Не ви разбиремъ...

— Писмо отъ почитатель, отъ поклонникъ, отъ...

— Отъ?...

Въпросътъ бѣше зададенъ съ такъвъ слисано наивенъ тонъ, че Вѣра Игнатиевна се засмѣ отъ цѣлото си сърдце, макаръ и да не ѝ се смѣеше. И презъ смѣхъ тя додаде:

— Отъ човѣкъ, който знае изкуството на любовьта, най-малко, който го е училъ въ Парижъ...

— Вѣра Игнатиевна! — извика почти извънъ себе си Петъръ Петровичъ.

— Да, да, — сега саркастично продължи тя. — Който е училъ... Защото, мили мой, и любовьта е едно изкуство, на което най-малко внимание обръщатъ така нареченитѣ порядъчни хора.

— Не, то е едно повишено нравствено съзнание, за приобщение между половетѣ, което е толкова по-естествено, колкото по-чисти сж душитѣ, отъ които произхожда, — запротестира Петъръ Петровичъ...

— Мислете както щете... Но и така да е... Съзнание, което трѣбва да се прояви, което трѣбва да се наложи на другиго, а не да се таи дълбоко въ тайницитѣ на душата.

Петъръ Петровичъ замръзна отъ изненада. Мисъльта, че другъ ще заеме неговото мѣсто, че той ще бжде безцеремонно отмѣстенъ отъ трона на любовьта, безъ да даде, каквото и да било противодействие, го порази. Кога? Когато се смѣташе, че тронътъ е отреденъ само за него, когато вѣрваше въ това и князътъ, видѣлъ въ неговото лице най-гокѣмия си съперникъ и най-голѣмата прѣчка за своето щастие. И туй, което бѣше безсилна да стори любовьта, извърши го ревностьта. Петъръ Петровичъ просто застена съ чуждъ за него гласъ:

— Но, Вѣра Игнатиевна, азъ ви любя, любя, любя... Любя ви съ такава възвишена любовь, съ каквато ни единъ мжжъ досега не е пристжпвалъ къмъ жена. — Колѣнетѣ му се свиха и той прилепи чело до дланитѣ на отпуснатитѣ ѝ ржце...

Смути се и Вѣра Игнатиевна. Тази изповѣдь тъкмо сега, когато най-малко я очакваше, ѝ се видѣ тъй наивна, тъй неопитна, тъй чиста, че тя не знаеше ни какво да каже, ни какво да предприеме. Снисхождението, което изпита изпърво, се обърна само въ едно мигновение на съжа-

ление къмъ човѣка, който моли за туй, което вече му бѣше предлагано, за да го поиска едва сега, когато е видѣлъ, че други ржце сж посегнали къмъ него. Но веднага това съжаление се обърна въ оскърбление. Нима той, Петъръ Петровичъ, е смѣталъ, че тя е една мъртва вещь, къмъ която нѣма да се отправи никой, че е едно безстрастно и безплътно сжщество, родено да дири своето щастие на земята само въ платоническитѣ възторзи на другитѣ отъ нейната красота? И въ досегашната си скромность, въ нерешителностьта си, въ своята резервираность не е ли криелъ той егоистичната вѣра, че тя не може да бжде ничия друга, освенъ негова? Не, разликата между княза и Петъръ Петровича не е много голѣма. Тѣхнитѣ схващания на любовьта не сж много различни. Единътъ я смѣта като свое право, благодарение на случая, а другия — като блѣнъ на своята душа, който трѣбва да я подхранва, додето бжде наситена. И двамата, обаче, искатъ да я иматъ дотогава, додето първиятъ я желае, а вториятъ — додето я заслужава. А тя? Тя или трѣбва да сподѣля, въпрѣки волята си, леглото съ мжжъ, когото не обича, или да чака задоволението на своята плъть отъ човѣкъ, който дири предварително насита на душата си. Значи, или да търпи, или да чака. Но и въ двата случая да не принадлежи на себе си, и въ двата случая да бжде не любима, макаръ за часъ, за день, за година, за цѣлъ животъ, а предметъ на любовь. Да бжде не самоцель за живота си, а срѣдство за живота на другитѣ...

Но когато погледна оборената глава на Петъръ Петровича и хубавитѣ му катранови кждри, паднали върху дългитѣ ржкави на мантото й, тя потръпна отъ непреодолимото вълнение на жената, която е готова да прости и най-жестокия си врагъ, щомъ той й поднесе нѣколко топли сълзи, единъ мжченически побледнѣлъ ликъ, и една топла, дълбока въздишка. И Вѣра Игнатиевна, освободила едната си ржка като майка, простила несретния си синъ, я проточи върху коситѣ на Петъръ Петровича.

— Да вървимъ... Азъ ви благодаря... благодаря...

Като се изправи на крака, Петъръ Петровичъ виновно наведе глава.

XI

Днешниятъ день не потръгна на князъ Андрея. Не спалъ почти цѣлата нощь отъ размисъль какво да предприеме, той стана съ натежнѣла отъ болки глава, която навремени чувствуваше като чужда. Сякашъ нѣкой презъ

нощьта между просънищата и будностьта бѣше отрѣзалъ неговата и я замѣнилъ съ друга, въ която бъкаха други мисли и планове. Срѣдъ тѣхъ сега зрѣеше волята да предприеме нѣщо, та да се спаси отъ неудобното положение, въ което самъ се бѣше поставилъ още отъ първия день на пристигането си въ България. Той почна да разбира, че му липсва смѣлость, и че така, спънатъ въ мисли и дѣла, нему не остава нищо друго, освенъ да върви все по-надолу и по-надолу, изложилъ на подбивъ и поругание не само сѣнката на семейното си минало, но и своето достоинство. Трѣбваше, най-сетне, да скжса съ условноститѣ, срѣдъ които бѣ расълъ, и които свето пазѣше. Явно бѣше, че новото време иска и налага да се спаси не формата, а съдържанието, не положението, а човѣка, който като всички себеподобни има право на сполуки, радости и на любовь. И той твърдо реши да замине за Парижъ. Най-сетне, защо съ тоя си решителенъ жестъ да не засвидетелствува на Вѣра Игнатиевна своята готовность за жертви? Защо?

Ако пъкъ му е писано да падне, нека падне изеднъжъ. Това е хиляди пѫти по̀ за предпочитане отъ бавното, но сигурно падение. Но, когато отвори вратата на стаята си, предъ него изпъкна слугинята на стопанина. Съ влажни отъ миене на паници ржце, тя му подаде едно пликче. Князътъ погледна лицевата му страна, върху която се красѣха всичкитѣ му титли, обърна го единъ-два пѫти, и го скжса съ нервни пръсти. Ала тъмнината на коридора му попрѣчи да прочете написаното. Въ недоумение князътъ се върна въ стаята, последванъ за негова голѣма изненада отъ слугинята.

— А ви защо влѣзе?...

— Господарьтъ каза да почакамъ за отговоръ, — почти нахално каза тя и прокара ржка подъ носа си, като внушително подсмъркна.

— Пфу! — князътъ се просто погнуси и разгъна писмото. Въ него стопанинътъ му, при най-ласкаво обръщение, излагаше своитѣ материални затруднения и молѣше за наема, който вече два месеца не му билъ плащанъ. Но, спокойно отначало, писмото ставаше все по-несдържано и понесдържано, което можеше да се забележи и отъ неравния почеркъ, за да свърши съ нѣколко груби фрази, подъ които, кой знае защо, стоеше: „дълбокоуважаващиятъ Ви и винаги преданниятъ Вамъ“...

Князътъ смачка писмото и го пъхна въ джоба на шинела си.

— Хорошо. Скажи ему, че дамъ... Ши дадемъ наемъ. Може утре, може днесъ. Получимъ пари и дамъ...

— Може, може, — каза слугинята съ нахаленъ тонъ, но трѣбва още днесъ. Човѣкътъ и на мене има да дава Нека, кай, да плати кирияшътъ, и азъ ще ти платя.—Но веднага гласътъ ѝ умекна, разнѣжи се и слугинята неочаквано си забърса сълзитѣ, като все така неистово подсмърчаше.

— Моля ти се, плати му, че да ми плати и той. Ама на мене дай паритѣ... Вече не искамъ да седя тука. Много лоши хора.—И тя се обърна на всички страни въ боязънь да не я чуе нѣкой. Но, като се убеди, че стенитѣ не ще да иматъ уши, натърти: — Да си взема еднъжъ паритѣ, че нека ме дирятъ сетне... Ще ми намѣрятъ царвулитѣ...

Князътъ не знаеше какво да прави. Той сякашъ се почувствува виновенъ предъ това измърсено дете, сръднята и плачътъ на което стояха въ близко съседство върху устнитѣ му, завъртѣ се на мѣстото си и утешително додаде:

— Дадемъ, дадемъ. Кажи на хазяинъ, може днесъ, може завтра дадемъ... И тебе дадемъ бакшишъ... Ти добро момиче.

Нѣмаше, какво да се прави. Притиснатъ и оттука предъ лицето на едно сжщество, което неволно го приравни съ себе си и съ своя господарь, той забърза къмъ заложното ателие на Розенкранца. Като наближи до него, князъ Андрей въздъхна и ядно процеди презъ зжби:

— Жуликъ!...

Тая презрителна дума се отнасяше за Розенкранца, който, започналъ съ нищо своята привидно почтена търговия въ Варна, тука бѣше успѣлъ да си наеме дюкянъ въ една отъ най-първитѣ улици и да го нареди по всички изисквания на европейскитѣ заложни кжщи. Витрината, освѣтявана вечерно време съ множество разноцвѣтни лампи, блестѣше отъ блѣсъка на изложенитѣ въ нея скжпоценности. А денемъ, огрѣна отъ слънцето, тя замайваше погледа и привличаше десетки зрители едновременно, които се тълпѣха и натискаха предъ нея. Сякашъ всѣки искаше да погълне живописната смѣсица отъ останкитѣ на единъ миналъ животъ, съчетала въ себе си най-разнообразнитѣ форми на спомена, на заслугата и на личния капризъ. Емайлътъ се сливаше съ брилянта, брилянтътъ съ слоновата кость, слоновата кость съ китайския фарфоръ, а китайскиятъ фарфоръ съ тжжната скромность на платината. До огърлицата или диадемата лежеше златната брошка съ сапфири и опали, до портсигара съ златенъ монограмъ — кръстътъ за храбрость съ своята жълто-черна лента, до пръстена — иг-

личката за вратовръзка, до бонбониерката — медалионъ съ извадено отъ него портретче, съкровено пазено, може би, десетилѣтия, а може би и вѣкове, до ржчния часовникъ — стариненъ мраморенъ будилникъ съ фигурата на Афродита. По странитѣ на витрината висѣха окачени художествени произведения въ разновидни рамки, скжпи миниатюри и класическа рѣзба. А до тѣхъ въ жглитѣ бѣха възправени, сякашъ на стража, ножове и шашки, обковани съ кавказко сребро, между които като тънки змийчета се увиваха въ надписи множество златни нишки. И всичко това, заложено за безценица, бѣше останало неприбрано, обърнато въ собственость на Розенкранца.

Любопитнитѣ се спираха, отминаваха, облажаваха предишнитѣ притежатели на тѣзи рѣдкости по хубость и цена и сжщевременно ги съжаляваха.

— Горкитѣ, дали нѣкога сж мислили, че ще изпаднатъ дотамъ, та да се лишатъ отъ всичко това, което така ревниво сж пазили и отъ най-близкитѣ си?

— Сждба!..

Но Розенкранцъ не можеше, па и не искаше да мисли така. Пъленъ, оправенъ и възмжжалъ само въ продължение на нѣколко месеца, той се разхождаше самодоволно изъ дюкяна си съ пъхнати въ джобоветѣ ржце и съ дебелъ златенъ ланецъ върху кадифената си жилетка. Явно бѣше, че нито ланецътъ, нито жилетката бѣха негови, и че тѣхнитѣ истински собственици сега, може би, допиватъ въ отчаяние нѣколкото книжни лева, получени за тѣхъ.

Когато князъ Андрей влѣзе въ дюкяна, Розенкранцъ се отправи съ бавни крачки къмъ него и го поздрави съ сдържано поклащане на глава.

— На вашитѣ услуги, ваше сиятелство... Може би нѣщо...

Князътъ не отговори. Той извади ржка отъ джоба на шинела си, разкри шепа и тежко сложи върху масата последнитѣ си пръстени. Съ окото на опитенъ човѣкъ Розенкранцъ се наведе надъ тѣхъ, раздѣли ги съ пръстъ и дигна глава.

— Хубави, наистина хубави работи...

— И скжпи...

— Да.. много, много скжпи, но нѣкога...

— Какъ, нѣкога!... Защо пъкъ нѣкога! — И князъ Андрей се усмихна горчиво... Въ тая горчивина имаше такава болка и такова презрение, че тѣ сами можеха съ своята мълчаливость да заглушатъ името „жидъ“, ако то би било изговорено отъ хиляди уста едновременно. Розенкранцъ долови тая усмивка, но не й отдаде никакво значение. За него

бѣше безразлично мнението на хората — добро или лошо, защото малко очакваше отъ обществената оценка. Стигаше, че заложенитѣ скжпоценности валѣха въ дюкяна му като градъ, и че той ги получава на безценица. А болка ли, презрение ли, хула ли ще предизвикатъ у своитѣ притежатели тѣ, когато преминатъ въ ржцетѣ му, нека държи смѣтка този, който си нѣма работа. Съ изтънченъ моралъ пари не се печелятъ; съ него може само да се бедствува и да се парадира предъ наивнитѣ. Умнитѣ, практичнитѣ хора, обаче, не питатъ: пълна ли ти е душата съ моралъ и съ нравствени принципи, а натъпканъ ли ти е портфейлътъ съ банкноти и то не дребни, измазани, а отъ ония, голѣмитѣ, които влизатъ въ ржцетѣ на малцина избраници. Всепакъ, и най-моралниятъ човѣкъ не може да достигне Христа. Достигне ли го пъкъ — пжтьтъ за Голгота му е открить: може да се запжти къмъ нея и самъ, безъ да чака присждата на Пилата. Тя отдавна е прочетена отъ съвременното общество надъ всички, които още гледатъ на свѣта съ своитѣ вжтрешни очи, а не съ очитѣ на главата, въ която трѣбва да заповѣдва само умътъ на практичностьта.

— А колко мога да получа за тѣхъ? — запита следъ известно колебание князътъ.

Розенкранцъ размѣсти още еднажъ пръстенитѣ съ показалецъ върху писалището, обзрѣ ги нѣколко пжти и замърда устни. Видно бѣше, че той прави смѣтка на стойностьта имъ. После взе карнето отъ масата, написа стойностьта на пръстенитѣ и подаде смѣтката на княза, безъ да промълви нито слово.

— Какъ? Само 9867 лева?

— Толкова, — отвърна равнодушно Розенкранцъ и посегна за карнето. — Нека бжде кржгло 10,000 лв. — и написа съ едри цифри тази сума.

— Само толкова?

— Струватъ и повече, но повече сега не може да се даде за тѣхъ, — равнодушно отсѣче Розенкранцъ.

Князъ Андрей го изгледа изпитателно и не можеше да познае предишния словоохотливъ студентъ, който за найдребната работа бѣше въ състояние да говори съ еврейска убедителность въ продължение на нѣколко часа. Види се, богатството заключва не само кжщитѣ, но и устата на своитѣ притежатели, които отъ височината на пирамидата, издигната съ живата мжка на другитѣ, гледатъ и на самата човѣщина като на нѣщо излишно, непотрѣбно, даже вредно за отношенията между хората...

— Та това е една нищожна, една мизерна сума!

Розенкранцъ само мръдна съ вежди и сбута пръстенитѣ наедно. Съ този жесть той каточели подканяше князъ Андрея да ги прибере. И, наистина, князъ Андрей, разбралъ това, сложи шепа надъ тѣхъ, но веднага я дигна пакъ.

— Но monsieur Розенкранцъ, само тоя пръстенъ е купенъ на времето за 3000 рубли! А тѣ правятъ почти сжщата сума, която вие ми давате за всичкитѣ. Само рубинитѣ отстрани, които сж едни отъ рѣдкитѣ екземпляри... Разправяли сж ми, че този пръстенъ е направенъ по пръстена на нейно императорско величество Мария Павловна, който тя е турила за пръвъ пжть, когато се явила на бала на кадетския корпусъ, струва ми се презъ 1800... и не зная коя година... Забравихъ... Малко ли нѣща забравихме, откакто сме дошли тука?...

Розенкранцъ се съгласи. Забравилъ бѣше много нѣщо и той отъ своята университетска наука, напримѣръ, за да изучи и запомни до съвършенство друга — науката на живота. Но повече не можеше или не искаше да даде, което бѣше едно и сжщо за князъ Андрея: И той почти замоли:

— Дайте поне 15,000 хиляди... Тая сума, която ми предлагате, едва ще ми стигне да се разправя съ дълговетѣ си.

— Предлагамъ?—изненадано запита Розенкранцъ.—Не, азъ само ви казвамъ колко струватъ пръстенитѣ. Още нищо друго не съмъ ви казвалъ, ваше сиятелство, защото не мога да зная вашитѣ истински намѣрения. Вие може да искате и заемъ срещу тѣхъ.

— Заемъ? но отде ще взема после да ви го повърна?

— Това не мога да зная...

— Азъ ви ги предлагамъ за откупване.

— Тогава е другъ въпросътъ. Въ такъвъ случай сумата не може да бжде сжща.

— Какъ? — почти приплака князъ Андрей, и натисна съ ржка сърдцето си, което биеше до пръсване.

— Не може да бжде сжща, — равно продължи Розенкранцъ, престорилъ се, че не забелязва нито вълнението, нито възмущението на княза. После още едно: цѣлата сума ли ще искате изеднъжъ или само половината, а за другата половина полица?

— Полица? Че защо ми е тя? Цѣлата сума, разбира се.

— Тогава повече отъ 8,000 лв. не мога да ви дамъ.

Главата на князъ Андрея се замая. И той, почувствувалъ, че ще се залюлѣе отъ вжтрешенъ гнетъ, се опрѣ съ ржка о масата. Повече отъ 8000 лв.! Та подиграва ли се тоя човѣкъ или го краде предъ очитѣ на полиция и власть! Нѣма въ тая страна органи, които биха турили подобни моше-

ници на мѣстото имъ! И князъ Андрей за пръвъ пѫть презъ живота си разбра, какво значи да бѫдешъ слабъ. Но всепакъ той се насили да си даде видъ на спокоенъ и запротестира ужъ съ саркастична нотка въ гласа.

— Но вие, monsieur Розенкранцъ, се подигравате... Наймалко, вие се шегувате...

— Далечъ отъ мене тази мисъль. Даже азъ не бихъ далъ и толкова, ако нѣмахъ предвидъ, съ какъвъ човѣкъ имамъ работа. Ако не знаяхъ, че съ тази сума ще позволя на единъ благородникъ да излѣзе отъ известни затруднения. А то, ако бѣше другъ предъ мене, азъ не щѣхъ да позволя и дума дори да се отваря за повече...—И, като се огледа настрани, извади една малка диадема отъ витрината... — Колко, мислите, съмъ далъ за това бижу?

— Не мога да зная.

— Не, не, кажете, — и Розенкранцъ му подаде диадемата.

— 10, 15 хиляди лева...

— Не, само 3000...

— Но тогава тя трѣбва да е крадена! — запротестира князътъ.

— Това не ми влиза въ работата: азъ не съмъ сждебенъ следователь, а търговецъ. Заложната ми кѫща е зарегистрирана предъ законитѣ на страната, и азъ имамъ право да купувамъ и да приемамъ въ залогъ всѣка вещь на такава цена, на каквато мога да я намѣря. Недейте забравя, ваше сиятелство, че и моята работа е изложена на рискове и то на голѣми рискове.

Розенкранцъ бѣше тъй категориченъ, тъй непреклоненъ, че князъ Андрей се видѣ принуденъ да удари на молба. Той забрави и стойностьта на скѫпоценноститѣ, и споменитѣ отъ миналото, които криеха въ себе си тѣ, и дори своето гордо честолюбие. Предъ него изпѫкна съ всичката неумолимость въпросътъ поне за тоя дребенъ успѣхъ въ живота, който бѣше му останалъ и който, споредъ него, искаше единъ малко порешителенъ жестъ. И той замоли Розенкранца съ всичката убедителность на сегашното си нерадостно положение да му даде поне сумата отъ първоначалната оценка. Следъ дълги размисли, Розенкранцъ се съгласи, като дълбоко подчерта, че тази жертва прави само за него.

XII

Князътъ излѣзе отъ заложната кѫща съ натъпканъ портфейлъ, но съ изпразнена душа. Той сякашъ едва сега разбра за пръвъ пѫть чародейната сила, която иматъ паритѣ

върху психиката на човѣка. Докато допреди нѣколко месеца неговото блюдо отъ кжпона на живота тежеше надолу, а това на Розекранца, напримѣръ, се люлѣеше високо изъ въздуха, сега бѣше обратното. Полученитѣ 10,000 хиляди лева, вмѣсто да намалятъ това съотношение, тѣ го увеличиха още повече. Самъ той, князътъ, бѣше турилъ въ блюдото на Розенранца тежестьта на още нѣколко хилядици, които го наклониха още по-низко.

Князътъ вървѣше като замаянъ по улицата „Царь Освободитель", обхванатъ отъ тази мисъль, която, колкото повече се заплиташе, толкова повече прояснявяше и неговото минало, и неговото настояще. И той съ неотразима убедителность разбра, че превъзходството, което е ималъ преди, не е било негово лично, а на родовото му положение, подчертано и отъ изобилнитѣ материални срѣдства. Но, ето, дойдоха страшнитѣ събития и не само че разклатиха устоитѣ, на които се е издигналъ, но дори ги изахвърлиха далече единъ отъ други, отвѣли самия него като леко глухарче низъ просторитѣ на далечни хоризонти.

До какви заключения можеше да го доведе тази негова размисъль, още какви нови чувства можеше да събуди у него тя, князъ Андрей не бѣше въ състояние да предугади. Той, плененъ отъ нея, се влѣчеше подире ѝ, загубилъ способностьта да възприема впечатленията отъ външния свѣтъ, който въ тоя предобѣденъ часъ на деня бѣше и хубавъ, и пъстъръ, и примамливъ съ тихата игра на слънчевитѣ лжчи и съ множество жени и мжже, плъзнали на разходка. И, може би, щѣше да се сблъсква непрестанно съ минувачитѣ, безъ да ги чувствува пръчка на равнитѣ си стжпки, ако тъкмо предъ военния клубъ не чу нѣкой да вика подире му:

— Ваше сиятелство, ваше сиятелство...

Когато се обърна, той видѣ позната фигура, която се отправи къмъ него. Князътъ не можеше веднага да се досѣти кой стои отпреде му, но, като напрегна внимание, позна Димкова, варненския окржженъ управитель.

— А, здравсйвуйте, — съ насилена радость го приветствува князъ Андрей и му подаде ржка.—Отдавна ли сте тука?

— Не!

И князътъ научи, че окржжниятъ управитель е вече уволненъ отъ длъжность, и че е дошелъ самъ или съ приятели да си възстанови прежното положение. Но особени надежди не храни. Сега министърътъ билъ другъ и, което е още по-важно, отъ партията на околийския началникъ.

— Така? А той? Околийскиятъ началникъ?

— Той ме замѣстя сега, додето назначатъ титуляръ. Не е чудно и самъ да стане такъвъ.

— Нима?

— Да. У насъ такива работи сж нѣщо обикновено, особено следъ войнитѣ... Па и не можеше инакъ, — продължи безъ видима връзка съ разговора окржжния управитель. Много ме заядоха. Особено много за васъ... Простете, но вие тогава направихте голѣма грѣшка.

— Азъ?... — запротестира князътъ.

— И вие, и ние... Една — допущамъ, неволна — неистина ни навлѣче много нежелателни истини... Но, както и да е. — И, почувствувалъ самъ неловкость отъ своята откровеность, управительтъ се сбогува, безъ да изслуша възраженията на княза. Нему, за всѣки случай, поолекна, че можа поне да си отдума. Нека, най-сетне, знае и той, князътъ, че при лошото у насъ не бива самъ да притуря ново лошо.

Князътъ се загледа по стжпкитѣ на Димкова, повдигна рамене и се отправи надолу. Отначало недоволенъ отъ него, той скоро го оправда въ себе си. Наистина, какво му прѣчеше нему, на княза, да си признае, че той самъ нѣма нищо общо съ освободителя на Варна, че не го е чувалъ дори? Съ това вниманието на официалнитѣ власти и на варненското гражданство къмъ него, може би, щѣше да бжде по малко, може би и съ по-малко грижи отъ тѣхна страна щѣше да бжде заобиколенъ, но какво отъ туй? Но въ сжщото време се оправдаваше. Намираше, че не би могълъ да постжпи инакъ при онова психологическо състояние, въ което бѣше изпадналъ, и въ което, впрочемъ, изпада всѣки човѣкъ, който по неволя отъ една крайность бива хвърленъ въ друга. Спасениятъ отъ смъртъ винаги страда отъ едно повишено самочувствие, което го опиянява, замайва и го кара да отдава на себе си това, което други сж извършили за него. А князъ Андрей се бѣше измъкналъ именно отъ устата на смъртьта, надъ която, безъ да ще, се смѣташе за победитель. И ето ти тъкмо въ този моментъ неочаквано внимание и слава... Насита може ли да има отъ тѣхъ? Не. Защото, колкото при бедствия човѣкъ гледа съ четири очи около себе си и моли само едно: ако не бждатъ съвсемъ премахнати, то поне да се намалятъ тѣхнитѣ удари, толкова при почести вика съ затворени очи: още, още... Впрочемъ, да не бѣше съ Вѣра Игнатиевна, допущаше сега князътъ, той пакъ би се решилъ, ако не да открие истината на варненци, то поне да направи стжпка къмъ нея, но предъ Вѣрното лице му се струваше невъзможно това. То би значил

да изгуби и онова малко обаяние, съ което я бѣше привързалъ къмъ себе си, и което правѣше по-поносливо неволното й съжителство съ него.

Споменътъ за Вѣра Игнатиевна възбуни наново душата му. И той отправи хиляди укори срещу себе си не за своето минало държание къмъ нея, а за държанието си сега. Не можеше да си прости, че е оставилъ други да приближатъ тази, която бѣше вече негова, и да я отнематъ отъ него. И то какви?

Но, всепакъ, това нито го убеди, нито го оправда предъ собственитѣ му очи, нито пъкъ му откри надежни, радостни перспективи. Ами ако и Вѣра Игнатиевна, въпрѣки извънредницѣ й качества, не прави изключение отъ общото правило? Ами ако и тя е като другитѣ, които поставятъ галантната усмивка предъ копнежа, думата предъ подвига, любовния шепотъ предъ мълчаливо пролѣната сълза?

Една хладна тръпка мина при тия въпроси по снагата на княза. Той почувствува, че не е правъ. Не е, защото самъ той доскоро, обладатель на нейната физика, не бѣше сторилъ нищо, за да обладае и душата й. За него тя бѣше предметъ, на който е достатъчно съзнанието, че принадлежи нѣкому, а не човѣкъ, който дири самъ да притежава нѣкого. Най-малкото,—който е готовъ робски да се подчини, да изгори самъ върху костера на любовьта, но тъй, както изгаря еретикътъ, дълбоко убеденъ, че жертвата му ще бжде приета отъ Бога...

Предобѣдната музика въ градината на военния клубъ разгони мислитѣ на княза. Маршовитѣ й тонове възкресиха неочаквано военния му духъ и той неволно замаршерува, повърналъ се назадъ. Любовникътъ изчезна така внезапно отъ него, както внезапно го бѣше опленилъ съ своята власть, и князътъ повдигна глава да обхване съ погледъ пъстрата навалица. Той чакъ сега забеляза че улицата „Царь Освободитель" гъмжи отъ хора, които се тласкатъ неволно, препрѣчватъ си сжщо тъй неволно пжтя, разкланятъ се единъ на другъ и весело, гръмко приказватъ, подъ ласкитѣ на музикалнитѣ вълни и на хубавото предпролѣтно слънце. Жълтиятъ керамиченъ паважъ се стели предъ нозетѣ имъ, като огромна златна полировка, мами ги да стжпватъ леко и ги подтиква единъ срещу другъ, единъ къмъ другъ... Князътъ се захласна въ тоя пъстъръ потокъ, приличенъ на пъстроцвѣтавъ старогръцки минотавъръ, който бѣше напусналъ мрачитѣ на своя лабиринтъ, за да поразкърши снага подъ [redacted]итѣ зари на деня. Колко е хубаво срѣдъ хора, които [redacted]ъ, живѣятъ, говорятъ и се движатъ, даже, когато самъ

си изгубилъ много отъ онова, което тѣ мислятъ, че държатъ съ двете си ржце!

Нѣкой поклати глава. Когато князътъ се възви да види кому се отправя този поздравъ, единъ спретнатъ русъ господинъ отложи шапка. Съ любопитство се спрѣха върху него и две черни хубави очи на една вече преживѣла младостьта си жена, буйнитѣ гърди на която още говорѣха за воля и младость. Двойката се приближи.

— Здравствуйте, ваше сиятелство.

— А, това сте вие, Лука Лукияновичъ, — почти извика князътъ и се отдръпна до телената преграда на градинката.

— Той самъ. Но най напредъ позволете ми да ви представя жена си — Вела Ивановна. Князъ Андрей Николаевичъ... Азъ съмъ ти говорилъ много пжти за негово сиятелство,—обърна се Лука Лукияновичъ къмъ жена си.

— Какъ, вие сте вече женень?

Дамата се усмихна самодоволно и подаде ржка...

— Отдавна?...

— Не твърде. Още сме въ медовия месецъ.

— Поздравлявамъ ви, поздравлявамъ...

Съпружеската двойка се поклони и благодари. Князътъ я обхвана съ любопитенъ погледъ и се почуди.

— Лука Лукияновичъ, вие, просто, не приличате на себе си...

— Животътъ, ваше сиятелство, животътъ... Друго е да живѣешъ въ охолство, друго... Жена ми има собствена вила въ Горна-Баня, може би най хубавата, имоти изъ околностьта на София и порядъченъ капиталъ, лихвитѣ на който ни сж достатъчни и предостатъчни...

— Ще ни бжде много приятно, ако ни направите честьта да ни посетите, ваше сиятелство, — каза на хубавъ руски езикъ госпожата, видимо доволна отъ похвалитѣ на мжжа си.

Нова изненада за князя.

— Какъ, вие говорите съвършено по руски!...

— Тя е свършила пансионъ въ Русия,—прибърза да добави щастливиятъ съпругъ.

XIII

Следъ като покашли месецъ и нѣщо, свитъ върху дрипелитѣ си въ жгъла на стаята, Лука Лукияновичъ излѣзе при първия слънчевъ день да се поразходи извънъ града. Вечерьта той заяви на князя, че напуща вече хотела защото си е намѣрилъ работа въ едно отъ предградията на София.

— А вие простете, ваше сиятелство, че толкова много ви досаждахъ. Болесть... Какво да се стори. Да зависи отъ човѣка, ще бръкне ей тъй въ устата си — и Лука Лукияновичъ каза какъ —, ще я извади и ще я запрати нѣкжде... А вие простете...

На другия день рано сутриньта Лука Лукияновичъ си прибра вързопчето и тихо отвори вратата отъ боязънь да не събуди княза. Но той не спѣше.

— Вече отивате?...

Бомбардиръть спусна вързопчето си на потона и взе войнишка стойка.

— Да... Простете... Събудихъ ли ви, ваше сиятелство?... Азъ искахъ така... незабелязано... Простете...

— Не, Лука Лукияновичъ. Азъ съмъ се събудилъ отдавна, но ви наблюдавахъ скришомъ... — И въ тия думи на княза имаше сега толкова топлота, такава нѣжность! Той сякашъ говорѣше на свой близъкъ, рóденъ, съ когото му бѣше мжчно да се раздѣли... А тамъ какво ще правите?

— Ще работя градина, ваше сиятелство... Знаете, на чистъ въздухъ... Помага понѣкога...

— А вие гледайте да не се пресилите, Лука Лукияновичъ... Знаете, не сте твърде добре...

— Точно тъй, ваше сиятелство... Домашна градина... Така по малко...

— Желая ви всичко добро тогава..

— Благодаря, покорно благодаря, ваше сиятелство... Ако бихте ми позволили, азъ бихъ ви посетилъ пакъ... Казватъ — наедно които живѣятъ, тѣ ставатъ, тъй да се каже, свои...

— Съ удоволствие, съ удоволствие...

Лука Лукияновичъ се сбогува и излѣзе. Когато остана самъ, князътъ почувствува една празнота не само въ стаята, но и въ душата си. Това окаяно сжщество, което така много му тежеше, му стана мило и той искрено му пожела здраве и щастие. Но отъ тоя день насетне той, въпрѣки желанието си, не можа нито да го срещне, нито пъкъ му се удаде да срещне нѣкого отъ приятелитѣ му, които така често посещаваха Лукияновича и толкова много досаждаха на княза съ своитѣ нашепвани разговори върху най-банални теми. Не можа да остане по дълго и въ стаята.

А Лука Лукияновичъ, и да искаше, не можеше да си изпълни обещанието — да посети княза. На първо време той трѣбваше да се ориентира въ работата, която зае въ кжщата на вдовицата, па и да бди надъ здравето си, което, макаръ вече да не бѣше толкова обезпокоително, все още

му задаваше доста грижи. После се увлѣче въ планове, чието осжществявание искаше не малко тактъ и време.

Отначало никой не обрьщаше никакво внимание на него. Стопанката на вилата гледаше на него като на най-обикновенъ работникъ, който, въпрѣки видимитѣ си старания, не отговаряше за мѣстото си на черенъ работникъ въ градината. Явно бѣше, че той никога не е работилъ градинарство, и че тая работа съвсемъ не е нито по силитѣ, нито по умението му. На нѣколко пжти той не само не извърши добре това, което му бѣха възложили, но го и развали. Еднажъ, напр., той вмѣсто да измие фикуса, изкастри листата му отдолу, за да отивали соковетѣ къмъ върха. Другъ пжть изтърга полуувѣхналото мушкато отъ саксията и посади въ нея една луковица, която самъ не знаеше каква е. Стопанката се разсърди дотолкова, че най-сетне реши да го натири.

— Извинете, госпожо, но азъ никога не съмъ билъ градинарь, — умолително каза той, когато тя му съобщи, че не може повече да понася неговитѣ пакости.

— Тогава защо не запитвашъ какво трѣбва да се прави, и кое цвѣте какъ се гледа? У васъ, въ кжщи, не сте ли отглеждали цвѣтя на саксии?... Затвори вратата на антрето, че духа...

— Стѣснявахъ се, пъкъ и моето честолюбие не позволява... Ако ви бѣше известно...

— Какво ако ми бѣше известно?...

Лука Лукияновичъ не знаеше какъ да отговори, както не знаеше и защо каза тѣзи думи. Но стопанката му дойде неволно на помощь.

— Искате да кажете, че положението, което сте имали въ Русия...

— Да, — прибърза да я прекжсне Лука Лукияновичъ, веднага съобразилъ, какъ ще може да се отърве отъ затрудненото си положение. Но, вмѣсто да продължи, той замълча. Това заинтересува госпожата и тя съ неотразима настойчивость запита:

— А мога ли да знамъ, какъвъ, собствено, сте били въ Русия?

Лука Лукияновичъ се поколеба известно време.

— За всѣки случай, цвѣтя не съмъ гледалъ. Но и това ще науча. Струва ми се, не е мжчно...

— А какво сте правили тогава?

— Госпожо, моля ви, не се ровете въ миналото ми... Мене и безъ това ми е много тежко...

Това стигаше. Госпожата измѣни веднага тона си и, повела го изъ зимния цвѣтарникъ, започна да му разправя,

кои цвѣтя какъ се гледатъ, кои сж тропически и кои мѣстни. Лука Лукияновичъ даде видъ, че се интересува отъ всичко, и като любознателенъ ученикъ подпитваше за всѣко нѣщо по нѣколко пжти. Това толкова много допадна на госпожата, че тя сега се заинтересува за здравето му.

— Но вие, изглежда, не сте и здравъ.

— Не съмъ... Отъ фронта...

— А на кои мѣста взехте участие?...

Лука Лукияновичъ й изброи нѣколко имена, едни отъ които тя чуваше за пръвъ пжть.

— Като какъвъ?...

Той, съобразилъ, че най-добре ще бжде, ако не отговори направо, измънка съ досада:

— Въ артилерията...

— Навѣрно като войникъ?

— Не...

— Тогава...

— Нѣщо като началствуващо лице...

— Мога ли да зная, съ ваше позволение, какво? — Сега тя вече се обърна къмъ него на ви.

Лука Лукияновичъ, нѣкога дребенъ писарь при една търговска кантора въ Москва, долови женското любопитство на госпожата и реши да го разпали повече, като се държи по-близко до истината на своето минало положение, безъ, обаче, да го издаде. И, разкрие ли се единъ день то, въпрѣки неговото желание, да има отворена врата, презъ която би могълъ да се измъкне. И той отвърна:

— Нашата наредба, госпожо, е да не казваме кой какъвъ е билъ. Всичко трѣбва да се държи въ тайна. Знаете: шпиони, едно-друго...

Този отговоръ не задоволи госпожата, но затуй пъкъ възбуди нейното въображение. И тя съ женска настойчивость си постави за цель да разбере какъвъ е билъ Лука Лукияновичъ и като гражданинъ, и като воененъ, което той, споредъ нейна преценка, старателно прикриваше по силата на нѣкакви висши съображения. За щастие, скоро й се удаде случай да проникне въ тайната. Еднъжъ, когато Лука Лукияновичъ бѣ пратенъ въ града да направи нѣкакви домашни покупки, дойде да го подири единъ неговъ приятель и съслуживецъ. Когато иззвъни, и слугинята излѣзе да го попита кого дири, той, безъ да мисли много, каза:

— Кажете на княза да дойде. Имамъ да му кажа нѣщо.

— Княза?..

Русинътъ не схвана изненадата на слугинята. Той помисли, че и на нея е известно неговото прозвище, което

другаритѣ на Лука Лукияновичъ му дадоха поради съжителството му съ князъ Андрея.

— Той... Лука Лукияновичъ.

Слугинята не отговори нищо. Тя се затече бързо, колкото силитѣ ѝ държаха, по стълбитѣ, сколасала да каже отъ най-горното имъ стжпало само:

— Почакайте малко.

Русинътъ се втрещи предъ вратата, безъ да разбере, защо така затърча слугинята. Неговата забърканость бѣше толкова голѣма, че помисли да избѣга, когато госпожата въ хубава копринена роба съ широко деколте отвори вратата на антрето и му кимна приветно съ глава. Той влѣзе въ градината и съ снета шапка се изправи до нея на площадката.

— Извинете, госпожа, че ви обезпокоихъ... Азъ искахъ да се видя малко съ моя приятель Лука Лукияновичъ. Може би, той е въ градината?

— Не... Но ако ви трѣбва много, моля ви се, заповѣдайте да го почакате. Надѣвамъ се скоро да си дойде. — И тя го покани вжтре. Русинътъ не знаеше: да приеме ли поканата или не...

— Не се безпокойте, ще го почакамъ, съ ваше позволение, долу. — И той посочи на пейката подъ единъ хубавъ, гжстолиственъ бръшлянъ.

— Моля ви се, че защо долу?.. Заповѣдайте... — Тя се отдръпна отъ вратата и стори пжть.

Русинътъ неволно погледна разцъвналитѣ си обувки, тропна единъ-два пжти да имъ изтърси пръстьта и влѣзе. Стѣснението му се усили толкова много, когато се озова въ приемния салонъ, че дълго не се решаваше да седне.

— Моля ви се... — Госпожата му посочи удобния фотейлъ.

— Не, благодаря... знаете... ние сме работници хора... нашитѣ дрехи... — И той, когато сравни цѣлата мебелъ съ своето облѣкло, изпадна въ такова недоумение, че, като придръпна столчето за пиано, сложи се на крайчеца му. Отъ тежестьта столчето се наклони и се завъртѣ. Това още повече го смути... Но се окопити малко, когато стопанката подхвана разговора. Тя го обсипа съ редица въпроси, на много отъ които той не знаеше какво да отговори, и по неволя замълчаваше или пъкъ имъ даваше уклончивъ отговоръ, безъ да забележи, колко силно разпалва съ това нейното женско любопитство. Ала, като разбра, че по околенъ пжть не ще може да се добере до истината, къмъ която тъй старателно се домогваше, тя, най-сетне, му постави въпроса открито и ясно:

— А, наистина ли, Лука Лукияновичъ е князъ?

Русинътъ се зачерви до уши. Какво да отговори? Кой отговоръ би билъ по-изгоденъ за приятеля му? Най-малко, съ кой отговоръ би могълъ да не му причини неудобство? И, като притегли въ себе си силата на да и не, той замота:

— Какъ да ви кажа... Нѣкакъ неудобно...

— Че защо? — просто настървено запита тя..

— За насъ той е князъ...

— Нима?..

— Да... Князъ... И доловилъ, че най-подходниятъ отговоръ е положителниятъ, натърти: князъ Орловъ..

— Князъ Орловъ?.. Струва ми се, че съмъ чувала тая фамилия, когато се учехъ въ Русия...

— Разбира се, тя е голѣма и известна фамилия...

Щомъ Лука Лукияновичъ е князъ, то и неговиятъ приятель ще бжде нѣщо подобно. Или, ако не друго, то човѣкъ отъ руската аристокрация. И тя, по-скоро за да покаже своята ориентированость въ руската литература, запита:

— Не я ли възпѣваше Некрасовъ въ една своя поема?

Русинътъ я погледна изпитателно.

— Искамъ да кажа за фамилията князъ Орловъ.

— Може...—Русинътъ поклати глава. Той за пръвъ пжть слушаше за Некрасова, защото никога презъ живота си не бѣ челъ нищо друго, освенъ приказката за Царевича Ивана, анекдотитѣ за Петра Велики и остроумията на Балакирова...

— Но пакъ да не се лъжа.. — И тя стана да вземе отъ етажерката едно популярно издание на поемитѣ „Рускія женщины“ отъ Некрасова.

Счелъ, че най-удобно е сега да се измъкне отъ изпита по литература, отъ която нѣмаше никакво понятие, стана и той...

— На мене е време да си ходя.

— Че защо?.. — Тя се отказа отъ намѣрението си да прави справка. — Князътъ сега ще дойде.

Игрива усмивка пропълзѣ по устнитѣ на русина, но той умѣло я покри съ шепата си. После, съобразилъ, че подобенъ жестъ не е приличенъ предъ дами, той извади вече черната си кърпа и отри подстригани мустаци.

— За мене е време... Знаете, работници хора.

— А какво да му кажа, когато си дойде князътъ?,. — Тая титла, която криеше подъ себе си едно блѣскаво минало, й се хареса толкова много, че г-жа Вела Иванова гледаше все по-често и по-често да я повтаря:

— Кажете му, че Иванъ Игнатичъ Остроуховъ го е дириль. Останалото той знае.

— Само толкова? — Тя добре знаеше, че тоя въпросъ е излишенъ, но всепакъ го зададе отъ желание да открие, не се ли предхожда и това така обикновено име отъ нѣкоя титла. Но, вмѣсто да отговори, Иванъ Игнатичъ подигна ржка къмъ зашитата съ канапъ козерка на измачканата си фуражка и се поклони.

Колко сж скромни тия, руситѣ, особено хората отъ фамилия, помисли си г-жа Вела Иванова и въ неизпитвано блаженство замечта за Лука Лукияничъ, който, стори ѝ се, че дълго се забави въ града. Но въ сжщото време тя се почувствува тъй виновна, тъй виновна! Да има въ кжщата си единъ такъвъ човѣкъ и тя да се държи така непристойно къмъ него! Не, грѣшката трѣбва да се оправи.

XIV

Когато се върна Лука Лукияновичъ, г-жа Вела Иванова, като никога дотогава, прибърза първа да му израпортува за посещението на Остроухова. Рапортътъ бѣше направенъ съ такива подробности и съ толкова намеци, че Лука Лукияновичъ се слиса, отде-наде такова внимание къмъ него — градинаря, когото допреди малко не зачитаха за нищо.

— Искалъ нѣщо много важно да ви съобщи и то още днесъ на обѣдъ. Може би, нѣкаква военна разпоредба отъ генералъ Врангела, а може би да иска мнението ви по нѣкакво станало събитие. Малко ли такива се случватъ всѣки часъ въ Европа, които първитѣ хора отъ руската емиграция не само трѣбва да знаятъ, но сж и длъжни да вематъ известно позедение спроти тѣхъ?

— Първитѣ?.. — И Лука Лукияновичъ замръзна въ изгледа на въпросителна.

Това недоумение бѣше взето като опитъ да се прикрие вече разбулената отъ нея тайна и тя реши, просто, да пристжпи направо къмъ пълното ѝ отбулване.

— Струва ми се, че князъ Орловъ можеше да не крие досега своето истинско положение и да не се подлага на такива неудобства, които излагатъ и здравето, и престижа му.

Лука Лукияновичъ помисли, че се говори за другиго. И, понеже не можа да се догади за кого, запита:

— Кой е той?..

Тази игра не се понрави на г-жа Иванова. Тя дори я огорчи.

— Струва ми се, че го познавамъ. Не го ли познавате вие?

— Азъ? Не. Мисля, че съмъ чувалъ подобно име. Но малко ли князе и Орловци има въ Русия?

— Но тука въпросътъ се отнася до единъ, който ви е познатъ, и който, както се научавамъ, живѣялъ у дома.

Лука Лукияновичъ въ своята наивность запита пакъ и каточели изтръпна отъ изненада.

— Кога?

— Кога!... Сега...

— Азъ това не знаехъ.. Извинете.. азъ това не знаехъ.. — И виновно добави: — Може би, не съмъ му отдалъ нужното внимание...

— Да... Дори сте се държали страшно пренебрежително къмъ него.

— Но, госпожо, азъ не съмъ го и виждалъ... Нима може нѣкой да отдаде внимание нѣкому, когато нито го знае, нито го е срѣщалъ презъ цѣлия си животъ?..

— Княже, вие трѣбва да ме взимате за много проста! — натърти съ обиденъ тонъ г-жа Иванова. Последнитѣ думи бѣха изказани така подчертано, че Лука Лукияновичъ и не чу обръщението, което се отнасяше за него.

— Да ме пази Богъ! Азъ толкова много ви уважавамъ. Толкова много!.. Та вие сте ми най-голѣмиятъ благодетель тука, въ България! Вие ми дадохте работа, подслонъ и ми закрепихте здравето... Да ви вземамъ за проста... Васъ... Та вие сте се учили, а пъкъ азъ... какво съмъ азъ предъ една такава особа?.. Може би е станало нѣкакво недоразумение..

— Да, да, именно — недоразумение...

— Може би, Иванъ Игнатичъ?...—Лука Лукияновичъ запитваше повече себе си, отколкото нея.

— Тъкмо той... той ми каза всичко... Или, по-точно, даде ми да разбера, че вие... сте князъ!

Лука Лукияновичъ възнегодува въ себе си срещу Иванъ Игнатича. Значи, той въ своята безогледна закачливость не го е пощадилъ и предъ една жена, отъ снизходителното държание на която има толкова голѣма нужда, именно сега — въ най-труднитѣ моменти на живота си!.. Това е неокачествимо отъ негова страна, това е низко, мерзко... Лука Лукияновичъ почувствува, че се заплита. Какво можеше да каже, какво би трѣбвало да стори, за да излѣзе отъ неудобното си положение? Нищо друго, освенъ да се усмихне безразлично и да даде да се разбере, че всичко е казано на шега отъ единъ наистина голѣмъ шегобиецъ. Но това обяснение още повече усъмни госпожата въ неговата искреность.

— Лука Лукияновичъ, защо трѣбваше да криете толкова дълго отъ мене, че сте князъ, че сте човѣкъ отъ благородно потекло?.. Мислѣхте, че азъ ще ви издамъ нѣкому или съ

това ще паднете предъ очитѣ ми? Напротивъ, вие така повече се излагате, защото вашата прикритость азъ не бихъ могла да тълкувамъ инакъ, освенъ като пренебрежение къмъ една жена, която се е учила въ Русия, обича руситѣ и поставя всичко руско по-високо отъ... — Тя се помжчи да намѣри дума, за да каже, повече отъ какво, но не можа. Гласътъ ѝ се схвана, и сълзи на оскърбено женско честолюбие запълниха очитѣ ѝ.

Ако бѣше Иванъ Игнатичъ тука, Лука Лукияновичъ би го раздрусалъ за раменетѣ и, просто, би го изхврлилъ презъ стобора отъ негодувание... Но какво е могълъ да налъже той, за да дойде работата до такъвъ край?

— Госпожо, повѣрвайте ми, има недоразумение помежду ни... знаете... недоразумение... започна да обяснява той, като се мжчеше да си подбира думитѣ... Вѣрно е, мене ме наричатъ князъ, но само току така... Живѣехъ съ единъ князъ въ една стая на хотелъ „Комерсиялъ“.. Ето всичкото... Но той — Иванъ Игнатичъ — си нѣма работа... Па започна и мене да нарича така. Шегобиецъ такъвъ.

Това стигаше на госпожата... Живѣлъ съ князъ въ една и сжща стая... Разбира се... Нѣма да турятъ при едно сиятелство единъ нищо и никакъвъ човѣкъ!.. поставятъ се равни при равни. И тя, като се съвлада, натърти:

— Ваше сиятелство, отъ днесъ...

Лука Лукияновичъ помисли, че ще го освободятъ отъ работата и прибърза:

— Но азъ въ нищо не съмъ виновенъ... това така се случи отъ само себе си.

— Кое?

— Дето ме туриха при князъ Андрей Николаевича... Той обеща да ме посети и азъ ще ви го представя. Тогава ще се увѣрите.

— Азъ и безъ това съмъ увѣрена. А де ще го приемете, като ви посети? Въ бараката ли?.. Не, това не мога да понеса!... Не... Азъ моля да ме извините, че досега не се заинтересувахъ за васъ така, както подобава... Отъ днесъ...

Лула Лукияновичъ разбра, че ще трѣбва да се примири съ участьта си, и че всичко това ще го дължи на приятели и сънародници, които не знаятъ мѣрка на устата си...

— Щомъ ви е неудобно, позволете... Азъ ще си подиря другаде работа...

— Ще си подирите другаде работа!..—Въ тона на госпожата имаше такъвъ невъздържанъ протестъ, че тя сама се уплаши отъ гласа си. Затова, като направи усилия надъ

себе си, смекчи: — Не, отъ днесъ вие ще заемете малката южна стая въ вилата...

За Лука Лукияновичъ стана всичко ясно. Той даде видъ, че се подчинява безпрѣкословно на волята ѝ — щомъ е така... — Но тука нищо не може да се скрие, — възнегодува той.

— Кое?

— Искамъ да кажа... нищо... Ако не те издадатъ неприятели, ще сторятъ това приятели... Отъ които най-малко можешъ да очакваш.

Госпожата намѣри за умѣстно да предупреди, че неговата тайна и така ще бжде запазена. Колкото се отнася до Иванъ Игнатича, той нищо особено не ѝ билъ казалъ. Тя сама се била досѣтила още по-рано, но нѣмало какъ да провѣри своитѣ подозрения. Иванъ Игнатичъ само съвсемъ случайно ѝ понадигналъ булото на неговата тайна. И това ѝ стигнало. Тя дори разбрала, че и Иванъ Игнатичъ е човѣкъ отъ родъ, но нѣмало какъ да го разпита. Пъкъ и той самъ билъ така д и с к р е т е н ъ — тя особено наблегна на тази дума — че ѝ се сторило неудобно да прояви своето женско любопитство предъ единъ за пръвъ пжть срещнатъ човѣкъ.

— Да, трѣбва да се признае, че българитѣ сж странно любопитни хора...—Тя е права и, колкото се отнася до Иванъ Игнатича... Той е графъ. Графъ Остроуховъ... Тази фамилия носи своето графско достоинсво още отъ времето на Петра Велики... И Лука Лукияковичъ започна да обяснява генеалогията на рода Остроухови. Най-напредъ е добилъ тая титла Валенти Валериановичъ Острото Ухо за подвизи на Кавказъ... А билъ нареченъ така — Остро Ухо — защото при една атака съ атамана на киргизцитѣ, последниятъ така му пресѣкълъ ухото, че отъ него останало само едно малко островършие. После той билъ се оженилъ... Лука Лукияновичъ толкова по-забръкваше дати, мѣста, месеци, събития, исторически вѣроятности и невѣроятности, съ колкото по-голѣмъ интересъ го слушаше госпожата... Когато завърши, тя поиска да знае нѣщо и за тѣхния родъ. Но той отрази любопитството ѝ,

— Знаете, неудобно е нѣкакъ човѣкъ да говори самъ за себе си.—За всѣки случай, длъженъ е сега-засега да ѝ каже едно: че той се нарича не Лука Лукияновичъ, а Лукиянъ Лукияновичъ. Лука Лукияновичъ е единъ видъ всѣкидневно име... Тъй, за пс-кжсо — отъ евангелистъ Лука.

Отъ тоя день животътъ на Лукиянъ Лукияновича протече неочаквано добре. Веднага се измѣниха и отношенията къмъ него не само отъ обитателитѣ на вилата, но и отъ жителитѣ на цѣлата околнина. Предишното пренебрежение се замѣни

съ почтително внимание и съ нескриваното желание да му се угоди въ всичко. Съ княжеско достоинство започна да се държи и самъ Лукиянъ Лукияновичъ. Забелязалъ нѣколко дребни привички у Андрей Николаевича, той сега почна да ги подражава, въздигналъ ги предъ очитѣ си до степеньта на кодексъ, отъ който не бива да се отклонява нито на йота. Най-напредъ започна да обръща внимание на ръцетѣ си, особено на ноктитѣ, грижата за които му отнемаше значителна часть отъ деня. После си създаде прическа съ пѫтека посрѣдъ главата и се загрижи особено много върху своя тоалетъ. Впрочемъ за него се погрижи и госпожата. Измѣни и говора си. Отъ шипливъ и бързъ, той стана малко глухъ и бавенъ. Такъвъ, какъвто, споредъ него, трѣбваше да бѫде гласътъ на единъ благородникъ — да излиза не отъ гърлото, а направо отъ гърдитѣ.

После се започна мълвата, която въ нѣколко деня обходи всичкитѣ висши срѣди въ София и създаде не малко интриги. Едни облажаваха госпожата, че е на пѫть да стане княгиня, а други й завиждаха...

— Блазе й... А знаете ли, казватъ, че и хубавъ билъ...

— Ами, ами... Ако е хубавъ, че нея ще вземе той, нея — такава дърта брантия.

— А пъкъ дали е князъ, — додаваше друга, — единъ Господь знае. Видѣла ли му е документитѣ?...

— Че иматъ ли и князетѣ документи? — запитваше четвърта.

— Иматъ ами, какъ да нѣматъ... Че то ако е безъ документи, всѣки ще стане князъ: и твоятъ мжжъ, и моятъ... Нима нѣматъ глави за князе?..

— Пъкъ и да не ги е видѣла. Какво отъ туй. Човѣкътъ е бежанецъ. Той едвамъ си е отървалъ кожата, че за документи ще ти мисли. Пъкъ и нѣма да я лъже я. Тя сама разправя, че съвсемъ случайно е открила, дето е князъ. Той даже дълго отричалъ. Честенъ човѣкъ. Само туй показва, че е отъ колѣно.

— Знаемъ ги ние такива отъ колѣно.. Колко сме ги виждали...

— Пъкъ и да не е. Нали е младъ и хубавъ!.. Малко ли е това за една възрастна вече жена...

— Вижъ, тамъ имашъ право... Само да не й се насити скоро...

Тоя разговоръ се водѣше на журъ-фикса въ едно отъ най-знатнитѣ семейства на София, когато се разчу, че госпожата ще се вѣнчава съ князъ Орлова. Интригитѣ преминаха и въ нѣкои вестници, дето по единъ деликатенъ начинъ се

подхвърли на съмнение княжеското достоинство на Лука Лукияновича. Антрефилето бѣше насочено повече срещу госпожата, отколкото срещу него, който, собствено казано, интересуваше нѣкои кандидати за богатата вдовица не като неинъ бждещъ съпругъ, а като разпоредитель съ голѣмитѣ ѝ богатства. Но, както става винаги, скандалътъ се забрави скоро, и госпожата стана безвреме княгиня, а бомбардиръть въ оставка — действителенъ господарь на единъ ценен имотъ.

Всичко това не бѣше известно на князъ Андрея. Залисанъ съ своитѣ неудобства въ живота, той не чу дори, каквато и да е дума за Лука Лукияновича, още по-малко за преминаването му отъ прегръдкитѣ на мизерията въ прегръдкитѣ на една богата жена. И сега, когато срещна щастливата младоженска двойка, той се очуди не толкова на нея, колкото на онова непонятно въ живота, което отъ много неизвестни прави строго реални величини, за да обърне реалнитѣ въ неизвестни съ много и много хиксове...

*

Недоволенъ отъ себе си, безъ самъ да знае защо, князъ Андрей захвърли паритѣ, получени за скжпоценноститѣ, на масата и се заразхожда нервно изъ стаята. На Лука Лукияновича ли завиждаше той, на Петъръ Петровича ли или на оня нахаленъ младъ господинъ съ олизаната коса, който знае да пилѣе пари и да нашепва сладострастни думи на всѣка срещната жена? Тритѣ имена така се сплетоха въ съзнанието му, че понѣкога му бѣше невъзможно да ги отдѣли едно отъ друго, ведно съ заплетенитѣ около тѣхъ събития. Но коя бѣше истинската причина на душевния му гнетъ, той не можа да разбере. Знаеше само, че нѣкаква дребна прашинка бѣше паднала въ душата му, заседнала въ нея, и я бунѣше безъ видими вълни. И лошото бѣше тъкмо въ това. Ако той би зналъ конкретната подбуда на своето угнетение, всепакъ, би се помжчилъ поне да намѣри начини и срѣдства, за да я премахне. А тъй, князътъ не само не я подозираше, но и тогава, когато помислѣше за секунда, че я е уловилъ, тя се изплъзваше отъ вниманието му като нѣкакво мекотѣло, и се заравяше още по-дълбоко въ душата. Това негово душевно състояние бѣше толкова ново и непривично, че почна да го плаши. Наистина, той не еднъжъ презъ цѣлия си животъ е преживявалъ душевенъ гнетъ, но истина е сжщо, че никога този гнетъ не го е сломявалъ изеднъжъ така и не го е правилъ до такава степень безпомощенъ предъ собственитѣ му очи, както сега. Можелъ е поне да каже, на какво се дължи той. И, поиска ли да го премахне веднага или, най-малко, да го намали, стигало му е да спре съсрѣ-

доточено внимание върху причината, за да изличи и следствието. Но днешният му гнетъ е нѣщо съвсемъ друго. Той е една безотчетна, една неопредѣлена стихия, която го владѣе, тласка го по насокитѣ на своитѣ капризи, потапя го въ бездните на своята отрова, издига го надъ тѣхъ, за да види при съприкосновението си съ чистия въздухъ колко тя е горчива, люшка го къмъ брѣга и пакъ го притегля съ мъртвитѣ си вълни тамъ, дето никога не се е надѣвалъ да се озове.

Само една мисъль остана ясна и чиста въ съзнанието на князъ Андрея: тя е, че въ човѣка живѣе нѣкакъвъ неизвестенъ за мнозина двойникъ, който самоволно се разпорежда съ него и комуто той, въпрѣки своето образование, въпрѣки своето положение, въпрѣки своитѣ привички, дори въпрѣки своята съзнателно противодействуваща воля, се подчинява безпрѣкословно. Рече ли да ни издигне двойникътъ предъ собственитѣ ни очи, ще го направи и при непобедимото съзнание за нашата нищожность; скимне ли му само да ни принижи, и ние ще колѣничимъ предъ него, макаръ колѣнетѣ ни никога да не сж се превивали въ трепетенъ страхъ предъ каквито и да било величия. И този двойникъ сега потикваше княза къмъ мисли, които той никога не бѣ подхранвалъ въ главата си, нашепваше му дѣла, каквито ни еднъжъ не бѣше допущалъ за себе си презъ цѣлия свой животъ, поставяше го предъ сравнения, чиято нравствена възможность е била винаги изключена за него. Сравнения, които представяха самия него предъ превъзходството на други като една нищожность предъ несъизмѣрими великани. И единъ непрестаненъ шепотъ при това: ти си негоденъ, негоденъ, негоденъ... Негоденъ да бждешъ ни добъръ, ни зълъ, ни голѣмъ, ни малъкъ, ни творецъ, ни рушитель, ни благодетель, ни подлецъ... Подлецъ... Който не подбира срѣдствата, но който всепакъ знае, че това, къмъ което се стреми, трѣбва да се постигне...

Когато князътъ се погледна неволно на огледалото, той не можа да се познае. По лицето му подочнитѣ мускули бѣха се събрали така, че той видѣ първитѣ физически признаци не на пасивното благородство, а на дейния злосторникъ...

„Значи?..." Той искаше да каже нѣщо съ тая дума, но не можа да продължи мисъльта си. Въпрѣки туй, князътъ почувствува приятна лекота въ гърдитѣ си. И, като пъхна паритѣ въ джоба си, излѣзе пакъ.

XV

— Петъръ Петровичъ, Петъръ Петровичъ!

Петъръ Петровичъ се спрѣ.

— За една минута само, за една... Азъ зная, че вие ме ненавиждате, но...

— Ненавиждамъ?... Не, Андрей Николоевичъ... Азъ не ви ненавиждамъ, нѣма и защо да ви ненавиждамъ... Даже би могло да се каже обратното — уважавамъ ви.

— Вие ме уважавате, мене?

— Да, васъ, князъ Андрей Николаевича Лопатинъ.

— Мога ли да се съмнявамъ въ това?

— Можете. То е ваше право. — И Петъръ Петровичъ опита да се засмѣе съ горчива усмивка, която замръзна въ края на устнитѣ му.

— И струва ми се, че имамъ основание.

— Колкото до основание, човѣкъ може всѣкога да намѣри такова... И за всичко...

Князъ Андрей не се съгласи. Нима може нѣкой да уважава тогози, комуто е отнелъ най-ценното, когото е лишилъ отъ единчката опора въ живота? Не, Петъръ Петровичъ лъже, нѣщо повече, той се издява надъ него и то съ такава добре замаскирана наивность! Нима който краде, и краде отъ престорено или вродено добродушие, прави това отъ уважение къмъ украденія?... И князъ Андрей натърти:

— Ако е така, защо ми отнехте Вѣра Игнатиевна.

Петъръ Петровичъ просто не знаеше, ни какво да отговори, ни какво да мисли. Отнелъ!... Та нима Вѣра Игнатиевна е вещь, която може да се отнема не по нейна воля, а по волята на този, който я възжелае?... И, почувствувалъ се оскърбенъ, той запротестира.

— Андрей Николаевичъ, Вие прекалявате. Азъ никого не съмъ отнелъ и никого още не мога да нарека свой.

— А Вѣра Игнатиевна?

— Тъкмо тя не. По-скоро тя е ваша, отколкото моя.

— Била е... Но сега не... И виновникъ за всичко това сте вие. Ако не бѣхте се изпречили на пжтя ми, тя и сега щѣше да бжде моя.

Петъръ Петровичъ запротестира. Когато съвсемъ случайно се запозна съ Вѣра Игнатиевна въ приморската градина, той нито е знаялъ коя е, нито каква е, нито пъкъ кой е мислѣлъ, че има право надъ нея. И къмъ пѣвицата не храни днесъ нищо друго, освенъ единъ дълбокъ пиететъ... Но колкото по-скромни, по-тихи и по-спокойни бѣха обясненията му, тѣ толкова повече засегваха наболѣлата душа на князъ Андрея. И той ги взе не като откровена изповѣдь, а като
язъ на едно страшно хипокритство, повикано на помощь
уязви по-чувствително. Въ всѣка кротко изговорена

дума той четѣше една едва уловима преднамѣреность, чиято задача бѣше да досмаже княза не само като влюбенъ, но и като мисловенъ човѣкъ. Сиречь, тя е била негова, но той самъ не е можалъ да я запази, защото не е билъ достатъчно уменъ да разбере, какво богатство се е намирало въ ржцетѣ му, достойно не само за любовь, но и за преклонение. Кой му е кривъ, че въ своята самозабрава е взелъ живия, волевия човѣкъ, който е властенъ да разпорежда съ себе си така, както си ще, за бездушна вещь, за владението на която се иска здрава ржка, а не любещо сърдце?... Всѫщность думитѣ на Петъръ Петровича не съдържаха нищо подобно. И на душата на княза говорѣха не тѣ, а неговитѣ собствени мисли, които, слаби да събудятъ разкаяние, наймалко, самопреценка или самокритика, усилваха ненавистьта му къмъ Петъръ Петровича, израстналъ сега предъ очитѣ му като невъзможно нравствено изчадие, което човѣкъ трѣбва да отстрани отъ пѫтя си не съ добро, а съ зло.

— За всѣки случай, азъ ви предупреждавамъ.

— Предупреждавате... За какво?...

— Предупреждавамъ ви, че ще трѣбва да се отстраните отъ пѫтя ми. Не сторите ли това, самъ ще ви отстраня азъ... Моята офицерска дума... Азъ съжалявамъ само, че кавалерскиятъ обичай на саморазправата не е приетъ въ вашата паршива страна...

Петъръ Петровичъ кипна въпрѣки обичая си, въпрѣки природада си дори. Тия думи го удариха като млатъ по главата и той, безъ да преценява думитѣ си, отвърна пъленъ съ негодувание и презрение къмъ княза.

— Паршива страна!... Паршива... И въ тая паршива страна вие мечтаете за кавалерска саморазправа, вие, който позорно избѣгахте отъ единъ дуелъ!... Не си ли спомняте генералъ Бравий? Тогава тая страна, която въ своето мжченичество е дала подслонъ, внимание, дори честь на хора като васъ, сигурно не е била такава. Но сега, когато имате насреща си човѣкъ, който никога не се е докосвалъ до острието на ножа, освенъ когато е трѣбвало да си отрѣже кжшей хлѣбъ, вие сте готовъ да приложите на дѣло своята офицерска дума. Та де бѣше тя, когато бѣше искана отъ лице, достойно да излѣзе съ ѣжщото оржжие на саморазправа съ васъ?... Не, княже... Вие наистина много се забравихте.

Но колкото повече Петъръ Петровичъ изливаше своето негодувание, толкова по̀ се проясняваше въ него. Накрай той дори се разкая за своята невъздържаность и заключи съ успокоенъ гласъ:

— Впрочемъ, разбирамъ вашето положение. Вие сте тъй слабъ, тъй немощенъ въ живота, тъй детски неориентиранъ въ него.. Такъвъ въ много отношения съмъ и азъ... Ако не бѣше така, сега щѣхъ да ви отмина съ презрение. Но какво да се прави? Вие отъ детинство сте свикнали да гледате извисоко на живота, а пъкъ азъ изниско...

Последнитѣ, пълни съ примирение думи, въ които ясно се четѣше нотката на разкаяние, всбѣсиха княза. Той долови въ тѣхъ желанието на Петровича да се постави надъ него, тъй както съ покровителствена снизходителность се поставя възрастниятъ надъ малолѣтния неразумникъ. И той кресна:

— Не позволявамъ!... Разберете, не позволявамъ да ми се говори съ подобно снизхождение... А защо не съмъ приелъ дуела съ полковникъ Бравий, то е моя работа. Както е ваша и вие да го приемете или не. Азъ, азъ за всѣки случай ви предупреждавамъ... Вие или ще се отстраните отъ пжтя ми, или ще ви...

Петъръ Петровичъ се вдърви на мѣстото си. Него повече го смая не толкова смисълътъ на думитѣ, колкото тѣхниятъ тонъ, въ който, наистина, прозираше назрѣлото решение на единъ безпомощенъ човѣкъ, който отъ една крайность е готовъ да се хвърли въ друга, отъ малодушие да изпадне въ кръвожадность. Но скоро се окопити...

— Да ме убиете?... Можете... Но азъ?... Не...

— Какво?... та вие вече ме убихте!...

— Не азъ, убихте се самъ... — И, безъ да проговори нито дума повече, повдигна презрително рамене и се опжти къмъ кжщата на Вѣра Игнатиевна. Князътъ като сомнамбулъ го проследи до известно мѣсто и се повърна сжщо тъй несъзнателно, както несъзнателно бѣше тръгналъ следъ Петъръ Петровича.

XVI

Отъ този день насетне неприязненото настроение между двамата, вмѣсто да се уталожи, се усилваше все повече и повече. Понѣкога, когато въпрѣки тѣхната воля имъ се случваше да седнатъ на една маса срѣдъ приятелска компания, тѣ се гледаха съ затаена злоба, отъ проявата на която ги пазѣше само присжтствието на Вѣра Игнатиевна. Но тя не забелязваше тази промѣна въ отношенията имъ, които, впрочемъ, и по-рано не сж се отличавали нито съ близость, нито съ каква-годе сърдечность. Тѣ, споредъ нея, не можеха и да бждатъ други при тѣхната влюбеность, на която сама започна да отдава все по-малко и по-малко зна-

чение. Княза тя оприличаваше на просякъ, който, следъ като се е добралъ до богато пиршество, бѣше изпочупилъ златнитѣ сждове отъ забрава и опиянение, за да стои сега предъ залата виновенъ и ожидаващъ покана, а Петъръ Петровича — нажеланъ гостенинъ, комуто още не бѣше дошелъ апетитътъ да се докосне до пълнитѣ блюда, така щедро сложени предъ него на трапезата. Единътъ се смѣташе предостоенъ за отказаната му честь, а другиятъ — още недостоенъ за нея или, най-малко, още недостатъчно подготвенъ. Съвсемъ инакъвъ бѣше Рилковъ. Макаръ отъ никого непоканенъ, той, благодарение на своята смѣлость и на умението си да се възторгва отъ всичко и въ възторга си да сипе щедри похвали и още по-щедро да отговаря на всѣка жертва съ друга, скоро успѣ да привлѣче не само сърдцето, но и мисъльта на Вѣра Игнатиевна, която неусѣтно и за себе си почна да вѣрва, че именно той е предопредѣленията отъ сждбата ѝ избраникъ, който ще ѝ открие златнитѣ двери на блѣнуваното отъ всѣка млада жена щастие. Наистина, когато тя го сравняваше съ Петъръ Петровича, намираше всички превъзходства въ последния, но какво значение можеха да иматъ тѣ, когато сж превъзходства на безволева вещь? Художественията портретъ може да изразява много по-живо, много по-релефно, по-подчертано физическитѣ и нравственитѣ качества на рисувания обектъ, но никой не се стреми къмъ бездушния образъ, въпрѣки всичката му идеална красота, предпочелъ недостатъцитѣ на оригинала предъ несъизмѣримитѣ достоинства на неговото отражение. Защото нравственитѣ и физическитѣ превъзходства не сж всичко въ любовьта. Иска се още нѣщо друго, което седи привидно подъ тѣхъ, но което въ действителность ги предопредѣля. А не сж ли на лице тѣ, това „друго“ ги създава предъ фантазията на наблюдателя, който почва да ги вижда, макаръ и да не сжществуватъ. Така за влюбения най-несиметрично развитиятъ бюстъ взима изгледа на изискано антично изваяние, грубитѣ, изкривени черти на лицето се сливатъ въ желана хармония, дори косиятъ погледъ, миналъ презъ жглитѣ на очната ябълка, намира по-лесно сърдцето, отколкото правия, изпратенъ отъ идеално хубави очи. И това „друго“ е духътъ на оня копнежъ за обладание, който, зароденъ въ душата, не остава въ нея, обърналъ се въ любовенъ гнетъ, а, излѣзълъ отъ нея, дири, настойчиво дири приобщение съ душа, сжщо тъй създадена за животъ и любовна радость.

Какво, че Асенъ Рилковъ стои въ всѣко отношение по-долу отъ Петъръ Петровича и по хубость, и по духъ?

Какво отъ туй, че той въ сравнение съ него е едно обикновено създание, което само може да седи на колѣне предъ талантливата натура на Петъръ Петровича? Ако истинската любовь дирѣше само избраницитѣ на природата, то тогава ние би трѣбвало да я отречемъ както въ нейнитѣ прояви, така и въ нейната сжщина. А да я отречемъ, ще каже да отречемъ живота изобщо, оня пъстръ, многоликъ животъ, който прави отъ всѣко човѣшко сжщество единъ отдѣленъ свѣтъ, роденъ да твори подобни на себе си свѣтове, увеличилъ чрезъ тѣхъ разнообразието на оная нравствена вселена, която ние наричаме човѣшка душа.

Какво отъ туй, че и князътъ превъзхожда тоя довчера непознатъ на Вѣра Игнатиевна младежъ? Че и той, спокойно и трезво погледнато, безспорно е по за предпочитане? Но какво да стори тя, когато за него любовьта къмъ жената не е жертва, жертва на всичко, каквото може да поиска любовното щение, а само едно право, което му се пада отъ съзнанието, че има основания да го владѣе? Да знаешъ, че трѣбва да бждешъ обичанъ, още не значи, че всички трѣбва да ти отвърнатъ съ обичь, най-малко този, къмъ когото си протегналъ сухи, безстрастни ржце. И най-добре наредениятъ магазинъ може да остане непосетенъ, щомъ нѣма душа, която да обърне вниманието на минувачитѣ върху неговата наредба, щомъ нѣма дързость, която да призове, да примами и да задържи. И най-съвършениятъ кошеръ може да остане ненаселенъ, щомъ сж затворени неговитѣ врати или щомъ тѣ представляватъ хиляди препятствия за рояка, тръгналъ старателно да дири поселище за себе си.

Но князътъ и Петъръ Петровичъ малко можеха да се справятъ съ тия обикновени истини на взаимностьта не само въ човѣшката, но и въ мировата любовь, изобщо. И, когато се окопитиха, забелязаха, че дванайсетиятъ часъ, часътъ на нощното забвение, бѣше отдавна ударилъ за тѣхъ. Че пѣтлитѣ на новия день бѣха вече пропѣли за Рилкова. Това още повече усили враждата имъ единъ къмъ другъ, която толкова повече ги обладаваше, колкото по-старателно я прикриваха въ себе си. Сега и Петъръ Петровичъ почна да смѣта, че, ако не бѣше князътъ, който систематически почна да се изпрѣчва между него и Вѣра Игнатиевна, то той по-лесно би я привлѣкълъ къмъ себе си, безъ да си даде смѣтка, че той вече я имаше, когато се смѣташе недостоенъ за нея. На Рилкова не отдаваше никакво значение, защото всичко, което бѣше забелязалъ у него, не бѣше нищо друго, освенъ долнопробенъ флиртъ, на който сж способни само разглезени богаташи. Наистина, и Вѣра Игнатиевна отговаряше на тоя флиртъ, но

тя очевидно го правѣше повече отъ любезность, отколкото отъ вѫтрешно влѣчение. Съмненията му се увеличиха още повече, когато Петъръ Петровъ еднъжъ, съпроводилъ както обикновено Вѣра Игнатиевна до вкжщи, предпазително каза:

— Изглежда, че князътъ не ще отстжпи на Рилкова по щедрость. И тази вечерь той похарчи доста пари. Сякашъ двамата се съревнуваха...

— Да, трѣбва да се признае, — отвърна съ топълъ гласъ тя, — че князътъ почна да стжпва на краката си.

— Ала, струва ми се...—Петъръ Петровичъ не се доизказа. Но Вѣра Игнатиевна, претълкувала мисъльта му посвоему, допълни:

— Че не прилича вече на себе си, нали? И на мене ми прави такова впечатление. Сякашъ не е предишниятъ. Сега е просто милъ и приятенъ.—Но, досѣтила, че мисъльта й може да се претълкува зле, тя прибърза да се поправи.—Не защото е открилъ широко кесията си, а защото чрезъ нея откри и своята душа. Да си призная, азъ никога не съмъ предполагала, че той може да бжде толкова духовитъ, напримѣръ, макаръ не винаги остроумията му да сж сполучливо издѣлани...

Петъръ Петровичъ поиска да възрази нѣщо, но когато се опита да подбере думитѣ и да ги съчетае, усѣти, че главата му се изпълня съ невнятенъ шумъ, срѣдъ който прокънтяваха въ безредица звуцитѣ на отдѣлни думи, безъ да се слѣятъ въ една обща хармония. Сякашъ главата му се бѣше обърнала въ похабена шарманка, отдѣлнитѣ тонове на която се прекжсваха отъ досадни фъфления. И той предпочете да се сбогува, вмѣсто да издаде настжпилата въ него пустота.

Отъ своя страна князътъ не можеше да понася съпровожданията на Петъръ Петровича. И той не еднъжъ се присъединяваше къмъ двамата само и само да не имъ позволи да бждатъ по-дълго време заедно. Рѣдко къмъ тия съпровождания се присъединяваше и Рилковъ. Той предпочиташе да остава въ ресторана и да дири обществото на Вѣра Игнатиевна тогава, когато тя биваше сама. Нѣкакъ скучно му бѣше, когато гледаше на тия двама господа, така неловки въ израза на своитѣ чувства, да въздигатъ жената до степеньта на божество. И коя жена? Тая, която е направена отъ сжщата кръвь и плъть, отъ каквато е направенъ и мжжътъ, поискалъ да намѣри въ нея своята чувствена половина, а не въплъщението на нѣкакво високо начало въ живота, каквото не сжществува. И тежко и горко томува, който само хленче, въздиша и плаче предъ жената. Тя е крепость, която трѣбва да се щурмува и да се превземе. Нищо повече. Всичкото изкуство е въ избора

на момента. Не се ли сполучи съ него, шурмътъ ще пропадне, съ каквито сили и да е билъ предприетъ. Сполучи ли се, крепостьта сама ще капитулира, безъ да държи смѣтка нейната защита за надмощието на неприятеля.

XVIII

Тия тѣхни отношения не останаха скрити и за съдържателя на ресторана. Доволенъ отъ щедро пилѣнитѣ срѣдства около Вѣра Игнатиевна, които задържаха до късно нейнитѣ почитатели и влюбенитѣ въ нея, той скрито почна да негодува отъ работата ѝ като пѣвица. Споредъ неговитѣ разбирания и споредъ бележкитѣ на нѣкои отъ посетителитѣ, голѣми любители на музиката, тя бѣше станала не само безгрижна къмъ репертуара си, но и небрежна къмъ неговото изпълнение. Особено лошо звучеше навремени нейниятъ гласъ при дуетнитѣ партии, изпълнявани ведно съ Петъръ Петровича. Измѣняваше се сякашъ и тембъртъ, и плавниятъ инакъ тонъ на гласа. Тогава звуцитѣ излизаха нѣкакъ мжченически отъ гърдитѣ, и явно биваше усилието ѝ да ги подплати съ гърлени придихания. Но вмѣсто да увеличатъ хармоничния ефектъ, тѣ примѣсваха въ него ноткитѣ на старателно прикривана прегракналость, която не можеше да не бжде доловена отъ което и да било музикално ухо. Всжщность, всички тия недостатъци не можеха да иматъ никакво значение за мнозинството отъ публиката на единъ ресторанъ, която повече слушаше съ очитѣ си, и за която бѣха важни не толкова трепетнитѣ извиви на мелодията, колкото вълнуванията на пълнитѣ деколтирани гърди, стройния станъ, неволно прекършванъ при по-високи ноти, и лекитѣ, съблазнителни гънки по рипсовата ѝ дреха. Но пъкъ на тая публика действуваше еднообразието на репертуара. Тя, готова да изслуша стократно всѣка хумореска, да се доволствува до самозабрава отъ tanz-class-а на Бартенева, не можеше да понася повторенията на сериознитѣ музикални парчета, макаръ тѣ да се изпълняваха не повече отъ единъ пжть на седмицата. И ако нѣкой отъ тая публика биваше готовъ да оправдае Вѣра Игнатиевна за тия повторения съ високата имъ стойность, другъ бързаше веднага да му възрази:

— Така е, но ако азъ искамъ сериозна музика, нѣма да я диря въ ресторанъ, а въ концертенъ салонъ. Ресторанътъ не е школа за естетично развитие, а мѣсто за наслада и отмора... Най-сетне, ако щешъ, мѣсто за маскаралъци... Тука сериозното трѣбва да прокънти еднъжъ въ годината и то не за друго, а за усилване на контраста. Да знае, който го чуе,

че тамъ, дето те гледа презъ зѣпналото си устие рубиновата чаша, то нѣма никакво мѣсто. Евангелие въ кръчма не може да се чете? Но да речемъ, че може... Може еднъжъ... при водосвѣтъ... Повтори ли се, тогава кръчмата ще се обърне на църква, а свещената книга на панаирджийска пѣснопойка.

И тия възражения, давани въ една или друга форма, биваха приемани безпрѣкословно, защото кръчмата и ресторанътъ си иматъ не само своя психика, но и своя особена логика, която рѣзко се отличава отъ логиката на другитѣ мѣста. Въ тѣхъ убедителенъ е не този, който ги посещава рѣдко и се задоволява съ чаша или две, а оня, който имъ е постояненъ посетитель, удавилъ трезвостьта си още презъ първитѣ нѣколко минути. Затова първенството въ тия заведения на забава иматъ тъкмо хора, които инакъ въ живота оставатъ съвсемъ незабелязани. Тѣ сж тѣхни герои и предъ тѣхнитѣ мисли и щения трѣбва да се преклони всѣко друго разбиране, всѣка друга воля. Положението, знанието, заслугата, авторитетътъ нѣматъ абсолютно никакво значение. Въ ресторана и кръчмата и най-голѣмиятъ умъ трѣбва да се подчини на малкия, щомъ е седналъ съ него на една маса, ако иска да не развали общата хармония. Не се ли подчини,—все едно случайно или преднамѣрено, — нищо не може да го защити отъ злоядата критика на кръчмарския авторитетъ, на който въ унисонъ подематъ десетки гласове.

— Я го гледай пъкъ тоя!.. Мисли си, че пише книга... Не, байно, въ кръчмата се пие, а не се съчинява. Твоитѣ съчинения не струватъ тука нито счупенъ мангъръ. Тука струва друго. Виното, бабамъ, виното... Въ него е философията и на човѣка, и на Бога. Ако не бѣше така, щѣше ли Богъ да спаси отъ потопа Ноя, първиятъ пияница на свѣта, ведно съ цѣлото му домочадие? Не щѣше. А това какво ще рече?... Най-угоднитѣ Богу хора сж пияницитѣ. Защото, който може да пие, той само може и да вѣрва. Това го признава и нашиятъ Алеко, който е казалъ:

Отецъ Ной бѣше светъ човѣкъ,
У Господа съсъ вѣра,
И никога не бѣ пиянъ,
Но пиеше безъ мѣра...

И предъ тая философия трѣбва да склони глава всѣки, влѣзълъ въ ресторана. Всѣка друга философия е слаба, бледна, безкръвна и страшно дисхармонична, защото не отговаря на онова настроение, което създаватъ спиртнитѣ пари.

Първи и неотстжпни поклонници на нея сж съдържателитѣ на кръчми и ресторани. Каже ли имъ и най-добриятъ

музикаленъ критикъ, напримѣръ, че оркестърътъ, ангажиранъ отъ него, свири великолепно, че прави старателенъ изборъ на музикалнитѣ композиции, че би правилъ честь и на най-добрия европейски ресторанъ, той ще му се изсмѣе презъ глава или ще го погледне съжалително, щомъ еднъжъ ресторантниятъ философъ е казалъ противното. А този ресторантенъ философъ е компетентенъ по всичко. Донесе ли се нова партида вино, нему ще се предложи първата чашка. Той ще отпие малко, ще млесне два-три пѫти съ езикъ, ще опъне вратъ и ще се замисли. Ресторатьорътъ чака съ негърпение мнението му. Но той не бърза да го даде, додето не бѫде запитанъ не за друго, а за да се увѣри, че наистина се държи много на неговия вкусъ.

— Е, какъ е? Бива ли си го?...

Кръчмарскиятъ мѫдрецъ мълчи. Сега той дига пълната чаша подъ носа си и дълго поема нейния дъхъ. После я завръща цѣла, разплаква глъткитѣ въ устата си и отсича:

— Добро е... Има и хубавъ букетъ... Само че една кисела жилка се точи презъ него. До лѣтото не ще можешъ да го запазишъ.

— Азъ мисля, че до лѣтото нѣма и да ми стигне то...

— Още по-хубаво... Добре е. Я налѣй още една чашка. Ресторатьорътъ охотно подава чашката на келнера.

Поелъ я наново пълна, сега експертътъ се взира дълго въ цвѣта на виното...

— За ренка, а? Какво ще кажешъ за ренка?

— Сълза, майка му стара... Малко ударва и на бордо. Само слушай... Въ бутилки ли е то?... Тогава трѣбва да се носи въ кошнички. Тука сякашъ е малко размѫтено... Виждашъ ли на дъното?...

Ресторатьорътъ кипва, чука неистово по масата и щраква съ пръсти къмъ келнера.

— Колко пѫти става ви казвамъ, че това вино трѣбва да се взема отъ мазата, безъ да се измѣня положението на бутилката, и да се налива ей така на?

Келнерътъ се извинява и трепери. Трепери не толкова отъ ресторатьора, колкото отъ експерта, който е наложилъ своя незаблимъ авторитетъ надъ всички по реномирани ресторани въ града, и отъ чиято добра дума често зависи и неговото положение.

И тъкмо тия експерти измѣниха отношенията на съдържателя къмъ Вѣра Игнатиевна и го заставиха да ѝ направи бележка. Къмъ Петра Петровича не се отправи, защото той не представляваше за него никаква рекламна сила, макаръ че себе си да му признаваше голѣмитѣ качества на пѣвецъ.

— Но вие забравяте, господине съдържателю, че азъ съмъ оперна пѣвица, и че не мога да изпълнявамъ винаги кабаретни номера.

— Не, не забравямъ, madam. Извинете, но по-скоро забравяте вие, че не пѣете въ опера, а въ ресторанъ. Едното е едно, а другото е друго.

Това стигаше за Вѣра Игнатиевна. Всички отклонения, които можеше да направи отъ пжтя на своето призвание, вече бѣха направени. Да отиде по-нататъкъ не само не смѣеше, но и не можеше. И у нея окончателно узрѣ решението да напусне по-скоро България и да замине за Парижъ.

XVIII

Когато князъ Андрей отиде тази вечерь въ ресторана, последнията бѣше още почти празенъ. Повечето отъ посетителитѣ му бѣха случайни, които той не бѣше виждалъ, дошли да си вематъ своя предвечеренъ аперативъ. Затова на маситѣ се носѣше изключително ракия въ обли кристални чашки, които отдалечъ изглеждаха напълнени съ дистилирана вода. На отдѣлни ченийки до тѣхъ бѣше сложено мезе отъ кисели краставички, филийки мороко цвекло и цвѣтно зеле, наредени въ живописенъ редъ, който, действително, отваряше охота за пиене. Явно бѣше, че се обръща особено внимание на тази ракиена гарнитура, безъ която самата ракия не чинѣше нищо за нейнитѣ любители. И князътъ чуваше, какъ отъ много мѣста почукватъ на келнеритѣ и имъ поржчватъ: още по една чашка... Но повече мезе... А на съседната до него маса се говорѣше даже върху значението на мезето при ракията.

— Право казватъ турцитѣ, — думаше единъ възстаръ човѣкъ, който, може би, бѣше закачилъ отъ турското време, а може би пъкъ е расълъ въ източнитѣ крайнини на България, дето всѣки българинъ умѣе да си служи съ турския езикъ наравно съ българския, — право казватъ: „Ракънънъ пезевенки мезеликъ-дъръ".

Князъ Андрей чу добре пословицата, но не я разбра, макаръ на младини да бѣше прекаралъ нѣколко месеца въ Туркестанъ и да претендираше, че познаваше отмалко турски езикъ. Не я разбра и събеседникътъ на възстария господинъ. Затова последнията запита, какво, собствено, значи тя. Възстариятъ я преведе веднага...

— Значи, тъй, повтори младиятъ — сводникъ на ракията е мезето... Право, много право. Безъ него малцина биха поржчали втора чаша, а тъй?... Ние вече по коя имаме?

— Струва ми се, четвърта...

— Иматъ право турцитѣ.

И тѣ посегнаха едновременно къмъ пълнитѣ чашки, гаврътнаха ги и затъпкаха тѣхното, излѣто въ гърлата имъ съдържание, съ цвѣтното зеле. Сякашъ устата имъ бѣха старовремски харбии, въ които слагаха редъ барутъ, редъ парцали, за да бѫде ефектътъ на тѣхния гърмежъ по-силенъ.

Охотата, съ която пиеха, дъвчеха мезето и приказваха, се понрави така много на княза, че и той самъ реши да си поржча, макаръ инакъ да не бѣше любитель на ракията. Не можеше да носи не толкова нейния остъръ дъхъ, колкото нейната парливость, която дращѣше гърлото му и го караше да стиска клепачи, обливани съ влага при всѣка поета глътка. Но сега ракията му се понрави. Тя сякашъ дойде да отговори тъкмо на парливото му настроение и да го поразсѣе малко. Особено му се понрави ефектътъ на нейнитѣ спиртни струички, които се разлѣха веднага по цѣлата му снага като тънка, възтопла тъкань, въздействието на която усѣти дори въ пръститѣ си. Това усѣщане го накара да повтори и да потрети поржчката си. При третата чашка той вече можеше да долови, какъ се повдига премазаното му самочувствие, и какъ увлагналиятъ му погледъ, преминалъ презъ полуприсвити клепачи, се спира бодро отъ предметъ на предметъ изъ просторния ресторанъ, накиченъ съ японски гирлянди, повиснали въ полуджги отъ тавана. Японска бѣше и хартията на абажуритѣ, презъ които електрическитѣ лампички пращаха на петна разноцвѣтни свѣтлини. Тия петна падаха върху маситѣ и багрѣха лицата на ѕедналитѣ до тѣхъ наполовина съ зелено, наполовина съ оранжъ или съ червено. Когато се взрѣ около себе си, князътъ забеляза, че свѣтлото петно върху масата му бѣше лилаво. Лилава изглеждаше и ракията му. Това го накара да полюбопитствува за цвѣта на лицето си и да се обърне къмъ огледалото задъ гърба му. Но, когато се взрѣ въ него, той видѣ една часть отъ ресторана, отразена въ него, и тамъ, до една маса, Лука Лукияновича съ жена си, които токущо бѣха дошли. Той долови, какъ бомбардиръть въ оставка поднесе стола на съпругата си, какъ ѝ подаде пухливата отъ ситни страусови пера боа, какъ изглади покривката на масата и всичко туй съ такава елегантность, каквато е свойствена само на кавалери, расли въ великосвѣтски салони. Но, когато схвана, че Лука Лукияновичъ ще погледне отдалечъ къмъ сѫщото огледало, за да приглади съ две ржце вчесанитѣ си на пѫтека коси, князътъ наведе глава надъ масата и зарови съ малката виличка мезето въ паничката.

Просвѣтлението, което почувствува отъ ракията, сега се обърна въ гнетъ. Нѣщо тѫпо залегна въ гърдитѣ му, и въ тѣхъ сложи натежалата си глава човѣкътъ на мѫчителното недоволство, надаренъ да вижда съ страшнитѣ си очи другитѣ. И този човѣкъ презъ сведенитѣ надъ масата погледи на князъ Андрея виждаше сега Лука Лукияновича въ сиянието на това щастие, което князътъ денонощно блѣнуваше за себе си, безъ да може да го постигне. Ето го, той тамъ, стѫпилъ здраво на краката си, благува и се радва не само на ласки, но и на едно възрастващо благосъстояние, той, бомбардиръ въ оставка, нищожният човѣкъ въ неизмѣримата руска земя, а тука — той, князътъ — една величина, обърната въ нищожество срѣдъ единъ нищоженъ по размѣри и по дълбочина животъ. Единъ човѣкъ, срѣдствата на когото ставатъ съ всѣки день по-малки, и който се дави тамъ, кждето е най-плитко. Несъответствието става все по-голѣмо и по-голѣмо, противоречието между това, което е, и което е билъ нѣкога, все по-дълбоко и по-непреодолимо. Той сякашъ бѣше орелъ, затворенъ въ тѣсна клетка, която го душеше и сковаваше размаха на мощнитѣ му криле, за да гледа отъ нея свободния полетъ на пилцитѣ изъ простора.

Гнетътъ стана нетърпимъ. Толкова нетърпимъ, че князътъ реши въ себе си да се прибере въ кжщи, отказалъ се и отъ благотворното влияние на ресторантското общество, и отъ мѫчителната си наслада, изпитвана винаги, когато при чаша вино седѣше срещу Вѣра Игнатиевна и мълчаливо й внушаваше своята неизмѣнна любовь къмъ нея. Но когато почука за плащане, предъ него изпжкна като тежъкъ кошмаръ генералътъ Бравий. Съ кошница въ ржка, той бѣше се спрѣлъ съ укоренъ взоръ върху него и съ една демоничность въ гласа го подкани:

— Ваше сиятелство, играчки за деца...—И, безъ да чака отговоръ, заизважда всезъзможни дървени фигурки на джуджета съ дълги бѣли бради и червени шапки, на арапчета съ кждрави коси и дебели, обърнати устни, въртележки, свирки и пр. Даже той пое една отъ свиркитѣ, която имаше видъ на фантастиченъ змей съ изблещени очи, и тихо духна въ нея. Чу се пискливъ звукъ, който се заби въ ушитѣ на княза като множество нажежени остриета и премина презъ мозъка му тъкмо тамъ, дето най-много му тежеше... Не, това не бѣше свирка, а освирквание, такова освирквание, съ каквото се награждаватъ всички артисти на сцената, мѣстото на които не може да бжде другаде, освенъ подъ нея.

— Ваше сиятелство...—Той го погледна пакъ съ сжщата демоничность, сви едното си око и духна отново. По бузата

на генералъ Бравий се опъна една дебела бръчка, която, тръгнала отъ крайчеца на окото му, достигаше тъкмо до ямичката на брадата.

Князътъ не се стърпѣ. И, като замахна съ гърба на дѣсницата си къмъ играчкитѣ, просто простена:

— Моля ви се, освободете ме отъ вашето присжтствие. Нѣмамъ нужда отъ играчки.

— Извинете тогава. Пъкъ мислѣхъ, че играчкитѣ сж тъкмо за васъ...

— Моля ви се, освободете ме... — по настойчиво, но съ сжщия тонъ на стенание замоли князътъ.

— Добре... — Генералъ Бравий занарежда играчкитѣ въ кошницата. — Тогава простете, ваше сиятелство... Но може би ще ви трѣбва нѣщо такова... — И той извади отъ джоба си нѣколко детски пищовчета. — Струва ми се, вие сте голѣмъ любитель на дуелитѣ... Може да ви дотрѣбва нѣкога оржжие...

Тия думи бѣха свърхъ очакваното. И князътъ неистово кръсена:

— Вие ще се махнете ли най-сетне отъ главата ми, сукинъ синъ!

Генералъ Бравий не отвърна нищо. Той, като хирургъ, който се готви за лека операция, сложи кошницата си на единъ столъ и хвана презъ масата яката на княза.

— Сукинъ синъ!... На тебе — сукинъ синъ!...— Една остра плесница прозвуча въ ресторана и постави на щрекъ всичкитѣ му посетители.

Това бѣше повече отъ много. Князътъ побѣснѣ. Загубената му воля се върна въ него и той се хвърли като разяренъ тигъръ върху генерала. Масата падна предъ нозетѣ му и го препъна. Чашитѣ и табличката простенаха съ металиченъ звънъ, и стъкленитѣ парчета захрускаха подъ дебелитѣ подметки на генералъ Бравий. Той улови загубилия равновесие князъ, натисна го за врата и му нанесе нѣколко удара по гърба. Но князътъ успѣ да се извърне ловко настрана и, като грабна стола съ играчкитѣ, замахна високо съ него. Играчкитѣ полетѣха по всички страни. Околнитѣ посетители се спуснаха да разтърваватъ, а женитѣ писнаха и побѣгнаха къмъ вратата, като разплакани молѣха мжжетѣ си да ги последватъ.

Когато се окопити, князътъ видѣ, че между него и противника му стоятъ Петъръ Петровичъ и Лука Лукияновичъ. А Вѣра Игнатиевна оживено разправяше на нѣколцина, които я бѣха заобиколили, може би за причинитѣ на враждата между двамата противници. До нея, настръхнала и лю-

бопитна, стоеше госпожа Ивановна-Орлова и жално поглъщаше всѣка дума.

Въ това време пристигна съдържателтъ на ресторана, комуто бѣха съобщили за произшествието. Безцеремонно той зачелка играчкитѣ по потона и подкани генералъ Бравий да му напусне заведението. А на княза, когото вече бѣше запозналь, направи строга бележка за станалото.

— Недейте забравя, че щѣхъ да изхвърля и васъ, ако не ми бѣхте постояненъ посетитель. Недейте забравя още, че тука не е Русия, и че за князъ и това-онова не даваме ни лула тютюнъ. Толкова.—И, като се обърна къмъ келнеритѣ, необуздано кресна: А пъкъ вие какво се мждрите още тамъ, та не изхвърлите навънъ тоя продавачъ на боклуци? Колко пжти съмъ ви казвалъ да не допущате въ заведението ми подобни типове?

Келнеритѣ, вече събрали играчкитѣ, пъхнаха кошницата въ ржката на генералъ Бравий и го затласкаха. Като бездушна намачалка той пое товара и съ прекосени крака тръгна, хвърляйки огнени погледи, пропити съ възкипнала злоба, къмъ княза. Но, когато чу думитѣ на съдържателя, той се опрѣ на келнеритѣ и отвърна съ безотчетна решителность въ гласа си:

— Господине, не забравяйте, че азъ не съмъ типъ... Типъ сте вие, който заповѣдвате да се изхвърли единъ човѣкъ като мене.

— Я го гледай ти него!... Още смѣе и да говори... И да оскърбява... Типъ, ха!... — Съдържателтъ се спусна разярено срещу генерала и понече да го удари. Въ това време генералъ Бравий направи едно ловко движение съ дѣсната си ржка.

— На него юмрукъ, а вамъ куршумъ... Сволочь такая! — Черниятъ бровнингъ блесна въ дѣсницата му. Келнеритѣ въ уплаха отпуснаха и лѣвата му ржка, отъ която се изхлузи кошницата. Госпожа Орлова писна и падна въ несвѣсть върху стола си. Самъ съдържателтъ се преви подъ масата, готовъ да се простне на земята. Едничъкъ Петъръ Петровичъ запази присжтствието на духа. Той, незабелязанъ отъ никого и съ чевръстъ замахъ, удари ржката на генерала отдолу. Чу се гръмъ, последванъ отъ изпръскването на тавана, въ чиито дъски се заби куршумътъ, и бровнингътъ тежко падна на земята. Вѣра Игнатиевна, която се бѣше надвесила надъ княза, скочи веднага и се улови за сърдцето. Мнозина помислиха, че е ранена. Но скоро се разбра, че тя бѣ понесла ударъ отъ нервно сътресение. Петъръ Петровичъ я обхвана за плешкитѣ и утешително зашепна. Сега внима-

нието на всички бѣше обърнато къмъ тѣхъ. На генералъ Бравий, обезоржженъ и обезвреденъ, никой не обръщаше внимание, освенъ съдържателътъ и келнеритѣ, които го влѣчаха, за да го предадатъ на постовия стражарь, и неистово го удряха по главата.

Князътъ презъ всичкото време остана безстрастенъ зритель. Свилъ глава между раменетѣ си съ изхвръкнала връзка навънъ и съ нѣколко скжсани копчета отъ шинела, който откриваше измачканъ нагръдникъ, процепенъ край врата, той бѣше се опъналъ като трупъ на стола. Него сякашъ повече го интересуваха попилѣнитѣ стъкла по потона, които келнерътъ вече бѣше почналъ да измита, отколкото множеството погледи на любопитнитѣ посетители. Тѣ сега всички говорѣха за него и съ всевъзможни украшения предаваха единъ на другъ станалия скандалъ. Едни състрадаваха княза, а други се мжчеха да го изкаратъ виновникъ, безъ сами да знаятъ, въ какво, собствено, се състоеше работата.

— Ами, току така ще дойде човѣкътъ, тръгналъ съ денонощенъ трудъ да си изкарва прехраната и — хопъ! — ще се нахвърли на него. Нѣмало ли е други посетители!...

— Пъкъ може да сж имали нѣщо помежду си по-отрано.

— Та тамъ е работата я... Все ще си има отъ крушка опашка...

— Но и тъй да е. Казватъ, че той е билъ князъ и не отъ последнитѣ. Игралъ билъ и голѣма роля въ Русия.

— Игралъ... игралъ... Защо не.. Игралъ и, най сетне, проигралъ и нея, и себе си. Та такива, я, докараха погрома на тази велика славянска страна!...

На друга маса единъ очевидецъ описваше станалото така:

— Оня, продавачътъ, дойде, сложи кошницата си върху масата и посегна къмъ чашата му. Знаете, посегна къмъ чашата му, грабна я съ цѣла шепа и я гаврътна... Е, вие да сте, какво ще направите?

— Ама не се ли познавали?

— Не...

— Че какво пъкъ, и да се познавали. Ето ние сме приятели... Право ли е?

— Право...

— Така де... Ще позволишъ ли, питамъ те азъ, да ти грабна чашата и — „за твое здраве!" Че де се е чуло и видѣло такова нѣщо.

— Тъй, тъй... Но работата е тамъ, че тѣ не сж се и познавали. Даже не сж знаели, че сж руснаци...

— Е, после, — полюбопитствува четвъртиятъ, който мълчеше досега.

— После... Единътъ каза едно, другиятъ каза друго... Нали знаешъ какъ стават тия работи...

— Ами защо е гръмналъ?

— Защо гърмятъ хората, когато се скаратъ... Искалъ е да направи поразия, но не му мина. Като му стиснахъ мишницата и му извъртѣхъ ржката нагоре, че искри изскочиха и отъ очитѣ му, и отъ револвера му.

— Така ли? Пъкъ мене ми се стори, че пѣвецътъ му удари ржката...

— Може да ти се е сторило. Малко ли работи се струватъ на човѣка по-инакъ, отколкото сж всжщность? Пъкъ и азъ нѣма да взема да се хваля я! Чункимъ много голѣмъ героизъмъ съмъ показалъ. Да бѣше и ти на мое мѣсто, щѣше да направишъ сжщото, като видишъ ония изпопадали и примрѣли жени...

— Нима имаше и припадъци?

— Имаше, разбира се. Може ли да се гръмне при жени, че да не припадне нѣкоя? То си е законъ. Даже и да не се уплашатъ, тѣ пакъ трѣбва да припаднатъ, първо, защото сж нѣжни сжщества и, второ, защото такава му е приликата, Ето нà, и онази дама бѣше отъ тѣхъ.

— Отъ кои?

— Отъ припадналитѣ. Нà, вижте, още си изтърсва дрехитѣ. И той посочи на една токущо влѣзла дама, която тъкмо въ това време си оправяше деколтето надъ лѣвото рамо и изтръсваше нѣколко влакънца, полепнали отъ боата й.

— Но тя сега дойде?

— Тогава ще е другата отсреща.

Въ другото отдѣление на ресторана пъкъ съдържательтъ обясняваше своята стратегия. Като видѣлъ револвера, той се навелъ подъ масата, сграбчилъ я за краката и, тамамъ да я запрати срещу продавача, куршумътъ отлетѣлъ къмъ тавана.

Мълчаха за станалото само Петъръ Петровичъ и Вѣра Игнатиевна. Тѣ, разтревожени и неспокойни, мислѣха, какъ ще си изпълнятъ номерата при такова душевно състояние и отвреме-навреме поглеждаха къмъ княза. Князътъ долавяше тѣхнитѣ погледи и ги тълкуваше по своему. Отначало той мислѣше да напусне веднага ресторана, но после измѣни решението си. Стори му се, че така той ще даде по-голѣма храна на мълвата, и че ще падне още по-низко предъ очитѣ на Вѣра Игнатиевна, която, и безъ туй, не можеше да не го смѣта достатъчно принизенъ. Но най-много се боеше отъ

Петъръ Петровича. Благодаренъ отъ неговата намѣса, тсй сжщевременно се гнетѣше, че помощьта му дойде отъ човѣкъ, когото той ненавиждаше и чието премахване бѣше решилъ въ себе си. И сега тоя човѣкъ му спаси живота тъкмо тогава, когато знаеше, че неговиятъ собственъ животъ бѣше обреченъ въ жертва за любовьта му къмъ Вѣра Игнатиевна. Изразъ на вродено благородство ли бѣше това или пъкъ замисленъ нравственъ ударъ, съ който Петъръ Петровичъ искаше да подчертае своето превъзходство?

Тия въпроси зачовъркаха въ мозъка на княза, и колкото по-често посѣгаше къмъ чашата, толкова тѣ ставаха по мжчителни и по парливи, додето го убедятъ окончателно, че най-страшното, най-унизителното за него въ тазивечершната му преживѣлица бѣше не безпощадностьта на генералътъ Бравий, а пощадата на Петъръ Петровича. И това убеждение толкова по здраво засѣдаше въ него, колкото по-често обръщаше глава натамъ, дето Петъръ Петровичъ разговаряше тихо съ Вѣра Игнатиевна.

За какво биха могли да говорятъ тѣ сега? За какво, ако не за станалото?... Ето, Петъръ Петровичъ се усмихва горчиво. Не, не горчиво, а съ нѣкаква скрита надменность... Вѣра Игнатиевна му отвръща сжщо така. Съжаляватъ го. Защо? Защото е лишенъ отъ волята да люби и да мрази. Защото нѣма куража да бжде човѣкъ, смѣлъ, силенъ човѣкъ. Човѣкъ, който знае какво иска, и къмъ какво да се стреми въ живота. И, наистина, какво собствено е той, ако не едно нищо, една безволева протоплазма, лишена отъ ядро, около което да се върти?

Угнетението на княза се усили още повече, когато Лука Лукияновичъ дойде отъ състрадание да го покани на тѣхната маса. Поканата бѣше така снизходително умилна, че князътъ едва понесе тона й. И кой го кани? Този, на когото самъ допреди единъ часъ гледаше съ сжщото снизхождение, съ каквото поглежда сега и Лукияновичъ на него. И за какво го вика? За нищо друго, освенъ да го теши и привидно да вземе съ жена си неговата страна, когато, всжщность, може би, и двамата скришомъ злорадствуватъ за унижението, на което бѣше подхвърленъ. Той знае, тѣ — Лука Лукияновичъ и жена му — ще намѣрятъ думи за утеха, ще го ласкаятъ, ще хулятъ противника му, но вжтрешно ще се радватъ, почувствували превъзходството си надъ човѣка, който доскоро ги превъзходстауваше по всичко. Нѣщо повече, надъ човѣка, който е смѣталъ, че имъ върши голѣмо благодеяние, когато ги погледне снизходително макаръ съ една край на окото си. Не, такова

съчувствие тежи повече и отъ най-голѣмата обида и отъ най-непоносимото оскръбление. То е превъзходство на голѣмия надъ малкия, на чистия надъ оклепания, на правия надъ падналия, превъзходство, срещу което князъ Андрей е протестиралъ винаги най-енергично още отъ първия день, въ който се бѣше съзналъ като човѣкъ.

— Я вижъ, какъ си оцапалъ палтенцето си!

Той оборва виновно глава и мълчи.

— Но мене ме опръска Авксенти Евсеичъ...

— Все едно. За мене е важно петното. А пъкъ ти, ако не искашъ да те цапатъ, не се събирай съ лоши другари.

Тази сцена отъ детинскитѣ му години изпѣкна живо въ съзнанието на княза. Той видѣ и майка си, тиха благородна жена съ вѣчно натъженъ погледъ, и себе си, невръстно дете, разплакано отъ вътрешна мъка.

— Но нищо, нищо... Недей плака, момченцето ми... Само помни: не се събирай съ кого бѫде.

Този покровителственъ съветъ го сломи още повече. Той, безъ да отговори нито дума, побѣгна въ детската стая и заби глава въ възглавницата, за да я накваси съ изобилнитѣ сълзи на силомъ въздържания си плачъ. На обѣдъ не се яви въ трапезарията. Не се яви и на чая следъ обѣдъ. Па и какъ можеше да се нареди съ всички, когато знаеше, какъ тѣ ще го гледатъ извисоко и ще си шушнатъ, ужъ да не ги забележи той, за изцапаната му дреха?...

Това бѣ тогава, когато много малко отъ околната му срѣда бѣше подчинено на волята му. Тогава, когато той не бѣше властенъ да предприема нищо, освенъ детски капризи, отправяни предимно къмъ многобройната прислуга, безпрѣкословно отдадена на неговата жажда да властвува и да бѫде пръвъ. А сега?... Сега...

— Но, ваше сиятелство, вие ще ни направите голѣма честь...

Той слуша думитѣ на Лука Лукияновичъ и не знае, какво да отговори.

— На жена ми и на мене ще бѫде особено приятно...

— Много ви благодаря... Но неудобно е нѣкакъ...

Лука Лукияновичъ съобрази, че неумѣло е отправилъ поканата си, затова реши да я измѣни:

— Ако обичате, ние да дойдемъ на вашата маса?...

Князътъ дълго се колеба какво да отговори.

— Не, моето настроение не ми позволява. При мене госпожата, па и вие ще изпитвате само досада. И князътъ отпи отъ чашата, за да разкваси изсъхнало гърло.—Моля ви се, извинете ме предъ нея...

Лука Лукияновичъ се поклони и го остави отново самъ.

Князътъ проплака отъ мжката на едно никога неизпитвано недоумение. Какво трѣбва да направи той? Да си отиде веднага, ще рече да признае себе си виновенъ предъ очитѣ на хората, да остане — чувствуваше се слабъ да понесе тѣхнитѣ погледи, тѣхния скритъ присмѣхъ и лицемѣрно проявеното имъ състрадание. Именно лицемѣрно. Нима Лука Лукияновичъ, който не веднъжъ се е топлъ отъ неговото пренебрежение, не злорадствуваше сега отъ станалото? О, злорадствуваше и още какъ!...

Раздвоението въ душата на княза се усили, и той се почувствува въ положението на бездушна вещь, теглена въ противоположни посоки отъ две равнодействуващи сили, които, вмѣсто да го повдигнатъ, още повече го заковаваха на мѣстото му. Движение бѣше останало само въ дѣсната му ржка, която инстинктивно посѣгаше къмъ чашата и почукваше за нова ракия, когато шишенцето предъ него оставаше празно. Така князътъ пи повече, отколкото може. Но, когато почувствува парлива киселина въ гърлото си, той стана, разплати се и съ несигурни стжпки се отправи къмъ изхода, безъ да погледне къмъ Вѣра Игнатиевна и къмъ Лука Лукияновичъ. Въ главата му се въртѣше нѣкакво металическо колело съ широки вглъбнати перки, което навремени досегваше черепната кость, докарваше остра, непоносима болка и го тласкаше къмъ посока противна на тази, която бѣше взелъ.

XIX

Вѣра Игнатиевна не забеляза това негово състояние. Не го забеляза и Петъръ Петровичъ. Раздрусани отъ случката съ князъ Андрея, тѣ отначало погледнаха съ болезнено състрадание къмъ него и обмѣняха мълчливи погледи, но после се вгледаха въ себе си, безъ да се погледнатъ. Смѣниха нѣколко думи, само когато наближи тѣхниятъ номеръ. Да пѣятъ сега при такова настроение имъ бѣше повече отъ невъзможно, но нѣмаше какво друго да сторятъ. Обаче следъ първия номеръ, който излѣзе вялъ и фалшивъ, тѣ и двамата разбраха, че ще се провалятъ окончателно, ако рекатъ да изпълнятъ цѣлата си програма. Не само гласоветѣ имъ не бѣха чисти и плавни, но и ритмиката на музикалната фраза биваше нарушавана отъ неспокойнитѣ удари на сърдцата имъ.

— Вѣра Игнатиевна, мене ми е невъзможно да пѣя повече...

— И на мене е сжщо.

— Тогава да съобщимъ на притежателя.

Вѣра Игнатиевна поклати удобрително глава.

Когато Петъръ Петровичъ се върна отъ другото отдѣление на ресторана, предъ Вѣра Игнатиевна бѣше вече Рилковъ, който се извиняваше, че тая вечерь е позакъснѣлъ малко и съжаляваше за пропуснатия първи номеръ.

— Още по-добре, дето не го чухте. Мене тая вечерьми е тъй зле, тъй зле...

— Какъ? Да не сте болна?

— Нѣщо повече отъ болна.

Но той скоро разбра всичко. Петъръ Петровичъ съобщи, че съдържателтъ не може да ги търпи повече следъ станалия скандалъ.

— Че въ какво сме виновни ние? — възмути се Вѣра Игнатиевна.

— Въ нищо... Но на... Смѣта, че князъ Андрей билъ отъ нашето общество, и че...

— Тогава?...—тя попита загрижено пакъ и обори глава.

Но Рилковъ отговори веднага:

— Тогава?... въ Парижъ!...

И, уловилъ я безцеремонно за ржката, седна до една отъ празнитѣ маси.

— Петъръ Петровичъ, а вие? — обърна се Вѣра Игнатиевна.

— Азъ... азъ смѣтамъ да си ходя... Нѣщо не ми е добре.

Тя не настоя, нито пъкъ отговори. Пъкъ и питането ѝ не бѣше отправено съ оная настойчивость, съ която се отличаваше тя, когато искаше да се изпълни нѣкое нейно желание. И Петъръ Петровичъ разбра това. Може би, на нея сега бѣше по-приятно да се разсѣе съ другъ човѣкъ, който съ нищо нѣма да ѝ напомня за неприятната преживѣлица, изкарала ги безъ вина виновни. Но тъкмо това допущане загриза Петъръ Петровича съ страшна ревность отвжтре и увеличи още повече неразположението му. За него бѣше ясно, че вече изпуща Вѣра Игнатиевна изъ ржцетѣ си, и че отъ тази минута насетне тѣхнитѣ отношения нѣма да отидатъ по-далечъ отъ най-обикновената коректность... Но, все едно, заключи той съ фаталистично примирение нерадостнитѣ си мисли, и се отправи съ колебливи стжпки къмъ изхода.

— Петъръ Петровичъ!...—повика го Вѣра Игнатиевна, когато той направи нѣколко крачки.

Той се повърна, сложи ржце на масата и се надвеси.

— Бихъ желала да се видимъ още утре сутриньта... Трѣбва да обмислимъ създаденото положение.

— Нѣма какво да се мисли, — неочаквано и фамилярно се намѣси Рилковъ — Парижъ, Парижъ!... Тука ще се задушите. Азъ заминавамъ следъ нѣколко деня. Пъкъ защо утре сутриньта!... Може и следъ обѣдъ.

— Тогава следъ обѣдъ, — съгласи се Вѣра Игнатиевна.

Петъръ Петровичъ се сбогува отново и се отправи окончателно сломенъ.

Рилковъ посегна къмъ съседната маса, взе листа съ менюто и запита седналия до нея господинъ:

— Свободенъ?

Господинътъ поклати утвърдително глава: — Да.

— Какво ще обичате, Вѣра Игнатиевна? Той разтвори листа, наклони се къмъ нея и опрѣ рамото си до деколтиранитѣ й плещи, като я погледна отдолу направо въ очитѣ. Тя избра.

— А вино?... Бордо, шампанско?...

Вѣра Игнатиевна се поколеба: — тя не знаеше, какво вино да предпочете....

— Не, шампанско... Нека шампанско...

Вечерята мина при най-задушевно настроение. Вѣра Игнатиевна, която отначало все още си спомняше моменти отъ непріятната преживѣлица и се замисляше неволно върху нерадостната си сждба презъ утрешния день, забрави всичко подъ влиянието на пивкото вино и на опияняващитѣ шепнения отъ страна на Рилкова. Той отново й заразправя за своята любовь, за Парижъ и за нейното блѣскаво бждеще тамъ, което подчертаваше толкова по-силно колкото по мрачно чертаеше нейното настояще. По едно време той толкова много прекали по отношение музикалната култура на своитѣ сънародници, че Вѣра Игнатиевна неволно, макаръ и много галантно запротестира..

— Впрочемъ, азъ не искамъ да кажа, — продължи той — че ние, българитѣ сме толкова прости, но не мога и да твърдя, че София съ своето население представлява дори едно отъ предградията на Парижъ. Тамъ е едно, тука — друго. Пъкъ: „Большому кораблю большое плаване." Нали така, Вѣра Игнатиевна! Нали съмъ правъ?... Сега, струва ми се, ме разбрахте добре... Азъ не искахъ да коря сънародницитѣ си, но и не мога да имъ призная качества, каквито тѣ не притежаватъ. Особено на онія отъ тѣхъ, които не сж прескачали границата на България или, ако сж я прескачали, не сж живѣли дълго въ културна чужбина .. Вие живѣхте вече доста между насъ, за да разберете жестоката истина на думитѣ ми. А такива сме ние и въ музиката, и въ поезията, и въ всичко. Не изпада ли, напримѣръ — простете ме за израза, българската

интелигенция въ възторгъ отъ поезията на единъ Вазовъ, — чували сте за него, може би — която не представлява нищо друго, освенъ една най-долнопробна шарманка съ разглобени клавиши и невѣрни тонове?... Какво общо може да има тя съ художественитѣ стихотворения на единъ... Тука Рилковъ се почувствува въ затруднение. Токущо прочелъ една българска антология на френски, той можа да усвои отъ предговора ѝ всичкитѣ хули противъ българщината, изобщо, но не бѣше въ състояние да противопостави нищо отъ чуждитѣ литератури, отъ които познаваше само сензационитѣ и криминални романи.

Вѣра Игнатиевна се опита да му възрази. Тя каза, че е чела друга една българска антология на руски, съставена отъ познатия и нему руски поетъ Мерцаловъ, и че всичко въ нея страшно ѝ допаднало. Дори тя така е била изкусена отъ нѣкои стихотворни кжса, че ги е заучила и наизустъ. Рилковъ, който не очакваше подобенъ отпоръ, измѣни веднага мислитѣ си, взелъ патетиченъ тонъ.

— О, право е, право е... Голѣми прелести се криятъ и въ нашата поезия, и въ нашата музика... Но, знаете, европейското, а особено руското е съвсемъ друго... Впрочемъ, да пиемъ за всичко хубаво въ живота, да пиемъ и за васъ, драга ми Вѣра Игнатиевна...— Той хвана чашата за тънкото ѝ стълбче, подигна я предъ очитѣ си и погледна презъ нейното кремаво съдържание на събеседницата си. Поласкана отъ наздравицата, тя поруменѣ и, станала двойно по хубава, сжщо повдигна своята чаша. Рилковъ, чието око не лъжеше, прочете съкровенитѣ ѝ чувства.

— Не, Вѣра Игнатиевна, дайте ми дума, че още утре, другидень ще тръгнете съ мене за Парижъ...

— Но азъ нѣмамъ ни паспортъ, ни...

— Оставете всичко на мене. Само ми дайте дума, че сте съгласна. Искате ли, още утре ще ви извадя Feuille de route? Това не ми струва нищо... Само една дума въ министерството на външнитѣ работи и всичко е свършено... Съгласна ли сте?

— Но...

— Никакво но... кажете: съгласна... — Рилковъ ѝ стисна ржката и настойчиво зашепна: съгласна, съгласна, да, съгласна.

Зашеметена отъ шампанското, Вѣра Игнатиевна обърна глава.

— Да...

— Още утре, другидень, нали?...

— Да...

— И ще бждете моя, моя, само моя...

Вѣра Игнатиевна се поколеба. Въпросътъ отпърво ѝ се стори много дързъкъ, но скоро той разлѣ отдълго непрежи-вѣна сладость въ трепетната ѝ снага, такава сладость, какъвато жадно е блѣнувала да изпита, отдала цѣлото си сѫщество на друго сѫщо така като нея разтопено отъ страсть и нѣга създание...

— Да?...

— Да!...

Рилковъ ѝ повдигна ржката и залепи устни въ продължителна, пълна съ желания цѣлувка. Той бѣше вече спечелилъ това, къмъ което се домогваше. Въпросътъ бѣше само на време. И, за да се увѣри още еднъжъ, че не го мами слухътъ му, запита пакъ:

— Да, да, да?...

Тя се усмихна гласно и го поглади по косата...

— О, моята хубава, нѣжна, талантлива Вѣра Игнатиевна... Да знаете, какъ горя отъ желанието часъ по-скоро да ви имамъ, да ви галя, галя... Вие сте тъй съвършена, тъй добра, тъй любвеобилна... Вие сте една капчица отъ свѣта, събрала въ себе си всичко най-хубаво отъ онова, което е можелъ да създаде Всевишниятъ... Вие сте...

Опитенъ въ любовьта, Рилковъ поржча ново шише шампанско. Вѣра Игнатиевна се опита да отрази поржчката, но отстжпи веднага предъ неговия умолителенъ погледъ.

— Още една, само още една... Мене слушайте вие, — обърна се той къмъ повикания и спрѣлъ до тѣхната маса келнеръ. — Донеси и нѣкакъвъ по особенъ, по-лекъ десертъ...

Когато довършиха и тая бутилка, Вѣра Игнатиевна вече не можеше да се владѣе. Въ главата ѝ се бѣше въдворилъ единъ хаотиченъ шумъ, който я правѣше немощна да противостои на всѣка чужда воля. Само тжпо се отекваха въ душата ѝ звуцитѣ на клавира и остроумнитѣ закачки на българина куплетистъ, съпровождани отъ смѣхъ, весели провиквания и бурни аплодисменти. И тя се остави напълно въ ржцетѣ на Рилкова. Когато на другата сутринь се видѣ въ неговото легло, Вѣра Игнатиевна не се очуди, защото все още можеше да си спомни отдѣлни моменти, които и сега не ѝ се струваха много неприятни. Станало бѣше това, което можеше да стане, което трѣбваше да стане, което сама не можеше да потуши въ своята природа. Какво, най-сетне, жена е! Нима ще трѣбва да убие всичко женско въ себе си, обрекла се на участьта на самотна самка, залутана изъ дебритѣ на своята боязънь за сближение? Нека сега бучи въ ушитѣ ѝ опиянението на нощьта! Тъй сладостно се раздѣля леглото съ човѣкъ, когото си възжелалъ, ако ще би единъ пжть

презъ живота си!...

И Вѣра Игнатиевна, като се възви къмъ унесения въ сънь Рилковъ, обви го съ ржцетѣ си и впи сладостна цѣлувка въ морно дишащитѣ му уста. Той отвори сънливи погледи и я обхвана презъ врата.

— Вѣра!...

XX

На улицата князъ Андрея го обхвана едно странно облекчение. Отъ чистия въздухъ той почувствува най-напредъ една лекота въ гърлото си, която го накара инстинктивно да отдъхне издълбоко набранитѣ спиртни пари въ гърдитѣ му и да поеме сжщо тъй дълбоко струя отъ въздуха. После тая лекота се разпрострѣ по цѣлия му гръденъ кошъ и му позволи да направи нѣколкократно сжщитѣ вдъхвания и отдъхвания. Остана само шеметътъ въ главата му, който като капка върху попивателна книга се ширѣше по всичкитѣ стави на тѣлото му, раздѣляше ги една отъ друга и имъ придаваше нѣкаква ефирна безплътность. Но тежината въ краката не изчезна. Тѣ сякашъ бѣха чужди, прикачени къмъ него части, подчинени не на неговата, а на друга нѣкоя воля. И колкото да имъ въздействуваше съзнателно, тѣ продължаваха да се движатъ неравномѣрно и встрани, да го люлѣятъ, ту потикнали го внезапно напредъ, ту сковали го сжщо тъй внезапно на едно мѣсто. Тогава той се вгледваше съ разхвърленъ погледъ върху тѣхнитѣ ходила и поклащаше отсѣчено глава надъ тѣхъ. Отстрани човѣкъ би помислилъ, че той имъ се заканва, ли че ги моли да си вървятъ по пжтя така измѣрено и равно, както сж вървѣли винаги. Понѣкога тѣ го послушваха, но понѣкога така упорствуваха, че, когато той ги насилѣше да тръгнатъ, краката се раздѣляха единъ отъ другъ, губѣха равновесие и караха княза да слага шепи по стенитѣ на околнитѣ здания, да се навежда надъ опънатата си ржка и да се замисля. Всжщность, това бѣше само привидно така. Князътъ, и да искаше, не можеше да мисли. Или, най много, въ главата му проблѣсваха нѣкакви мисловни останки, подобни на прострѣни дрипи, които се люшкаха осамотени една отъ друга. Но скоро всичко се оправи. Мислитѣ почнаха да се допиратъ една до друга, да се свързватъ и заплитатъ въ всевъзможни странни комбинаци, надъ които захвана да се наслоява едно отъ дълго време неизпитвано безгрижие. Олекна и на краката му, които вече стжпваха встрани така, каточе правѣха валсови фигури. Тѣхната за-

кржглена линия му навѣ единъ старъ, излѣзълъ вече отъ мода валсовъ мотивъ и той затананика, като при всѣка нова музикална мѣрка си поотпущаше гласа, сега басовъ и гърленъ. Особена приятность изпитваше той, когато му се удадѣха низкитѣ тонове, които трептѣха като лжчитѣ на електрическитѣ лампички при ослабналъ волтажъ, полѣли тъмната и безлюдна улица съ възжълта свѣтлина.

Наоколо бѣше пустинно и тихо. Широкиятъ булевардъ, който денемъ приличаше на многоводна рѣка, понесла къмъ Борисовата градина хиляди и хиляди глави съ тѣхния смѣсенъ, невнятенъ говоръ, сега приличаше на изсъхнало и пустинно русло, запазило само каменната наслойка на течението. Той бѣше станалъ и по широкъ, и по-дълбокъ. Кжщитѣ се вишеха въ тъмната синева на нощьта съ разнищени контури, които едва се долавяха, и попиваха въ стенитѣ си свѣтилнитѣ петна отъ електрическия гирляндъ, обтегнатъ въ полуджги отъ двореца до Народното събрание. Тая картина толкова много допадна на княза, че той тръгна по срѣдата на булеварда, като се спираше при всѣки стълбъ, за да го прегърне отъ детинско умиление съ едната си ржка, да опре рамо до него и да се вгледа въ разгоренитѣ като макове електрически крушки.

— Хорошо, все ето хорошо!... Чортъ возми, какъ я ето раньше не замѣтилъ!... Какая красавица ета Софія!...

И, щастливъ отъ откритието си, той наново раздвижи въ валсова ритмика краката си по гладкия керамиченъ паважъ, който сега наподобяваше излъснатъ за балъ паркетъ. Князътъ затананика пакъ:

— Та-та-та... та, та, та, та... та, та... та... та...

Тананикаше изъ „Die lustige Witwe“ на Францъ Лехара, неговъ нѣкога любимъ композиторъ. И князътъ си приломни, какъ се е носѣлъ по салонитѣ, прегърналъ кръшната снага на нѣкоя дама отъ висшето съсловие, опияненъ и отъ измѣренитѣ мелодични тонове на музиката, и отъ сладострастно замъгленитѣ погледи на своята партньорка. Какво е Вѣра Игнатиевна предъ тѣхъ, какво?...

— Блядь... и только!...

Тия думи излѣзоха съвсемъ неволно изъ устата на княза. Той ги чу самъ и страшно много му допаднаха. И, защото му допаднаха, изфифка и замахна съ ржка...

— Мнѣ все равно, страдать иль наслаждаться...

На кого бѣха тия думи? Негови или на нѣкой другъ, който е изпилъ до дъно чашата на човѣшкитѣ радости и неволи? Князътъ не можа да си спомни. Струваше му се, че сж чужди, че той бѣше ги училъ нѣкжде, но и вѣрваше,

че сж негови, че той самъ ги е измислилъ, че самъ ги произнася за пръвъ пжть въ потая на нощьта... Но ето, тѣ иматъ и мелодия... Князътъ си замахна въ тактъ и запѣ: „Мнѣ все равно-о-о, стра-а-адать иль на-слаж-да-ать-ся“... Странно нѣщо! Каточе сж чужди, а самъ той ги изговаря за пръвъ пжть. Никой досега въ свѣта не се е решавалъ да стори това... Колко хубави сж тѣ!... Колко дълбоки... Но нататъкъ? Има ли още нѣщо нататъкъ?... Той се помжчи да възобнови въ паметьта си тѣхното продължение, но не можа... Не, тѣ сж негови. И той самодоволно отпусна гласъ да ги повтори. Но още при първата дума спрѣ, заслушалъ се съ присвити клепачи въ необуздания смѣхъ, който като изъ тржба се понесе отъ улица „Царь Шишманъ“.

— Кто ето такіе?...— каза князътъ на себе си и се опрѣ о стълба. — Должно быть пияныіе... Запоздалыіе какъ я...

Смѣхътъ утихна. Това още повече подбуди неговото любопитство и той се опжти натамъ, отдето бѣше чулъ да се смѣятъ. Но токущо изви покрай конната статуя на Царя Освободителя, едно дружно „о-хо!“ го пресрещна и го закова на мѣсто. Викаха едновременно четире-петь души, които бѣха напуснали единъ ресторанъ, за да се въдворятъ въ другъ.

— Что, братушка!... Здорово нарѣзаться и ти, какъ насъ... А?...— приветствува го единъ отъ компанията на руско-български езикъ и му подаде ржка.— Хочешъ еще пьіть?... Ну, валяй...

Князътъ не знаеше, какво да отговори...

— Валяй, братушка!... Жизнь, какъ посмотришъ, такая глупая шутка.... Сказалъ когдато вашъ великий Лермонтовъ. Знаешъ Лермонтовъ? Не знаешъ?...

— Какъ не, — като ученикъ изфъфли князътъ.—Знаю... Онъ билъ офицеръ.

— Да, офицеръ, убили его сукини сини... Убили и Пушкина... Убьютъ и насъ... Мы рускіе и болгарскые варвари... Понимаешъ, варвари... Но пусть и насъ убьютъ, мы будемъ пыть!. А... Съгласенъ?...

Князътъ поклати удобрително глава. Компанията го заобиколи отъ всички страни и двама го уловиха подъ ржка.

— Ну, валяй, Васька, Ломъ-Паланка...

Но когато премина нѣколко крачки, князътъ неволно се спрѣ.

— А кто ви такіе? Я васъ не знаю...

— Кто, хора!...— обади се другъ...— Хороши хора. Дето немножко любятъ пьіть... Знаешъ?... И той изви ржка къмъ устата си, като че гаврътва чаша.

— Поняли?...—запита го първиятъ.—Люди, которыя любятъ все: и вино, и женщини, и литературу. Особености рускую литературу...

— А вие сами пишите?

— Пишемъ, пишемъ, — съ чашитѣ... И какъ пишемъ, да знаете вие!...—обади се трети и необуздано се засмѣ. Сжщотъй необуздано се засмѣха и другитѣ.

Тѣхната непринуденость се предаде и на княза. И той просто фамилярно запита, като че бѣше тѣхенъ отдавнашенъ приятель, кжде ще отиватъ сега.

— Да си допиемъ. Въ „Алхамбра"...

— „Алхамбра" !... Не тамъ не пойду !...—и князътъ така силно се отдръпна, че хваналитѣ го подъ ржце го отпуснаха.. — Не пойду !...

— Е, както искате, — отвърнаха почти едновременно всички.—Тогава другаде... дето намѣримъ отворено...

Князътъ, уловенъ пакъ, захлъзга крака по паважа.

— Братушка, вы и мы пияне, а?...

— Пияне...

— Ничево... Лучше бить пиянымъ виномъ, чемъ глупостю... Правда?... Лучше при „Куцото куче", чемъ при глупавитѣ хора.

Князътъ, безъ да мисли, отвърна:

— Правда...

— Дай си тогава ржката!... — И всички се изредиха да се ржкуватъ съ него... Единъ даже го обхвана презъ врата и лигаво го цѣлуна. Князътъ почувствува инстинктивно потърсване, но веднага му мина. Всепакъ, плени го любвеобилностьта на тия младежи, къмъ които се отнасяше и той съ сжщата любвеобилность, доколкото му позволяваше състоянието.

Въ нестроенъ ходъ, съ подхващани внезапно и внезапно прекжсвани пѣсни, отъ които надделяваха необузданитѣ басови гласове, тѣ се движеха изъ пуститѣ улици, като надничаха вредомъ, дето се покажеше каквато и да е струя отъ свѣтлина... Най-сетне се вмъкнаха въ една съвсемъ забутана кръчма, препълнена съ димъ, винени пари и едно пиянско население, което неистово крѣскаше, чукаше по голитѣ, облѣни съ вино маси и гледаше презъ кръвясали отъ пиянство очи. Обстановката смути княза, и той се поколеба — да влѣзе ли или не. Но, преди да реши въпроса за себе си, младежитѣ, които го държаха за ржка, се вмъкнаха ребромъ презъ тѣсната врата, като повлѣкоха и него. Скоро той се убеди, че мѣстото не е лошо, едно, защото никой не обърна внимание на тѣхъ и, друго, защото ви-

ното, особено кебапчетата, които се печеха на скара въ една жгълъ на заведението и пилѣеха своя мазенъ димъ въ и безъ туй задушената кръчма, не бѣха за изхвърляне, както се изрази единъ отъ компанията. Но чистото, карамусалско вино не се хареса на княза. То му се стори трапчиво и усили парливитѣ уригвания на гърлото му, които особено много зачестиха отъ тежкия въздухъ, и които той се мжчеше да припити съ голѣми залъци хлѣбъ и лютиви кебабчета.

— А, харашо?...

— Нечего себя...

— Будемъ тогда пыть!...

Последва нова поржчка, после още една, още една... Омаломощение обхвана всички, сложили като за сънь глави върху рамената си, но никой не се решаваше да стане отъ масата. Напротивъ, всички се силѣха да бодърствуватъ и да пиятъ още и още. Опитаха се и да запѣятъ дори, но не имъ се удаде. Това, което излизаше отъ устата имъ, не бѣше тонове, а нѣщо приличащо на фъфлене. Затуй, започнали отъ оперни парчета, тѣ полека-лека слѣзоха до най-баналнитѣ едностайни пѣсни, за да се задоволятъ накрай съ безгласни тананикания на „диринъ-диринъ...“, придружени отъ сънливи чукания съ пръсти по масата.

Скоро единътъ отъ компанията захърка. Страшно много се спѣше и на княза. Той се чувствуваше въ положението на една неорганизирана тъкань, която ще се разпилѣе веднага, щомъ се мръдне отъ мѣстото си. Всичко онова, което носѣше въ себе си отъ своето минало, бѣше изчезнало, за да се обърне въ едно тжпо настояще, презъ което отвреме-навреме преминаваха като мъгливи петна образитѣ на Вѣра Игнатиевна, на генералъ Бравий и на Петъръ Петровича. Самата случка въ „Алхамбра“ му се струваше нѣщо далечно и никога непреживявано, нѣщо приличащо на приказка, слушана презъ сънлива прозѣвка отъ побѣлѣла гувернантка... И въ тази приказка героятъ бѣше той. Не той, а нѣкой другъ, подобенъ на него, но съ повече болка въ душата и съ по-силно накърнено честолюбие...

— Братушка, ти спишъ!.., Ну пайдьомъ...

Князътъ отваря очи и гледа слисано. Де е той?... А, спомня си... Но защо сж тия вече натрупани една върху друга маси и столове, между които се движи тая продълговата фигура съ голѣма, голѣма метла въ ржцетѣ?... Ето, тя бризка по нотона, дига каленъ прахъ и разбутва натрупанитѣ пирамиди, които скърцатъ като коститѣ на разлюлѣни скелети...

— А, пайдьомъ?...

Князътъ се посъвземва и пита, но тъй, каточели говори на пазвата си:

— Платили?...

— Все, все уплачено...

Жилавитѣ ржце го повличатъ подъ мишка и той затътря крака подире имъ.

— Много пилъ, а, братушка?...

— Много, оченъ...—Но не можа да довърши. Свежиятъ въздухъ нахлу въ гърдитѣ му и премина въ студена тръпка презъ тѣхъ; тѣ заклокочиха и изхвърлиха нѣшо къмъ гърлото. Князътъ пресилено предъвка, опъна вратъ съ наклонена надолу глава и лигави слюнки изпълниха устата му.

— Дръжъ се!... — изкомандува единътъ отъ младежитѣ, който го подържаше, и който още можеше да пази равновесие... — Инакъ ще цѣлунемъ и ние земята.

— Нека!... — политна другъ и се задържа о електрическия стълбъ...—Зе-мя-та е... вѣ-чна... лю-бов-ница на пиянията.

— Последнитѣ думи бѣха изказани така бързо, каточели младежътъ искаше да догони съ тѣхъ разпиленитѣ си мисли.

— Теперъ?... — Тѣ се спрѣха на кръстопжтя на една улица. Князътъ чу презъ просъница, че се говори нѣшо, но какво, не можа да долови. Чу само думата „кафе". И съ затворени очи, облегнатъ върху ржцетѣ на младежитѣ, едва можа да възрази:

— Пора идти!..

— Нетъ, будемъ пить кафе!... — сега решително и съсжщия фъфлежъ отговориха всички заедно.

И като чужда вещь той се остави да бжде влаченъ отъ улица на улица, загубилъ всѣка представа и за времето, и за своето състояние.

XXI

Когато отвори очи, князътъ се видѣ при една съвсемъ странна обстановка. Главата му тежеше като ядрото на гаубица, прикрепено върху тънка пружина, която болезненo скърцаше при всѣко мръдване. Отгоре му се гънеше грубо сиво одеяло, а предъ очитѣ му се мъдрѣше цѣла редица, поставени на стойка пушки.

Господи! кжде се намира той?... Князътъ се опита да се ориентира, но щомъ насили мисълта си, клепачитѣ му се сключиха тежко и той пакъ заспа повторно метежния, тревожния сънь на пиянъ човѣкъ. Когато се събуди отново, стаята плуваше въ слънчева свѣтлина. Сега князътъ

различи ясно наредените пушки, прочете ги нѣколко пѫти и се загледа въ тънкитѣ рамки на желѣзния креватъ. После премѣсти погледи изъ жглитѣ на стаята и ги спрѣ надълго върху стената, задъ вратата на която се чуваха тежкитѣ стѫпки на подковани обуща.

Князътъ, напрегналъ всичкитѣ си духовни сили, се помѫчи да възстанови връзката между последния моментъ на съзнание и сегашния. Но колкото грижливо и да възстановяваше единъ следъ другъ преживѣнитѣ моменти, нему не се удаде това. Паметьта му приличаше на прогнило вѫже, което се скѫсваше тъкмо тамъ, дето най-силно натежеше волевото му внимание. Предъ него всичко преживѣно се мерджееше въ нѣкаква тягостна полусвѣтлина, помѫчителна и по невзрачна и отъ най-невзрачния мракъ. И, колкото да се силѣше, не можеше да си припомни нищо, освенъ откѫслеци отъ мигове, които се сливаха въ единъ безкраенъ хаосъ, колчемъ се опиташе да запази нѣксй отъ тѣхъ за по-дълго въ паметьта си. Сякашъ картинитѣ на нощнитѣ му преживѣлици бѣха отбелязани на избѣляла и изпомачкана кинематографна лента, която хвърляше върху екрана на душата му само забъркани свѣтилни петна, въ които и фигури, и надписи се сплитаха въ едно, безъ да може да разбере, де почватъ еднитѣ, и де свършватъ другитѣ. Ясно му бѣше всичко само до отиването въ кръчмичката. По-нататъкъ останалото се губѣше въ бездната на подсъзнанието му, отъ която изпѫкваше, за да потъне пакъ, тъкмо когато трѣбва да бѫде осъзнато. Наистина, тѣ излѣзоха отъ тая кръчмица, повлѣкоха се за другаде, като-чели да пиятъ кафе, но пиха ли, не можа да си припомни. Трѣбва да сѫ пили. Инакъ отде-накѫде ще се изпрѣчва предъ него освѣтениятъ ресторанъ съ множество празни маси, въ който не е бивалъ никога по-рано? Не, не сѫ влизали въ него, а сѫ спрѣли предъ широкитѣ му прозорци и сѫ гледали вѫтре. Но веднага друга брънка отъ споменитѣ му закачи това му отрицание и занастоява: а конякътъ съ лимонъ и парче захарь отгоре, които глътна изеднъжъ, безъ да ги дъвчи?... Конякъ? Нима той е пилъ конякъ?... Пилъ е... Не е пилъ... Това трѣбва да е било други пѫть и другаде...

Натежалата глава на княза се обърна немощно върху възглавницата и той, замахналъ ржка, като-чели да се отбрани отъ нѣщо досадно, я сложи неволно върху студеното си чело. Но когато я натисна да го разтрие, остра болка премина по цѣлата му снага, подигна и присви краката му въ конвулсия и ржката отхвръкна нагоре. Какво е туй?...

Князътъ поглежда бледната си длань и предпазливо я слага пакъ тамъ, отдето се бѣше разнесла болката... Що?... Сега той натиска внимателно и пакъ поднася ржка предъ очитѣ си... Кръвь!... Князътъ скочи като попаренъ и седна на леглото си. Кръвь?... Отде може да бжде тази кръвь... Той се замисли върху нея, а ржката му, движена сякашъ отъ друго съзнание, опитваше лицето и врата, като се спираше сама при всѣка болезнена грапавина.

— А!—нѣщо укорно пропище въ гърдитѣ на княза.—Ти си падалъ пиянъ, ти си се търкалялъ изъ улицитѣ, безъ да знаешъ кжде стжпвашъ, и накжде отивашъ!..—И този укоръ докара минутно просвѣтление у княза. Вѣрно е, каточе падна.. Но падна, не защото бѣше пиянъ... Тъкмо тамъ улицата бѣше неравна. Имаше натрупана пръсть.. Или камъни? Но все едно. Нѣщо препъна стжпкитѣ му и го повали на земята, но тъй безболезнено и леко... Сякашъ грижлива гувернантка го бѣше сложила на мекото му пухено легло, следъ като го е люлѣла дълго на ржцетѣ си. Досущъ безболезнено и леко. И тъй приятно му стана тогава, тъй унесно!

Но какъ се е озовалъ тука, какъ? И де, собствено, се намира?. Дълго се колеба князътъ, додето си отговори на тоя въпросъ. Настжпилата тжпость въ съзнанието му не му позволяваше да съчетава и най-елементарнитѣ работи, които можеха да го приведатъ до правилни заключения поне върху туй, което забелязваше около себе си. Но когато единъ отъ стражаритѣ открехна врата и показа глава, князътъ се ориентира въ положението, въ което неволно бѣше изпадналъ. Нѣкаква пружина го бутна отвжтре и той седна пакъ на леглото, отворилъ уста за въпросъ къмъ стражаря. Последниятъ видѣ това, вмъкна се въ стаята и запита:

— Какъ, спахте ли добре?

Князътъ не знаеше какво да отговори..

— А боли ли?.. — И той посочи съ ржка.

Князътъ инстинктивно повдигна ржка къмъ полуразчопленитѣ рани на челото си, понатисна ги малко и отвърна.

— Понаболяватъ...

— Така... Добре, че съ толкова се свърши...

Андрей Николаевичъ не го разбра веднага.

— Думамъ, добре, че не стана по-лошо? Можеше така..— И стражарьтъ завърте ржцетѣ си една около друга..

— Такъ?— И князътъ, безъ да ще, повтори сжщото движение.

— Да, такъ... автомобилъ, и фертикъ..

— А развѣ автомобилъ? — уплашено запита князътъ.

— Автомобилъ и какъвъ — камионъ!... Пухъ-пухъ-пухъ и отгоре. Добре, че забелязахъ..

— А я? — Князътъ искаше да запита, какво е правилъ той презъ това време, припомнилъ си внезапно две страшни очи, които го хипнотизираха и хвърлиха въ пълно безсъзнание.

— Вие? Така...—Стражарьтъ се наклони и сложи глава върху дланьта си. — Вие... Лежи...

На княза му бѣше страшно неловко да слуша за станалото, което го унижаваше почти до невъзможность предъ собственитѣ му очи, но въ сжщото време желанието да постави връзката между последния си моментъ на съзнание и сегашния чертаеше по лицето му въпроситѣ на едно непреодолимо любопитство. Стражарьтъ долови това и словоохотливо заразправя, какъ нѣкой му казалъ, че на улицата има падналъ човѣкъ, какъ той се затичалъ да го види, и какъ пристигналъ, тъкмо когато единъ камионъ наближилъ на нѣколко стжпки до княза.

— Още малко, и фертикъ! — Стражарьтъ пакъ завъртѣ ржцетѣ си една около друга.

Князътъ, като малоуменъ, отново повтори сжщото. Той ясно чувствуваше тази си робска подчинителность, която правѣше отъ него единъ покоренъ механизъмъ, но не можеше да се отърве отъ нея..

— Такъ?.

— Такъ зеръ... Не бива толкова да се пие... Може...—И стражарьтъ, за да направи по-ясно покровителственото си наставничество, започна на единъ ужъ руско-български жаргонъ:—Може тъй... паднешъ... и после... смачкано... А то не хубаво.. Вие голѣмъ човѣкъ... ученъ.. Язъкъ за всичко.. А мене, знаешъ, правишъ бележка началство.. и.. фю!..—той духна по дланьта си. — Хайде пакъ пасешъ говеда на село... Право?..

Князътъ не разбра нищо отъ тоя изкълченъ езикъ, но отговори сжщо тъй изкълчено, като мислѣше, че поне стражарьтъ ще го разбере по-добре..

— Право... Но азъ не пиешъ. Това първий разъ.. Никогда не пиешъ на жизнь.

— Първий, първий... ама то на първий разъ става я всичкото, каквото става?...

Разговорътъ щѣше да продължава още, ако въ другата стая не бѣ се изкашлялъ нѣкой тържествено и важно. Стражарьтъ веднага придръпна куртката си и прекрачи прага, оставилъ вратата полуотворена.

— Стана ли?..

— Стана, господинъ приставъ.

— Тогава кажи му да се яви при мене.

Стражарътъ влѣзе при княза и му кимна къмъ вратата. Князътъ разбра смисъла на това кимване и направи съ шепа движение отъ дветѣ страни на лицето си.

— Може и тъй...само..—първомъ замахна къмъ раменетѣ си, а после запревива пръсти предъ гърдитѣ си, като че се закопчва.

Лениво, съ наболели меса князътъ се заоблича. Когато си докара тоалета въ редъ, доколкото бѣше възможно това безъ огледало, той си поизтърси дрехитѣ, измачкани и набити съ прахъ. Но когато се огледа, ужаси се отъ себе си. Нима това е той, изисканиятъ, спретнатиятъ князъ Андрей Николаевичъ, кавалеръ на георгевски кръстъ, на Ана трета степень... на...

XXII

Приставътъ го посрещна важно и съ преторена любезность, като придръпна единъ бѣлъ листъ предъ себе си на покритата съ сива хартия маса.

— Вие знаете, кѫде сте намѣрени тая нощь, нали?

— Ничего не помню, господинъ... — Князътъ не знаеше каква титла да изговори.

— Приставъ... Тъй... Па и отде ще помните... Моля, седнете.. — И приставътъ му посочи столъ.—Сега малко дознание... Вашето име и презиме?..

— Мое име и отчество?

— Да.

— Князъ Андрей Николаевичъ Лопатинъ.

Приставътъ го изгледа съ пропитъ отъ съмнение погледъ. Но нищо не каза. Само повтори три пѫти като на себе си: князъ, князъ, князъ..

— Така.. Роденъ?..

— Въ Петроградѣ.

— Женененъ, неженененъ, осѫжданъ, неосѫжданъ, грамотенъ, неграмотенъ?— Въпроситѣ бѣха изговорени съ такава бързина, че князътъ не можа и да ги схване. Па и нѣмаше особена нужда отъ отговори. Отговори имъ самъ приставътъ отъ преценката, която самъ можеше да даде по впечатления. — Вашето служебно положение?

— Здѣсь? Никакво положение нѣма здѣсь...

— Не здѣсь... Въ Русия..

— Генералъ.

— Кога сте дошли въ България?.. Де сте се спрѣли най-напредъ?

Князътъ отговаряше на всички въпроси съ една покорна откровеность..

— А близки имате ли тука?.. Искамъ да кажа: приятели, познати — било българи, било руси..

Князътъ се смути и неволно погледна на колѣната си, едното отъ които бѣше процепено и откриваше бѣлината на гащитѣ му. Той прибра съ пръсти цепнатината и сведе глава надъ нея. Защо го питатъ за познатитѣ?..

— Нѣмате?.. надстоя приставътъ.

— Не, имамъ.. но.. Може би вие ще искате да ги повикате?— едва промълви князътъ и почувствува, какъ се напукаха засъхналитѣ му устни..

— Да, ще трѣбва..

— А не може ли безъ тѣхъ?.

— Не, има нѣща, които трѣбва да ви се предадатъ въ тѣхно присжтствие. Инакъ не можемъ да ви освободимъ.. За редовность, знаете..

Да бѣха предложили на княза чаша съ отрова, той би я глътналъ хиляди пжти по-леко, отколкото да стане достояние сегашното му положение на Вѣра Игнатиевна.. И, безъ да ще, почти съ разплаканъ гласъ замоли:

— Господинъ приставъ, не може ли безъ тѣхъ?.. Знаете.. Това за мене е цѣло убийство...

— Не, не може!.. — решително отсѣче приставътъ.—Такива сж законитѣ..

И князътъ изговори името на Вѣра Игнатиевна така, каточели го разчиташе отъ иероглифи..

— Улица, номеръ?..

Каза и това.

— Другъ? българинъ?

Князъ Андрей се смъкна на стола си. Той сякашъ бѣше чучула, връзкитѣ на която се бѣха скжсали, и трупътъ й се хлъзна по краката, оставилъ да стърчи една наболѣла глава върху дълга, заголена върлина.

— Петъръ Петровичъ.. Улица... Не помню, господинъ приставъ... ай Богу, не помню..

— А... какъ бѣше?—Приставътъ се наведе надъ дознанието.. — А Вѣра Игнатиевна знае?

— Може би..

— Добре...—И като се обърна къмъ стражаря, отсѣчено заповѣда:—Ще отидешъ на тоя адресъ.. Тамъ ще се яви една жена, рускиня.. Веднага да дойде тука..

— Слушамъ! — Стражарьтъ удари кракъ о кракъ, взе кржгомъ и се запжти.

— Чакай!... тамъ ще запиташъ за адреса и на тоя господинъ. — Приставътъ му подаде още едно листче. — Да дойде веднага и той!...

— Ами ако не ги намѣря, господинъ приставъ...

— Не може да не ги намѣришъ. Дето и да сж, тѣ трѣбва да дойдатъ тука. Толкова... А вие ще почакате още въ стаичката оттатъкъ...

Князътъ се дигна като пребитъ. Неговата жална, безпомощна фигура, въ която се четѣше уплаха и отчаяние, умилостиви приставътъ... Той повърна стражаря и пакъ го запита тихо:

— Пушкитѣ пълни ли сж?...

— Тъй вѣрно, г-нъ приставъ...

—Добре, върви... А вие, господинъ... А вие, князъ Андрей Николаевичъ... нали така?... останете при мене... Князътъ, който отъ нервно напрежение се бѣше обърналъ въ слухъ, схвана смисъла на размѣненитѣ между пристава и стражаря думи. Значи, приставътъ се плаши да не би той да посегне на себе си... значи, неговото положение действително заслужава подобенъ край... Положението на единъ князъ, изпадналъ до... До какво?... И князъ Андрей усѣти, какъ узрѣ въ него едно твърдо решение, което никога порано не бѣше се изпрѣчвало съ такава наложителность предъ него. Наистина, не е ли по-добре да тури точка на всичко, преди да дочака позора си предъ тѣзи, чийто укорно състрадателенъ погледъ не би могълъ да понесе?...

— Но азъ ще ви прѣча на работата, господинъ приставъ...

— Не, не.. Бждете спокойни...

Князътъ се поклони и седна въ една жгълъ на канцеларията.

За да се поободри, той се опита да разгледа обстановката на канцеларията, но, като не видѣ въ нея нищо, освенъ лика на царя и единъ полицейски календаръ, издаденъ отъ градоначалството съ лика на по-виднитѣ полицаи, той сведе глава надъ колѣнетѣ си и се вглжби въ размисъль. Паметьта му все повече и повече се проясняваше. Предъ него още еднъжъ се изпрѣчи цѣлото му минало отъ най-рано детство до днесъ. И странно нѣщо? Човѣкътъ отъ преди и човѣкътъ отъ сега не си приличаха по нищо не само по външенъ видъ, но и по вжтрешно съдържание. Колкото първиятъ бѣше пропитъ съ вѣра и надежда въ бждещето си, безъ да се спира върху своето минало, излѣзълъ тъкмо отъ него, толкова вториятъ обичаше да се връща къмъ изживѣнитѣ си дни, безъ да дири подкрепа на разколебаната си душа въ днитѣ, които тепърва ще има да живѣе... Пъкъ и какъ би

могълъ да се взира въ тѣхъ, когато отъ положението, въ което бѣше изпадналъ, той не би могълъ да види нищо друго, освенъ календарния день, който ще дойде и ще си отиде, понесълъ червената черта, сложена върху него отъ нѣкоя нетърпелива ржка, нетърпеливо очакваща края на годината, за да зачака съ сжщото нетърпение и края на следната? Нѣкакви успѣхи въ живота?... Не. Нѣкакви блага?... Не. Нѣкакво безметежно спокойствие, незабелязано приближило къмъ него почетната старость? Сжщо не. Тогава? Топката се търкаля надолу и е невъзможно да се върне обратно. Всичкото изкуство въ живота е да се върви, макаръ и въ колебливо равновесие, по хребета на неговитѣ чупки, та все едно по-низко или по-високо сж разположени тѣ една отъ друга. Не се ли успѣе въ това, пжтьтъ къмъ низината става все по-откритъ и по-главоломенъ. Тогава човѣкътъ, изгубилъ сили и воля да отстои на устрема си къмъ пропастьта, се обръща на обикновена бездушна вещь, която толкова по-голѣми скокове прави къмъ своето окончателно разбиване, колкото отъ по-високо е полетѣла надолу... И предъ него изпжкна като живъ камъкътъ, който като палавъ юноша той бѣше бутналъ отъ висинитѣ на Казбекъ, дето бѣше отведенъ отъ баща си на разходка. Отначало камъкътъ се плъзна, после се затъркаля бавно, като свличаше следъ себе си други, по-малки отъ него, и най сетне започна да се прехвърля въ най-страшни скокове, които ставаха толкова по-голѣми, колкото повече наближаваше подножието на планината.

— Сега, виждашъ ли, нищо не може да го спре, — каза баща му, — освенъ низината, въ която или ще се раздробиш на парчета, или ще се забие въ мочурливата почва тъй, че никой да не го види...

„Не съмъ ли азъ този камъкъ?“ неволно се попита князътъ. И, почувствувалъ остра и студена тръпка, той се загърна въ палтото си. „Ето, азъ направихъ много отъ страшнитѣ скокове на падането... Остава ми, струва ми се, само единъ, за да се разбия на парчета или пъкъ да потъна въ тинята на живота... Кое отъ двете е по за предпочитане? — Да се разхвърчишъ ли раздробенъ, вложилъ въ всѣко парче по една искра отъ себе си, или да изцапашъ съ кални пръски чистотата наоколо?... Не, първото е хиляди пжти подостойно за всѣка погиваща тварь“. — И въ ума му отново се загнѣзди мисъльта за самоубийство: така поне ще свърши еднъжъ завинаги, ще свърши красиво, главно—съ достоинство. Тогава Вѣра Игнатиевна, може би, ще заплаче надъ гроба му, и ще види всичко онова хубаво, което той е носилъ въ душата си. А тъй? Ще го измѣри съ гордъ погледъ, съ погледа на

запазилъ равновесие човѣкъ, и ще се възрадва скрито, че не е свързала сждбата си съ него. И, колкото по-низко падне предъ нейнитѣ очи, толкова по-високо ще се повдигне тя предъ-своитѣ... А тъкмо това не би желалъ да стане князъ Андрей. Духовно умиращитѣ хора приличатъ на туберкулознитѣ. Колкото повече наближава часътъ на тѣхната смърть, толкова по-здорадо и по-щедро присаждатъ въ близкитѣ си отрова тана своитѣ прогнили гърди...

Желанието на княза да умре се усили, когато въведоха въ канцеларията единъ пиянъ каруцарь. Уловенъ подъ мишци отъ двама стражари, той тътрѣше краката си по потона, като опираше само носоветѣ на изподранитѣ си обуща. Главата му като отсѣчена висѣше надъ едното му рамо, а отъ устата се подаваше дебелъ възморавъ езикъ, отъ който се точеха отвратителни лиги. Очитѣ бѣха изгубили всѣкакъвъ човѣшки блѣсъкъ и гледаха по тжпо отъ очитѣ на най-тжпото животно. По челото му струеше свежа кръвь, къмъ която той подигаше инстинктивно кална шепа, очистяше я и после избърсваше закървавената си ржка о прашнитѣ си панталони. Князътъ изтръпна и се потърси, Не бѣше ли това самъ той? Но ужасътъ му се увеличи, когато единътъ стражарь го погледна многозначително и прехвърли погледа си отъ него къмъ пияния... „Значи, и азъ съмъ представлявалъ сжщото нѣщо снощи... Значи, и мене сж влѣкли така като трупъ... Значи... — Главата на княза се замая отъ тягостнитѣ въпроси, събудени отъ още по-тягостната гледка, и на очитѣ му блеснаха сълзи.

Господи, това нима е той?... Той, гордиятъ, умниятъ, чистоплътниятъ князъ?... Князътъ, който не е позволявалъ да падне прашинка отгоре му, да се докосне чужда ржка до него?... Не може да бжде... Не, той е, той... той...

— Де си се нарѣзалъ ти по това време? — запита не, а изкрѣска приставътъ.

Пияниятъ се опита да вземе пристойно положение, подкрепянъ отъ стражаритѣ, но не се задържа на краката си и увисна въ ржцетѣ имъ. Отъ устата му излѣзе едно неясно животинско фъфлене, звуцитѣ на което се удавиха въ влагата около тѣхъ...

— Какъ ти е името?...

— А?... Им... ме?... Нѣ... мамъ и... ме... Тука... — И той изви почти вцепенена ржка къмъ вжтрешния джобъ на шаяченото си се сетре.

— Извадете му картата...

Стражаритѣ извадиха нѣкакви измачкани и мазни книжа сложиха предъ пристава. Той ги разгърна съ върха на ката си и се взира дълго надъ тѣхъ.

— Махнете го въ стаята...

Князътъ гледаше вторачено и сякашъ, преживяваше снощнитѣ моменти отъ живота си, които досега на всуе се мжчеше да си припомни. И безименна погнуса отъ самия него се въдвори въ цѣлото му сжщество и го обтегна до скжсване... Той... князътъ и... талигарьтъ... И двамата подъ знаменателя на паденето... О не, това не може да се понесе, това не бива да се понесе...

— Господинъ приставъ.

Приставътъ повдигна глава. Князътъ стоеше предъ масата му съ разтреперени колѣне.

— Господинъ приставъ... повтори още по-умолително той...—Моля ви се, освободете ме... Вече не мога да понасямъ... Повѣрвайте ме, не мога... Нека Вѣра Игнатиевна и Петъръ Петровичъ ви кажатъ, кой съмъ азъ... Нека... Но недейте ме изправя предъ тѣхъ... Това ще ме убие...

Приставътъ отвърна съ видима благосклонность.

— И това би могло... Но, видите, у васъ сж намѣрени пари, и азъ мога да ви ги предамъ само съ актъ и въ присжтствието на свидетели...

— Но предайте ги на тѣхъ, господинъ приставъ...

— Не, законътъ не позволява. Трѣбва да ги получи лично този, у когото сж намѣрени.

XXIII

Вѣра Игнатиевна се върна съ едно своеобразно чувство на радость и на покруса. Едновременно тя се радваше чисто егоистично, както си признаваше сама, задето князътъ самъ се отстраняваше отъ пжтя ѝ, и страдаше отъ накърнена човѣщина за положението му, което го сниши окончателно и предъ чуждитѣ, и предъ собственитѣ му очи. За нея бѣше явно, че той не ще бжде въ състояние да понесе преживѣното унижение, и че ще почне да я избѣгва. А повече отъ това не можеше и да желае при любовьта си къмъ Рилкова. Наистина, князътъ и безъ туй не прѣчеше въ нищо, но, всепакъ, бѣше едно тъмно петно върху фона на нейнитѣ любовни въжделения. Колкото и да е, той имаше вече известни придобити права не само да блѣнува, но и да се докосва до нея. А тия права, открити, можеше да повлияятъ върху новитѣ ѝ отношения. Нѣщо, което тя не желаеше да допусне, толкова поради повелитѣ на сърдцето си, колкото отъ добре разбранитѣ си интереси. Съ Рилкова ней ѝ предстоеше животъ въ Парижъ съ всичкитѣ му богати условия за любовь

и слава, а тука — затръненъ пжть и вѣчна мжка отъ невъзможностьта да постигне себе си поне такава, каквато е била.

Но колко скжпо струваше тази нейна радость на княза! И Вѣра Игнатиевна дълго не можа да забрави жалката фигура, която преставляваше той, когато тя, уплашена отъ поканата, го завари въ участъка. Това не бѣше човѣкъ, а подобие на човѣкъ, толкова по-смачкано, колкото по-отвисоко бѣше паднало. Да бѣше другъ на негово мѣсто, нѣкой обикновенъ гражданинъ, расълъ въ съседство съ условията, въ които бѣше изпадналъ, и предварително примирилъ се съ мисълта си за възможностьта да ги преживѣе нѣкога, той, може би, ги погледналъ дори съ гордото съзнание, че е сторилъ подвигъ, най-малко едно рискувано своеволие, а то...

На два пжти тя замисли да го посети у дома му и да му каже нѣколко думи за разтуха, но не се реши. Боеше се да не развреди съ това повече болката му и, развредила я, да не му нанесе сама отъ най-добри чувства последния ударъ. Па и съ какво можеше да го утеши? Да му подари любовьта си? Не, това не можеше да направи, ако и въ своитѣ страдания князътъ да бѣше и станалъ по-милъ, по-човѣченъ. Да го повдигне съ благитѣ думи на състраданието предъ собственитѣ му очи?... Сжщо. Състраданието при нравствената болка е често равносилно за нѣкои натури съ издевателството. Тогава? Не и оставяше нищо друго, освенъ да го остави самъ на собствената му грижа. Този, който е решилъ да противостои на всички бедствия, той ще стори това и безъ чужда помощь, който не — никой не може да му помогне, особено човѣкъ, отъ който се иска повече отъ онова, което може да даде.

Невъзможно бѣше да прати и Петъръ Петровича, защото знаеше чувствата имъ единъ къмъ другъ. Па и неудобно би било туй... Нали тя още помни впечатлението, което направи на княза негово появяване въ участъка? Вмѣсто да му благодари за сторената услуга, Андрей Николаевичъ го изгледа тъй и така изръмжа, че тя се побоя дори да не се хвърли той въ раздразнението си отгоре му... Съперницитѣ се родиха въ душитѣ имъ, и колкото нравствената дистанция бѣше по-голѣма помежду имъ, толкова ожесточението имъ единъ срещу другъ ставаше съ всѣка минута по-необуздано, по-непреодолимо. Единътъ, макаръ и прекалено скроменъ, дразнѣше съ своята повишена тихота и благородство, а другиятъ — съ своето понижено достоинство. И Вѣра Игнатиевна разбра, колко е страшно съзнанието, че ти превъзхождашъ своя съперникъ или че ти стоишъ много по-доле отъ него... Петъръ

Петровичъ и князъ Андрей приличаха на деца, облѣчени въ бѣли чисти дрехи, отъ които едното непредпазливо бѣше изклепало своитѣ. Първото чрезъ думитѣ на утехата злорадствува, и чисти съ горда ржчичка петната, а второто — предварително увѣрено, че петната не ще могатъ да се изличатъ, се гнети и дири случай да оклепа и другото. Предъ гоститѣ на праздника тѣ трѣбва да се явятъ или еднакво чисти, или еднакво изклепани. Еднакви трѣбва да бждатъ, било тѣхното доволство отъ себе си, било тѣхната нерадость...

— Вие познавате ли господина, — запита приставътъ Петъръ Петровича.

— Познавамъ го.

— Като какъвъ го знаете?

— Като добъръ човѣкъ... Човѣкъ отъ фамилия... Човѣкъ съ княжество достоинство...

Тия думи, изказани сърдечно и увѣрено, възмутиха княза. И той, безъ да държи смѣтка за мѣстото, въ което се намира, стана, отпусна разцепеното колѣно на панталонитѣ си, което досега старателно прикриваше, и се приближи до масата.

— Господинъ приставъ... Той не може да свидетелствува за менъ?... Той не ме познава...

— Какъ?... Не го ли познавате? — запита очудено приставътъ.

Но вмѣсто Петъръ Петровича отговори пакъ князътъ:

— Познава ме, не отъ тука... отъ България... Когато азъ съмъ нищо... Когато азъ тръгнахъ да ставамъ клиентъ на участъка...— И съ такава огнена ненависть изгледа Петъръ Петровича. че Вѣра Игнатиевна счете за необходимо да се изпрѣчи помежду имъ и да допълни:

— Вѣрно е, господинъ приставъ... Тѣ се познаватъ отъ тука, отъ Варна. И малко, почти никакъ не сж дружили. Отъ Русия познавамъ князътъ азъ и за него, както и за рода, отъ който произхожда, нѣма две мнения. Върху тѣхното благородство никой не е посмѣлъ да хвърли сѣнка отъ съмнение. Такъвъ си остана князътъ и тука. А туй, че той е доведенъ въ такова състояние при васъ, струва ми се, не говори ва негова вреда: азъ никога не съмъ го виждала пиянъ... И, нека си призная, не ме очудва неговото напиване до безсъзнание. Трѣбва човѣкъ да знае крайноститѣ, на които сме подхвърлени ние и като душевни, и като физически създания, за да ни разбере... — Очитѣ на Вѣра Игнатиевна се налѣха и тя едва задържа плача си.

Приставътъ се покърти отъ нейнитѣ думи.

— Вѣрно е... И азъ именно затова ви викахъ. Трѣбва, най-първо, да зная, какъвъ човѣкъ е изпадналъ въ участъка... Може да е страдалецъ отъ режима на болшевицитѣ, а може и тѣхенъ агентъ... Знаете ли, колко много сж плъзнали отъ тѣхъ и по нашата страна, сколасали дори да се настанятъ и на държавни служби! Не знаете... Пъкъ ние, видѣли и разбрали руската неволя, не искаме тя да сполети и насъ... Дългъ ли ни е тогава да бждемъ зорки и да се боримъ съ нея, додето още имаме сили за това?

Вѣра Игнатиевна се съгласи. Нѣщо повече, тя пожела България никога да не изпитва вжтрешнитѣ сътресения, на които е подхвърлена Русия.

— Видите ли? — заключи приставътъ и извади отъ чекмеджето си портфейла на княза... Знаете ли, колко пари сте имали? — обърна се той къмъ княза.

— Не помня, но, струва ми се, бѣха... — Той каза една цифра. — Но азъ харчихъ... Колко? — не знамъ...

Приставътъ преброи паритѣ. Излѣзе първата сума безъ нѣколко лева.

Князътъ не можа да се сдържи:

— Какъ, та азъ нищо ли не съмъ плащелъ?

— Така изглежда... Сега подпишете се тука и си приберете паритѣ.. Подпишете се и вие, моля ви се, като свидетели...

Когато излѣзоха отъ участъка, князътъ изви и взе друга посока, безъ да се сбогува съ тѣхъ. Вѣра Игнатиевна дълго гледа подире му, но не се реши нищо да предприеме... Следъ нѣколко деня тя пакъ го вижда два-три пжти отдалечъ на улицата, но, забелязала, че той избѣгва да й срещне погледа, не се решаваше нито да се отбие къмъ него, нито пъкъ да го поздрави първа. Това му държание, именно, събуди и парализира сжщевременно желанието й сама да го посети въ кжщи.

XXIV

Съ течението на днитѣ, обаче, Вѣра Игнатиевна съвсемъ обърна вниманието си на друга страна. Тя се отчужди и отъ Петъръ Петровича. Интересуваше я сега само любовьта й къмъ Рилкова и скоршната възможность да напусне България. А последниятъ съ всѣки день усилваше вѣрата й въ това. Щедъръ на думи, той видимо я държеше въ течение на грижитѣ си, за да я снабди съ паспортъ, като не забравяше да подчертава, че той се е заловилъ съ една наистина трудна и невъзможна работа, по-трудна и по-невъз-

можна, отколкото е предполагалъ отпърво. Но надѣваше се да сполучи, защото се осланяше на голѣмитѣ си връзки съ факторитѣ отъ външното министерство. И тя му се отдаде беззаветно и напълно. Сега за нея не сѫществуваше на свѣта никой другъ освенъ Рилковъ, — въ любовьта и въ изрядницитѣ качества на когото не можеше да допусне никакво съмнение. Зачестиха и срещитѣ имъ презъ всичкитѣ часове на денонощието. Нейната стая бѣше отворена на всѣко време за него, и той влизаше при Вѣра Игнатиевна безъ предупреждения, така както се влиза при съпруга.

А тя не можеше да се чувствува инакъ. Нали самъ Рилковъ я наричаше: „моята хубава женица", „моята ненагледна другарка", „моята вѣрна съпѫтница въ живота"? Нали самъ не еднѫжъ я бѣше препоржчвалъ на близки и познати като своя годеница? Боеше се да я представи само на домашнитѣ си. И на нейнитѣ настоявания да стори това, той отговаряше винаги едно и сѫщо: „Бихъ го сторилъ, но боя се да не срещна, каквато и да било опозиция. Знаешъ, тѣ ме готвятъ за друга и нѣкакъ неудобно ми е да скърша веднага илюзиитѣ имъ да се видятъ сродени съ едно семейство, за връзкитѣ си съ което страшно много държатъ. По-добре е да ги поставимъ предъ свършения фактъ въ Парижъ. Тогава тѣ, щатъ-нещатъ, ще се примирятъ съ женитбата ни. Не се ли примирятъ пъкъ и откажатъ ли ми всѣкаква по-нататъшна подкрепа, все едно: въ Парижъ азъ имамъ голѣми връзки, които ще ми помогнатъ да си намѣря каквато работа искамъ, и да ни обезпечатъ едно охолно сѫществуване. Има работи, които само времето и обстоятелствата могатъ да разрешатъ. Пъкъ и защо ни е благословията на родителитѣ ни, когато ние така много, така беззаветно се обичаме?"... И той я цѣлуваше пламенно по устата, загалилъ буйнитѣ ѝ коси. Унесена отъ блѣноветѣ за бѫдещето презъ насладитѣ на сегашното, тя обикновено слагаше глава на рамото му, гледаше го съ наивна детска привързаность право въ очитѣ и нашепваше:

— Нали ние никога нѣма да се раздѣлимъ? Нали нѣма?...

— Нѣма, миличката ми .. Ти си вѣчно моя, вѣчно...

— И ти мой?...

— Да, да, да...

Устнитѣ имъ се впиваха една въ друга и шеметъ обхващаше главитѣ имъ, които не можеха да мислятъ за друго, освенъ за върховнитѣ наслади на любовната имъ взаимность.

Но не само въ любовнитѣ излияния бѣше щедъръ Рилковъ. Той не се спираше предъ нищо, когато трѣбваше да ѝ се достави, каквато и да било приятность. Въ кратко време тя

узна и столицата, и околноститѣ ѝ съ всичкитѣ чарове на нейната природа. Навремени ѝ се струваше, че тя живѣе въ София отъ години, и че тѣзи години не сж нищо друго, освенъ единъ сладостенъ мигъ, разпилѣнъ навредъ, дето бѣ стжпила съ своя избраникъ. Стигаше ѝ да погледне изъ прозореца си на вѣнеца отъ планини, за да изпжкне предъ нея споменътъ на едно увлѣчение, на единъ възторъ, на една самозабрава. И тя съ трепетно вълнение дочакваше Рилкова, за да излѣзе пакъ изъ душната срѣда на града, да се стопи въ своитѣ чувства и въ приливитѣ на страстьта, да догори като свѣщь, запалена предъ олтара на младостьта, между кждравитѣ лѣсове на китната околность.

Много пжти Вѣра Игнатиевна се бѣше питала, на какво се дължи това нейно увлѣчение, но никога не можеше да си отговори. И тази безответность понѣкога я плашеше до смъртъ. Тя се страхуваше, че пълния потиръ на нейното щастие ще се разбие веднага, за да склони въ пълна безнадежность надъ него осиротѣлата си душа. Въ такива минути Вѣра Игнатиевна се замисляше за Петъръ Петровича и особено за князъ Андрея. Не бѣше ли по-хубаво, ако свържеше сждбата си съ едного отъ тѣхъ, именно защото помалко можеше да очаква и по-малко да даде отъ себе си?... Ето на̀, и двамата, макаръ въ различна степень, дирѣха у нея не само физическия, но и духовния човѣкъ. Даже физическиятъ отстжпваше на духовния. А при Рилкова? За него тя бѣше само плъть, стройна, красива, огнена плъть и нищо повече, която той умѣеше да държи на колѣнетѣ си, да я притиска въ предрѫдкитѣс и и да я цѣлува, да я цѣлува до полуда.

— Ама, драги ми Асенъ, нима за тебе азъ не съмъ нищо друго, освенъ една хубава и красива вещь?

— Вещь?... Не. Човѣкъ... съвършенъ въ най-пълния смисълъ на думата човѣкъ...

— Но ти не мислишъ ли, че тоя човѣкъ има душа?...

Той обикновено се засмиваше, когато тя му задаваше боязливо тия въпроси.

— Ха, ха, ха... Слушайте, мила ми, — душа има всѣко живо създание... Значи ли, че то трѣбва да се гали, да се милва, да се цѣлува така?...—И той я прегръщаше поривисто. — Душа, и съвършена душа, може да има и у най-грозното човѣшко сжщество, — било мжжъ, било жена... Даже има учени, които твърдятъ, че колкото по-несъвършена е физиката, толкова е по-възвишена душата. Но какво отъ туй? Ти би ли могла да се отдадешъ въ ржцетѣ на единъ човѣкъ, който още напомня сродството ни съ орангъ-утана? Би ли

оставила неговитѣ лапи да се впиятъ въ твоята бѣла кожа и устата му да се докоснатъ ей тъй отдалечъ до твоитѣ розови устни?.. Не, никога на свѣта...

И тя чувствуваше, че той има право, макаръ да не се съгласяваше напълно съ него.

— Но ако той е хубавъ и съ сжщо такава хубава душа?

— Тогава друго!... Но който истински обича, който люби съ всичкия жаръ на сърцето си, той ще посегне къмъ онова, което може да се вземе. Пъкъ и душата най-добре се чувствува чрезъ тѣлото. Всичко останало е само теория, която се пише въ учебницитѣ по нравственость, но никога не се прилага на дѣло. Поне така разсжждаватъ мжжетѣ като мене, които не гледатъ на нѣщата и на човѣшкитѣ отношения презъ призмата на нравствено-логичнитѣ построения... И тѣ отъ две жени винаги биха предпочели тая, която стои душевно по-низко, стига физически да има качествата на едно изваяние. Нека нѣкой да вдъхне животъ на Венера Милоска, напр., и вижъ какво ще стане. Царства ще се повдигнатъ за нея, кръвь ще се пролѣе, безъ да се държи смѣтка, има ли тя възвишени духовни интереси или не.

Понѣкога тия му сжждения достигаха до цинизъмъ, но Вѣра Игнатиевна не се възмущаваше отъ него, защото въ тѣхъ виждаше признание, дълбоко подчертано признание на своята прелесть, останала незабелязана, може би, отъ Петъръ Петровича, захласнатъ въ таланта, а не въ неговия носитель, опияненъ отъ гласа, а не отъ гърлото, не отъ гърдитѣ, които се вълнуватъ издъно, когато го създаватъ. Така тя оправдаваше понѣкога своитѣ увлѣчения.

Но тия оправдания понѣкога я хвърляха и въ печални размисли. И тя се запитваше тогава: „А винаги ли ще бжда млада, желана? Не ще ли настжпятъ дни, когато нито тѣлото ще има своята свежесть, нито духътъ — младежката си мощь?... И ако духътъ е само срѣдство за манифестиране на плътьта, не ще ли дойде день, когато това срѣдство ще загуби своята сила и ще остави плътьта въ пълно, въ мжченишко забвение?“...

Не, въ такъвъ случай хиляди пжти е по за предпочитане Петъръ Петровичъ. За него душата и снагата сжществуватъ независимо една отъ друга. И която отъ тѣхъ и да загуби своитѣ чарове, когато настжпятъ тежкитѣ, нежелани отъ никого старини, тя ще остане да живѣе въ споменитѣ му, безъ да разруши и другата. Но съ него вече чувствуваше, че е невъзможно да се сближи. Особено се усили хладината му къмъ нея, следъ като той я завари

предъ кжщи, тъкмо когато се качваша съ Рияковъ на таксиметра.

— Навѣрно идете при мене, Петъръ Петровичъ?...

Той се побави малко и после почти разсѣяно измънка:

— А... не... случайно минавахъ...

— Но не бихте ли се отбили, ако знаехте, че съмъ въ кжщи?...

— Какъ да кажа?... Може би... — рече той съ такава сдържаность, въ която ясно се четѣше усилието му да се покаже спокоенъ и равнодушенъ...

— Тогава заповѣдайте съ насъ. Ще ми бжде много приятно...

Но Рилковъ направи такъвъ неволенъ жестъ, че Петъръ Петровичъ, и да биималъ желанието да ги придружи, не би могълъ да стори това. Вѣра Игнатиевна забеляза всичко и въ себе си осжди не Рилкова, а Петъръ Петровича за неговата неизмѣнима свитость и нерешителность. Колко му струваше да каже: добре, и да се качи ведно съ тѣхъ на автомобила? Нима Рилковъ би могълъ да му се противопостави и то въ нейно присжтствие? Не, никога... Въ сърдцето му би заседнало само известно недоволство, което тя лесно би могла да премахне съ оня ласкаещъ и многообещаващъ погледъ, съ който женитѣ винаги така умѣло знаятъ да си служатъ.

Този день тя премина въ истинска вакханалия съ Рилкова. Безлюдностьта на предградието, усамотената стаичка на хотела, мжката ѝ за Петъръ Петровича сякашъ я потикваха къмъ волности и опиянение. Чрезъ тѣхъ тя искаше да премахне притисналата я отъ всички страни тишина, срѣдъ която изпжкваха като живи призраци противоречията на собствената ѝ душа, все още въ колебание между възмечтанията преди и унеснитѣ ѝ влѣчения днесъ. Тя ясно виждаше, че трѣбва да се скжса съ миналото, което ѝ предлагаше една чиста любовь, но не и една възможность за вживяване въ нея, и че това скжсване трѣбва да стане решително, брутално.

Вечерьта се върна морна и разнебитена като никога. Усилието да се надделѣе я бѣше изтощило и тя спа неспокойно. Въ просъница Вѣра Игнатиевна често решаваше да отиде сутриньта при Петъръ Петровича и да му обясни смисъла на своето увлѣчение подиръ Рилкова, ако, изобщо, увлѣченията можеха да иматъ смисълъ. Но когато се разсъмна, мисъльта ѝ взе съвсемъ друга насока. И тя неволно се запита: какво, собствено, има да му обяснява?... Любовьта е най-безотчетното чувство на нашата природа, и всѣки опитъ

да се обясни или мотивира тя, я свежда до степеньта на една обикновена преживѣлица, за която можемъ да бждемъ виновни или не, когато всѫщность не е тъй... Не може да бжде тъй... Не бива да бжде тъй... Сърдцето не е търговска вещь, та да се предлага или отнема съ мотиви. То си е независимъ отъ насъ свѣтъ, събрало въ себе си всичката сила на космоса, подиръ която ние трѣбва да вървимъ, въпрѣки позелитѣ на разума и на нашата практична съобразителность...

Сѫщото желание да се срещне съ Вѣра Игнатиевна за последно обяснение имаше и Петъръ Петровичъ, но и той не се реши да повтори опита си. Следъ вчерашната среща за него стана ясно, че отдавна е изпусналъ нишкитѣ на любовьта, и че сега не му остава нищо друго, освенъ да преживява като блѣнъ онова, което можеше да бжде действителность. Па и да се срещнѣше. Какво ново можеше да й каже като намѣрение, като решение?... Нищо. Той пакъ би изпадналъ предъ нея въ онова състояние на безмълвенъ обожатель, който се бои да се докосне до обожаваната отъ него светиня отъ страхъ да не я оскверни съ човѣшкитѣ си ржце и помисли, макаръ добре да съзнаваше, че тъкмо такива ржце и помисли иска всѣка женска любовь... Сѫщитѣ качества искаше и музиката. Създадена отъ съчетанието на най-висшитѣ прояви на човѣшкия духъ и сърдце, тя можеше да бжде насадена срѣдъ хората само съ качества, съ каквито не бѣше надарена неговата природа. Да бждешъ добъръ музикантъ-изпълнитель не се искатъ само гласови дани, но и способности, които често нѣматъ нищо общо съ чистотата на тоновитѣ въплъщения. Колко струва талантътъ, когато той не е съпроводенъ съ доза отъ нахалство, безогледность и самонадценяване? Да очакваш публиката да те оцени и да те повдигне предъ собственитѣ си очи, това е все едно да искашъ слънцето само да запали свѣщьта на нощната ти масичка. Това ще направи то, ако ти самъ умѣешъ да му уловишъ лжчитѣ и да ги поставишъ въ услуга на собственото си умение. И, най-сетне, разбралъ своята немощь да достигне това, което му се струваше, че може да бжде, Петъръ Петровичъ реши да сложи кръстъ на всичко. Следъ нѣколко деня той подаде заявление за сждия съ молба да бжде назначенъ въ нѣкой възможно по-затънтенъ кжтъ на България.

Когато получи назначение, той дълго се колеба да се сбогува ли съ Вѣра Игнатиевна или не. Струваше му се, че този нежеланъ, макаръ и предизвиканъ отъ него повратъ въ сждбата му, ще я огорчи твърде много. А Петъръ Петровичъ не искаше да й достави никакво огорчение, не само

защото я щадѣше, но и защото мислѣше, че то ще нанесе още една мжтилка въ размжтената му и безъ туй душа. Но желанието да бжде коректенъ надделѣ. И той подири Вѣра Игнатиевна въ кжщи.

— Какъ, вие заминавате?...

Петъръ Петровичъ се почувствува затрудненъ да отговори утвърдително...

— Но, Петъръ Петровичъ, вие погубвате себе си... Вие съ вашата нерешителность сте дошли до пакостни решения за васъ...

Горчива усмивка се изписа по устнитѣ на Петъръ Петровича.

— Нека бжде така...

— Какъ така — почти извика тя съ бликнало въ гърдитѣ ѝ укорно състрадание.

— Не виждамъ другъ пжть... Пъкъ и да виждамъ, не намирамъ сили въ себе си да тръгна по него... Нѣкаква несрета ме преследва на всѣка стжпка и за мене става все по-ясно, че не съмъ способенъ за подвига, на който бѣхъ замислилъ да се обрека. Азъ страдамъ не толкова отъ атрофия на волята, както може да се смѣтне при пръвъ погледъ, колкото отъ едно повишено нравствено чувство. Менъ всичко ми се струва нечисто и скверно, щомъ то носи не петно, а само следи отъ петно върху себе си. А тия следи азъ виждамъ навредъ и въ всичко...

Вѣра Игнатиевна счете тия думи като предпазливо отправенъ укоръ къмъ нея и възрази:

— Но вие да не искате отъ всѣки човѣкъ да бжде ангелъ?

— Отъ всѣки не, но отъ нѣкои. Отъ тия, които сж призвани да бждатъ нѣщо.

Вѣра Игнатиевна се замисли...

— Да, имате право... Но знаете ли, какво казва една наша, руска, пословица?... Съ волкамы жыть, по волчимы выть...

— Зная. И тъкмо това не мога да направя...

Настжпи дълго, угнетително мълчание. Вѣра Игнатиевна и Петъръ Петровичъ избѣгваха да се погледнатъ, побояли се, че не ще могатъ да си издържатъ погледа. Тя навиваше съ нервна тръпка ланеца въ ржката си, който ги сближи нѣкога, а той въртѣше предъ колѣнетѣ си своята борселинова шапка.

Първа продума Вѣра Игнатиевна, не толкова отъ желание да каже нѣщо, колкото отъ невъзможность да понесе

тягостното си настроение. Гласътъ й, глухъ и сподавенъ, сякашъ идѣше отъ нѣкаква далечина, преодолѣлъ хиляди препятствия.

— Петъръ Петровичъ...

Той повдигна глава, безъ да я погледне. Досѣти се, че не го гледа и тя.

— Помните ли нашата първа среща?

— Помня. . — сжщо така глухо промълви и Петъръ Петровичъ.

— И допущахте ли такъвъ край?

— Не. Златната верижка...

Вѣра Игнатиевна тръпна и изпусна верижката отъ ржцетѣ си, но никой не се наведе да я повдигне.

— ... Златната верижка бѣше въ ржцетѣ ми, и азъ не съумѣхъ да я взема за себе си... И вие ми благодарихте, когато ви я повърнахъ... Ето я сега предъ нозетѣ ви... Подигнете я сама... Азъ не смѣя да сторя това... Тя ще ме опари. Ще ме опари съ огъня на вашитѣ очи... А сърцето ми и безъ туй е много наранено. И не отъ огънь, а отъ пепель на забвение има нужда то... Но... да не говоримъ...

Петъръ Петровичъ стана неочаквано.

— Сбогомъ!

Вѣра Игнатиевна си подаде дветѣ ржце... И когато той впи устни въ тѣхъ, тя се разрида надъ рамото му...

— Петъръ Петровичъ, ще се видимъ ли нѣкога?..

— Да... Въ споменитѣ си.

Когато Петъръ Петровичъ се откжсна отъ нея и си излѣзе, безплътенъ като сѣнка, Вѣра Игнатиевна се хвърли на леглото си и се загледа съ стъклени очи въ безпредѣла.

XXV

Князъ Андрей се отдѣли отъ Вѣра Игнатиевна и Петъръ Петровича, не само защото не можеше да понася тѣхнитѣ състрадателни погледи, пълни съ почуда и доброта, но и защото се боеше да не бжде срещнатъ отъ познати изъ улицитѣ. Той знаеше, че още първиятъ отъ тѣхъ ще го запита за ранитѣ по лицето, които отвреме-навреме потискаше съ измърсената си кърпичка, пропита съ винена влага, и че ще се намѣри въ недоумение, какво да отговори. И, вмѣсто къмъ града, князъ Андрей се отправи по широкия пустъ булевардъ къмъ една отъ неговитѣ покрайнини, дето още никога не е бивалъ. Привлѣче му вниманието единъ обелископодобенъ паметникъ, който съ малката градинка около него запрѣчваше булеварда и откриваше само отломки отъ раздвоени планински хребети, сключени тъкмо задъ него. Но още не-

прочелъ надписа „Не намъ, не намъ, а имени твоему", издълбанъ въ честь на Царя Освободителя, като изразъ на върховна признателность къмъ него отъ освободения български народъ, медни тржби на духова музика процепиха съ траурни звуци тишината наоколо. „Погребватъ нѣкого" помисли князътъ и се отдръпна къмъ алеята на паметника, за да разбере подобре отде идатъ звуцитѣ.

Предъ него се проточи мълчалива погребална процесия съ множество червени знамена и сжщо тъй червени плакарди. Най-напредъ видѣ вѣнцитѣ, носени отъ момчета и девойки, после стройни войнишки редове по осемь отъ деца и младежи, облѣчени въ червени ризи, а следъ тѣхъ възрастни по корпорации, между които се люлѣеше върху неравната настилка погребалната колесница, и тя отрупана съ вѣнци. Когато траурната процесия достигна до него, князътъ склони смирено глава и отложи шапка.

„Сигурно е знатенъ българинъ", каза на себе си князътъ и се повдигна на пръсти да види по-добре отрупанитѣ съ цвѣтя останки на мъртвеца. Но нищо друго не можа да забележи, освенъ скжпия металически ковчегъ, който още повече затвърди у него убеждението, че е починалъ първенецъ. И, като натисна още еднажъ съ кърпичка ранитѣ си, които живо възкресиха печалнитѣ му преживѣлици, едвали не облажи мъртвеца, задето се е преселилъ вече въ „мѣстѣ злачно, мѣстѣ свѣтло, мѣстѣ покойно", де нѣма „ни плачъ, ни воздихания". И смъртьта му се стори желана примирителка на плътьта съ тлѣнното на земята и на душата съ безсмъртната душа на Бога... Тѣлото ще се превърне въ прахъ и ще се слѣе съ земната пръсть, а духътъ... той ще отлети, за да се обърне отъ сжщина на едно човѣшко сжществуване въ частица отъ вѣчния животъ на Всевишния създатель и на неговото сътворение.

Когато множеството се източи, предъ княза се откри пакъ широкиятъ булевардъ, по който възчакваха погребалната процесия две дълги трамвайни коли. Въ тази си часть булевардътъ бѣше застроенъ съ едноетажни сжщи. Повечето отъ тѣхъ бѣха навжтре въ дворовете и го правѣха още по-широкъ, още по-безлюденъ. Князъ Андрей тръгна по едната алея отстрани и бавно закрачи напредъ, замисленъ върху смисъла на живота и смъртьта и взрѣнъ въ планинитѣ, които наистина се скючваха въ далечната синева, препрѣчена тукъ-таме отъ разхвърленитѣ постройки на още неоформеното предградие.

Значи така: живѣешъ и умрешъ... Два момента, въ които човѣкъ не е друго, освенъ онеесъзнато нищо. Въ една чужди

напъни и болезнени спазми те подхвърлятъ на свѣта, за да заживѣешъ като близъкъ съ тѣзи, страданията на които не си желалъ, нито усѣтилъ, и за да речешъ отпосле ти—нищото: този свѣтъ е мой, той ми принадлежи, защото азъ съмъ въ него и той е въ мене... Въ другия — видими смъртни страдания, мжчителни конвулсии, които каратъ околнитѣ ти да си скубятъ коситѣ въ плачъ и ридания, и сжщо тъй безболезненъ край за тебе, както безболезно е било и твоето начало. Сякашъ ние се раждаме и умираме, за да причинимъ страдания и болки тъкмо на тия, които сме смѣтали за свои, а и тѣ сж ни имали близки до сърдцето си. И между раждането и смъртьта — верига отъ съзнателно възприемани скърби и радости... Де е смисълътъ на всичко туй? И кога човѣкътъ е човѣкъ: когато понесе самозолно своята плъть, натрупана съ хиляди и хиляди най-разнородни усѣщания, изъ прашнитѣ улици на градоветѣ, изъ калнитѣ пжтища на селата, или когато той не е живѣлъ, когато не е билъ воля и съзнание, щение и капризъ, мисъль и чувство? Кога? между живота и смъртьта ли или пъкъ преди живота и смъртьта?

На тия въпроси князътъ не можа да си даде отговоръ. Израсналъ въ набожна срѣда, той бѣше склоненъ да приеме истинския животъ преди началото и края на оная низа отъ дни, които иматъ начало и край, безъ да дсловимъ всевѣчното у тѣхъ... Дни. Колко еднообразни сж на гледъ тѣ, и колко голѣмо разнообразие въ тѣхното повторение!

— Здравствуйте, князъ!...

Князъ Андрей трепна и загледа разсѣяно. Той сякашъ бѣше падналъ на сънь отъ шеметна височина, спрѣнъ отъ нѣчия ржка, тъкмо когато да се разбие на земята.

— Вие не ме познахте?...

— А... не... — князъ Андрей раздруса глава.

— Това сте вие?... Вие, ваше превъзходителство?...

Той позна своя бившъ началникъ генералъ Летаева.

— Да, азъ... сжщиятъ...

Князътъ му стисна сърдечно ржката и го измѣри отъ глава до пети. Предъ него стоеше полуорегърбенъ старецъ съ силно набръчкано лице, облѣченъ не, а сякашъ влѣзълъ въ износенъ шинелъ безъ погони. Краката му бѣха стжпили върху нѣкакви напластени подметки съ остатъци отъ врѣхната обшивка на шити нѣкога и захвърлени обуща.

— Ей Богу... Не бихъ могълъ да ви позная...

— А пъкъ азъ ви познахъ...

Князътъ поиска да се обясни, но веднага съобрази, че неговото обяснение може да оскърби генерала, затуй, като го обгали още еднъжъ съ погледъ, каза:

— Ей Богу, азъ не очаквахъ да ви срещна тука, въ София. Мисля, че вие сте или въ Прага, или въ Берлинъ... Струва ми се, вие имахте тамъ роднини... въ Берлинъ...

— Да, да... тамъ... въ моргата... при моитѣ роднини... — едва отвърна генералътъ и се усмихна злобно надъ себе си.

— Нищо не разбирамъ...

— Какво има тукъ за неразбиране? Служа въ моргата при Александровската болница... Пазачъ на мъртвитѣ... На тия, които не могатъ да избѣгатъ... и на чието разтлѣние не мога да попрѣча... Както виждате, работа за старецъ, за човѣкъ непотрѣбенъ въ живота... По-рано работѣхъ по постройки, цепихъ дърва, но вече не мога... Изневѣриха силитѣ...

— Какъ, вие — генералъ!...

Летаевъ се засмѣ съ хрипливъ старчески смѣхъ...

— Какво общо има тукъ моето генералство?.. Трѣбва да се живѣе, брате мой... Душа е — не може да я оставишъ гладна... Това е всичкото... Следъ това: со святими упокой..

— На васъ поне, заслужилъ... Князътъ не се дозказа, защото генералътъ го прекѫсна:

— Какво, да ми дадатъ генералски чинъ?... Та българитѣ нѣматъ и за своитѣ мѣсто... При мене... въ болницата... има и български генерали. Надзиратели... Тѣ на болнитѣ, азъ на умрѣлитѣ... Не е ли все едно и сѫщо? Беденъ човѣкъ — живъ дяволъ: той на всичко е способенъ...

Князътъ остана втрещенъ...

— Но, ваше презъзходителство... между мъртви...

— Да, тамъ е всичкото... Но човѣкъ привиква... Знаете, дори става своеобразенъ философъ... Това е отъ съжителството съ смъртьта, която съ всѣки день се явява все въ по-нови превръщания предъ очитѣ ти... Ти я виждашъ като рана, като туморъ, като парчета месо, отъ които те гледа едно такова зелено... зелено и хладно око... Да... човѣкъ привиква... И, знаете ли какво?... Почва да избира смъртъ за себе си... Спрешъ се предъ нѣкой трупъ и мислишъ: не е ли добре моята смъртъ да бѫде такава?.. Обърнешъ трупа, повдигнешъ го малко, а той студенъ... студенъ... Не, такава смъртъ не искамъ: раната е много дълбока и куршумътъ разбилъ черепа отъ другата страна на дребни костени иглици, които бодатъ... Бодатъ... Именно, бодатъ... Бодатъ преди да си допрете пръста до тѣхъ... Отидете при другъ...

— Ваше превъзходителство... оставете...

— Не, смъртьта не е страшна, самата смъртъ... Тя е тъй спокойна и тиха!.. Сънь... сладъкъ сънь... Страшно е тѣлото, въ което се е поселила тя. Ти гледашъ и знаешъ, че тя нѣма да излѣзе отъ своето обиталище и да се всели въ

тебе, но се боишъ отъ тѣлото. Струва ти се, че раната ще се вдигне отъ него, ще се залепи отгоре ти и ще те повали... Или... страшни сж нейнитѣ форми и тебъ ти се ще да имашъ най добрата... безъ кръвь, безъ разрушения. И съжалявашъ за тѣлото. Ти знаешъ, че то само не се вижда следъ смъртьта, и пакъ съжалявашъ. А кой знае, то, тѣлото, може би, ще затрѣбва пакъ въ задгробния животъ... Защо тогава смъртьта да не бжде такава, каквато прилича...

Князътъ, потиснатъ отъ тѣзи думи на генерала, поиска да се раздѣли и всепакъ тръгна съ него. Той се опита да промѣни незабелязано въпроса и продума, каточели излѣзълъ отъ дълбоко съсрѣдоточение:

— Погребваха нѣкого.

— Да... Совдеева.

— Какъ? Совдеевъ? А защо бѣха тия червени знамена, тия червени ризи на младежитѣ?

— А нима вие не знаете?

Князътъ не отговори, а сне шапка и се прекръсти.

— Той билъ комунистъ... убиха го завчера, когато се връщалъ въ кжщи...

— Комунистъ?.. Не може да бжде... Та той е дохождалъ у дома!.. Говорилъ ми е за организацията на нова бѣла гвардия, за необходимостьта поне отъ още една Врангелова акция...

— Да. И у васъ, и у мене, и у други... Говорилъ е именно като комунистъ... Искалъ е да знае подробно нашитѣ намѣрения... Ето, това е то шпионинъ намѣсто... Агентъ-провокаторъ...

Князътъ почувствува, че се кжса нишката на мислитѣ му.

— Не може да бжде...

— Не може, но на — убиха го... И виждашъ, кои го погребватъ: българскитѣ комунисти. Значи всички сж знаяли, какъвъ е въ действителность той, освенъ азъ, а и вие... Ето, какви нѣща ставатъ по свѣта... Малко по-насамъ, че иде автомобилъ...

— Ваше превъзходителство, да не би тука да има грѣшка? Ставатъ и такива... Князътъ питаше не отъ желание да добие отговоръ, и не за да оправдае Совдеева, а за да оправдае себе си за своитѣ наволни, впрочемъ твърде случайни връзки съ него. Совдеевъ бѣше дохождалъ у дома му всичко на всичко само нѣколко пжти и се държеше като убеденъ монархистъ, който блѣнува какъ по-скоро да се тури край на болшевишкото управление. Той си спомняше сега живо убедителностьта на неговитѣ думи, съ които искаше да му внуши, че не бива да се стои и въ чужбина съ скръстени

ржце предъ една голѣма, тежка отечествена напасть, която, ако продължи още нѣколко години, ще обезлюди руската земя чрезъ гладъ и самоизтребление. Князътъ го слушаше винаги съ жадно внимание и се съгласяваше съ него. Даже той еднъжъ му разкри пътищата, по които, споредъ него, може да се постигне това желано проваляне на болшевизма. И сега изеднъжъ — самъ болшевикъ! Какво значи това? Падение или преднамѣреность?... И той седѣ презъ всичкото време съ отложена шапка предъ този, който е замислялъ, какъ да му вземе главата ведно съ главитѣ на всички повидни емигранти!..

— Щомъ сж го убили,— продължи генералътъ,— трѣбва да сж имали основание. Защо не убиха мене, васъ!

— Но кой, какъ?..

— Какъ?.. Зная само това, което писаха вестницитѣ: — връщалъ се вкжщи, нѣкой стрелялъ, и — толкова. Кой?.. Пазачътъ на мъртвитѣ не е длъженъ да проумява дѣлата на живитѣ... Казватъ: наши. Казватъ: и тѣхни... Изневѣрилъ и на тѣхъ ли, що ли? А може би да е служилъ и на двете страни... Нима вие не знаете, че днесъ най-добре печели този, който търгува съ честьта си?

Князътъ се размисли. Да, съ честьта си...

XXVI

Вечерьта князъ Андрей се върна късно въ кжщи отъ боязънь да не го видятъ хазяитѣ. Но преди да се прибере, той дълго съобразява: не е ли по-добре да отиде въ хотелъ, докато изчезнатъ белезитѣ отъ злополучното му напиване? Дори запита на едно-две мѣста. Оказа се, че нѣма свободни стаи.

Презъ нощьта не можа да заспи. Мислитѣ една следъ друга се гонѣха въ странни асоциации изъ главата му, будѣха най-разнородни чувства и го привеждаха къмъ едно заключение: — той трѣбва часъ по-скоро да замине за Парижъ. Може би, тамъ Вѣра Игнатиевна пакъ би била негова, а може би широкиятъ, пъстриятъ животъ на милионния градъ би му предложилъ по голѣма сгода за едно почовѣшко преживяване. Тука той, бездруго, ще се задуши. Но когато понѣкога настойчиво се повръщаше въ съзнанието му въпросътъ за условията на това по-човѣшко преживяване, той не можеше да си отговори нищо. Какво, собствено, ще предприеме тамъ съ оскждитѣ срѣдства, които му останаха? Ще се залови за работа. Но каква?. Ако бѣше писатель, би писалъ, би издавалъ свои произведения, и, всепакъ, би изнѣщо, колкото дан е бжде обреченъ на гладъ и уникo бѣше художникъ, би снималъ поне копия отъ

класически платна. Ако бѣше търговецъ, би се опиталъ най-сетне да предприеме нѣщо.. Ако.. И десетки възможности се редѣха предъ него като разрѣдена верига отъ мълчаливи фигури, усмихваха се на неговата немощь и изчезваха... И той за излишенъ пжть се убеди, колко безпомощенъ е станалъ въ разстроения следъ войната животъ съ своето княжеско достоинство, съ аристократичния си произходъ и съ военния чинъ, до който бѣше достигналъ по достоинство, както дълбоко вѣрваше самъ. Какво може да направи съ тия всесилни доскоро оржжия сега, когато тѣ изгубиха всѣко значение? Преди само титлата бѣше въ състояние да му отвори дверитѣ на внимание, почести и довѣрие.. Нали той съ нея не веднъжъ си е откривалъ кредити предъ първостепеннитѣ чужди банки, които смѣтаха за честь неговото прибѣгване до тѣхъ? И той, стѣсненъ отъ тѣхната готовность да му услужатъ, трѣбваше да прави заеми на по-голѣми суми, защото малкитѣ щѣха да хвърлятъ сѣнка отъ съмнение върху високото му положение. На голѣмия прилича голѣмото.. А днесъ? Днесъ, дето и да отиде, ще му се изсмѣятъ.. Да, ще му се изсмѣятъ, ей тъй, нѣкакви мутри, които преди биха се поклонили въ почтително смирение предъ измѣрения и пълния му съ достоинство погледъ. Вече никой не пита, какъвъ си, а какво можешъ.. Днесъ и самиятъ руски императоръ да би отишълъ, биха го попитали; Ваше величество, знаете ли да рѣжете дърва? Да, да, знаете ли да рѣжете дърва? Ако не знаете, заповѣдайте да пазите моргата, вие, който цѣлъ животъ сте водили живитѣ къмъ победи, погибель и слава..

Нищо не може да му помогне и аристократичниятъ произходъ. Преди имаше — той добре знаеше това — нѣкаква невидима връзка между хората съ синя кръвь въ жилитѣ имъ. Тѣ се познаваха по ржцетѣ. Едно ржкуване стигаше, за да разбератъ своята обществена близость и да се отдадатъ въ помощь единъ на другъ. Но днесъ други, нови хора заеха мѣстото на старитѣ аристократи. Хора безогледни, алчни за пари, безъ чувство на близость къмъ роднитѣ си, скжсали съ всѣкаква традиция и всѣкакъвъ съсловенъ моралъ, които не питатъ: кой си, а какво имашъ въ джоба си. Последниятъ човѣкъ може да стане пръвъ, стига портфейлътъ му да бжде пълненъ съ американски долари. Ама че до вчера е просилъ, пълзѣлъ е по колѣне, петименъ за залъкъ хлѣбъ, това нѣма никакво значение. Стига днесъ да просятъ други отъ него и да пълзятъ предъ лъснатитѣ му обуща, подъ чието лустро още се чувствува калта отъ нечистия му пжть.

Военниятъ чинъ?. Не, не.. Той има стойность тамъ, дето се пази собствена родина.. Другаде е безъ всѣкакво значение. Но рекатъ ли, всепакъ, да го използуватъ, то ще бжде не за друго, а за да пожертвуватъ твоя животъ не въ името на нѣкаква възвишена идея, а за да запазятъ своя, по-ценъ не по сжщина, а по положението, задъ което се крие.. Да, да.. Защото, да умрешъ за родината си, значи да се пренесешъ жертва предъ олтара на единъ свещенъ принципъ, благословенъ отъ Бога и признатъ отъ хората. Но да сложишъ глава за чужда родина, това е.. това.. Князътъ дълго не можа да намѣри, на какво да уподоби това. Но когато намѣри правилното уподобление, той щракна, въпрѣки обичая си, съ пръсти и натърти гласно предъ себе си: това е да търгувашъ съ честьта си, както търгува всѣка падната жена... И той плю отъ омерзение.

Но какво му остава тогасъ? Какво?.. Нищо друго, освенъ да бжде до края на живота си единъ шинелъ безъ погони, както бѣ се изразилъ съ горчива суровость генералъ Летаевъ. Безъ погони — и нищо повече.. Единъ отнетъ белегъ, който да напомня и на тебе, и на всички, които те видятъ, че нѣкога си билъ нѣщо, но сега.. сега едно кржглo нищо.. едно обезформено битие... Просто, пихтия... И всичко туй, защото цѣлъ животъ сж сковавали духа ти въ рамкитѣ на известни установености, които не сж ти позволявали да бждешъ нищо друго, освенъ князъ и генералъ. Защото цѣлъ животъ си носилъ гипсовия корсетъ, за да бждешъ правъ съ него, като сж ти убили гъвкавостьта и на ума, и на душата, и на тѣлото.. И ето сега тоя умъ дири да долови логиката на съвременността, но не му се удава; тая душа иска да се преобрази въ себе си, но не намира формитѣ, въ които да се излѣе; това тѣло се мжчи да се превие и да погледне съ очитѣ на действителностьта върху земята, но не може.. Едничкото, което остава, сж случайнитѣ възможности. Може би въ Парижъ ще бжде по-добре, отколкото въ София, макаръ и тука да се настаниха — князътъ добре знаеше това — не по-зле отъ мѣстнитѣ жители не единици, а хиляди бѣжанци, които никога не сж носили униформа отвънъ, защото сж били унифомени отвжтре.

Князътъ преброи за трети пжть паритѣ си. Тѣ бѣха останали всичко 2000 лева. Отпърво тая сума му се видѣ достатъчна да се добере до Парижъ, но когато си направи по-точна сѣтка, разбра, че съ нея едва би посрещналъ разходитѣ за пжтуване. А трѣбвало би да има още и свободни суми, които биха му помогнали да се ориентира въ новия животъ. Каквото и да е, въ Парижъ ще му бжде по

добре, отколкото е тука, все ще се уреди по-достойно, безъ да се плаши отъ риска за опасни изненади.

Тази мисъль го обхвана така силно, че той живѣ нѣколко деня като трескавъ подъ нейното неотразимо въздействие. Какви не възможности минаваха презъ ума му, които, страшни отначало, постепенно го примиряваха съ себе си така, че почваха да му се струватъ нѣщо твърде обикновено. Какво, най-сетне, ако той обере нѣкого? Напримѣръ, нѣкой отъ тия свои сънародници, който е донесълъ значителни богатства съ себе си или пъкъ, настаненъ добре въ България, е можалъ ловко да припечели? А такива има много. Ето, напримѣръ, инженеръ Смоленски. Незначителенъ чиновникъ въ Русия, той, казватъ, е успѣлъ така да се обзаведе тука като предприемачъ на пѣсъкъ за частни и обществени постройки, че вече разполагалъ съ голѣми и голѣми нелични суми. Мнозина твърдятъ за него, че е станалъ милионеръ. Бѣше ли, обаче, такъвъ, князътъ самъ не можеше нищо да каже съ положителность. Знаеше само едно, че наистина Смоленски живѣе на широка нога, и за него хилядолевовитѣ банкноти не струватъ повече отъ десетолевкитѣ за други. Но крупенъ богаташъ, безспорно, е бившиятъ работникъ Криловъ, който е добилъ отъ българското правителство правото да извлѣче изъ морето муниционитѣ, потопени отъ изпълнителитѣ на Ньойийския договоръ. Въ сдружение съ нѣкакви чужди фирми, той е успѣлъ да стори това и да продаде за десетки милиони като суровъ материалъ това, което бѣше купилъ за безценица.

Но когато се опита да разгледа отъ всички страни тая възможность за обиръ, тя му се видѣ толкова недостойна за него, толкова отвратителна, че князъ Андрей се потърси отъ себе си. Какъ, той крадецъ! Обирачъ на чужди блага и, може би, убиецъ? Не, това е повече, отколкото трѣбва да бжде. Та какъ би погледналъ той на окървавенитѣ си ржце? Какъ би посегналъ на придобититѣ по тоя начинъ блага като къмъ свои, когато ще знае, че тѣ сж чуждъ трудъ, чуждъ потъ и чуждо умение?

„Пъкъ какво? — възразяваше нѣкой двойникъ, нѣкой страненъ човѣкъ у него, който до сега е спалъ непробуденъ сънь.—Богатствата, съ които подкрепваше досега княжеския си рангъ, нима сж бивали придобити по другъ начинъ? Нима ти живѣеше съ заплатата си? Не, за тебе работѣха въ вашитѣ имения стотици приневолени сжщества, които за себе си и за своитѣ деца задържаха само коравитѣ залъци, поднесли ти на златенъ подносъ меда на своя трудъ! Не

мрѣха ли тѣ гладни, когато ти лежеше на удобното кресло отъ пресищане? Не се ли задоволяваха тѣ съ тѣснитѣ хоризонти на селото, за да разкриятъ на тебе безпредѣла на свѣта? Не тънѣха ли тѣ въ каль, когато ти блестѣше отъ злато? Нима всичко това е много по-почтено отъ грубата, отъ вулгарната кражба, за която има предвидени санкции въ наказателния кодексъ"?.

„Не, това не е кражба, — възразяваше нѣкой другъ, който винаги е билъ буденъ у князъ Андрея. — Това е резултатъ на една установеность, завещана и осветена отъ вѣковетѣ. Презъ всички времена е имало едни хора, които работятъ, безъ да видятъ облагитѣ на своя денонощенъ трудъ, и други, които сж се ползували отъ него, защото така е било предопредѣлено отъ сждбата. Нима може да има вина въ туй, че нѣкой се е родилъ царь на една държава, а други пждарь на едно село? Разбира се, че не. Всички ние сме еднакво чада на Бога, и той самъ по свои таинствени за насъ съображения опредѣля всѣкиму участьта на земята. А може би и да има нѣкакво чредуване, което ние не знаемъ, въ тайнитѣ на което не сме властни да проникнемъ. Може би охолниятъ днесъ да е билъ най-оневоленъ при другъ единъ животъ и обратно... Знае ли нѣкой съ положителность, какво е било преди насъ, и какво ще бжде следъ насъ съ самитѣ насъ? Би ли могълъ и най-голѣмиятъ тайновидецъ да ни каже, свършва ли се животътъ следъ нашата смъртъ или продължава да сжществува въ другъ, безплътенъ видъ до ново прераждане? Никой... Никой... Но че прераждане на душитѣ има, въ това може да се съмнява само този, който не вѣрва въ душата като безсмъртна субстанция"...

И всепакъ, — възразяваше първиятъ, и всепакъ... човѣкътъ е създаденъ по образъ и подобие Божие. Не бива тоя образъ да се изгубва отъ никого — отъ едни, защото придаватъ къмъ него отъ своитѣ блага, отъ други — защото имъ се отнима и това малко, което имъ трѣбва, за да го поддържатъ... Нима Божи образъ е този, подпухналъ отъ охрана ликъ, или оня, у когото опнатата кожа изпжква само сцъклени очи навънъ, годни да възпрмематъ като ужасъ всѣка проява на живота около тѣхъ?... Твоятъ пжть е сега къмъ последния... Ти скоро ще видишъ свѣта такъвъ, какъвто го виждатъ гладнитѣ, разбититѣ, угнетенитѣ. И, не искашъ ли да тръпнешъ отъ мжчителни подозрения при всѣки поздравъ, при всѣка усмивка, откради... Отнеми отъ другитѣ излишното, за да имашъ необходимото ти. Но, ако не можешъ съ беззаконна жба, откради съ законна. Ето тя — комарътъ е — осве- въ България.

Князътъ плувна въ радость, когато си спомни за него. Тежината на мисъльта, която го гнѣтеше толкова дни, изчезна веднага отъ гърдитѣ му и въ тѣхъ нахлу свѣтлата пара на опиянението. И още вечерьта той се отправи къмъ единъ отъ игралнитѣ домове на младата столица.

XXVII

Фоайето на игралния домъ бѣше тихо и удобно. Князъ Андрей предаде върхната си дреха на гардеробера, седна въ една жгълъ и си поржча вино. Той дълбоко вѣрваше, че всѣка изпита чашка му носи щастие, защото разпалва смѣлостьта му. А комаръ безъ смѣлость е сигурна загуба. Този, който пресмѣта паритѣ, които ще сложи на картата, той трѣбва да е сигуренъ, че ще ги загуби. Печели, който рискува, който не дава цена нито на това, което залага, нито на онова, което получава. Паритѣ трѣбва да излизатъ и да влизатъ въ джобоветѣ, безъ да досегватъ съображенията. Инакъ комарътъ се обръща въ сдѣлка, въ която толкова по-сигурно се бърка, колкото по-старателно се пресмѣта.

И, действително, тая вечерь потръгна на княза. Той се върна въ кжщи съ утроено богатство, макаръ часть отъ него да бѣше похарчилъ въ фоайето за черпня на новитѣ си познати, дошли сжщо като него да увеличатъ изчерпанитѣ си богатства. Нѣкои отъ тѣхъ се показваха така безгрижни, весели и духовити, макаръ да бѣха изгубили всичко, че той, просто, съжалили, дето не е влѣзълъ въ срѣдата имъ по-отрано. Тази вечерь той показа прѣкомѣрна щедрость, както прилича на човѣкъ, надъ когото се е усмихнало щастието, което му е внушило вѣрата, че то вече нѣма да го напуща, че то ще го съпжтствува неотстжпно въ живота. Импровизираниятъ гуляй се завърши съ шартрьози и бенедиктини. Тѣ сякашъ поуталожиха замаята, която князътъ бѣше получилъ отъ виното, и успокоиха нервитѣ му.

Когато се върна призори съ файтонъ въ кжщи и натрупа смачканитѣ банкноти върху масата си, князътъ спрѣ умилителенъ погледъ надъ тѣхъ, като чели предъ него лежеше токущо дошълъ на свѣтъ първороденъ синъ, и се замисли съ радостната мисъль на щастливеца. Стори му се, че той за пръвъ пжть прониква въ таинственото и всесилно значение на парата, която е въ състояние да измѣни коренно не само външната обстановка на живота, но и вжтрешното му съдържание. Какво може да се направи съ тѣхъ, когато тѣ сж много, неизбройно много? Всичко. Може да се купи и положение, и почитъ, и слава, и любовь. Всичко, всичко може да се купи съ тѣхъ. Пожелае ли, Вѣра Игнатиевна, иска-неиска, ще дойде при него, привързана и вѣрна, каквато

струваше му се, може да бъде жената тамъ, дето има богатства, охолство и разкошъ. Въ тази минута той дори бѣше склоненъ да вѣрва, че тя се отдѣли отъ него, когато разбра, че срѣдствата му се изчерпватъ, и че отъ него остава само човѣкътъ, безпомощниятъ, незащитения отъ барикадата на банкнститѣ човѣкъ. Съ тази мисъль той се унесе въ сънь, за да се събуди късно следъ обѣдъ.

Когато отвори очи, погледътъ му падна веднага върху книжната купчина и се стопи надъ нея въ доволство и въ покой. Значи, ето ги тѣ, ключоветѣ на всички блага, които човѣкъ е създалъ да му бъдатъ слуги, а тѣ сж го обърнали на свой робъ. Поискашъ ли, отваряй и домове, и сърдца. Нищо не може да имъ противостои.

Вечерьта той пакъ отиде въ игралния домъ, пакъ спечели, макаръ и не толкова много, и пакъ се върна съ убеждението, че колелото на сждбата се е завъртѣло отъ щастливата си страна къмъ него. Но на третата вечерь щастието му изневѣри. Картитѣ, напукъ, излизаха изъ касетката въ съчетание, което раздвижваше дългата лопата на банката къмъ паритѣ му, за да ги повдигне и спусне въ прорѣза на игралната маса, дето потъваха каточели въ нѣкаква страшна преизподня. Първитѣ загуби той посрещна съ видимо спокойствие, защото знаеше капризитѣ на всѣка азартна игра. Обаче, когато лопатката посегна за четвърти пжть къмъ банкнотитѣ предъ него и ги подигна предъ очитѣ му, сковани въ тѣхъ, душата на княза се присви, тръпна и очерта дебелата рѣзка между вежditѣ му. И колкото по-ясно долавяше той тръпкитѣ и съмненията на душата си, толкова по-упорито искаше да ги надделѣе съ волята си, като започна да слага все по-голѣми и по-голѣми суми. Скоро мечтата му да спечели се обърна въ непреодолимо желание да си възвърне загубеното.

Но когато изчезна и последната сума, единъ непреодолимъ бѣсъ обхвана княза. Той блъсна съ двата си юмрука игралната маса и неистово кресна, че тука се играе нечестно, че това заведение не е мѣсто за опитване на щастието, а мѣсто за обиръ...

— А когато печелѣхте вие, господине?..

— Азъ печелѣхъ честно...

— А, значи, ние крадемъ...

— Да, крадете... — И пакъ удари по масата...

— Слушай, ти много да не крѣскашъ... Ако имашъ пари, залагай. Защото, виждашъ ли? — И носительтъ на банката му посочи лопатката. — Ей сега ще я счупя на главата ти.

Тия думи, които го третираха на ти и му отправяха такива унизителни закани — възмутиха княза и той, безъ да

знае какъ, пресегна презъ масата къмъ лопатката. Но преди да я улови, тя се повдигна надъ него и се стовари върху главата му. Князътъ този пѫть, забравилъ и приличие, и достоинство, именно заради самитѣ тѣхъ, се втурна, улови ржката на банкера, за да му отвърне съ сѫщия ударъ. Но столътъ се преплете между краката му и го повали на масата. За неговитѣ противници това и трѣбваше. А тѣ, изглежда, бѣха повечето отъ тия, които губѣха, и които вчера и завчера гуляеха ведно съ него. Вмѣсто да вематъ страната му, играчитѣ го уловиха здравата и го повлѣкоха къмъ коридора. Спаси го намѣсата на финансовия представитель, който въ „интереса на държавното съкровище" присѫтствуваше на играта, за да прибира предвидения отъ законитѣ процентъ. Но князътъ въ самозабравата си не схвана значението на неговата намѣса и, вмѣсто да му поблагодари, макаръ и съ погледъ, той кресна срещу него...

— Крадете! И вие, и вашата държава краде!...

Това бѣше твърде много. Държавниятъ представитель се възмути и, като го улови за рамото, тласна го презъ вратата така, че князътъ политна и падна въ ржцетѣ на стражаря, който, поставенъ на постъ въ самото заведение, идѣше да разбере, каква е тая врѣва въ игралната зала.

— Изхвърли го на улицата! — заповѣда финансовиятъ представитель. И хлопна стъклената врата.

Но стражарьтъ, привикналъ на подобни сцени и заповѣди, не стори нищо. Той само изгледа съ иронично състрадание княза и тихо запита:

— Всичко ли?

— Всичко... Украдоха ме...

Стражарьтъ сви рамене и се подсмихна.

— Тука редътъ е другъ, господине. Тука е друго царство... Арестуватъ се украденитѣ, а на крадцитѣ се прави ей така. — И той, ударилъ кракъ о кракъ, дигна ржка къмъ сѣнника на фуражката си.

Князътъ не отговори нищо. Нали и досега на него се правѣше — „ей така"?

XXVIII

Раздѣлата й съ Петъръ Петровича разнебити окончателно Вѣра Игнатиевна. Тя дълго — и на сънь, и наяве — си спомняше живо думитѣ му и виждаше, какъ трепери долната му устна, бледна и тънка, отъ която се издаваше неговата скрита и силомъ въздържана болка. И не еднъжъ се укори, че не го възспрѣ отъ фаталното решение. То, може

би, ще му създаде външно спокойствие, но и ще разруши човѣка, замислилъ да се откаже отъ пжтя на своитѣ дарби въ живота. И не се излъга. Още първото писмо, което получи отъ Петровича, дойде да потвърди нейнитѣ заключения. Въ него, написано на привидно самодоволенъ тонъ, той й съобщаваше за новия си животъ, описваше й природата, сждийскитѣ си занятия, които му позволяватъ да проникне въ много смѣшни и трагични потайности на човѣшкото общежитие, рисуваше съ майсторско перо нѣкои бюрократически типове, възможни само въ страна, дето всѣки простакъ има право да стане първенецъ, но нито една дума не обѣлваше за своитѣ бждещи планове, нито едно загатване за мечти и за надежди. А за нея бѣше ясно, какво означава това, защото добре знаеше и отъ себе си, че тамъ, дето не се блѣнува, дето не се мечтае, дето не се градятъ въздушни кули, пжтьтъ води все по-надолу и по-надолу.

„Бедниятъ, бедниятъ Петъръ Петровичъ. Не такава трѣбваше да бжде неговата участь, неговата — на единъ отъ малкото избрани въ тази бедна отъ избраници страна", — мислѣше си тя, като препрочиташе писмото и тихо цѣлуваше нервно написанитѣ редове. И, безъ да ще, почваше сама да се обвинява, ако и сама да не знаеше защо, като чувствуваше една особена, жестока болезнена наслада отъ това свое самообвинение. Но, когато това самообвинение достигваше до сълзи, тя започваше нѣкакъ силомъ да се оправдава предъ себе си и настойчиво да се пита: въ какво, собствено, е нейната вина? Въ туй ли, че иска да замине за Парижъ?

А никой не бѣше въ състояние да убие вѣрата й въ тази възможность. Рилковъ я поддържаше всѣки день съ такова опитно умение и така все повече я развихряше следъ всѣка своя среща съ Вѣра Игнатиевна, че последната фактически отдавна се бѣше пренесла въ тази свѣтовна столица. По-щедъръ ставаше той и въ издръжката й, като подчертаваше винаги желанието си неговата хубавица да не се чувствува лишена отъ нищо. Въведе я и въ кржга на своитѣ приятели, сжщо тъй любвеобилни и щедри господа, които видимо се гордѣеха съ нейната благоволителна дружба. Това я караше да се надѣва, че, най-сетне, Рилковъ ще я въведе и въ своето семейство. Вѣра Игнатиевна дори допущаше, че тоя день не е далече, защото наближаваше и деньтъ за тѣхното занимаване въ Парижъ. Нали завчера той я увѣри, че вече почти всичко е готово съ паспортитѣ, и че очаква само да бждатъ визирани тѣ, макаръ тѣхната виза да про-
...и комахай цѣлъ месецъ? Но паспортитѣ не й показа.

Това хвърли за мигъ лека сѣнка върху дуашта ѝ и тя неволно го запита за тѣхъ.

— Знаете, мила ми, бързахъ... Както ги получихъ отъ министерството, така ги и отнесохъ въ легацията.

— Че въ коя легация?

— Въ сръбската.

Вѣра Игнатиевна го изгледа въ недоумение.

— Че защо тамъ?

— Такъвъ билъ редътъ: трѣбвало е да се визиратъ отъ легациитѣ на всички държави, презъ които ще минемъ...

Тя повѣрва, но, всепакъ, го укори.

— А то би могълъ поне да ми посочишъ паспорта, само за да видя, какъ сж опредѣлени моитѣ черти...

Рилковъ се засмѣ безгрижно и замаха съ пръстъ къмъ нея.

— Ахъ, ти... Всички жени сте такива. Най-напредъ искате да знаете, какъ ви възприематъ хората като красота, а сетне—нѣма ли да я нарушатъ тѣ макаръ и съ една буква... Не се страхувай отъ това. Твоятъ образъ е така живъ въ сърдцето ми, че азъ бихъ могълъ да го предамъ въ педантична точностьна платно, стига да умѣехъ да държа четка и палитра въ ржцетѣ си. Така живъ, така свежъ!... Той поривисто я притисна до себе си и не се доизказа... Тя му отвърна съ пламени цѣлувки презъ мъглата на своето опиянение отъ страсть и нѣга...

Въпрѣки туй, когато се опомни, тя пакъ запита:

— Значи, утре могатъ да се получатъ?...

Той я изгледа втренчено, каточели не очакваше тоя въпрбсъ, и ледено се усмихна...

— Виждашъ ли, мжчно може да се каже това. Все пакъ зависи. Доколкото зная, всѣка легация си прави тамъ своитѣ провѣрки и пропуща презъ страната си само тия, които мисли се, че могатъ да бждатъ пропустнати. Съ една речь, събиратъ всѣкакви референции... Така че, може да се позабави тази работа. За всѣки случай, азъ ще тичамъ, ще тичамъ отъ легация на легация. Ще гледамъ часъ по-скоро да се уреди всичко. А това ще ми отнеме цѣлото време. Не е чудно да не се видимъ нѣколко деня подредъ.

— Нѣколко деня? Че защо? — съ потиснато вълнение попита Вѣра Игнатиевна.

Рилковъ схана смисъла на въпроса и допълни:

— Така се казва, де... Та мога ли се стърпѣ азъ да не те видя толкова дълго?... Мога ли?... — И той погали пламналата ѝ отъ недоумение буза. Lapsus lingae... Нали така го казватъ латинцитѣ?... — пошегува се той. — Но в-

пакъ, за всѣки случай. — И той остави една едра банкнота на масата ѝ.

Когато остана сама, Вѣра Игнатиевна хвърли погледъ върху банкнотата и потръпна. Какво значи това? — Плащане за нейнитѣ ласки?... Или... или?... Не, не може да бѫде... Ами ако излѣзе наистина тъй?... Ако тя досега не е била нищо друго, освенъ... Вѣра Игнатиевна се побоя да помисли по-нататъкъ и се раздруса отъ гнѣвъ и негодувание къмъ себе си... А защо той се усмихна така ледено, защо не ѝ показа паспортитѣ, когато знаеше самъ, каква радость щѣше да ѝ достави съ това, защо подхвърли тази банкнота?... И тя, като тласната отъ нѣкого, се хвърли къмъ масата, смачка банкнотата и я запрати на пода. Тази банкнота, тази безлична измислица на човѣка, която едновременно може да служи за награда и на добродетель, и на порокъ...

Не, тя ще го догони, ще го върне при себе си и ще го запита... Но какво ще го запита тя?... Истината?... Но коя истина? Тази ли, за която говорѣше нѣкога на княза, или друга нѣкоя, името на която се боеше да произнесе?...

XXIX

Когато излѣзе на улицата, Вѣра Игнетиевна се окопити и разбра, че нѣма, кѫде да дири Рилкова. Въ кѫщата му не можеше да отиде, а да разчита на случайна среща, значеше да се осланя на почти невъзможното... Тогава?... Не оставаше нищо друго, освенъ да провѣри чрезъ нѣкого поне истината за паспортитѣ. Но чрезъ кого?... Тя си спомни за мнозина познати, но къмъ никого отъ тѣхъ не се решаваше да се отнесе, защото се боеше да не издаде себе си... Нѣма ли така да направи достояние на другитѣ това, което така съкровено е пазила само въ душата си? Не, за нищо на свѣта... Па и, собствено, трѣбваше ли да прибѣгне до подобна провѣрка? Не прекалява ли сама въ подозренията си, резултатъ, колкото на вродената женска мнителность, толкова и на нейната разнебитеность следъ раздѣлата ѝ съ Петъръ Петровича, който сякашъ опъна нейната душа отъ една край на България до другия?...

Тѣзи съображения поутолиха натрапливитѣ ѝ съмнения и тя почувствува сили да се надсмѣе дори на своята плахость... Съмненията изчезнаха съвсемъ, когато се срещна случайно съ Мерцалова... Тя се отправи приветливо къмъ него и радостно му подаде ржка.

— А, здравѣйте, Вѣра Игнатиевна... Отдавна, отдавна не съмъ ви виждалъ...

— Така се е случило...

И той започна да я разпитва за едно, за друго, като чели искаше за нѣколко минути да узнае всичко, което Вѣра Игнатиевна бѣше преживѣла въ едно доста продължително време. Тя му отговаряше, кое съ откжснати фрази, кое съ усмихнати замълчавания.

— Надѣвамъ се да сте все по-добре отъ мене... Тия уроци ме сломиха...

— Какви уроци?

— Та, въ гимназията. Азъ съмъ учитель тамъ...

— А, да, простете... Забравихъ...

— Инакъ, всичко е добре. Добри сж и колегитѣ, но... Не съмъ привикналъ. Знаете, Вѣра Игнатиевна, учителството е трудна работа... Въ класната стая се ковать образитѣ не на фантазията, а на реалностьта, на живия животъ, така да се каже... То не е като да създадете герой на нѣкой романъ, напримѣръ, и да го зачеркнете, когато не ви хареса... Тука се твори безъ зачеркванія, направо и съ всичкитѣ сили на душата. Единъ часъ стига, за да отпадне човѣкъ така, както не се отпада и следъ десеть часа писане. Повѣрвайте ми това. Азъ вече имамъ опитностьта и смѣло мога да говоря върху тази тема. Понѣкога ми иде...

Но Вѣра Игнатиевна не го слушаше. Тя повече съобразявше, какъ може да завърти разговора така, че да го запита върху туй, което пораждаше мжчителното съмнение въ душата й. И, намѣрила благоприятенъ поводъ въ последнитѣ му думи, тя обърна:

— А защо не напуснете?...

— Да напусна?... Тогава какво ще правя?...

— Да заминете за Парижъ, напримѣръ, или кждето и да било другаде, дето ще можете да се отдадете само на вашето писателство.

— А нима другаде е по-добре отъ тука, дето, всепакъ, можешъ да се чувствувашъ до известна степень рóденъ, свой?

— Мисля...

— То се знае, мисля и азъ, но... Нима и тамъ би могло да се стори нѣщоповече?... Наистина, ние избѣгахме отъ Русия, за да запазимъ родната култура макаръ на чужда земя, ала защо да не се признае, че всѣки народъ има поголѣма нужда отъ своитѣ синове, отколкото отъ насъ? Културата, Вѣра Игнатиевна, е срѣдство за самосъхранение на нацията.. Разбирате, самосъхранение... А то е възможно тамъ, дето се прибѣгва до нея съ собствени сили. Тука съмъ учитель, а тамъ, въ Парижъ, мога да не бжда и

такъвъ. Може, напримѣръ, въпрѣки волята си, да стана и работникъ... а?... Да изчезна нѣкакъ срѣдъ голѣмата маса отъ хора и... да се удавя.

— Но, струва ми се, вие говорите само на догадки.

Тия, съвсемъ наивно изказани думи, уязвиха Мерцалова и той отвърна съ явно недоволство отъ тѣхъ:

— Не на догадки, а въ̀зъ основа на факти... Ето, четете... И той извади нѣколко смачкани плика отъ вжтрешния джобъ на палтото си, по които личаха ясно отпечатанитѣ щемпели отъ Парижъ. — Струва ми се, въ тия редове има повече истина, отколкото въ нашитѣ предположения... Тѣ ме учатъ на едно: човѣкъ може да се отдава на капризи само въ родината си, както детето може да бжде капризно само при родната си майка. Всѣкжде другаде той трѣбва да бжде реалистъ и вѣрно да си измѣрва стжпкитѣ. Падането у дома може да бжде начало на повдигане, а на чуждо мѣсто — начало на ново падане.

— Но азъ се каня да замина въ Парижъ...

— Сама?

— Не, съ г-нъ Рилкова. Той вече тича за паспорти. Отдавна тича... Казва, че правѣли прѣчки...

Мерцаловъ я изгледа любопитно и поклати глава:

— Чувахъ... А вие познавате ли го добре?...

Тя се изчерви и не отговори нищо, усѣтила, че съмнението още по-здраво заседна въ сърдцето й. Мерцаловъ продължи, безъ да обърне внимание на нейното мълчание.

— Собствено казано, и азъ не го познавамъ... Но това, което чувахъ за него... Та той се движи напоследъкъ само въ руски срѣди, кани по-виднитѣ имъ представители на чай у дома си...

Вѣра Игнатиевна прекжсна неволно:

— На чай!... У дома си!...

— Та какво особено има тука? Казватъ, че е богаташки синъ. А и самъ азъ мога да засвидетелствувамъ това...

Вѣра Игнатиевна почувствува, че й прилошава.

— Феодоръ Александровичъ, да се върнемъ...

— Но вамъ нѣщо каточели не ви е добре...

— Не... но, може би, чистиятъ въздухъ... Азъ толкова отдавна не съмъ излизала на чистъ въздухъ...

Тѣ бѣха вече стигнали до боровата горичка на Борисовата градина, безъ да забележатъ навалицата отъ хора, която се суетѣше нагоре-надолу по алеитѣ и жадно слушаше наскоро пристигналия джазъ-бандъ въ бюфета на градината.

— Да се върнемъ тогава...

И Мерцаловъ изви по една странична, малко посещавана отъ публиката алея, която приличаше на дълъгъ, изтърканъ въ зигъ-загъ килимъ, изтъканъ отъ хората, свикнали презъ цѣлия си животъ да вървятъ само по стжпкитѣ единъ на другъ. Това обърна вниманието на Мерцалова и той попита, колкото да наруши въдворилото се помежду имъ мълчание:

— Вижте алеята, Вѣра Игнатиевна.

Тя прехвърли сведенія си погледъ върху него и после по алеята.

— Не ви ли прави впечатление?...

— Кое?...

— Това, че тука сж вървѣли по единъ и сжщи пжть?

Тя не го разбра...

— Погледнете пжтеката... Цѣлата алея въ зеленина, и само една сѫпена ивица срѣдъ нея...

Тя се вгледа още еднъжъ и промълви като на себе си:

— По-добре е всички да вървятъ въ единъ пжть, отколкото всѣки въ различни пжтища... Така все поне ще се запази нѣщо... Тая зеленина, напримѣръ...

Мерцаловъ се съгласи и, всепакъ, отвърна:

— Но не виждате ли нѣщо стадно въ това?...

Вѣра Игнатиевна, въ гърдитѣ на която бушуваше силомъ сподавения гнетъ на съмнението, мислено сравни тая пжтека съ отклоненията на нейния свободенъ пжть въ живота и въздъхна...

— Вамъ каточели не ви е добре...

— Не... Т. е., какъ да кажа?... Това е само отъ сравнението... Отъ сравнението на тоя пжть, пжтьтъ на множеството, съ моя. И знаете ли какво?... Неговиятъ пжть, пжтьтъ на истината... Какъ го рекохте вие?... А да, на стадното чувство е, може би, най-вѣрниятъ пжть въ живота... Той води бавно, но сигурно къмъ висини. Съгласенъ ли сте?...

— До известна степень, да... Но е много бавенъ... Трѣбватъ и смѣлчаци,които, като потъпчатъ ей тая свежа зеленина, напримѣръ, да стигнатъ първи висинитѣ и да ги озарятъ съ сиянието си за това множество...

— Които стигнатъ... А които — не?

— Е, да, които стигнатъ... Другитѣ... по тѣхнитѣ трупове ще мине само това множество...

— Виждате ли?...

Вѣра Игнатиевна не се доизказа. Отъ нейнитѣ уста вмѣсто думи се изтръгна поривистъ, неочакванъ викъ на уплаха и тя неволно се притисна до Мерцалова... Чу се силенъ револверенъ изстрелъ отъ съседния храсталакъ... До-

дето Мерцаловъ, обхванальъ Вѣра Игнатиевна, се оборави, последва втори. Нѣщо тежко падна на земята и една тъмна сѣнка, прегазила шубрацитѣ, прелетѣ край двамата и даде още единъ изстрелъ въ въздуха.

— Убиха нѣкого... — съ безкръвни устни прошепна Мерцаловъ...

Вѣра Игнатиевна едва дишаше отъ уплаха и ужасъ. Но внезапно тя се съвзе и въ панически страхъ се впусна по алеята надолу. Мерцуловъ едва я догони...

— Вѣра Игнатиевна, елате на себе си... Какво правите. Така хората ще помислятъ, че и ние имаме пръстъ... — Той едва произнасяше думитѣ съ задъхване. — А може и да не е станало нищо... Може нѣкой за удоволствие да е стрелялъ и, побоялъ се да не го хване стражата, побѣгна.

Тя като че се съвзе отъ тия думи, спрѣ се и погледна нагоре. А тамъ отъ всички страни тичаха любопитни, които газѣха шубрацитѣ и надаваха остри пронизителни изсвирвания съ пръсти, пъхнати въ уста...

— Не, убиха нѣкого...

— Та малко ли такива работи ставатъ въ свѣта? — опита се да я утеши Мерцаловъ...

— Да... Но ние отъ тѣхъ бѣгаме... Отъ тѣхъ сме дошли тука...

Отпаднала, Вѣра Игнатиевна хвана подъ ржка Мерцалова и заповлѣче крака. Тя чувствуваше, че не може повече да се държи и, всепакъ, правѣше неимовѣрни усилия да се отдалечи по-скоро отъ мѣстото на изстрела. Близо до бюфета ги настигнаха нѣколцина, които тревожно разговаряха и бързаха.

— Извинете, господа — запита въ акцетъ Мерцаловъ — чухме изстрели. Нѣщо ли се е случило тамъ?

— Убиха вашъ, руски, — съ досада отговори единътъ отъ тѣхъ, безъ да имъ обърне внимание.

— Фѣодоръ Александровичъ, не ме оставяйте... — замоли презъ стонъ Вѣра Игнатиевна и падна немощна на пейката.

XXX

Рано сутриньта князъ Андрей чу презъ пресъница бързи стжпки изъ коридора, смѣсени съ тревожния гласъ на стопанина, който неспокойно разпитваше нѣкого. Той можа да долови само думитѣ: „не вѣрвамъ!“, които изразяваха дълбоко недоумение; на тѣхъ чуждъ гърленъ гласъ отговори троснато и нетърпеливо: „вѣрвашъ, не вѣрвашъ, всички подозрения падатъ отгоре му“. Говорѣше се за нѣкого, но кня-

зътъ не можа да съобрази веднага за кого. Следъ туй чу грубо почукване на вратата и тежкитѣ стжпки на чуждитѣ хора още повече наближиха къмъ нея.

— Кой е тамъ?

— Полиция. Въ името на закона, отворете!...

Полиция! И защо ли е потрѣбвалъ той на нея? Да не би?... Презъ ума на княза преминаха всички дребни случки отъ живота му презъ последнитѣ дни, но ни една отъ тѣхъ не бѣше въ състояние да докара полиция чакъ предъ вратата на стаята му. Освенъ ако скандалътъ му въ комарджийското заведение... Но въ какво, собствено, се бѣше провинилъ той тамъ! Абсолютно въ нищо. Ако има нѣкой виновенъ, това сж тѣ, които го обраха... И, следъ като го обраха, изтласкаха го по единъ най-безцеремоненъ начинъ оттамъ, дето бѣше посрещнатъ съ всички условни любезности, когато имаше пари... Не, не може да бжде за това. Тогава?

Потиснатъ отъ смутъ и любопитство, той скочи отъ леглото си, прехвърли шинела върху таблата на кревата и каза:

— Сега!

Но не отвори веднага, защото припрѣно започна да си приготвя тоалета. Разтреперенитѣ му ржце играеха по илицитѣ на скжсаната подъ лакатя риза и не можеха да я закопчатъ. Колкото повече бързаше, толкова по-често се мѣстѣше изъ стаята, запосѣгалъ ту къмъ една, ту къмъ друга вещь отъ своя разнебитенъ гардеробъ. Неговиятъ бавежъ и припрѣнитѣ му стжпки се сториха подозрителни за полицията отвънъ и тя по-нетърпеливо заблъска на вратата, като нѣкой силно натисна ржчката. Князътъ долови тракане на оржжие.

— Отворете или ще счупимъ вратата!...

— Княже, моля ви се отворете, — замоли боязливо стопанинътъ.—Азъ зная, вие сте добъръ, честенъ и благороденъ човѣкъ... Отворете!...

Князътъ се забърка съвсемъ... Какво значеше всичко това? И той, разбралъ, че нѣма време да се приготви, наметна шинела, сграбчи яката му, за да прикрие голотата на гърдитѣ си, и отвори. Въ стаята му веднага нахълтаха нѣколко души едновременно, между които, разтреперанъ отъ страхъ, бѣше и неговиятъ стопанинъ. Предъ вратата спрѣ стражарьтъ съ готова за стрелба пушка.

— Ржцетѣ горе! — заповѣда единъ отъ цивилнитѣ полицаи, едъръ трийсеть-годишенъ човѣкъ, въ погледа на когото се четѣше нѣщо безжалостно и кръвнишко.

Князътъ неволно си повдигна ржцетѣ и шинелътъ му падна на потона.

— Претърсете го!

Двама, по млади, още момчета, полицаи се спуснаха къмъ княза и забъркаха въ джобоветѣ му, като извадиха всички дреболии отъ тѣхъ: дълго непрана носна кърпичка, кесия за пари, едно джобно ножче съ счупенъ бодъ и нѣколко безопасни игли... Всичко бѣше внимателно прегледано, каточели въ него можеше да се крие нѣщо опасно и страшно. Най-сетне обърнаха джобоватѣ му отвънъ и ги оставиха да висятъ като две печални уши. Това бѣше знакъ, че обискътъ е свършенъ. Оставаше сега да се прегледатъ всички вещи въ стаята и да се надникне въ всѣко жгълче, дето подозрението можеше да предположи нѣщо скрито. Но и тамъ не се намѣри нищо, освенъ георгевския кръстъ съ жълто-черна лента и нѣколко препирки, които съ якитѣ и ржкавелитѣ наумяваха за предишното охолство, въ което е живѣлъ князътъ. Само това му бѣше останало, следъ като той, продалъ всичко, което можеще да има цена, опита да възстанови предишното си състояние. Но щастието въ играта му изневѣри и последния пжть.

— Това ли е всичко, което имате! — съ нескрита ирония попита едриятъ полицай.

— Азъ имахъ повече, имахъ всичко, — виновно заобяснява князътъ, — но...

Полицаятъ не го дори изслуша. Той само се обърна къмъ другаритѣ си и презрително натърти:

— И това ми било князъ!...

После, като се обърна къмъ Андрей Николаевича, запита съ престорено състрадание:

— Такива ли сж князетѣ въ Русия...

Князътъ, почувствувалъ куражъ въ себе си, не продума, а сякашъ оброни:

— Не ви разбирамъ...

— Искамъ да кажа: такива бедни ли сж?...

Князътъ не знаеше, какво да отговори. Той само погледна умолително стопанина си и въздъхна дълбоко.

— Не,—намѣси се последниятъ. —Князътъ имаше всичко, но... Но нали знаете, какво е да си на чуждо мѣсто и безъ работа? Милиони да има човѣкъ, пакъ не може да ги задържи.

— А защо не си е намѣриялъ работа?

Стопанинътъ вдигна рамене. Князътъ долови това:

— Не можахъ...

— Какъ да не сте могли? Всички руси тука си намѣриха работа и каква — ехе! Нѣкои станаха по-богати и отъ нашитѣ богаташи. Но на васъ, види се, не ви се работи...

— Не, господинъ полицай... Азъ диря работа но не мога да намѣря... Не е всѣка работа за мене... Знаете, не съмъ привикналъ на всѣка...

— А на какво сте привикнали?... Така, — да взимате оттукъ-оттамъ?...

Князътъ отвори уста да протестира, но полицаятъ се сопна:

— Много приказки на воденицата. Сега ще ми отговаряте кратко и ясно. А вие... какъ бѣше вашето име?...

— Петъръ Доброволски...

— А вие, г-нъ Доброволски, ще присѫтствувате като поемно лице и ще приподпишете полицейското дознание.

Полицаятъ притегли стола и седна до масата, като даде знакъ на княза. Князътъ приближи до него, жално взрѣнъ въ обърнатитѣ си джобове.

— Вашето име и презиме?...—И заредиха се въпроситѣ, на които князътъ вече бѣше отговарялъ въ участъка предъ пристава.

— Князъ Андрей Николаевичъ Лопатинъ...

— Значи, добре... отъ благородно колѣно... Добре... Много важно... Но... като ви гледа човѣкъ...

Князътъ долови смисъла на думитѣ му, въ които имаше и ирония, и пренебрежение, и прекѫсна съ намѣрение да се защити:

— Азъ не бѣхъ такъвъ, не бѣхъ...

— То се знае, че не сте били... Но това нѣма значение... И азъ може да съмъ билъ нѣщо, може и да не съмъ билъ... Важното е, какъвъ си сега. И той погледна съ иронична усмивка неволния тоалетъ на княза, който правѣше отъ него и смѣшна, и жалка фигура. Князътъ се смути, почервенѣ и веднага мъртва бледность се прострѣ върху лицето му, която го накара да си прехапне долната устна отъ желание да не издаде нѣкакъ накипѣлата болка въ гърдитѣ му.

— А познати имате ли тука?

— Имамъ...

— Кой?... Аха, ще рече, и приятелство съ шансонетка.

— Не, не шансонетка... Оперна пѣвица.

— Шансонетка, оперна пѣвица — все едно. Не ми ги хвали ти мене... Нали все сѫ пѣвици?

Князътъ обърна умолителни погледи къмъ Доброволски, като че искаше отъ него закрила и помощь. Но той се престори, че не забелязва това и пакъ се вторачи върху листа на дознанието...

— За нея ли се бихте въ „Алхамбра" съ генералъ Бравий?

— За нея?... Не... Князътъ не знае, дали генералъ Бравий я познава... За друго...

— Какво е то друго?...

Андрей Николаевичъ се опита да разясни подробно сжщината на тѣхното спрѣчкване и тука, и въ Варна.

— А, така ли?... Добре... Значи отъ завистъ... А кога се срещнахте съ него за последенъ пжть?

— Да съмъ се срѣщалъ?...—И князътъ повдигна въ недоумение рамене. — Азъ не съмъ се срѣщалъ никога съ него, а и не съмъ искалъ да се срѣщамъ. Той е билъ винаги толкова грубъ, арогантенъ...

— Никакъ? И никакъ не сте го виждали следъ туй?.. А Совдеевъ дохождалъ ли е у васъ? И защо?

— Не... Совдеевъ? Дохожда, струва ми се, два или три пжти. Препоржчваше се за нашъ монархистъ.

— А въ Борисовата градина, напримѣръ? Напримѣръ, снощи да сте се срѣщали съ генералъ Бравий?

Князъ Андрей не бѣше чувалъ нищо за станалото въ Борисовата градина. Презъ последнитѣ нѣколко дни той се срамуваше да се покаже предъ хората, защото смѣташе за недостойно да излѣзе предъ тѣхъ въ този си видъ, въ който изпадна следъ последната загуба на комаръ.

— Той е убитъ!... — Детективътъ произнесе тия думи съ такава внезапность и съ толкова изпитателенъ погледъ, който проникваше чакъ въ душата, че князъ Андрей почти извика уплашено:

— Убитъ!...

— Да. И убитъ, по свидетелскитѣ показания, отъ единъ човѣкъ възвисокъ, съ шинелъ безъ погони и...

— Възможно... — промълви князътъ, като се задъхваше.

— Не възможно, а фактъ... И тоя човѣкъ... по всичко изглежда да... — Детективътъ замълча и втренчи погледи право въ зеницитѣ на княза. — Да... сте вие!...

— Азъ!... — Князътъ се залюлѣ и падна въ ржцетѣ на Доброволски, който, безъ самъ да иска, ги бѣше протегналъ вцепенено къмъ него. За детектива не остана ни съмнение, че е открилъ истинския убиецъ на генералъ Бравий и то толкова ловко, толкова неочаквано. И, наистина, щѣше ли да прилошее на княза чакъ до припадъкъ, ако той бѣше

невиненъ?... И, увѣренъ въ своитѣ психологични заключения, той кимна на стражаритѣ да подкаратъ княза къмъ градоначалството.

Ударътъ бѣше толкова неочакванъ, че Андрей Николаевичъ Лопатинъ и не се опита да укаже, каквато и да било съпротива. Покорно той обу обувкитѣ си на босъ кракъ и съ наметнатъ шинелъ тръгна между двамата стражари, всѣки отъ които държеше ремъка на презрамената си пушка, готовъ да стреля при най малкото съмнение въ покорностьта на арестанта.

Чакъ сега Доброволски се опита да защити своя наематель. Той дръпна детектива настрани и запита:

— Но кога е станало това убийство?

— Снощи.

— Та моятъ наематель отъ нѣколко дни не е излизалъ изъ стаята си навънъ... А снощи азъ самъ бѣхъ при него. Бѣше ме повикалъ да ми се извини за недоплатения наемъ...

— Не зная... Тамъ вече сждътъ има думата. За мене е ясно, че той е убиецътъ: всичкитѣ улики говорятъ противъ него: тънъкъ, възвисокъ, съ шинелъ безъ погони...

— Та малко руси ли сж тънки, възвисоки и съ шинелъ безъ погони?... Вие имате грѣшка. Князътъ, колкото и да е страненъ въ много работи, споредъ насъ, той е, преди всичко, единъ добъръ и, бихъ казалъ, единъ безволенъ човѣкъ. Да, тъкмо безволенъ. Той не е въ състояние да надвие найдребнитѣ прѣчки въ живота, та ще се реши на... Не, невъзможно е дори да се помисли това... Пъкъ, освенъ туй, казахъ ви — снощи азъ бѣхъ при него до десеть часа...

— Всичко туй интересува, следователя. На мене нѣма, какво да го разправяте...— И детективътъ сви дознанието. Но, досѣтилъ се веднага, той го разгърна отново и покани Доброволски да си сложи подписа като поемно лице.

— Не, това не мога да сторя, — решително отсѣче той. — Да подпиша, че върху моя наематель падатъ улики, когато той не е дори излизалъ отъ кжщи! Не мога...

— Както обичате... — Детективътъ пъхна листа въ джоба си и излѣзе безъ да се сбогува.

— Какво има, какво има? — цѣла разтреперана запита жената на Доброволски. — Защо го арестуваха?

— Азъ ще кажа: за нищо, а да видимъ какво ще кажатъ другитѣ.— Доброволски си нахлузи шапката и литна навънъ. Жена му се спусна следъ него, дръпна го за ржкава и още по-тревожно натърти:

— Ама какво има... Защо го арестуваха?...

— Е, остави ме де! Огде да знамъ. Малко работи ли ставатъ у насъ, които никой не може да разбере!...

— А ти накжде сега?...

— При градоначалника...

Но, когато отиде до градоначалството, стражарьтъ не го пусна вжтре: не било приеменъ часъ.

— Че какъ тъй?... — сопнато запита Доброволски. — Ами ако ида да се оплача отъ нѣщо, ами ако ида да съобща нѣщо важно, ами ако съмъ открилъ крадецъ или убиецъ?

— То си е твоя работа,—отвърна стражарьтъ. — Туа си иматъ по-важна работа.

— По-важна? Че каква по-важна може да има отъ живота на единъ човѣкъ...

— Онъ си знае — градоначалнико... Новио градоначалникъ. Оти онъ така заповѣда...

Доброволски, който въ своето скромно и мирно житие никога не бѣше ималъ работа съ високитѣ учреждения за реда и спокойствието на страната, се възмути отъ дъното на душата си, и, закрачилъ припрѣно назадъ-напредъ, прокле за пръвъ пжть и царщина, и народъ за тия своеобразни разбирания на тѣхнитѣ висши ржководители. Онъ си знае. Та кой е тоя онъ, който може да знае това, което не могатъ да знаятъ дори най-добритѣ граждани на страната? Кой е тоя онъ, които може да тури своитѣ лични разбирания погоре отъ нравствено-правнитѣ нужди на обществото? Кой е тоя онъ, който, като е оградилъ себе си отъ тия, за които е поставенъ, е оградилъ и подчиненитѣ си?... Не, гука грѣбва да има недоразумение. Не може иначе. И, като се убеди окончателно въ това си допущане, той приближи отново до стражаря.

— Слушай момче, ида да съобща за едно убийство... Като се разхождахъ тамъ, хе... намѣрихъ единъ трупъ... Искамъ да съобща това, горе...

— Не може.. Отиди въ участъка...

Доброволски побѣснѣ. Той не знаеше ни какво да мисли, ни какво да говори.

— Но, разбери! Азъ убихъ човѣкъ...

Все тъй невъзмутимъ, стражарьтъ отвърна:

— Они че те пипнатъ... тайнитѣ...

Доброволски плю и заплете крака като пиянъ. Де да отиде сега? При министра на вжтрешнитѣ работи ли?...

Въ това време князъ Андрей стоеше самъ въ една гъмна стаичка, приличаща на подстълбище, безъ да знае по волята на каква сждба се озова въ нея. Когато го изкараха навънъ и го въведоха въ свѣтлия кабинетъ на градоначал-

ника, той, просто, не можеше да разпознава предметитѣ. Предъ очитѣ му сновѣха пъстроцвѣтни кълбца, завираха се въ тѣхъ, бодѣха ги и отцеждаха сълзи, които още повече му прѣчеха да вижда...

— Вашето име?... — Князътъ разтърси глава, обърса съ пречупенъ показалецъ сълзитѣ си и замръзна. Погледна го внимателно и градоначалникътъ. — А, позна ли ме?...

— Тъй вѣрно, г-нъ Дран...

— Тука нѣма Драндабулски.

— Тъй вѣрно... — Князътъ се обърка. — Тъй вѣрно, господинъ...

Самодоволно Драндабулски се облегна на мекото си кресло, сложи двата си лакътя върху масата и процеди:

— Е, влѣзе ли ми въ ржчичката...

— Но азъ нищо не разбирамъ, господинъ...

— Ще разберешъ, ще разберешъ, кой е Драндабулски, както го разбра и управительтъ...

Князътъ не схвана какво искаше да му каже съ тия думи градоначалникътъ, и съ необяснима лекота въ сърдцето си каза:

— Да, той е добъръ човѣкъ...

Градоначалникътъ рипна отъ мѣстото си и сложи тежъкъ юмрукъ върху масата.

— Кой, той?... Азъ нему...

— Азъ искахъ да кажа и вие, господинъ...

— Градоначалникъ.. Сега подмазвания не искамъ... Имамъ друга работа съ тебе. — Я ми кажи ти мене, защо уби...

— Ваше превъзходителство, азъ не съмъ способенъ... Гласътъ на кчяза се измѣни дотолкова, че той самъ не би могълъ да го познае, ако го слушаше отстраии...

— Разбира се, ризбира се... Не сте способенъ, но честно, кавалерски, на дуелъ, а тъй изъ „заугла“? Тази бѣше единствената руска дума, която знаеше градоначалникътъ, безъ да подозира самъ, че е такава.

— Не, ваше превъзходителство...

— Да ли, не ли — после ще видимъ. Но я ми кажи ти мене, за какво ме смѣташе въ Варна?... По слабъ отъ оня ли?... Е-хе!... Нека те спасява сега той съ оръфанитѣ си панталони... Защото е ученъ?... Не, братъ мой... Тука учение не трѣбва.,. Колко учени пасатъ патки, а диванета редятъ всичко въ тази страна: и бюджети, и полиция... Министритѣ само подписватъ. Ама диванета повашему... България не е като Русия. Тя е парламентарна страна. Искамъ ли, ставамъ депутатъ, ставамъ министъръ, ставамъ и царь.. ако искамъ...

А не тъй по вашему... родилъ се князъ и... Че какво като се родилъ? — Днесъ князъ, утре дриплю. — Я се вижъ на какво си заприличалъ?...

Драндабулски въ самозабравата си не знаеше какво говори. Неговото накърнено още отъ Варна самолюбие бѣше решило самò, въпрѣки волята му, да се излѣе и то не подбираше ни мисли, ни думи. Не разбираше и князътъ, защо му се говорѣше така, и какво общо има това съ обвинението му въ убийство...

— Но господинъ градоначалникъ... азъ не съмъ способенъ...

— Зная... — прекжсна градоначалникътъ — ти не си способенъ за нищо... Ти, ако бѣше способенъ, щѣше още въ Варна да разберешъ, кой колко струва...

— Но азъ не можехъ и да разбера, господинъ градоначалникъ... Азъ не познавамъ българитѣ...

— Тамъ е работата я... Не ги познававшъ... Поседи малко въ дрънголника да ги упознаешъ... И мене даже да познаешъ.

Градоначалникътъ натисна копчето на звънеца.

— Отведи тоя дриплю, — каза той на влѣзлия стражарь.

— Де ще заповѣдате, г-нъ градоначалникъ?

— Де? — при... — И той изтърси една отъ тия словесни красоти, които винаги смѣташе за най-отличителенъ белегъ на своето високо достоинство. Но, съобразилъ веднага, каза: Не, чакай. Повикай госпожата.

— Слушамъ... Коя ще заповѣдате, господинъ градоначалникъ?

— Коя! Жена ми. Повикай я отъ апартамента горе... Нищо — обърна се сега градоначалникътъ къмъ княза. — Нищо, нека най-сетне и нашиятъ затворъ има високата честь... Пъкъ все простаци нѣма да затваряме я...

Госпожата влѣзе съ запършени ржкави и престилка, но съ боядисани устни. Канцеларията се изпълни съ миризмата на пърженъ лукъ.

— Викалъ си ме.

— Викахъ зеръ. — Познавашъ ли тоя шинелъ?

— Кой?...

— Кой!... Тоя... дето е предъ очитѣ ти.

Тя се взрѣ въ Андрей Николаевича. Той наведе глава, цѣлъ потъналъ въ студенъ потъ.

— Не...

— Не?... Ей че жена!... Князътъ, мари!...

— Той ли? Я гледай ти! Да го окàешъ, завалията. Ами княгинята и тя ли е тука?

XXXI

Бедниятъ князъ!...

Когато се научи за неговата участь, Вѣра Игнатиевна забрави съвсемъ своитѣ смущения. Нейнитѣ преживявания презъ последнитѣ дни, съпроводени съ толкова много съмнения въ искреностьта на Рилкова и въ хората изобщо, й се видѣха значително по-дребни и по-недостойни за внимание отъ неволята на княза. Каквото и да ставаше съ нея, тя всепакъ можеше да погледне на утрешния си день съ известна вѣра и надежда. Най-малкото, нея не я угрозяваше нищо отъ онова, което можеше да се случи съ княза, поставенъ подъ удвритѣ на едно тежко подозрение. Наистина, тя знаеше, тя бѣше дълбоко увѣрена въ неговата невинность, но какво значение можеше да има всичко туй? До нейното свидетелство никой не се отнесе, макаръ тя неволно да стана свидетелка на убийството, което се приписваше на княза, пъкъ и нѣмаше какъ да съобщи, че убиецътъ, фигурата на когото зърна презъ уплахата си, бѣ съвсемъ другъ. Тя още бѣше увѣрена, че последниятъ произхожда отъ друга срѣда, противна на тая, въ която отвреме-навреме се движеше усамотилиятъ се князъ, и че убийството на генералъ Бравий не е нищо друго, освенъ отплата за пораншното убийство, жертва на което падна комунистътъ провокаторъ Совдеевъ.

Всепакъ, Вѣра Игнатиевна не скръсти ржце. Въ нѣколкото срещи, които имаше съ Рилкова, тя срѣдъ ласкитѣ и полухладнитѣ му блѣнове за тѣхния скорошенъ животъ въ Парижъ се мжчеше да му внуши убеждението въ невинността на княза, като сжщевременно го молѣше, защото дълбоко вѣрваше въ неговитѣ връзки съ висшитѣ кржгове на страната, да обърне погледитѣ на следственитѣ власти натамъ, дето можеха по-лесно и, главно, по-сигурно да се добератъ до истинския виновникъ. Обърна се и къмъ Лепавцова, когото посети съ Мерцалова въ жилището му. Лепавцовъ, винаги готовъ да услужи, дори да пожертвува себе си за едно право дѣло, обеща да стори всичко, което бѣше по силитѣ му. За жалость, неговитѣ връзки съ управителнитѣ кржгове бѣха много слаби, да не кажемъ никакви.

— Но това нѣма сжществено значение, — възрази му Вѣра Игнатиевна. — Вие сте толкова известенъ, толкова авторитетенъ, главно така чистъ въ помисли и дѣла, че вашата дума не може да не се чуе.

— Да кажемъ, че е така, въ което азъ още се твърде много съмнявамъ... Какъ да кажа тая си дума?...

— Макаръ и чрезъ печата... На ваша страна сж правото и законитѣ, — допълни Мерцаловъ.

Лепавцовъ се засмѣ непринудено, макаръ въпросътъ да не търпѣше не само смѣхъ, но и помисъль за усмивка дори. Той схвана това като безтактность отъ своя страна и се сконфузи.

— Законитѣ!... Та нима вие, — обърна се той къмъ Мерцалова съ изкуствено натъртенъ гласъ, въ който искаше да прекрие своята неловкость, нима вие, тънъкъ наблюдатель и художникъ на живота, не сте разбрали още, че законитѣ у насъ не сж държавни, а партийни? Наистина, тѣ сж общи за всички български граждани, но се прилагатъ и тълкуватъ така, както повеляватъ интереситѣ на управляващата партия... А какво значи това управляваща партия? Сборъ, сдружение, безуставно сдружение отъ катили, които въ името на закона вършатъ най-голѣмитѣ беззакония! Партиитѣ сж чисти и се състоятъ отъ благородни хора, само когато сж въ опозиция. Инакъ би ли било възможно достигането до високитѣ държавни постове тъкмо на безграмотното, на неморалното? Идете въ което щете държавно учреждение и попитайте за неговитѣ чиновници отъ най-горния до най-долния. Какво ще видите? Началникътъ — неукъ, човѣкъ, който не знае да се подписва, а подчиненіятъ — човѣкъ съ два факултета. У насъ нѣщата и хората сж наредени наопаки. Най-горе стои утайката, арогантната, самозабравилата се утайка, която се плакне върху повърхностьта на живота ни непрестанно отъ освобождението на България до днесъ, и която украсява съдържанието на нашата държавность... И забележете, всичко това образува сжщината на всѣка партия, която е поела властьта. Тази утайка никога не е въ опозиция. И колкото тя е по-безогледна, по-жестока, по-сервилна, толкова е по-вѣчна... Какъ може да се ослони човѣкъ на нея? Тя днесъ може да покачи на бесилото княза, защото мисли, че така би трѣбвало да постжпи въ името на държавнитѣ интереси, които, собствено, сж нейни интереси, а утре, когато политическиятъ вѣтъръ задуха отъ друга страна, първа да затржби, че тя въ своята чистота — запомнете: чистота! — е видѣла, разбрала и пр. неговата невинность, че се е застжпвала за него, че... дори е жертвувала себе си. но не е могла нищо да стори... И катилитѣ ставатъ мжченици, за да добиятъ благоволението на тия, които до вчера сж преследвали... Примѣри? — Не ви ли стига, напримѣръ, този?... Единъ върлъ комунистъ у насъ, който при преследването на комуниститѣ — право или криво, това е другъ въпросъ — изгори своята комунистична библиотека — цѣла кола книги, както самъ нахално ми призаше това — сега е начело на финансовото ни министер-

ство, реди държавнитѣ финанси, насочва стопанската и културната ни политика по своитѣ просташки разбирания, защото е човѣкъ безъ всѣкакво образование, и малтретира подчинени, мизинеца на всѣки отъ които струва стократно повече отъ него?... Но ще кажете: може би той е талантъ... Да, прави сте. Талантъ на низостьта, на пошлостьта, талантъ на нравствената дисхармония. Едно разглобено пиано, което, кой знае защо, звучи страшно хармонично въ ушитѣ на нашитѣ държавници... дори и на единъ министъръ-професоръ.

Всепакъ, Лепавцовъ обеща да излѣзе съ статия въпечата, като недвусмислено наблегне върху невинността на княза. И той си изпълни обещанието. Статията му, написана въ тонъ на искрено възмущение, съдържаше голѣма часть отъ мислитѣ, които бѣше развилъ предъ Вѣра Игнатиевна и предъ Мерцалова. Тя направи силно впечатление и намѣри широкъ отзвукъ въ опозиционния печатъ... Подъ влияние на нея ли или и на други въздействия, князътъ бѣше пуснатъ подъ наблюдение, докато се събератъ по-чувствителни улики противъ него. А Лепавцова уволниха. Не бивало писатель, който заемалъ държавна, макаръ и незначителна служба, да пише противъ началства. Той трѣбвало да знае, че въ България истината тогава е удобосмилаема, когато не се насочва срещу държавния редъ. А срещу държавния редъ е всичко, което недвусмислено подчертава, че държавата я чака погибель, ако не постави законитѣ по-високо отъ личнитѣ щения на нейната партийна и служебна бюрокрация...

XXXII

Вѣра Игнатиевна не научи за уволнението на Лепавцова. Отъ нея криеха това, защото се бояха да не я разстроятъ повече. Тя и безъ туй бѣше достатъчно сломена отъ чисто човѣшката си грижа за княза и отъ съмненията си въ искреностьта на Рилкова. А напоследъкъ Рилковъ я посещаваше, макаръ изрѣдко, само за да запази правата си предъ нея, да я оплете въ истината и лъжата на своитѣ намѣрения и да я изостави въ нова необорима размисъль и тъга... Всѣки пѫть той обясняваше по различенъ начинъ забавянето на тѣхното заминаване, което ту приближаваше, ту отдалечаваше все по волята на непредвидени обстоятелства.

Но най-сетне дългоочакваниятъ день наближи. Рилковъ й остави срѣдства да се разплати съ стопанитѣ си, като й поржча да бѫде готова. Едновременно той я покани у братовчеда си на чай, устроенъ именно по случай на тѣхното заминаване. Поржча й само да не дохожда сама, а съ Мерцалова или съ Лепавцова. Това се налагало по тактически съображения. Тамъ ще бѫдатъ и домашнитѣ му и тѣ, безъ да подозиратъ, че тя е неговата избраница, ще иматъ възмож-

ность да я видятъ; ще има възможнось да се запознае и тя съ тѣхъ. После, когато отидатъ въ Парижъ, нѣма какво да се мисли: вѣнчавка. Но поне ще бждатъ спокойни, че не сж скрили умишлено цѣлата истина на намѣренията си.

— Нали, — лигаво заключи Рилковъ — все пò е друго, когато знаятъ коя ми е станала съпруга?... Упознали твоята физическа красота, тѣ не могатъ да не се съгласятъ, че съмъ направилъ изборъ по вкусъ. А по-после, съ течението на времето, ще разкриятъ и твоитѣ духовни прелести. И, разкриятъ ли ги, не могатъ да не ни благословятъ...

Най-сетне, могатъ и да не имъ съобщаватъ нищо, отъ боязънь да не му бжде прекжсната издръжката. Но стжпи ли здраво на краката си, малко ще иска да знае за волята на родителитѣ си. А той непремѣнно ще стжпи. Докторатътъ, който готви, ще направи такова впечатление на ученитѣ кржгове въ Франция, че нему веднага ще бждатъ отворени вратитѣ на Сорбоната. Въ това го увѣрявали дори и неговитѣ професори, единътъ отъ които — най-главниятъ, най-авторитетниятъ — го билъ нарекълъ феноменъ. Нѣщо повече, той билъ изразилъ своето огорчение, че Франция не ражда вече такива даровити младежи. И това си обяснявалъ съ разрушителния процесъ на израждането. Види се, заключилъ професоръ, редъ е на новитѣ нации да вематъ въ ржце ржководството на залѣзващата западна култура, чийто катастрофаленъ край така блѣскаво билъ предсказалъ нѣмскиятъ философъ Шпенглеръ...

Вѣра Игнатиевна слушаше, вѣрваше и се съмняваше едновременно... Съмняваше се, защото не еднъжъ бѣше слушала тѣзи утехи и самохвалства... Но вечерьта отиде редно съ Мерцалова и съ Лепавцова, който, въпрѣки волята си, се съгласи само за неинъ хатъръ, както бѣше се изразилъ той съ тая турска дума предъ нея.

Когато влѣзоха, тритѣ стаи на голѣмия апартаментъ бѣха препълнени съ гости. Тя видѣ между тѣхъ мнозина познати — руси и българи —, но и мнозина, които срѣщаше за пръвъ пжть. Рилковъ ѝ представи мнозина отъ последнитѣ, имената на които придружаваше съ дълги титли. Тѣ ѝ се кланяха, несржчно ѝ цѣлуваха ржка и любезно се усмихваха... Но нито единъ не я заговори. Не я заговориха и домашнитѣ на Рилкова. Само дветѣ сестри на братовчеда му, напомадени и напудрени като кукли, я изгледаха подозрително. Това стѣсни Вѣра Игнатиевна и тя почувствува топълъ лъхъ по пламналитѣ си бузи...

— Навѣрно госпожицата е отдавна позната на моя братовчедъ?... Той страстно обича всички артистки, особено когато тѣ сж хубави като васъ, — каза едната на български.

Всички?... Вѣра Игнатиевна изправи бюстъ и я погледна съ коравъ погледъ...

— Впрочемъ, той обича всички хубави талантливи жени, — допълни другата отъ желание да заглади лошото впечатление. Той е, тъй да се каже, тѣхенъ неотстжпенъ поклонникъ. Но такива сме и ние... И азъ особено се радвамъ...

Побоялъ се, да не се завърже по-дълъгъ разговоръ между тритѣ моми, Рилковъ приближи и запита ужъ така случайно.

— А какъ е съ князъ Андрей Николаевича?...

— Тоестъ?...

— Той е вече свободенъ, нали?

— Струва ми се...

— Какъ, вие не сте ли се срѣщали съ него?

— Не...

Вѣра Игнатиевна каточе долови смисъла на тия запитвания и почувствува едно страшно неудобство. Тя дори съжали, дето е дошла..

Заподнесоха чай на голѣми сребърни подноси. При пъстритѣ разговори се придаде и звукътъ на лъжичкитѣ изъ фаянсовитѣ чаши, изпъстрени съ японски фигури. Въ едната отъ стаитѣ заспориха високо върху политически въпроси, като предъвкваха ведно съ тѣхъ поднесенитѣ сладкиши. Но тоя споръ не зарази другитѣ. Напротивъ, той ги раздѣли на отдѣлни групи, всѣка отъ които искаше да поведе свой особенъ разговоръ.

Лепавцовъ не се присъедини къмъ никоя отъ групитѣ. Отначало той бѣше скръстилъ крака въ удобно наредения вестибюлъ, като се питаше, какво дири тука. Даже по едно време реши да се измъкне незабелязано и стана. Но въ това време забеляза Вѣра Игнатиевна въ едната стая, облакътена върху писалищната маса и загледана въ книгитѣ на етажерката. Сякашъ че отъ тѣхнитѣ наименования тя искаше да проникне въ една истина, която винаги й избѣгваше, колчемъ искаше да я овладѣе. Книгитѣ бѣха на различни езици и съ всевъзможни заглавия, които говорѣха за единъ разхвърленъ, недисциплиниранъ интересъ на тѣхния собственикъ къмъ науката.

— Какво? Книгитѣ ли, Вѣра Игнатиевна?

— Да. Искамъ да доловя презъ тѣхъ нѣщо, но чувствувамъ, че не мога.

— Та и кой ли би могълъ отъ етикета да разбере съдържанието!

— Не ви схващамъ мисъльта...

Лепавцовъ седна до нея, взе една книга отъ бюрото и я разгърна.

— Много просто... Но, впрочемъ, това не е важно. Важно е, че ние нѣкакси сме самотни тука съ васъ. Мене не ми се слушатъ спорове върху политически въпроси, а васъ, може би, ви отекчава неволната самота.

Вѣра Игнатиевна се опита да протестира:

— Не, така ми е по-добре... Мене винаги ми е по-добре, когато по-малко внимание ми обръщатъ. Само въ самотността човѣкъ е властенъ да не напуща никога себе си за угодата на другитѣ...—Тия думи тя изговори така, че сама почувствува всичката имъ искреность.

— И тогава ли, когато другитѣ трѣбва да бждатъ при него въ негова угода?

Вѣра Игнатиевна не отвърна нищо. Може би, тя не долови въпроса на Лепавцова, а може би съзнателно не искаше да се порови въ единъ въпросъ, който би увеличилъ теготата на нейното усамотение срѣдъ това множество отъ именити, полуименити и безименни руси и българи. Замълча и Лепавцовъ, недоволенъ отъ умението си да поведе разговоръ съ една дама, която имаше всички качества на добъръ и на интересенъ събеседникъ.

До вратата на слѣдната стая, каточели скрита отъ чужди очи, седѣше една млада двойка, която си смѣнеше галени усмивки, закривяше многозначителни погледи въ поднесенитѣ къмъ устата чаши и си смѣняваше сложенитѣ въ тарелката бисквити. Вѣра Игнатиевна се загледа нѣколко време въ тия млади и се замисли... После внезапно запита Лепавцова:

— Какъ мислите, г-нъ писателю, началото на всѣка трагедия не се ли крие въ наивната игра съ сърдцата?...

— Сега азъ не ви разбирамъ, Вѣра Игнатиевна...

Вѣра Игнатиевна сведе глава, каточели сконфузена отъ въпроса си.

— Може би искате да кажете, че когато децата си играятъ съ огъня, не подозиратъ пожара, който може да избухне отъ него?...

— Да...

— И че толкова е по-страшенъ тоя пожаръ, колкото по-голѣми деца си играятъ?

— Да...

— Но тука, струва ми се, играта по-малко е виновна, отколкото увлѣчението. Увлѣчението не отъ това, което се иска на сърдцето, а отъ онова, което опредѣля любовния капризъ. И винаги се случва така, че единътъ лъже и не вѣрва, а другия вѣрва и не лъже... Или не лъже, но и не вѣрва...

Той само се надѣва, че съ своята беззаветна преданость и съ непресторената си искреность ще победи неискреностьта. На дѣло обаче излиза тъкмо противното. Надвива лошото начало въ живота. Тържеството на доброто дохожда, но покъсно и не като реалность, а като метафизика.

Вѣра Игнатиевна още подбираше въ себе си думи да възрази, когато дойде Рилковъ съ една отъ братовчедкитѣ си.

— А, вие сте тука?... Пакъ азъ не се досѣтихъ, че можете да бждите въ кабинета... За Лепавцова зная, че той по-предпочита книгитѣ отъ хората...

Лепавцовъ долови, че продължението на фразата може непреднамѣрено да засегне Вѣра Игнатиевна, затова тихо пресѣче, дори съ желанието да уязви.

— Защото сж по-искрени.

Но и Рилковъ не остана длъженъ:

— Прави сте, всичко мъртво е искренно... Всепакъ, неискреното живо е по за предпочитане.

— M-lle — обърна се братовчедката къмъ Вѣра Игнатиевна,—идемъ отъ името на гоститѣ... Тѣ ще бждатъ безкрайно доволни, ако имъ изпѣете нѣщо отъ вашия богатъ репертуаръ. На пианото ще бжда азъ. Надѣзамъ се моя акомпаниментъ да ви задоволи.

Вѣра Игнатиевна се поколеба една минута, но решително отказа. Не се чувствува добре и струва й се, че не ще може да задоволи едно толкова отбрано общество.

— Не, Вѣра Игнатиевна, вие ще ме оскърбите, ако ми откажете. Ще оскърбите и другитѣ, които толкова много държатъ на вашето пѣене.

— Но сами виждате, — отвърна му и тя официално на ви въ присжтствието на братовчедката, — че азъ нѣмамъ никакво разположение. Въ последно време съмъ тъй покрусена, тъй разнебитена, че трѣбваше да употребя страшни усилия надъ себе си, за да дойда тука!...

Братовчедката, горда, свикнала да се покоряватъ всички на всѣко нейно щение, се отдръпна обидена. Рилковъ кипна въ себе си.

— Вие не направихте добре. Не трѣбваше така да оскърбявате братовчедката ми.

— Но разберете ме и вие, — натърти Вѣра Игнатиевна. — пѣе се съ душа, а пъкъ азъ отдавна съмъ загубила своята.

— И азъ мисля, г. Рилковъ, че ще бжде по-добре да не я заставяте силомъ да пѣе...

Рилковъ простреля Лепавцова съ остъръ погледъ. Лепавцовъ стана неочаквано и му се поклони за сбогомъ.

— Не, не, — съ галантенъ тонъ отби сбогуването Рилковъ, като го обхвана леко презъ плешкитѣ. И всичко това бѣше казано съ такава майсторски замаскирана непринуденость, че Лепавцовъ се смути. Той разбра, че и самъ ще трѣбва да си надѣне сжщата маска на галантна неискреность...

— Съ удоволствие бихъ поседѣлъ още, но...

— Не, нѣма да ви пустна... какво ще каже Мерцаловъ? Той токущо питаше за васъ... Тамъ спорятъ за нѣщо. — И, наистина, отъ срѣдщната стая се носѣше гласътъ на Мерцалова, който пламенно защищаваше културното значение на руското бѣжанство, тема, върху която се спираше при всѣки по-сериозенъ разговоръ, досегналъ, макаръ отдалечъ, руската трагедия.

— Ние сме се пръснали по свѣта, — подчертаваше той, — не само за да се спасимъ отъ единъ кървавъ режимъ, не само да си отървемъ главитѣ, но и да съхранимъ за човѣчеството истинската руска култура съ нейнитѣ традиции и съ възможнитѣ изгледи за бждеще развитие. Представете си, напр., че биха останали въ Русия и умрѣли отъ гладъ или отъ изтезания въ чеката единъ Бунинъ, единъ Балмонтъ, единъ Купринъ и пр., и пр. На какво би заприличало руското племе? И, ето тѣ сега, ако и въ неволя, все продължаватъ да разнасятъ по четиритѣ страни на свѣта славата на руското художествено слово. Но само писателитѣ ли? Не, тѣхното дѣло за съхрана на руската култура вършатъ и хилядитѣ учени, професори, общественици, артисти. На моменти човѣку се ще дори да възхвали ужаситѣ на болшевишкия режимъ, защото чрезъ прокудата на най-достойнитѣ руски синове той можа да покаже на цивилизована Европа, колко голѣмо, колко значително нѣщо сме били ние като духъ, като даренъ за творчество духъ. Трѣбваше да напуснатъ родината си тѣ, да влѣзатъ въ непосрѣдственъ контактъ съ чуждата култура, за да видятъ представителитѣ на последната, че стоятъ по-низко отъ насъ. И, наистина, иматъ ли белетристика, която би могла да се равни съ нашата! Иматъ ли поезия като нашата, иматъ ли европейцитѣ дори нашето балетно изкуство, което се наложи като самостоенъ отрасълъ на творческия духъ едва ледъ като рускитѣ балерини излѣзоха на европейскитѣ подиуми? Иматъ ли тѣ единъ Толстой, единъ Достоевски?

Лепавцовъ, опрѣнъ до вратата, слушаше увлѣкателнитѣ слова на своя приятель и мълкомъ се съгласяваше съ тѣхъ.

Останали сами, Рилковъ продължаваше да укорява съ силомъ отбрани фрази Вѣра Игнатиевна.

— Нека си призная, братовчедката ми е любимка на до-шнитѣ и нейното мнение за васъ не може да не бжде з значение...

— Но какво значение може да има то, когато ние...

— Вѣрно е, — почти никакво, но всепакъ... Въпросътъ е тука за тактъ... Знаешъ...

— Но и ти знаешъ, драги ми, че азъ нѣмамъ сили да владѣя себе си че... Вѣра Игнатиевна искаше да наведе разговора именно къмъ въпроса, който най-много я вълнуваше. Но доловила, че Рилковъ отбѣгва ловко да се спре върху него, тя зададе направо въпроса:

— Утре или другидень заминаваме? Струва ми се, че на днешния чай съмъ по случай заминаването... — Тя знаеше добре, че е тъй, но всепакъ запита.

— Разбира се... Азъ смѣтамъ да отпжтувамъ вдругидень. А ти ще трѣбва да ме последвашъ следъ два-три деня. Ще чакамъ въ Бѣлградъ...

— Защо така? — И Вѣра Игнатиевна се изправи вцепенена предъ него.

— Неудобно е нѣкакъ... Нашитѣ ще бждатъ на гарата.

— Но азъ бихъ могла да влѣза въ друго купе...

— Не, не... не иде... нали знаешъ, на подозрението очитѣ сж четири. А нашитѣ сж толкова много подозрителни?

— А паспорта?

— Още малко грижи има около него... Нѣколко дребни формалности. Азъ съмъ наредилъ всичко... ще ти го донесе моятъ приятель Хранковъ. Инакъ всичко е свършено, макаръ съ цената на много тичане и на още по-много жертви.

Неловкостьта у двамата бѣше стигнала до крайни предѣли, когато се чуха звуци отъ пиано.

— Братовчедката ми свири... Ще трѣбва да я послушаме. Тя е толкова амбициозна.

Гоститѣ се размърдаха. Замлъкнаха и разговоритѣ. Между тѣхъ, ласкавъ и приветливъ, отиде на пръсти и Рилковъ, безъ да се извини на Вѣра Игнатиевна, задето я оставя сама.

Склопила надъ масата глава, Вѣра Игнатиевна още се борѣше съ истината и лъжата следъ две кошмарни нощи, когато нѣкой почука. Преди да отговори, тя прищипа съ фиба косата си и се погледна въ огледалото. Предъ нея се очерта нейниятъ бледенъ, почти неузнаваемъ ликъ. Цвѣтътъна лицето й имаше едва доловимъ отсѣнъкъ, който граничеше между бледожълто и бледо-зелено. И надъ него нѣколко дебели сѣнки, които може би падаха отъ нѣкжде, а може би бѣха отраза отъ душевната й мжка.

— Влѣзте...

Хранковъ се поклони учтиво и нерешително се спрѣ до вратата...

—Паспорта?—запита нетърпеливо тя и се хвърли къмънего Хранковъ се отдръпна като подплашенъ.

— Видите ли,— започна той колебливо,—правятъ прѣчки.

— Прѣчки...

— Та кой може да ми прави такива?... Нали само нѣколко дребни формалности?

— Но вие не се смущавайте, Вѣра Игнатиевна... Тука може би ще ви бжде много по-добре... Даже съмъ увѣренъ въ това. Азъ тъй много...

— Какъ!... Тя така неистова кресна, че на устнитѣ му замръзна токущо показалата се подобострастна усмивка.... Какъ!... Вие ме смѣтате!...—Вѣра Игнатиевна не съвладя възмущението си... — Вънъ, вънъ!...

Хранковъ се завъртѣ на мѣстото си и виновно се измъкна.

Вѣра Игнатиевна искаше да го изпрати съ хиляди ругатни, но отъ устата ѝ се изтръгна само възгласътъ: „О, Господи, за какво ме смѣтатъ тѣ!... За какво?“...

И тя, отпаднала отъ гнѣвъ и отъ гнетъ, се отпусна немощно на стола. Въ главата ѝ се забъркаха въ хаосъ всичкитѣ преживявания отъ неволнишкия животъ въ чужбина, срѣдъ който все по ясно и по-ясно се очертаваше измжчениятъ образъ на княза. И, кой знае какъ, тя откри странна прилика между неговата и своята сждба. Ненавистенъ дори досега, князътъ ѝ стана тъй милъ, тъй рòденъ, че тя усѣти въ себе си непреодолимия потикъ да припадне при него, да склони глава на неговитѣ колѣне и да плаче, да плаче...

Когато се окопити, Вѣра Игнатиевна се видѣ срѣдъ улицата. За мигъ я обхвана колебание, но, вмѣсто да се повърне, тя по-решително закрачи напредъ. Въ ума ѝ имаше само една мисъль — мисъльта за княза, и въ сърдцето една воля — волята да отиде по-скоро, по-скоро при него.

Ново колебание я завладѣ предъ стаята на Андрей Николаевича. Тя дори се повърна назадъ. Но колкото по-силно ѝ се налагаше колебанието, толкова по-здраво я обхващаше и поривътъ да го надделѣе... И, като се озърна неволно край себе си, Вѣра Игнатиевна блъсна вратата...

Князътъ, стрепанъ, отпусна ржце отъ примката, загуби равновесие и увисна на вжжето.

Виенскиятъ столъ падна на потона и заглуши нейния изплашенъ викъ:

— Княже!...

И Вѣра Игнатиевна припадна върху прекатурения столъ, пригалена отъ политѣ на стария шинелъ безъ погони, който висѣше закаченъ на разтворената врата.